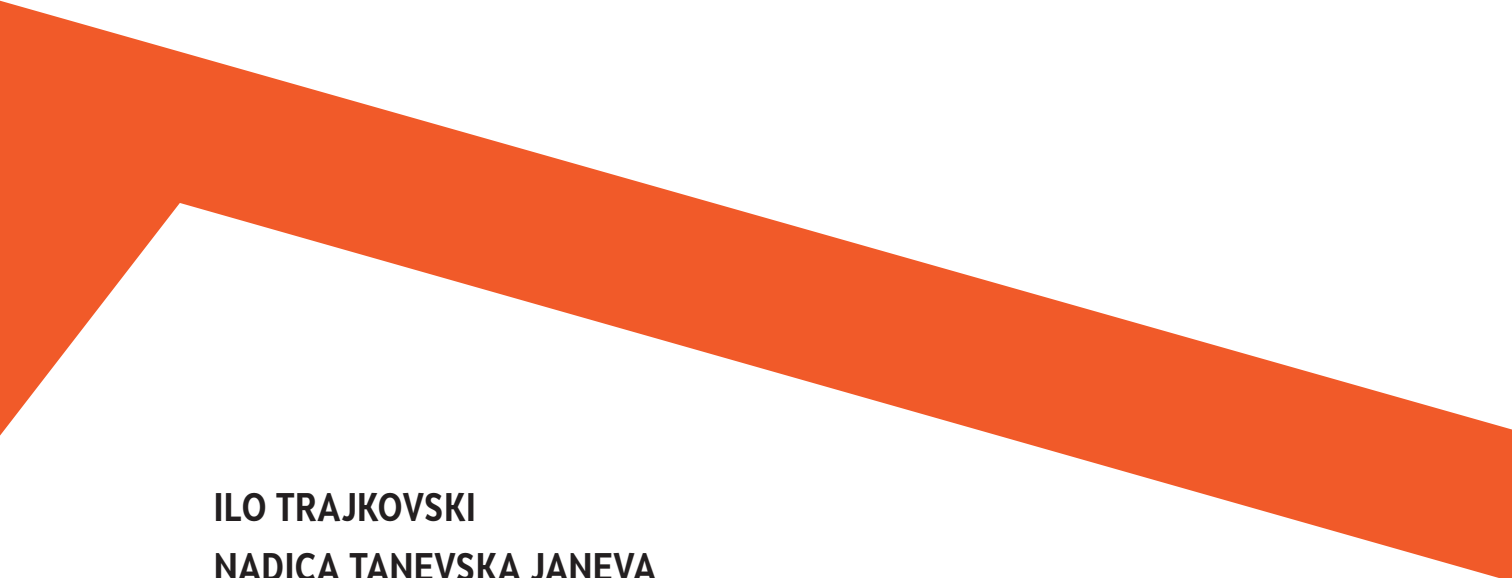

УЧЕБНИК ЗА ВТОРА ГОДИНА
ГИМНАЗИСКО ОБРАЗОВАНИЕ

СОЦИОЛОГИЈА

д-р Ило Трајковски, Надица Таневска Јанева

A large orange graphic element in the top-left corner of the page, consisting of two overlapping triangles that form a larger triangular shape pointing towards the top-left.

**ILO TRAJKOVSKI
NADICA TANEVSKA JANEVA**

SOCIOLOGJIA

**TEKST SHKOLLOR PËR VITIN E DYTË
TË ARSIMIT GJIMNAZOR**

Botues:

© EDUKA MAK SH.P.K. Shkup 2026

www.edukamak.mk, e-mail: info@edukamak.mk

www.knizarnica.mk

Për botuesin: Svetllana Makazlieva

SOCIOLOGJIA – tekst shkollor për vitin e dytë të arsimit gjimnazor

Të drejtat e autorit © 2026, EDUKA MAK

Autorë: Prof. dr. Ilo Trajkovski dhe Nadica Tanevska Janeva

Redaktor: Mihajlo Makazliev

Bashkëpunëtore profesionale: Gordana Trajkova Kostovska

Recensentë:

Prof. dr. Konstantin Minovski – Fakulteti Filozofik – Instituti i Sociologjisë – Shkup, UKIM

Prof. dr. Gordana Stojanoska – Fakulteti Pedagogjik – Manastir

Dragan Popovski – SHMQSH „Koço Racini“ – Shkup

Përkthyer nga maqedonishtja: Mr. Solidar Sulejmani

Titulli origjinal: „Социологија – учебник за втора година гимназиско образование“

Redaktimi gjuhësor: Refail Sulejmani

Dizajnimi dhe përpunimi kompjuterik: EDUKA MAK SH.P.K. Shkup

Shtypi:

Shoqata për prodhim, qarkullim dhe shërbime GRAFOTREJD SH.P.K., import-eksport, Shkup

Tirazhi: 1.900 kopje

Ky tekst shkollor është miratuar për përdorim në arsimin gjimnazor, me Vendimin për miratimin dhe përdorimin e tekstit shkollor për lëndën mësimore Sociologjia për vitin II (të dytë) të arsimit gjimnazor nr. 26-749/1, të datës 19.6.2026, Ministria e Arsimit dhe Shkencës e Republikës së Maqedonisë së Veriut.

PARATHËNIE

Të dashur nxënës,

Para jush është teksti shkollor të **Sociologjisë** për vitin e dytë të arsimit të mesëm. Me ndihmën e tij do të filloni të njiheni me një disiplinë shkencore interesante dhe të rëndësishme që mëson shoqërinë dhe jetën e njerëzve në të. Çdo ditë jeni pjesë e grupeve të ndryshme shoqërore – familjes, shkollës, grupeve të miqve, komunitetit lokal – dhe merrni pjesë vazhdimisht në marrëdhënie të ndryshme shoqërore. Sociologjia do t'ju ndihmojë të kuptoni më mirë saktësisht ato marrëdhënie, rregullat sipas të cilave funksionon shoqëria dhe ndryshimet që ndodhin në të.

Gjatë mësimit të kësaj lënde, do të njiheni me konceptet, idetë dhe teoritë themelore sociologjike. Do të mësoni se ç'është shoqëria, si është e organizuar dhe si zhvillohet. Do të zbuloni se si lindin dhe funksionojnë grupet dhe institucionet shoqërore, ç'do të thotë kultura për një popull, si socializohen njerëzit dhe si krijohen pabarazitë shoqërore. Gjithashtu do të diskutojmë proceset dhe sfidat shoqërore bashkëkohore me të cilat përballen shoqëritë bashkëkohore.

Qëllimi i këtij teksti shkollor nuk është vetëm t'ju ofrojë njohuri të reja, por edhe t'ju inkurajojë të mendoni në mënyrë kritike rreth dukurive shoqërore që ju rrethojnë dhe ju formojnë, ndërsa edhe ju i formoni ato. Do të keni mundësinë të analizoni shembuj nga jeta e përditshme, të bëni pyetje, të shprehni mendimet tuaja dhe të diskutoni TEMA të ndryshme shoqërore. Në këtë mënyrë do të zhvilloni aftësinë për të kuptuar më mirë njerëzit, marrëdhëniet midis tyre dhe proceset që formësojnë shoqërinë moderne.

Mësimet në teksti shkollor janë të organizuara në mënyrë të tillë që ato gradualisht do t'ju prezantojnë me të menduarit sociologjik. Në to do të gjeni shpjegime të koncepteve kryesore, shembuj nga jeta reale, pyetje për reflektim dhe detyra që do t'ju ndihmojnë të zotëroni më lehtë përmbajtjen mësimore. Këto aktivitete do t'ju inkurajojnë të merrni pjesë aktive në mësimet dhe të hulumtoni në mënyrë të pavarur dukuritë shoqërore.

Shpresojmë që mësimi i sociologjisë do t'ju ndihmojë të zhvilloni një pamje më të gjerë të shoqërisë dhe botës përreth jush. Të kuptuarit e proceseve shoqërore do t'ju ndihmojë të bëheni qytetarë më të informuar, të përgjegjshëm dhe aktivë që respektojnë diversitetin dhe kontribuojnë në zhvillimin e një shoqërie demokratike dhe humane.

Ju urojmë një udhëtim të suksesshëm dhe interesant nëpër faqet e këtij teksti shkollor.

Nga autorët

PËRMBAJTJA

TEMA 1. SOCIOLOGJIA: KUR, SI, PSE?	6
1. Si dhe pse lindi sociologjia	6
Sociologjia si shkencë e shoqërisë moderne	7
Nga kthesat shoqërore deri te shkenca e re: „lindja e sociologjisë“	7
2. Themeluesit e sociologjisë	11
Herbert Spenseri: shoqëria si organizëm	13
Emil Dyrkemi: faktet shoqërore	13
3. MAKS VEBERI – KRIJUES I SOCIOLOGJISË INTERPRETUESE (KUPTIMORE)	16
Karl Marksi – teoricien i konflikteve	17
Ngjashmëritë dhe dallimet në mësimet e themelue ve të sociologjisë	18
4. Orientimet teorike në sociologji	20
Ç'janë orientimet teorike në sociologji?	20
Pse është e rëndësishme të njihen orientimet teorike në sociologji?	21
5. FAZAT, METODAT DHE TEKNIKAT NË KËRKIMET SOCIOLOGJIKE	24
Metodat dhe teknikat më të përdorura në kërkimet sociologjike	25
Laboratorët sociologjikë janë historia dhe ndryshimi i shoqërive	26
Hapat (fazat) e kërkimit sociologjik	28
TEMA 2. UDHËTIM NËPËR SHOQËRI DHE KULTURA	32
1. Shoqëria, dukuria shoqërore, procesi shoqëror	34
Ç'është shoqëria?	34
Pse shoqëria është komunitet i organizuar dhe i vetëmjaftueshëm?	34
Shoqëria në lëvizje ç'ndodh dhe pse?	35
Ç'është dukuria shoqërore dhe ç'është procesi shoqëror?	35
2. Shoqëritë nëpër kohë	38
Pse është e nevojshme të dimë se si ndryshojnë dhe zhvillohen shoqëritë me kalimin e kohës?	38
Klasifikimi i shoqërive sipas zhvillimit teknik dhe teknologjik	38
Klasifikimi i shoqërive sipas formimit të tyre shoqëro-ekonomik	40
Si zëvendësohet, sipas Marksit, një formacion nga një tjetër?	41
Klasifikimi i shoqërive sipas tipareve kulturore (shoqëritë tradicionale, moderne dhe postmoderne)	42
3. Si të arrihen ndryshimet shoqërore?	44
A janë ndryshimet gjithmonë pozitive?	44
Ndryshimet përmes revolucionit dhe evolucionit	45
4. Kultura si mënyrë jetese	47
Ç'është shoqëria, e ç'është kultura?	47
Kultura – koncepti dhe kuptimi	47
Elementet e kulturës	48
5. Ndarja e kulturës	52
Kultura dhe qytetërimi – dy anët e së njëjtës shoqëri	52
Si ndahen kulturat?	52
6. Identiteti kulturor	56
Ç'është identiteti kulturor dhe si krijohet ai?	56
Si krijohet identiteti personal?	56
Ngjashmëritë kulturore, ndryshimet kulturore dhe universalet kulturore	58

Ç'ndodh kur takohen kultura të shumëfishta? (enkulturimi, përshtatja, akulturimi, asimilimi).....	59
7. Llojet e sjelljes dhe qasja ndaj kulturës.....	63
Jeta midis kulturave – si sillemi dhe si përshtatem?	63
Etnocentrizmi.....	64
Relativizmi kulturor	64
Shovinizmi	65
Seksizmi	66
Homofobia.....	66
Racizmi	67
Kosmopolitizmi	67
Interkulturizmi	68
8. Kultura bashkëkohore përmes prizmit të kulturës rinore.....	70
Kultura bashkëkohore – mediatike	70
9. Rruga e njeriut përmes socializimit.....	74
10. Sociologjia e brezave dhe cikleve jetësore	78
Jeta jonë përmes periudhave	78
Jeta dikur dhe tani: kuptimi i dallimeve ndërbrezore	79
11. Individualizmi dhe kolektivizmi.....	82
Konformizmi dhe jo-konformizmi	84
12. Ndërveprimi social.....	86
Format e ndërveprimit social	86
13. Komunikimi.....	90
Ç'është komunikimi – koncepti dhe kuptimi	90
Llojet e komunikimit.....	90
Llojet e komunikimit sipas nivelit të komunikimit (numrit të personave)	91
Llojet e komunikimit sipas mjeteve që përdorim	91
14. Rolet shoqërore	94
Ç'është roli shoqëror?	94
Llojet e roleve shoqërore.....	95
Konflikti i roleve	95
15. Devijimi shoqëror – kur, pse dhe si?	98
Ç'është devijimi shoqëror?	98
Pse disa njerëz bëhen devijues?	99
Konformizmi dhe jokonformizmi si shkaqe të sjelljes devijuese.....	99
Sanksionet.....	100
16. Llojet e sjelljes devijuese	102
Krimi dhe llojet e krimit.....	103
Krimi shtetëror dhe krimi i organizuar	103
Korrupsioni	104
Delikuenca e të miturve	104
Mobingu	105
Nepotizmi dhe kronizmi	106
17. Varësitë	108

PËRMBAJTJA

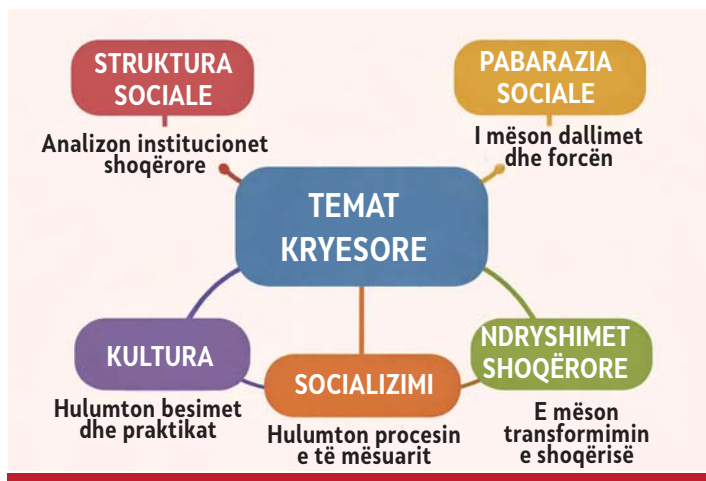
Ç'do të thotë varësi/të?	108
Çfarë lloj varësish krijohen në shoqëritë e sotme?	108
Ç'është toksikomania dhe cilat janë pasojat e tij?	108
Alkoolizmi	109
Nikotinizmi	109
Varësia nga teknologjia	110
TEMA 3. ORGANIZATAT DHE INSTITUCIONET SHOQËRORE SI BAZË PËR FUNKSIONIMIN E SHOQËRISË	111
1. Grupet shoqërore	113
Rëndësia dhe përcaktimi i grupeve	113
Llojet e grupeve	113
2. Organizatat	116
Koncepti i organizatës	116
Llojet e organizatave	117
Llojet e organizatave shoqërore	118
3. Institucionet	121
Koncepti i institucioneve	121
Familja	121
Koncepti dhe funksionet e familjes	121
Familja tradicionale dhe moderne	123
4. Martesa dhe llojet e martesave	126
Dhuna në familje	127
5. Ekonomia	130
Sektorët në ekonomi	130
Tregu	131
Puna dhe tregu i punës	132
6. Mënyrat bashkëkohore të prodhimit	134
Vendi i njeriut në prodhim në epokën digjitale	135
7. Sfidat e ekonomisë moderne	137
Sfidat tekniko-teknologjike dhe shoqërore të ekonomisë moderne	137
Presionet mbi punëtorët: papunësia, rikualifikimi, prekariati dhe forma të tjera të trajtimit të padrejtë të punës	138
Konfliktet ekonomike	139
8. Politika	142
Politika: koncepti	142
Fuqia dhe pushteti si mjete të politikës	142
9. Shteti	146
Zhvillimi i shtetit	146
Shteti në rolin e mbrojtësit të të drejtave dhe nevojave të qytetarëve	146
Si i rregullon shteti marrëdhëniet ndërmjet qytetar ve të tij	147
Si i zbaton shteti politikatat e tij	148

10. Demokracia	151
Demokracia dhe të drejtat e njeriut	151
Të drejta, por edhe detyrime!	152
Aktivizmi qytetar, qytetarët aktivë.....	153
Si ndikon politika te qytetarët?	155
11. Arsimi dhe shkenca.....	158
Cila është lidhja midis arsimit dhe shke cës?.....	159
Si e bëjnë shkencat jetën e njerëzve më të leh ë përmes arsimit.....	160
12. Shkenca dhe zhvillimi shoqëror.....	162
Përfitimet e shkencës dhe të arsimit për individin dhe shoqërinë	164
13. Etika dhe teknologjia në arsim dhe shkencë.....	167
14. Feja	170
Koncepti i fesë.....	170
Funksionet e fesë	171
Llojet e feve	172
15. Karakteristikat e feve botërore	174
16. Organizatat fetare	178
Paraqitja tabelare e karakteristikave të organizata e fetare	179
17. Sekularizimi	182
Konfliktet fetare	183
18. Arti dhe shoqëria	186
Arti i angazhuar shoqërisht	187
Teknologjia dhe arti (arti virtual)	188
Arti si trashëgimi kulturore	189
TEMA 4. BOTA QË NDRYSHON: SI DHE PSE?	192
1. Diferencimi dhe stratifikimi shoqëror	192
Sistemet më të njohura të stratifikimit.....	193
Diferencimi sipas bazave të ndryshme	195
2. Pozicioni shoqëror	199
Lëvizshmëria shoqërore.....	200
3. Sjellja kolektive	203
Lëvizjet shoqërore	205
Lëvizjet më të njohura shoqërore	206
4. Globalizimi	209
Llojet e globalizimit	210
Media dhe globalizimi.....	211
Pasojat e globalizimit – argumente pro ose kundër globalizimit	212
5. Migrimet globale.....	215
Neokolonializmi dhe neoliberalizmi	216
6. Organizatat ndërkombëtare.....	219
7. Literatura e përdorur	222

1. SI DHE PSE LINDI SOCIOLOGJIA

„Shoqëritë bashkëkohore i nënshtrohen ndryshimeve të vazhdueshme dhe sociologjia duhet t'i zbulojë këto transformime.“
– Entoni Gidens

Sociologjia është shkencë shoqërore. Ajo mori emrin nga kombinimi i fjalës latine *societas*, që do të thotë shoqatë, bashkësi ose shoqëri dhe fjalës greke *logos*, që do të thotë shkencë ose studim. Prandaj sociologjia është shkenca e shoqërisë në tërësi. Ajo mëson dukuritë dhe proceset në shoqëri, zbulon pse ndryshojnë shoqëritë, pse njerëzit jetojnë së bashku dhe si sillen ndaj njëri-tjetrit.

Sociologjia gjithashtu është shkencë praktike. Na ndihmon të kuptojmë rolin e familjes, miqve, shkollës dhe medias në jetën tonë. Ajo shpjegon pse mësojmë, krijojmë kulturë, art, fe, modë; pse jemi të interesuar për shkencën dhe politikën; pse është e rëndësishme të respektojmë rregullat, ligjet dhe institucionet e shtetit.

Sociologjia zbulon se si ndryshimet shoqërore formësojnë jetën tonë, pse grupohemi dhe veprojmë së bashku. Gjithashtu na ndihmon të

kuptojmë se si secili prej nesh ndërton identitetin tonë dhe pse njerëzit nuk janë gjithmonë të barabartë në pasuri, pushtet ose reputacion. Me qasjen e saj krahasuese, ajo i inkurajon të rinjtë të mendojnë në mënyrë kritike dhe ta kuptojnë shoqërinë në të cilën jetojnë për atë që është. I inkurajon ata të respektojnë diversitetin; të jenë të drejtë dhe të përgjegjshëm; të shmangin paragjykimet, dhunën, konfliktet dhe të marrin pjesë aktive në krijimin e një shoqërie më të mirë dhe më të drejtë. Në këtë mënyrë ajo ofron udhëzime për një jetë dhe bashkëjetesë më të mirë.

E gjithë kjo çon në përfundimin se **lënda e sociologjisë është shoqëria në tërësi: struktura e saj, dukuritë dhe proceset shoqërore, institucionet, ligjet sipas të cilave ndodhin ndryshimet shoqërore, por edhe mënyrat e shoqërimit të njerëzve dhe marrëdhëniet e tyre reciproke.**

SOCIOLOGJIA SI SHKENCË E SHOQËRISË MODERNE

Para shfaqjes së sociologjisë njerëzit jetonin në shoqëri tradicionale dhe të qëndrueshme, por të pabarabarta. Njerëzit ishin të ndarë në kasta dhe klasa të mbyllura (fisnikë, priftërinj dhe fshatarë), ndërsa rolet shoqërore ishin të përcaktuara qartë dhe pothuajse të pandryshueshme. Derisa gratë kujdeseshin për shtëpinë dhe familjen, burrat punonin si fermerë ose zejtarë. Të moshuarit kishin prestigj dhe ndikim më të madh, ndërsa të rinjtë dëgjonin këshillat e tyre. Jeta në këto shoqëri ishte e organizuar sipas zakoneve dhe fesë. Kisha përcaktonte se si duhet të silleshin njerëzit. Besohej se rendi feudal përcaktohej nga Zoti. Prandaj shumica e pranonte atë si „natyror dhe të drejtë”. Në kushte të tilla, problemet sociale nuk i nënshtroheshin analizës shkencore. Shpjegimet ishin fetare ose filozofike. Vetëm me ndryshimet e mëdha shoqërore të shekullit XIX lindi nevoja për një shkencë të re, e cila do të interesonte shkencërisht shoqërinë dhe mënyrën se si organizohet jeta.

Si shkencë sociologjia ka një histori të shkurtër, por një parahistori të gjatë. Si shkencë e veçantë, ajo u shfaq në gjysmën e parë të shekullit XIX, por ideja që shoqëria duhet të studiohet shkencërisht ekzistonte shumë më herët. Edhe në qytetërimet e lashta, mendimtarë nga Greqia, India, Kina dhe Roma menduan se si funksionon shoqëria dhe si mund të përmirësohet ajo.

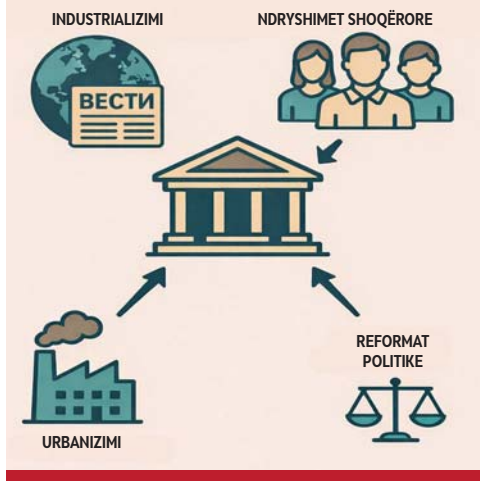
NGA KTHESAT SHOQËRORE DERI TE SHKENCA E RE: „LINDJA E SOCIOLOGJISË”

Lindja e sociologjisë si shkencë e veçantë është proces afatgjatë, por besohet se tre revolucione e përshpejtuan ndjeshëm këtë proces:

- revolucioni shkencor, i cili uli ndikimin e kishës dhe fesë;
- revolucioni politik, i cili konfirmoi se njeriu është i aftë të vendosë vetë për fatin e tij;
- revolucioni industrial, i cili krijoi një shoqëri të re kapitaliste, studimi i të cilit kërkonte një shkencë të veçantë.

Revolucioni shkencor, i cili u zhvillua midis shekujve XVI dhe XVII, kontribuoi që njerëzit ta kuptonin botën në mënyrë të ndryshme. Në vend që të besonin në tradita, mite dhe mësimë kishtarë, shkencëtarët filluan të mendonin dhe të hulumtonin. Ata pyesnin veten se shoqëria a kishte rregullat dhe ligjet e veta, të ngjashme me ato natyrore dhe a mund të studiohej duke përdorur metodat shkencore të përdorura nga shkencat natyrore (biologjia, fizika, kimia). Me përdorimin në rritje të vëzhgimit, eksperimentimit dhe të menduarit logjik në studimin e dukurive shoqërore, u krijua baza për shfaqjen e sociologjisë. Iluminizmi, i cili konsiderohet si revolucion intelektual, luajti një rol të madh në krijimin e sociologjisë. Gjatë kësaj periudhe njerëzit filluan të respektonin arsyen dhe shkencën. Besohej se njeriu, me ndihmën e arsyes, mund ta kuptonte më mirë botën përreth tij, kështu që lindi ideja se edhe shoqëria kishte ligjet e veta që mund të studioheshin.

FORCAT SHOQËRORE QË SHKAKTUAN SHFAQJEN E SOCIOLOGJISË

Revolucionet politike dhe kombëtare, që ndodhën në Evropë në fund të shekullit XVIII dhe fillim të shekullit XIX, kontribuan ndjeshëm në shfaqjen dhe zhvillimin e sociologjisë. Revolucionet demokratike çuan në shembjen e perandorive të vjetra feudale dhe krijimin e shteteve kombëtare që donin të ndërtonin identitetin e tyre kombëtar, vetëdijen kombëtare, sovranitetin, të mësonin më shumë rreth lëvizjeve masive, luftës së klasave dhe nuk dinin si ta bënin këtë. Ata kishin nevojë për një shkencë që do të studionte të gjitha këto çështje. Më vonë këto çështje u bënë tema qendrore në sociologji.

Revolucioni Francez ka rëndësi të madhe sepse jo vetëm që përmbysi rendin e vjetër feudal, por solli edhe ide të reja rreth lirisë, barazisë dhe të drejtave civile. Ai tregoi

se shoqëria nuk është diçka që mbetet e njëjtë përgjithmonë, por se mund të ndryshojë me veprimin njerëzor. Revolucioni i nxiti njerëzit të bënin pyetje të rëndësishme: si funksionon shoqëria, pse ndodhin revolucionet dhe si mund të krijohet një shoqëri e qëndrueshme dhe e rregullt. Prandaj mendimtarët filluan të mësonin sistematikisht ndryshimin shoqëror, marrëdhëniet midis grupeve dhe klasave të ndryshme shoqërore, rolin e shtetit dhe ligjeve dhe sjelljen e njerëzve në kohë krize. E gjithë kjo kontribuoi në zhvillimin e sociologjisë si shkencë që synon të kuptojë dhe të shpjegojë shkencërisht funksionimin e shoqërisë.

Revolucioni Amerikan çoi në krijimin e shtetit të parë modern demokratik, bazuar në kushtetutë, ndarje të pushteteve dhe të drejta civile. Kështu, ai tregoi se shoqëria mund të organizohet në mënyrë të vetëdijshme dhe racionale në bazë të ligjeve dhe rregullave. Kjo stimuloi shumë mendimin sociologjik rreth shtetit, shoqërisë dhe jetës së përditshme të njerëzve në të.

Revolucioni Industrial ndodhi gjithashtu gjatë së njëjtës periudhë dhe pati një ndikim të madh në shoqëri. Ai çoi në zhvillimin e industrisë, migrimin masiv të njerëzve në qytete dhe shfaqjen e grupeve të reja shoqërore – borgjezisë dhe klasës punëtore. Në të njëjtën kohë dolën në pah probleme serioze shoqërore: shfrytëzimi i punëtorëve, varfëria, pabarazitë e mëdha dhe kushtet e këqija të jetesës dhe punës. Këto ndryshime i inkurajuan shkencëtarët të fillonin të mësonin sistematikisht problemet shoqërore dhe marrëdhëniet midis njerëzve, duke përshpejtuar kështu „lindjen e sociologjisë”. Qëllimi i saj do të ishte studimi shkencor i shoqërisë dhe ndihma për të krijuar një jetë shoqërore më të drejtë dhe të qëndrueshme.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Ndani shkencat në shkencat natyrore dhe shoqërore dhe jepni disa shembuj. Pastaj, ndiqni hapat për të përfunduar aktivitetin:
Mendoni dhe shpjegoni se si ndryshojnë shkencat natyrore dhe shoqërore sipas lëndës së studimit dhe metodave që përdorin. Cilat fenomene studiojnë shkencat natyrore dhe shoqërore? Tregoni disa shembuj!

AKTIVITETI 2. Krahasoni shkencat shoqërore dhe shpjegoni se si ndryshon sociologjia prej tyre!

AKTIVITETI 3. Lexoni me kujdes pyetjet dhe përcaktoni se cilën pyetje nga ato të ofruara do të bënte një ekonomist, historian, psikolog ose sociolog!

Pyetje:

1. A varet planifikimi i kohës së lirë nga gjinia, mosha dhe gjendja financiare e individit?
2. Si ndikojnë grupet e bashkëmoshatarëve në planifikimin e kohës së lirë?
3. Si e ka ndryshuar zhvillimi teknologjik mënyrën se si e kalojmë kohën e lirë?
4. Si ndikon koha e lirë në shëndetin mendor?
5. Sa para shpenzojnë të rinjtë për argëtim?
6. Çfarë përqindje të buxhetit familjar shpenzojnë të rinjtë për kohën e lirë?
7. Në ç'mënyra industria e argëtimit i shfrytëzon të rinjtë?
8. Si e kalonin të rinjtë kohën e lirë në të kaluarën?
9. A ndikon familja në zgjedhjen e aktiviteteve të kohës së lirë?
10. Cili është ndikimi i mediave sociale?
11. Cilat lloje argëtimi ishin të njohura në vitet e nëntëdhjeta të shekullit të kaluar?

MBANI MEND

Kombinimi i revolucioneve politike, ekonomike dhe intelektuale krijoi ndryshime të thella shoqërore dhe nevojën për një studim shkencor të shoqërisë, gjë që çoi në shfaqjen e sociologjisë. Sociologjia ishte e nevojshme në shekullin XIX sepse shoqëria ndryshonte shumë shpejt, shfaqeshin probleme të reja shoqërore dhe shpjegimet e vjetra nuk ishin të mjaftueshme. Detyrat e saj ishin: të studionte shkencërisht shoqërinë, të shpjegonte shkaqet e pabarazive dhe konflikteve dhe të kontribuonte në vendosjen e rendit, stabilitetit dhe progresit. Supozohej të jepte përgjigje për pyetjet se si funksionon shoqëria dhe në cilat mënyra mund të përmirësohet jeta e njerëzve.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'është sociologjia dhe ç'mëson ajo?
2. Kur u shfaqën idetë e para për krijimin e sociologjisë si shkencë?
3. Pse sociologjia u shfaq në shekullin XIX dhe jo më herët?
4. Cilat ndryshime shoqërore në Evropë kontribuan në shfaqjen e sociologjisë?
5. Pse lindi nevoja për të studiuar shoqërinë shkencërisht ?
6. Si duhej të ndihmonte sociologjia në kuptimin dhe zgjidhjen e problemeve shoqërore?
7. A është sociologjia shkencë e rëndësishme dhe e nevojshme për shoqëritë e sotme? Jepni shembuj.

2. THEMELUESIT E SOCIOLOGJISË

„Sociologjia duhet ta vendosë njeriun në qendër të studimit shkencor të shoqërisë.”
– Ogyst Kont

Ogyst Konti lindi, u edukua dhe punoi në Francë. Prandaj shoqëria franceze, veçanërisht pas Revolucionit Francez, pati një ndikim të fortë në idetë dhe mësimet e tij. Ai konsiderohet „themeluesi i sociologjisë” për disa arsye:

- **i dha emrin e tij:** Ai ishte i pari që prezantoi sociologjinë si shkencë të veçantë dhe e përcaktoi atë si shkencë që mëson sistematikisht shoqërinë;
- **e përcaktoi qartë lëndën dhe metodat e studimit të sociologjisë:** Konti besonte se shoqëria duhet të studiohet shkencërisht, duke përdorur metodat e shkencave natyrore (vëzhgim, krahasim, analizë);
- **e zhvilloi doktrinën e quajtur pozitivizëm pozitivizëm,** e cila konsiderohet baza e kërkimit sociologjik: Sipas kësaj doktrine, njohuria e vërtetë e dukurive shoqërore duhet të bazohet në fakte dhe përvoja, e jo në supozime, besime ose reflektime filozofike pa prova;
- **e zhvilloi idenë e rendit dhe progresit shoqëror:** Ai besonte se shoqëria, ashtu si natyra, funksionon sipas ligjeve të caktuara dhe duhet të studiohet në mënyrë shkencore dhe objektive. Nëse shkenca zbulon këto ligje, atëherë njerëzit do të jenë në gjendje ta organizojnë më mirë shoqërinë;
- **e ndërtoi një shkallë në të cilën ai i klasifikoi (renditi) shkencat sipas kompleksitetit:** Ai e vendosi sociologjinë në pikën më të lartë në shkallë, si shkenca më komplekse, sepse mëson dukuritë më komplekse: shoqërinë dhe veprimin shoqëror njerëzor. Ai e quajti atë „mbretëreshë e shkencave” sepse përdor njohuritë e të gjitha shkencave të mëparshme.

Ogyst Kont – themelues i sociologjisë

Ogyst Konti jetoi në kohë kur një pjesë e madhe e shoqërive evropiane u tronditën nga revolucionet, luftërat e klasave, dhuna, varfëria, etj. Shkencëtarët e asaj kohe dhanë mendimet e tyre mbi kushtet, por Kont besonte se ato nuk ofronin zgjidhje reale për përmirësimin e tyre. Për këto arsye ai kundërshtoi shpjegimet fetare sipas të cilave gjërat ndodhin sepse Zoti e dëshiron. Ai i konsideronte pretendimet e përgjithshme filozofike si zgjidhje jopraktike, sepse ato nuk bazoheshin në fakte dhe prova. Për shkak të këtyre pikëpamjeve, ai konsiderohet pozitivist. Ai shpesh thoshte: „Nuk mjafton që diçka të tingëllojë e

mençur nëse nuk mund të provohet“. Kont e konsideronte shkencën vetëm atë që shpjegon, ndihmon dhe vendos rendin dhe përparimin në shoqëri. Ja një shembull përmes të cilit mund ta kuptoni më lehtë pozitivismin e Kontit:

Konti e kundërshtoi pohimin se njerëzit janë natyrshëm të dhunshëm. Ai e konsideroi të papranueshme dhe joshkencore për disa arsye: 1. nuk mund të testohet; 2. nuk dihet për cilët njerëz zbatohet (të gjithë ose grupe të caktuara); dhe 3. nuk dihet kur dhe pse njerëzit bëhen të dhunshëm. Pa përgjigje për këto pyetje, për shkak të mungesës së provave, Konti do të thoshte se ky është vetëm mendim, por jo një e vërtetë shkencore. Pozitivismi i Kontit do ta shpjegonte sjelljen e dhunshme të njerëzit në mënyrë tjetër. Ai do të donte të zbulonte përmes vëzhgimit kushtet shoqërore në të cilat njerëzit bëhen të dhunshëm, të përcaktonte se varfëria a i bën njerëzit të dhunshëm, çfarë roli luan arsimi në këtë dhe si funksionojnë institucionet dhe ligjet në shoqëri. Ai besonte se masat për të përmirësuar kushtet shoqërore mund të merren vetëm nëse ato provohen se shkaktojnë sjellje të dhunshme të njerëzit.

Në mësimet e Ogyst Kontit, ideja e ekzistencës së tri fazave në zhvillimin e shoqërisë zë një vend të rëndësishëm: **teologjik**, **metafizik** dhe **pozitiv**. Ai beson se zhvillimi i mendjes njerëzore, e kështu i shoqërisë, varet kryesisht nga zhvillimi i njohurive dhe mendimit njerëzor. Në **fazën teologjike** njerëzit i shpjegojnë dukuritë shoqërore nëpërmjet ndërmjetësimit të Zotit ose forcave mbinatyrore. Prandaj tërmetet ndodhin sepse Zotat janë të zemëruar, përmbytjet sepse Zoti i ndëshkon njerëzit për mëkatet e tyre, sëmundjet ndodhin sepse shpirtrat e këqij kanë hyrë te njerëzit, etj.

Në **fazën metafizike**, sipas Kontit, shoqëritë janë të paqëndrueshme. Feja/kisha humbet rolin e saj dominues. Njerëzit fillojnë të mendojnë ndryshe dhe të shpjegojnë dukuritë shoqërore në mënyrë abstrakte. Tërmetet konsiderohen si rezultat i një force natyrore, uria – nga një ekuilibër i shqetësuar në natyrë, luftërat shpjegohen si dëshirë/shtytje e lindur e njerëzve për pushtet ose dominim, etj. Në këtë fazë dukuritë shoqërore nuk janë ende të provuara dhe të verifikuara nga faktet. Shoqëritë janë të

paqëndrueshme sepse besimet e vjetra mbi të cilat bazohen shoqëritë tradicionale po shemben, ndërsa ato të rejtat mbi të cilat duhet të bazohet rendi i ri (shkencor) nuk janë ndërtuar ende plotësisht.

Në **fazën e tretë (pozitive)** dukuritë shoqërore shpjegohen me fakte dhe ligje shkencore: nëpërmjet vëzhgimit, analizës së kushteve reale, me prova. Njerëzit e kuptojnë se tërmetet janë rezultat i lëvizjes së pllakave tektonike, se uria ndodh për shkak të të korrave të dobëta, thatësive, varfërisë. Por ata gjithashtu përpiqen të gjejnë zgjidhje për të përmirësuar situatën (ata ndërtojnë banesa më të forta që do t'i rezistojnë tërmeteve, modernizojnë bujqësinë, etj.). Sipas Kontit, shoqëritë në fazën pozitive arrijnë fazën më të lartë

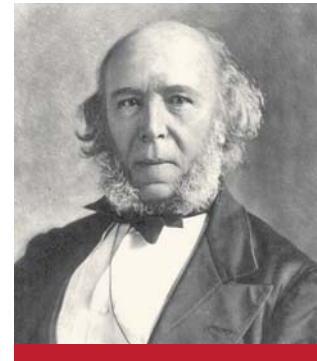
Themeluesit e sociologjisë:
Ogyst Kont, Herbert Spenser, Emil Dyrkem, Maks Veber,
Karl Marks, Georg Zimel, Vilfredo Pareto, Ferdinand Tënis,
Harriet Martino

të zhvillimit shoqëror, sepse dukuritë shpjegohen shkencërisht, industria dhe prodhimi zhvillohen, njerëzit specializohen në kryerjen e profesioneve të caktuara dhe në shoqëri vendoset rendi dhe progresi. Në këtë fazë sociologjia shfaqet si shkencë që ka rol misionar për të përmirësuar shoqëritë.

HERBERT SPENSERI: SHOQËRIA SI ORGANIZËM

Spenseri, ashtu si Konti, konsiderohet themeluesi i sociologjisë si shkencë. Edhe pse nuk pajtohej me Kontin në tërësi, ai i zhvilloi dhe i zgjeroi shumë idetë e tij veçanërisht idenë e studimit shkencor të shoqërisë.

Spenseri u ndikua fuqimisht nga mësimet e evolucionit. Ai e krahasoi shoqërinë me një organizëm të gjallë që zhvillohet evolucionar: nga i thjeshtë në kompleks, sipas ligjeve të evolucionit. Ai besonte se shoqëria, si çdo organizëm i gjallë, ka strukturën, funksionet e veta, zhvillohet, evoluon dhe mbijeton përmes ndërvarrësive së pjesëve të saj. Ashtu si zemra, mushkëritë dhe truri kanë funksione të ndryshme, ashtu edhe institucionet shoqërore kanë detyra të ndryshme.

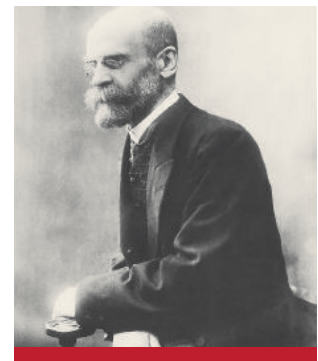
Herbert Spenser

Ashtu si organizëm ka aftësinë të mbajë veten dhe të përshtatet me kushtet, ashtu edhe shoqëria mund të organizohet dhe të zhvillohet në mënyrë të pavarur. Nuk ka nevojë që shteti të ndërhyjë shumë, pasi kjo prish zhvillimin natyror të shoqërisë. Me këtë qëndrim Spenseri kundërshton drejtpërdrejt Kontin, i cili beson se shteti duhet të jetë i fortë dhe i fuqishëm për të siguruar rendin dhe për të udhëhequr shoqërinë drejt përparimit.

EMIL DYRKEMI: FAKTET SHOQËRORE

Për **Dyrkemin** sociologjia është shkenca e **fakteve shoqërore**. Edhe pse ato janë të padukshme, ato i detyrojnë individët të sillen në mënyrë të caktuar dhe duhet të studiohen në mënyrë objektive dhe shkencore. Ai i konsideron faktet shoqërore si: gjuhën, ligjet, zakonet, traditën, familjen, fenë, modën, arsimin, teknologjinë, shkencën, etj.

Dyrkemi e shpjegon arsimin si fakt social. Sipas tij, arsimi fitohet në shkolla dhe ka rregulla që nxënësit duhet t'i respektojnë: të ndjekin mësimet rregullisht, të dëgjojnë mësimdhënësin, të studiojnë sipas programit mësimor, të zgjidhin teste dhe të japin provime. Këto rregulla nuk krijohen nga nxënësit, ato tashmë ekzistojnë.

Emil Dyrkem

Në ç'mënyrë faktet shoqërore (arsimi) i detyrojnë? Nëse nxënësit nuk ndjekin mësimet, nuk mësojnë ose nuk i respektojnë rregullat, ka pasoja si për shembull: paralajmërime ose ndëshkime, nota të dobëta, përsëritje të një viti, etj. Kjo tregon se arsimi vendos rregulla me të cilat nxënësit duhet të

përshtaten. Edhe pse në shikim të parë duket se nxënësit janë të lirë të zgjedhin se ku dhe ç'do të studiojnë, në realitet ata duhet të ndjekin rregulla, të fitojnë njohuri të caktuara dhe të sillen në mënyrë të pranueshme. Për Dyrkemin shoqëria përmes edukimit u mëson të rinjve se ç'është sjellje e saktë, e disiplinuar dhe e pranueshme.

Edhe feja gjithashtu është një fakt shoqëror që detyron. Nuk është vetëm besimi personal i individit, por një sistem i përbashkët besimesh, rritesh dhe ritualesh fetare që zbatohen për të gjithë komunitetin. Feja vendos rregulla të qarta dhe përcakton se ç'lejohej dhe ç'është e ndaluar; ç'konsiderohet e shenjtë dhe ç'është e zakonshme (materiale). Për shkak të këtyre rregullave, besimtarët ndiejnë presion moral për të menduar dhe për t'u sjellë sipas rregullave të fesë, sepse vetëm atëherë nuk do të shpallen imoralë ose të përjashtuar nga bashkësia fetare.

Pra, një tipar i rëndësishëm i të gjitha fakteve shoqërore është se ato janë shtrënguese. Ato përmbajnë rregulla që udhëzojnë sjelljen e individëve. Roli i tyre kryesor është të krijojnë rend dhe stabilitet në shoqëri. Por kur këto rregulla dobësohen ose njerëzit ndalojnë së respektuari ato, rendi dhe stabiliteti mund të prishen. Dyrkemi e quan një gjendje të tillë të shoqërisë anomie, ndërsa shoqërinë **anomike**. Ai beson se anomia është e rrezikshme dhe është dëshmi se shoqëria nuk funksionon mirë. Dyrkemi ishte gjithashtu i interesuar për arsyen pse njerëzit jetojnë së bashku, të bashkuar në shoqëri. Ai argumentoi se arsyeja për këtë është **solidariteti** (mbështetja që njerëzit i japin njëri-tjetrit kur jetojnë në komunitet). Ai i lidh njerëzit për arsye të ndryshme dhe se çfarë lloj mbështetjeje do të jetë varet nga sa e zhvilluar është shoqëria. Në shoqëritë e vjetra (tradicionale) ekziston **solidaritet mekanik**. Njerëzit janë të ngjashëm me njëri-tjetrin, ata e kuptojnë lehtësisht njëri-tjetrin dhe ndihen si pjesë e komunitetit.

Megjithatë, në shoqëritë bashkëkohore (moderne), njerëzit bashkohen nga **solidariteti organik**. Njerëzit janë të ndryshëm dhe kanë interesa të ndryshme, por pikërisht për shkak të kësaj ata varen nga njëri-tjetri. Secili kontribuon me punën e tij dhe shoqëria funksionon si organizëm i vetëm. Me këtë mësim Dyrkemi vërtetoi se me zhvillimin e shoqërisë, ndryshon edhe mënyra e lidhjes midis njerëzve. Edhe pse njerëzit janë të ndryshëm, ata nuk largohen, por përkundrazi, krijojnë forma më të forta lidhjeje sepse kanë nevojë për njëri-tjetrin.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Analizoni shembullin e përshkruar më poshtë dhe më pas përgjigjuni pyetjeve. Përmes tij do të kontrolloni se a e keni kuptuar pozitivizmin e Kontit.

Në shkollën e mesme „Nadezh“ kohët e fundit ka pasur gjithnjë e më shumë probleme: mungesa të shpeshta në mësim, mungesë disipline në mësim, rezultate të dobëta dhe konflikte midis nxënësve. Drejtoria e shkollës merr tre propozime të ndryshme për zgjidhjen e problemeve:

Propozimi A. Një grup mësimdhënësish beson se nxënësit janë „brez i keq“, pa edukim familjar dhe pa respekt për traditën dhe zakonet. Propozon më shumë ndëshkime dhe paralajmërime më të rrepta për nxënësit.

Propozimi B. Grupi i dytë i mësimdhënësve thotë se problemet janë për shkak të një „krize shpirtërore të të rinjve“. Ata nuk janë të sigurt se në ç’të besojnë sepse kanë humbur kuptimin, vlerat dhe drejtimit në jetë. Si zgjidhje, ata propozojnë më shumë orë mësimi për të diskutuar vlerat shpirtërore dhe morale me të rinjtë.

Propozimi C. Grupi i tretë i mësimdhënësve propozon të kryejë një anketë midis nxënësve, të analizojë arsyet e mungesave dhe performancës së dobët, të hetojë marrëdhënien midis mësimdhënësit dhe nxënësit dhe kushtet për të mësuar, e më pas të marrë masa specifike bazuar në rezultate.

1. Cili propozim korrespondon më shumë me pozitivizmin e Ogyst Kontit?
2. Shpjegoni pse ky propozim është pozitivist!
3. Cilat metoda përdoren në atë propozim?
4. Si mund të kontribuojë kjo qasje në rregull dhe përparim në shkollë?

MBANI MEND

Ogyst Konti, themeluesi i sociologjisë, e krijoi sociologjinë si shkencë të veçantë që mëson në mënyrë sistematike dukuritë shoqërore. Qasja e tij në studimin e dukurive shoqërore quhet pozitivizëm. Sipas tij, shoqëria duhet të studiohet në mënyrë shkencore, mbi bazën e fakteve, me qëllim që të shpjegohen ligjet që e rregullojnë atë dhe, në këtë mënyrë, të sigurohen rendi dhe përparimi. Herbert Spenseri e shihte shoqërinë si një organizëm me pjesë të ndërvarura, ndërsa Emil Dyrkemi theksonte se faktet shoqërore dhe solidariteti sigurojnë stabilitetin e shoqërisë. Sipas këtyre mendimtarëve, detyra e sociologjisë është të shpjegojë jetën shoqërore dhe të përmirësojë funksionimin e bashkësisë.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Cili sociolog i dha emrin sociologjisë dhe e konsideroi atë „mbretëreshën e shkencave“?
2. Shpjegoni pozitivizmin e Ogyst Kontit!
3. Cili sociolog u ndikua nga evolucionizmi dhe si e përcaktoi ai lëndën e studimit të sociologjisë?
4. Ç’duhet të studiojë sociologjia, sipas Emil Dyrkemit?

3. MAKS WEBERI – KRIJUES I SOCIOLOGJISË INTERPRETUESE (KUPTIMORE)

„Sociologjia nuk shpjegon vetëm atë që bëjnë njerëzit, por edhe pse veprojnë në mënyrë të caktuar.“ – Maks Weber

Maks Weber

Maks Weberi është sociolog gjerman. Mësimi i tij është i ndryshëm nga mësimi pozitivist i Kont. Ai nuk pajtohet që dukuritë shoqërore duhet të studiohen në të njëjtën mënyrë si dukuritë natyrore. Për të nuk mjafton të shpjegohet ajo që ndodh në shoqëri vetëm përmes provave, por është më e rëndësishme të kuptohet pse njerëzit veprojnë në mënyrë të caktuar, si mendojnë dhe cilat vlera respektojnë. Pra, për shembull, nëse dikush vrapon, për Weberin është më e rëndësishme të zbulojë se cili është kuptimi i vrapimit të tij: nëse kuptimi është në të luajturit sport, nëse ai ikën nga rreziku apo vrapon për të kapur autobusin. Për këto arsye ai konsiderohet themeluesi i **sociologjisë interpretuese**.

Weberi ishte i bindur se veprimi shoqëror i njerëzve dhe dukuritë dhe proceset shoqërore nuk ndodhin vetvetiu, por janë rezultat i veprimeve të qëllimshme njerëzore. Është sociologjia që duhet të kuptojë dhe të interpretojë pse njerëzit veprojnë në mënyrë të caktuar. Weberi donte të tregonte se dukuritë shoqërore nuk janë vetëm sisteme rregullash (si në pozitivizëm), por janë edhe rezultat i veprimeve kuptimplote njerëzore. Kuptimi varet nga ajo që mendojnë të tjerët dhe si i vlerësojnë veprimet.

Për Weberin, njerëzit veprojnë për arsye të ndryshme: disa për të arritur një qëllim, të tjerë sepse besojnë në vlera të caktuara, ndërsa të tjerë akoma nga zakoni ose emocioni. Për shembull, një nxënës mëson për një provim (vepron) jo vetëm për veten e tij por edhe për mësimdhënësin, i cili duhet ta vlerësojë atë, e gjithashtu për prindërit, të cilët gëzohen për suksesin e tij.

Sipas Weberit, ekzistojnë katër lloje veprimi shoqëror: **qëllimor-racional**, **vlerë-racional**, **tradicional** dhe **afektiv**.

Njerëzit veprojnë **qëllimor-racional** kur duan të arrijnë qëllim. Ata zgjedhin mjetet më efektive, edhe nëse duhet të shkelin një normë morale. Prandaj nxënësi që mëson të marrë një rezultat të lartë në test mëson në mënyrë selektive (përqendrohet në pyetjet që dështojnë më shpesh në test); harton një plan/strategji mësimi (llogarit se sa kohë dhe përpjekje duhet të investojë për atë qëllim); ndan kohën, heq dorë nga festat dhe shoqërimi me shokët, etj.

Njerëzit veprojnë në mënyrë **vlerore-racionale** kur udhëhiqen nga ajo që është e vlefshme, e mirë dhe jo nga interesi ose përfitimi. Ata veprojnë në përputhje me vlerat dhe normat morale, sepse për ta, qëllimi në vetvete është vlerë. Prandaj nxënësi që e njeh fuqinë e dijes mëson plotësisht dhe rregullisht, jo në mënyrë selektive. Ai ndan kohën sipas ndjenjës së tij të përgjegjësisë dhe disiplinës dhe heq dorë nga festat dhe

Katër llojet e veprimit shoqëror sipas Maks Veberit

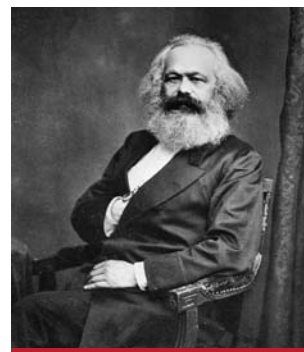
shoqërimi; beson se përkushtimi dhe puna e palodhur janë vlerat e duhura, edhe pse nuk garantojnë notën më të lartë. Sipas tij, është më mirë të jesh i ndershëm sesa të marrësh një notë të lartë.

Veberi beson se **veprimi tradicional** është një nga zakoni, ai beson se është një nga zakoni, sepse kështu është bërë gjithmonë. Individët nuk mendojnë për qëllimin ose pasojat, por thjesht e përsërisin sjelljen. Nxënësi do të veprojë tradicionalisht nëse mëson për një provim dhe sillet në mënyrë me të cilën është mësuar, e jo sepse ka një qëllim të qartë ose arsye morale. Ai shkon në test dhe u përgjigjet pyetjeve në mënyrë rutinore. Pra, nxënësi vepron nga zakoni dhe tradita.

Veprimi afektiv shkaktohet më shpesh nga emocionet dhe ndjenjat. Njerëzit reagojnë spontanisht nga frika, gëzimi, zemërimi, etj. Nxënësi që mëson për një test në minutën e fundit dhe pa një plan vepron në mënyrë afektive sepse ndjen frikë nga një notë e keqe ose ndëshkim. I panikuar, nervoz dhe nën presion, ai reagon emocionalisht, sipas ndjenjës së çastit. Veprimet e tij udhëhiqen nga emocionet, jo nga arsyeja.

KARL MARKSI – TEORICIEN I KONFLIKTEVE

Karl Marksi, me mësimet e tij mbi klasat dhe analizën e shoqërisë kapitaliste, kontribuoi ndjeshëm në zhvillimin e sociologjisë si shkencë. Për shkak të ideve të tij politike, ai shpesh u persekutua, kështu që e kaloi pjesën më të madhe të jetës së tij në Londër. Atje punoi si gazetar/hulumtues dhe studioi kushtet ekonomike dhe sociale të asaj kohe. Sipas tij, ndryshimet më të mëdha në shoqëri ndodhin për shkak të konflikteve midis klasave shoqërore. Njëra klasë zotëron mjetet e prodhimit, siç janë toka dhe fabrikat (kapitali), ndërsa tjetra nuk ka pronë dhe duhet të punojë për një pagë, domethënë për të mbijetuar. Kjo është ajo që pretendonte Karl Marksi se këto konflikte nuk janë gjithmonë të dhunshme, por gjithmonë rrjedhin nga pabarazia dhe padrejtësia. Kur

Karl Marks

padrejtësia bëhet e madhe, klasa e nënshtruar fillon të luftojë për një jetë më të mirë, ndërsa kjo mund të çojë në ndryshime të mëdha – revolucione. Sipas Marksit, mënyra se si njerëzit sigurojnë jetesën e tyre përcakton të gjitha marrëdhëniet e tjera shoqërore midis njerëzve. Ai besonte se në të ardhmen mund të krijohet një shoqëri pa klasa në të cilën të gjithë njerëzit do të ishin të barabartë dhe nuk do të kishte shfrytëzim ekonomik dhe forma të tjera të shfrytëzimit midis njerëzve.

Marksit studioi gjithashtu revolucionin industrial, veçanërisht punën në fabrika në Angli gjatë shekullit XIX. Ai analizoi kushtet e vështira të punëtorëve: orët e gjata të punës, pagat e ulëta, shfrytëzimin e punës së lirë të fëmijëve. Sipas tij, revolucioni industrial çoi në pabarazi dhe ndarje edhe më të madhe midis pronarëve të pasur dhe punëtorëve të varfër. Marksit nuk ishte sociolog, por idetë e tij përdoren ende sot në mësimin e kapitalizmit, ndryshimeve shoqërore dhe drejtësisë sociale.

Ndryshe nga Ogyst Konti, i cili mendonte se konfliktet shoqërore ishin një problem që duhej zgjidhur, Marksit besonte se konfliktet ishin një pjesë integrale e shoqërive të klasave.

NGJASHMËRITË DHE DALLIMET NË MËSIMET E THEMELUESVE TË SOCIOLOGJISË

Ngjashmëritë dhe dallimet në mësimet e themeluesve të sociologjisë mund të shihen më së miri përmes një shembulli. Ja se si secili prej tyre e shpjegon arsimin si segment shoqëror:

Për **Kontin** arsimi do të ishte një mjet për të vendosur rendin dhe përparimin në shoqëri. Ai mendonte se nëpërmjet arsimit të organizuar shkencërisht, shteti duhet të krijonte stabilitet moral dhe kohezion shoqëror. Spenserit e analizoi arsimin si pjesë të një „organizmi“ që zhvillohet natyrshëm sipas nevojave të shoqërisë industriale. Ai nuk mbështeti kontrollin e tepërt shtetëror, por theksoi zhvillimin evolucionar sipas parimit të përshtatjes. **Dyrkemi** e shihte arsimin si „fakt shoqëror“ që disiplinon dhe socializon individët, duke transmetuar norma, vlera dhe vetëdije kolektive të nevojshme për solidaritetin shoqëror. **Veberi** u përqendrua në kuptimin që nxënësit dhe mësimdhënësit i japin arsimin – pavarësisht nëse studiojnë për një karrierë (qëllimore-racionale), nga bindjet e vlerave, nga zakoni apo nga frika. **Marksit** e shihte sistemin arsimor si mekanizëm për riprodhimin e dallimeve dhe marrëdhënieve ekzistuese të klasave.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Duke përdorur një fenomen shoqëror sipas zgjedhjes suaj, analizoni mësimet e Kontit, Veberit, Dyrkemit dhe Spenserit!

AKTIVITETI 2. Analizoni situatën e përshkruar më poshtë dhe më pas përgjigjuni pyetjeve. Qëllimi është të përcaktohet se pohimi i Veberit se dukuritë shoqërore a mund të shkaktohen nga individët përmes veprimit të tyre shoqëror është i saktë. „Një vendim – fenomen shoqëror“

Një grup nxënësish të vitit të dytë vendosin të mos shkojnë në mësim dhe organizojnë protestë para shkollës. Nxënësit janë të pakënaqur me orarin e mësimet. Ata mendojnë se të kalosh tetë orë në ditë në shkollë është shumë, ndërsa janë të lodhur dhe të stresuar. Informacioni për protestën përhapet shpejt në mediat sociale. Të nesërmen një numër i madh nxënësish u bashkohen atyre. Mësimet pezullohen, mësimdhënësit janë të shqetësuar dhe drejtori cakton një takim me nxënësit, mësimdhënësit dhe prindërit për të diskutuar problemin.

1. Shpjegoni nëse protesta e nxënësve është veprim shoqëror sipas Veberit. A është e drejtuar ndaj njerëzve të tjerë?
2. Cili është kuptimi i protestës së nxënësve? Ç'duan të arrijnë ata?
3. Ç'i motivon nxënësit të marrin pjesë në protestë? A kanë të gjithë nxënësit të njëjtat motive?
4. Sipas Veberit, cilit nga katër llojet e veprimit shoqëror i përket protesta?
5. Cilit fenomen ose proces shoqëror i doli si rezultat i veprimit të tyre?
6. Pse është e rëndësishme që drejtori dhe mësimdhënësit të kuptojnë motivet e nxënësve për të protestuar?

MBANI MEND

Maks Veberi zhvilloi sociologjinë interpretuese, sipas së cilës shoqëria jo vetëm që duhet shpjeguar, por edhe kuptimi që njerëzit u japin veprimeve të tyre duhet të kuptohet. Ai dallon katër lloje të veprimit shoqëror: qëllimor-racional, vlerës-racional, tradicional dhe afektiv. Karl Marksi besonte se ndryshimi shoqëror lind nga lufta e klasave midis pronarëve të mjeteve të prodhimit dhe punëtorëve, duke e parë historinë si histori të konflikteve të klasave. Ogyst Konti, Herbert Spenseri dhe Emil Dyrkemi theksuan qasjen shkencore ndaj sociologjisë: Konti foli për rendin dhe progresin, Spenseri e krahasoi shoqërinë me një organizëm në zhvillim, ndërsa Dyrkemi theksoi faktet shoqërore dhe solidaritetin. Së bashku ata hodhën themelet e sociologjisë.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Pse Maks Veberi quhet krijuesi i sociologjisë interpretuese?
2. Cili është ndryshimi midis mësimet të Maks Veberit dhe Ogyst Kontit?
3. Cili është kontributi i Karl Marksit në sociologji?
4. Pse, sipas Karl Marksit, ndodhin ndryshime në shoqëri? Ç'i shkakton ato?

4. ORIENTIMET TEORIKE NË SOCIOLOGJI

Ç'JANË ORIENTIMET TEORIKE NË SOCIOLOGJI?

Orientimet teorike në sociologji janë mësimet që studiojnë dhe shpjegojnë shoqërinë në mënyrë të ndryshme. Është karakteristike që secila prej tyre bën pyetje të ndryshme, përdor koncepte të ndryshme dhe ofron shpjegime të ndryshme për të njëjtin fenomen shoqëror. Ekziston një numër i madh orientimesh teorike në sociologji, por më të rëndësishmet janë: **pozitivizmi** (i përmendur tashmë), teoritë e **konfliktit**, **funksionalizmi**, **strukturalizmi**, **interaksionizmi simbolik**.

Përmes shembullit të varfërisë do të shihni se si këto mësimet ndryshojnë nga njëra-tjetra:

Varfëria është gjendje në të cilën individët ose grupet nuk kanë burime të mjaftueshme për të përmbushur **nevojat themelore të jetës** (ushqim, veshmbathje, strehim, kujdes shëndetësor, arsim) për shkak të të ardhurave të ulëta, papunësisë, etj.

Për **pozitivistët** varfëria është shenjë që tregon se rendi dhe rregullimi shoqëror është prishur. Shoqëria është e çorientuar sepse institucionet nuk e bëjnë punën e tyre siç duhet. Ata besojnë se varfëria mund të studiohet me fakte dhe ligje që do të ofrojnë zgjidhje për kapërcimin e saj. Konti, si pozitivist, do të thoshte: „Varfëria duhet të vëzhgohet, të matet dhe të krahasohet. Përmes analizave shkencore shkaqet e shfaqjes së saj mund të zbulohen, e përmes planifikimit dhe reformave ajo mund të zvogëlohet ose eliminohet“.

Përfaqësuesit e **teorisë së konfliktit (Karl Marksi dhe Friedrich Engelsi)** besojnë se varfëria ekziston për shkak të shfrytëzimit të klasave të ulëta nga ato më të larta, gjë që krijon pabarazi midis njerëzve. Kapitalistët zotërojnë fabrikat dhe tokën (kapitalin) dhe shfrytëzojnë punëtorët (të cilët nuk zotërojnë asgjë tjetër përveç fuqisë së tyre punëtore). Shfrytëzimi konsiston në pagimin e tyre më pak sesa meritojnë. Në këtë mënyrë të parët pasurohen në kurriz të të dyve, të cilët bëhen më të varfër. Pra, sipas teorisë marksiste të konfliktit, varfëria ekziston sepse ka një shpërndarje të padrejtë të pasurisë në shoqëri. Pasuria e disave krijohet përmes shfrytëzimit (përdorimit të punës) të të tjerëve. Shteti mbron interesat e të pasurve dhe për këtë arsye varfëria mund të zgjidhet vetëm nëse shoqëria e klasave zëvendësohet nga një shoqëri pa klasa.

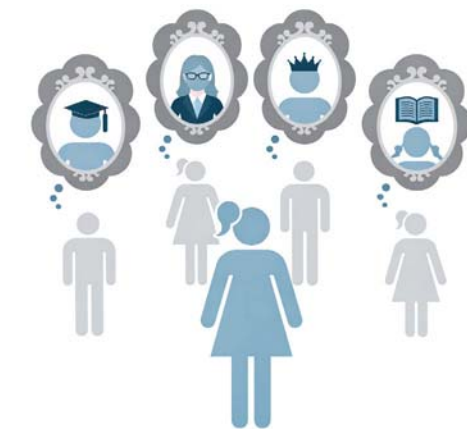
Shpërndarja e pabarabartë e pasurisë
shpesh është shkak i konfliktit

Si drejtim teorik varfëria është e preokupuar me **funksionet** e dukurive të ndryshme shoqërore. Nga kjo perspektivë varfëria konsiderohet pjesë e sistemit shoqëror. Ekzistenca e saj gjatë gjithë historisë së njerëzimit tregon se është e pashmangshme dhe se ka një lloj funksioni shoqëror. Prandaj një pyetje kyçe për funksionalistët është pse ekziston dhe si mbahet. Sipas tyre, varfëria ekziston për të siguruar punë për punët më pak të vlerësuara brenda kornizës së ndarjes shoqërore të punës. Ekzistenca e saj përdoret për të justifikuar pabarazitë shoqërore.

Strukturalizmi, si orientim/mësim sociologjik, është variant i funksionalizmit. Krijuesi i tij është antropologu francez **Klod Levi Stros**. Ide kyçe e strukturalistëve është se individët nuk mund të kuptohen nëse shoqëria nuk kuptohet, sepse shoqëria përmes strukturave të saj (familja, arsimi, ekonomia) formëson jetën e tyre. Për këto arsye strukturalistët nuk e konsiderojnë varfërinë si dështim personal të individëve, por si pasojë e joefikasitetit të strukturës ekonomike, sistemit arsimor dhe marrëdhënieve të klasave. Ato nuk u ofrojnë njerëzve qasje të barabartë në para, arsim, punë, pushtet, privilegje dhe një jetë të shëndetshme. Nëse ekonomia nuk u ofron njerëzve mundësi të barabarta punësimi, disa do të fitojnë para dhe të tjerët jo. Njerëzit që nuk kanë qasje në arsim cilësor kanë më pak shanse për të gjetur një punë të paguar mirë, etj. Papunësia, arsimi me cilësi të dobët dhe profesionet me paga të ulëta shkaktojnë varfëri. Pra, shoqëria është ajo që i bën njerëzit të varfër.

Ndërveprimi simbolik është doktrinë sociologjike që përqendrohet në marrëdhëniet e përditshme midis njerëzve dhe kuptimin e tyre. Përfaqësuesit e saj janë **Xhorxh Mid** dhe **Çarls Kuli**. Ata nuk e shohin shoqërinë vetëm si strukturë në të cilën ekziston një shtet, ekonomi, arsim, etj. Ata besojnë se shoqëria krijohet nga njerëzit përmes bisedave, pikëpamjeve, reagimeve dhe sjelljeve në jetën e përditshme. Njerëzit e përfytyrojnë veten bazuar në mënyrën se si i shohin të tjerët (teoria e vetvetes pasqyrë).

Kjo qasje vërehet edhe në mënyrën se si e shpjegojnë varfërinë. Për ta varfëria nuk është vetëm të mos kesh para për ushqim, veshmbathje ose shtëpi. Ajo që është më e rëndësishme është se si perceptohen njerëzit e varfër në shoqëri dhe si i trajtojnë të tjerët ata. Për shembull, nëse dikush vesh rroba të vjetra ose jeton në shtëpi modeste, kjo mund të bëhet një simbol përmes të cilit të tjerët arrijnë në përfundimin se është i varfër. Për shkak të kësaj individ mund të tallet, etiketohet ose refuzohet nga grupi. Reagime të tilla ndikojnë në mënyrën se si person e sheh veten. Nëse ai trajtohet vazhdimisht si më pak i vlefshëm, ai mund të fillojë të ndihet dhe të sillet në atë mënyrë vetë. Prandaj ndërveprimistët simbolikë argumentojnë se varfëria

Teoria e vetvetes si pasqyrë

nuk është vetëm gjendje ekonomike, por edhe përvojë shoqërore e mbushur me kuptime, etiketa dhe marrëdhënie midis njerëzve. Për të kuptuar shoqërinë, duhet të kuptojmë marrëdhëniet dhe simbolet e përditshme përmes të cilave njerëzit komunikojnë.

PSE ËSHTË E RËNDËSISHME TË NJIHEN ORIENTIMET TEORIKE NË SOCIOLOGJI?

Orientimet teorike në sociologji janë mësim/teori që ofrojnë mënyra të ndryshme për të studiuar, shpjeguar dhe interpretuar dukuritë dhe proceset shoqërore. Ato janë një lloj „kornize mendimi“ përmes së cilës sociologët përcaktojnë lëndën e studimit, paraqesin pyetje kërkimore, zgjedhin metodat dhe

teknikat e kërkimit dhe interpretojnë dukuritë dhe proceset shoqërore. Orientimet sociologjike duhet të njihen për disa arsye:

- ato i paralajmërojnë hulumtuesit se një fenomen shoqëror mund të kuptohet dhe shpjegohet në më shumë se një mënyrë;
- ato ndërtojnë themelin shkencor të sociologjisë – pa teori nuk ka kërkim shkencor;
- ndihmojnë në analizimin e një fenomeni/problemi shoqëror nga aspekte të ndryshme në mënyrë që të merret një shpjegim më i thellë dhe më gjithëpërfshirës;
- zhvillojnë të menduarit kritik tek ata që hulumtojnë shoqërinë.

Edhe pse janë të ndryshme nga njëra-tjetra, këto studime kanë të njëjtin qëllim – t'u përgjigjen pyetjeve se çfarë lloj strukture kanë shoqëritë, si funksionojnë grupet dhe institucionet shoqërore, cila është marrëdhënia midis individëve dhe shoqërisë, si lindin dukuritë dhe proceset shoqërore, cilët faktorë shkaktajnë ndryshime shoqërore, etj. Orientimet teorike e ndihmojnë sociologjinë të kuptojë më mirë shoqërinë, të shpjegojë pse ndodh diçka, të lidhë faktet në tërësi të vetme mendimi dhe të parashikojë ndryshimet shoqërore. Pa teori sociologjia do të ishte thjesht regjistrim i të dhënave ose sociografi. Ato e bëjnë sociologjinë shkencë analitike dhe më pak përshkruese.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Studimi i rastit – Pse disa nxënës shpesh i lënë orët e mësimit?

Përshkrimi i problemit: Në klasën tuaj disa nxënës shpesh i lënë orët e mësimit. Ata nuk kanë gjithmonë arsye të justifikuara dhe mungesat e tyre ndikojnë në suksesin e tyre dhe suksesin e orës së mësimit.

Përshkrimi i problemit: Në klasën tuaj disa nxënës shpesh i lënë orët e mësimit. Ata nuk kanë gjithmonë arsye të justifikuara dhe mungesat e tyre ndikojnë në suksesin e tyre dhe suksesin e orës së mësimit.

Kur studioni problemin kini parasysh se funksionalizmi merret me mënyrën se si funksionon shkolla në tërësi (a e përmbush funksionin e saj); teoria e konfliktit merret me atë se kush ka pushtet, privilegje (sistemi a është i drejtë, rregullat a janë të njëjta për të gjithë); ndërveprimi simbolik merret me marrëdhëniet e përditshme dhe kuptimin e tyre (si ndihen nxënësit në orë).

1. Pse, sipas teorisë që keni zgjedhur, nxënësit i lënë orët e mësimit? Cilat janë arsyet?
2. Cilët individë ose grupe janë të rëndësishëm në këtë problem (nxënës, mësime, prindër, shkollë)?
3. Çfarë pasojash krijon mungesa në shkollë sipas teorisë (ç'u ndodh nxënësve dhe shkollës)?
4. Cila do të ishte një zgjidhje e mirë sipas kësaj teorie?

Krahasoni idetë dhe mendimet tuaja me ato të shokëve dhe shoqeve të klasës dhe nxirrni një përfundim: Pse është e dobishme të shikoni të njëjtin problem në më shumë se një mënyrë?

MBANI MEND

Orientimet teorike në sociologji janë „syze“ që u lejojnë sociologëve të vëzhgojnë dhe të interpretojnë dukuritë shoqërore ndryshe. Me ndihmën e tyre sociologët dinë si ta përcaktojnë problemin e kërkimit, si t'i interpretojnë rezultatet e kërkimit, të zgjedhin metodat dhe teknikat e duhura të kërkimit (anketë, intervistë, vëzhgim) dhe të shmangin mendimet subjektive. Teoritë u japin atyre drejtim dhe një kornizë për kërkimin e tyre, i ndihmojnë të mendojnë në mënyrë kritike, të kuptojnë se nuk ka vetëm një shpjegim „të saktë“ dhe të kuptojnë më mirë problemet në shoqëri.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'janë orientimet teorike në sociologji?
2. Pse sociologët nuk e analizojnë shoqërinë në të njëjtën mënyrë?
3. Pse është e rëndësishme të kemi orientime të ndryshme teorike?
4. Ç'do të ndodhte nëse do të përdornim vetëm një orientim teorik për të shpjeguar një problem shoqëror?
5. Cili orientim teorik e krahason shoqërinë me një organizëm njerëzor, mbijetesa e të cilit varet nga puna e organeve të tij?
6. Për cilin orientim teorik, ndarja klasore e njerëzve është shkaku i pabarazive dhe problemeve sociale?
7. Cili orientim teorik, sipas mendimit tuaj, ju ndihmon më shumë të kuptoni jetën e përditshme? Pse?

5. FAZAT, METODAT DHE TEKNIKAT NË KËRKIMET SOCIOLOGJIKE

„Hipoteza është ura lidhëse midis teorisë dhe të dhënave.“ – Robert Merton

Pavarësisht nëse objekti i studimit të sociologjisë është shoqëria në tërësi apo veprimi shoqëror i njerëzve, një nga detyrat më të rëndësishme të sociologjisë është **të zbulojë marrëdhënien midis të përgjithshmes (shoqërisë) dhe të veçantës (sjelljes së individëve ose grupeve)**. Kjo do të thotë se detyra e saj është të përcaktojë nëse njohuria në të cilën arrin përmes hulumtimit të një rasti individual (të veçantës) është e vlefshme edhe për të gjitha rastet e tjera të ngjashme në shoqëri (të përgjithshmes). Për shembull, një sociolog i cili, përmes një bisede me një nxënës, mësoi se arsyeja e performancës së tij të dobët në shkollë janë problemet në familje, do të dëshirojë të kryejë një anketë midis një numri më të madh nxënësish për të kontrolluar nëse performanca e tyre e dobët gjithashtu është pasojë e së njëjtës arsye. Në këtë mënyrë sociologjia lidh të veçantën (një nxënës) me të përgjithshmen (një grup ose një popullatë të tërë nxënësish). Domethënë, përmes rasteve individuale ajo zbulon rregulla dhe rregullsi që vlejné për të gjithë shoqërinë. Kjo e bën sociologjinë shkencë përgjithësuese/gjeneralizuese. Që të jetë në gjendje të realizojë këto detyra, sociologjia ka nevojë për metoda dhe teknika kërkimore.

Metodë (greqisht-*methodos*) do të thotë një qasje, një procedurë, një mënyrë se si bëhet diçka. Për shembull, kur mësoni, së pari lexoni mësimin, pastaj nënvizoni informacione dhe koncepte të rëndësishme, e më pas mbani shënime të shkurtra dhe përsëritni atë që keni mësuar përmendësh duke iu përgjigjur pyetjeve, etj. Kjo sekuencë hapash është metodë mësimi.

Teknikat e kërkimit janë vegla/mjete teknike që përdoren në faza të ndryshme të kërkimit. Disa përdoren për mbledhjen e të dhënave, të tjera për organizimin e tyre, të tretat për përpunimin dhe analizimin e tyre, ndërsa të tjera për prezantimin e tyre. Për shembull, mësimdhënësi në shkollën tuaj dëshiron të zbulojë se cilat janë sportet e preferuara të nxënësve në mënyrë që të mund të organizojë aktivitete sportive. Ai mund t'i marrë këto të dhëna duke përdorur disa teknika:

- anketë – i pyet ata me shkrim se cili sport është i preferuari i tyre;
- intervistë – bisedon me nxënësit se pse u pëlqen ai sport;
- vëzhgim – sheh/vëren se cilat sporte luajnë më shpesh nxënësit gjatë pushimeve të shkollës, në fushat sportive, etj.;
- organizim dhe analizë e të dhënave – analizon përgjigjet dhe nxjerr përfundime;
- prezantim i përfundimeve dhe gjetjeve.

Pra, **metoda është plan se si të bëhet diçka, ndërsa teknikat janë mënyrat specifike që përdorim në plan**. Pa metoda dhe teknika, asnjë shkencë nuk mund ta shpjegojë lëndën e hulumtimit, as të ofrojë njohuri shkencore

rreth tij. Por ato duhet të përshtaten edhe me lëndën e hulumtimit, sepse nëse nuk janë, rezultatet e marra nga hulumtimi do të jenë të pasakta dhe jo shkencore. Nuk është rastësi që Dyrkemi tha: „Metoda nuk është shtesë teknike e hulumtimit, por një kusht që përcakton lëndën e njohurive shkencore.“ Me këtë, Dyrkemi thekson qartë se zgjedhja e gabuar e metodës çon në keqkuptim të fenomenit shoqëror.

Për shembull, nëse ju jepet detyra të hulumtoni pse dhuna në shkollë rritet dhe vendosni të lexoni disa komente në mediat sociale, ose thjesht të pyesni disa miq se ç'mendojnë, atëherë metoda është e papërshtatshme. Mendimet personale dhe përshtypjet individuale nuk janë të mjaftueshme për të nxjerrë një përfundim shkencor. Një qasje e tillë mund të çojë në shpjegime të thjeshtuara dhe të pasakta. Në vend të kësaj, nevojitet mbledhja sistematike e të dhënave – përmes anketave me një numër më të madh nxënësish, intervistave me mësimdhënës dhe shërbime profesionale, analizës së raporteve shkollore dhe krahasimit të rezultateve.

METODAT DHE TEKNIKAT MË TË PËRDORURA NË KËRKIMET SOCIOLOGJIKE

Anketa është teknikë e mbledhjes së të dhënave. Sociologët e përdorin më shpesh atë për kërkime të shpejta, ekonomike dhe masive. I ndihmon ata të krijojnë pamje të përgjithshme të fenomenit që hulumtojnë, duke marrë kështu të dhëna të shpejta dhe të sakta në kohë të shkurtër. Anketa mund të përdoret për të zbuluar se çfarë mendimesh dhe qëndrimesh kanë të anketuarit mbi tema të caktuara. Ajo përmban pyetje të përgatitura paraprakisht që mund të jenë me përgjigje të sugjeruara nga të cilat i anketuari duhet të zgjedhë dhe të rrethojë një ose pyetje të cilave i anketuari duhet t'u përgjigjet tekstualisht – sipas mendimit të tij. Një nga parimet më të rëndësishme të një ankete është anonimat. Kjo do të thotë se të anketuarit duhet të mbeten anonimë dhe se të dhënat e marra do të përdoren vetëm për qëllime shkencore. Prandaj anketa është më e përshtatshme për të hulumtuar opinionin publik (qëndrimet e njerëzve në lidhje me politikën, arsimin, shëndetin, median, modën, stilin e jetës, etj.).

Intervista është anketë me gojë. Hulumtuesi zhvillon një bisedë me të anketuarin sipas pyetjeve të parapërgatitura dhe të menduara mirë. Intervista përdoret kur hulumtuesi dëshiron ta kuptojë në thelb fenomenin dhe të zbulojë arsyet më të thella të ndodhjes së tij. Përdoret më shpesh kur problemi që hulumtohet është i ndjeshëm, kur përvoja personale e të anketuarit dhe mendimet ose qëndrimet e tij janë të rëndësishme. Për shembull, përmes një interviste mund të zbulohen arsyet pse të rinjtë emigrojnë nga vendi, pse ndodhin konfliktet familjare, çfarë pasojash shkakton stresi afatgjatë në vendin e punës, etj.

Meqenëse ato plotësojnë njëra-tjetrën, anketa dhe intervista më shpesh kombinohen me vëzhgim. Atë që

Intervistë

Sociolog në „vendin e punës”, si vëzhgues

shok me kë), si i zgjidhin konfliktet, etj. Kur një sociolog-hulumtues vëzhgon, ai ka mundësinë të shohë personalisht se ç’po ndodh në të vërtetë.

Metoda eksperimentale përdoret për të përcaktuar **marrëdhënie shkak-pasojë** midis dukurive. Sociologu-hulumtues ndryshon qëllimisht një faktor (variabël i pavarur) dhe monitoron ndikimin e tij në faktor tjetër (variabël i varur). Për shembull, një sociolog-hulumtues dëshiron të hetojë se kohëzgjatja e të nxënësve ndikon në suksesin e nxënësve. Për këtë qëllim ai formon dy grupe nxënësish. Grupi i parë mëson për një orë dhe i dyti për tri orë. Koha e të nxënësve është variabli i pavarur, ndërsa rezultatet e të nxënësve janë variabli i varur. Pas një periudhe të caktuar kohore, nxënësit bëjnë test. Nëse grupi i dytë i nxënësve performon më mirë në test, sociologu-hulumtues mund të arrijë në përfundimin se kohëzgjatja e të nxënësve ndikon në suksesin e arritur nga nxënësit në test. Në sociologji eksperimenti përdoret më rrallë sesa në shkencat natyrore për disa arsye:

1. Eksperimenti kryhet më shpesh në mjedis të kontrolluar në të cilin kushtet ndryshohen dhe dukuritë provokohen qëllimisht. Eksperimenti është i pamundur për të studiuar shumë fenomene shoqërore. Sociologu-hulumtues nuk mund të shkaktojë luftë ose të varfërojë qëllimisht njerëzit, vetëm për të shpjeguar se si ndodh lufta dhe cilat janë shkaqet e varfërisë.
2. Nuk është etike e lejuar të kryhen eksperimente mbi njerëzit, veçanërisht nëse të drejtat dhe dinjiteti i tyre shkelen, nëse ata detyrohen të marrin pjesë, nëse privatësia e tyre shkelet, ose nëse ata janë të ekspozuar ndaj torturave psikologjike dhe fizike, etj. Për shembull, një mësimdhënës mund t’i fyejë dhe nënçmojë qëllimisht nxënësit për të përcaktuar se si stresi ndikon në sjelljen e tyre, ose të burgosurit mund të abuzohen mendërisht dhe fizikisht për të studiuar marrëdhëniet në burg.

Në sociologji **metoda statistikore** përdoret për të mbledhur, përpunuar dhe analizuar të dhëna numerike (numërore), më shpesh të marra përmes anketave, regjistrimeve të popullsisë ose analizave statistikore me

qëllim që të zbulohen rregullsitë shoqërore, trendet dhe marrëdhëniet midis dukurive shoqërore. Të tilla janë të dhënat demografike (numri i banorëve, gjinia, mosha, shkalla e lindjeve, vdekshmëria), të dhënat ekonomike (personat e punësuar, personat e papunë, niveli i pagave, standardi i jetesës), të dhënat arsimore (niveli i arsimit, numri i nxënësve, nxënësit, shkalla e shkrim-leximit), të dhënat shoqërore (gjendja familjare, madhësia e familjes, mbrojtja sociale), etj. Duke kombinuar këto të dhëna statistikore, sociologjia **mund të shpjegojë situata, të zbulojë probleme dhe të propozojë zgjidhje të përshtatshme.**

Sociometria është metodë e përdorur në sociologji për të studiuar marrëdhëniet midis njerëzve në grupe të vogla (në shkolla, grupe pune, ekupe sportive, etj.). Kjo metodë heton se kush është mik me kë, kush është i pranuar dhe kush është i izoluar nga grupi. Duke bërë pyetje të thjeshta si: me kë do të dëshironit të uleni/ bashkëpunoni?, sociologu-hulumtues, bazuar në përgjigjet, mund të zbulojë se kush janë udhëheqësit në grup, a ka nëngrupe apo konflikte të mundshme.

Analiza e përmbajtjes është metodë e përdorur për të studiuar materiale të shkruara, të folura ose vizuale (**gazeta**, revista, media televizive dhe interneti, reklama, dokumente historike, fjalime dhe deklarata publike, postime në mediat sociale). Ç’thuhet në to, sa shpesh dhe në çfarë mënyre, analizohet në mënyrë që të zbulohen qëndrime, vlera dhe mesazhe të rëndësishme për jetën shoqërore. Për shembull, një sociolog dëshiron të hetojë se si media i paraqet të rinjtë dhe çfarë mesazhi dërgojnë ata. Duke analizuar një numër të madh artikujsh nga portalet ose gazetat e internetit, ai përcakton se sa shpesh të rinjtë paraqiten në kontekst pozitiv dhe sa shpesh në kontekst negativ. Nëse, pas analizës, ai përcakton se të rinjve u atribuohen më shpesh karakteristika negative (dhunë, papërgjegjësi, përtaci, prirje ndaj veseve, varësi ndaj teknologjisë), kjo do të thotë se media krijon një imazh të caktuar të të rinjve që ndikon në opinionin publik.

Kur një sociolog-hulumtues dëshiron të bëjë krahasim midis dukurive shoqërore për të përcaktuar ngjashmëritë dhe dallimet midis tyre, ai përdor **metodë krahasuese**. Përmes krahasimit ai i kupton më lehtë shkaqet e dukurive të caktuara dhe zhvillimin e tyre. Për shembull, me metodë krahasuese, një sociolog-hulumtues mund të zbulojë se cili ishte qëndrimi i të rinjve ndaj arsimit në të kaluarën dhe cili është sot ose cilat ishin marrëdhëniet në familje në të kaluarën dhe cilat janë tani. Përmes krahasimit përcaktohet se si dhe pse lindën ndryshimet.

Studimi i rastit (Case study) është metodë e përdorur për studim të thelluar të një rasti specifik (individual, familjar, grupor, institucion ose një ngjarje specifike). Qëllimi i kësaj metode është të kuptohet dhe të shpjegohet një fenomen i caktuar shoqëror dhe të ofrohet një zgjidhje e përshtatshme përmes një hulumtimi të plotë të një shembulli specifik (real). Për shembull, një sociolog-hulumtues mund të hetojë problemin e dhunës nga bashkëmoshatarët në shkollë përmes një studimi rasti (duke folur me nxënës, mësues dhe prindër, duke vëzhguar atmosferën dhe duke analizuar kushtet në shkollë) dhe përmes këtij rasti të nxjerrë përfundime që do të vlejnjë për të gjitha rastet e tjera të dhunës nga bashkëmoshatarët.

HAPAT (FAZAT) E KËRKIMIT SOCIOLOGJIK

Kërkimi shkencor është proces i planifikuar, sistematik dhe objektiv i mbledhjes, analizimit, interpretimit dhe prezantimit të të dhënave dhe njohurive me qëllim shpjegimin e një fenomeni dhe arritjen në njohuri dhe përfundime shkencore. Kërkimi shkencor nuk kryhet „verbërisht“, por sipas rregullave të përcaktuara qartë. Çdo kërkim shkencor, përfshirë edhe atë sociologjik, zhvillohet në disa hapa (faza):

1. Përzgjedhja dhe përkufizimi i problemit dhe pyetjes së kërkimit

Në këtë fazë hulumtuesi zgjedh problemin e kërkimit, përcakton pyetjen e kërkimit dhe shpjegon rëndësinë e problemit që hulumtohet (çfarë përfitimesh do të ketë shoqëria dhe shkenca prej tij). Konsiderohet se një problem i përcaktuar mirë është kërkim gjysmë i përfunduar sepse:

- përcakton drejtimin dhe fushëveprimin e kërkimit: Hulumtuesi e di saktësisht se ç'të hulumtojë, nuk merret me tema. Për shembull, nëse detyra është të hetojë dhunën midis të rinjve, duhet të jetë: Sa shpesh ndodhin incidente dhune midis nxënësve të vitit të dytë në periudhë prej një muaji? Një përkufizim kaq i qartë drejton punën kërkimore dhe u jep përgjigje pyetjeve: kush është subjekti (nxënësit e vitit të dytë), ç'po hulumtohet (incidente të dhunshme), cilët faktorë analizohen (situatat, motivet, roli i bashkëmoshatarëve dhe mësimdhënësve) dhe sa zgjat hulumtimi (një muaj);
- **ndihmon në zgjedhjen e një metodologjie të përshtatshme:** Më parë shpjeguar se të dhënat mbi dhunën te të rinjtë nuk mund të merren vetëm përmes anketave ose intervistave, por përmes vëzhgimit sistematik të sjelljes, analizës së raporteve shkollore, statistikave të incidenteve dhe intervistave me nxënës dhe mësimdhënës. Vetëm në këtë mënyrë hulumtimi do të ofrojë njohuri të sakta dhe të besueshme rreth fenomenit;
- **lehtëson mbledhjen dhe analizën e të dhënave:** Nëse pyetja kërkimore është „Pse dhuna te të rinjtë në shkolla është dukuri e shpeshtë?“ Të dhëna të rëndësishme që duhet të zbulohen janë: ku ndodhin incidentet, situatat në të cilat ndodhin dhe roli i bashkëmoshatarëve dhe mësimdhënësve në to. Të dhëna të padobishme do të ishin informacionet nëse ngacmuesi mban syze ose cila është lënda e tij e preferuar, sepse ato nuk e shpjegojnë problemin. Metoda e saktë ofron njohuri të sakta dhe kuptimplotë rreth fenomenit shoqëror.

2. Rishikimi i literaturës dhe korniza teorike

Në këtë fazë hulumtuesi:

- **analizon punimet dhe kërkimet shkencore ekzistuese:** Kryen rishikim të literaturës ekzistuese (a ka hulumtuar dikush para tij të njëjtin problem, në çfarë përfundimesh ka arritur dhe si mund të përdoren ato në hulumtimin e tij). Në këtë mënyrë shmanget dyfishimi i rezultateve tashmë të njohura;
- **përcakton konceptet dhe teoritë kryesore:** Nëse tema ka të bëjë me shkaqet e rritjes së dhunës midis të rinjve në shkolla konceptet kryesore do të ishin: dhuna (informacion në lidhje me atë se çfarë

sjelljeje konsiderohet e dhunshme, sa shpesh ndodh, me çfarë intensiteti), mjedisi shkollor (bashkëmoshatarët, mësimdhënësit, rregullat), presioni social, motivimi, konflikti dhe emocionet. Një përkufizim i qartë i këtyre koncepteve ndihmon që hulumtimi të jetë sistematik dhe objektiv, pasi dihet saktësisht se çfarë dhe si do të vëzhgohet, matet dhe analizohet.

Hulumtimi është më i suksesshëm kur secili anëtar i ekipit e di rolin e tij

3. Formulimi i qëllimeve, detyrave dhe hipotezave

Hulumtuesi në këtë fazë:

- **përcakton qëllimin e hulumtimit** (ç'duhet të zbulojë): Për shembull, qëllimi i hulumtimit tuaj mund të jetë përcaktimi i shkaqeve të dhunës së shpeshtë midis të rinjve në shkolla dhe faktorët që ndikojnë më shumë në këtë sjellje;
- **përcakton detyrat** (shpjegon se ç'do të bëjë për të arritur qëllimin): Për shembull, detyra juaj do të ishte të mblidhni të dhëna mbi incidentet e dhunës në shkolla, të intervistoni nxënës dhe mësimdhënësit, të regjistroni dhe krahasoni situatat dhe shkaqet, e më pas të analizoni rezultatet dhe të nxirrni përfundime rreth faktorëve që ndikojnë në sjelljen e dhunshme;
- **përcakton hipoteza kryesore dhe ndihmëse**, pra supozimet shkencore që do të testohen: Për shembull, hipoteza kryesore e hulumtimit tuaj do të ishte: Dhuna midis të rinjve rritet kur ka konflikte me bashkëmoshatarët ose mungesë kontrolli nga mësimdhënësit. Hipotezat mbështetëse mund të jenë: 1) Dhuna është më e zakonshme në klasat me dinamikë të fortë grupi; 2) Nxënësit e ekspozuar ndaj presionit të bashkëmoshatarëve kanë më shumë gjasa të reagojnë dhunshëm; 3) Prania e rregullave dhe rendit të rreptë zvogëlon numrin e incidenteve. Hipotezat duhet të jenë të qarta, të testueshme dhe të lidhura logjikisht me problemin.

4. Përzgjedhja e metodave, teknikave dhe instrumenteve

Në këtë fazë hulumtuesi vendos se cilat metoda, teknika dhe instrumente do të përdorë në hulumtim. Për hulumtimin tuaj këto do të ishin, për shembull: **vëzhgimi i rasteve të dhunës në shkolla, intervistat me nxënës dhe mësimdhënësit dhe analiza e raporteve dhe statistikave nga shkolla**. Këto metoda mundësojnë studim sistematik dhe objektiv të problemit.

5. Përzgjedhja e mostrës

Hulumtimi shkencor kryhet më shpesh në mostër të zgjedhur, në vend të të gjithë popullatës, sepse është më praktik, më ekonomik dhe më efikas. E gjithë popullata shpesh është shumë e madhe, e vështirë për t'u qasur ose e shtrenjtë për t'u hulumtuar plotësisht. Me një mostër të zgjedhur me kujdes dhe përfaqësuese, hulumtuesi mund të marrë rezultate të besueshme që vlejné për të gjithë popullatën. Në këtë mënyrë koha dhe burimet kursehen, ndërsa përfundimet shkencore mbeten relevante. Për shembull, nëse doni të hulumtoni se sa shpesh ndodhin incidente dhune midis nxënësve të vitit të dytë në shkollën tuaj, ndërsa ka dyqind nxënës në atë vit, madhësia e mostrës përfaqësuese do të varet nga niveli i dëshiruar i besimit në mostër. Për këtë qëllim përdoren formulat statistikore. Në këtë mënyrë mund të merrni gjetje relativisht të besueshme dhe domethënëse pa pasur nevojë të mbulonit të gjithë nxënësit.

6. Mbledhja e të dhënave

Kjo është faza në të cilën aplikohen metodat dhe teknikat e zgjedhura dhe mblidhen të dhënat.

7. Përpunimi dhe analiza e të dhënave

Në këtë fazë hulumtuesi organizon të dhënat e mbledhura, i analizon ato, i krahason ato dhe kërkon një shpjegim të asaj që ato tregojnë. Së fundmi hulumtuesi kontrollon se hipoteza (supozimi që bëri në fillim) a është e saktë apo jo. Me fjalë të tjera, këtu zbulohet nëse hulumtimi dha rezultatet e pritura.

8. Interpretimi dhe përfundimet

Në këtë fazë hulumtuesi lidh rezultatet e hulumtimit me teoritë shkencore. Ai shpjegon se çfarë domethënie kanë rezultatet dhe nxjerr përfundime shkencore. Ai njofton nëse hipoteza është

konfirmuar apo jo dhe ç'do të thotë kjo në praktikë. Shkurt ky është momenti kur zbulohen të dhënat e nxjerra falë hulumtimit dhe cilat janë përfitimet prej tij.

Rezultate të hulumtimit paraqitura me qëllim nxjerrjen e përfundimeve dhe rekomandimeve

9. Prezantimi i rezultateve

Faza përfundimtare përfshin shkrimin e një punimi shkencor, raporti ose studimi, një prezantim të qartë dhe të arsyetuar të gjetjeve, duke cituar burimet dhe literaturën e përdorur.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Mundohuni të formuloni pyetje kërkimore nga temat e listuara, e më pas shpjegoni se me cilat metoda dhe teknika duhet të hetohet secila prej tyre.

Temat:

1. Përdorimi i telefonave celularë në shkollë
2. Mungesa e paarsyeshme nga mësimet
3. Puna e të rinjve dhe vullnetarëve

AKTIVITETI 2. Zgjidhni një nga pyetjet kërkimore që keni përcaktuar në aktivitetin e mëparshëm, e më pas bëni një skicë/plan të kërkimit. Shpjegoni fazat (hapat) sipas të cilave do të kryhet kërkimi dhe cilat aktivitete do të përmbajë secila fazë.

MBANI MEND

Për kërkimin shkencor, veçanërisht për kërkimin shoqëror, është shumë e rëndësishme që hulumtuesi të jetë në gjendje të formulojë qartë pyetjen kërkimore, sepse i gjithë rrjedha e kërkimit varet prej tij. Njohja e fazave të kërkimit e ndihmon hulumtuesin të dijë saktësisht se ç'të bëjë në secilën fazë dhe të mos anashkalojë hapa të rëndësishëm. Zgjedhja e saktë e metodave dhe teknikave i lejon atij të mbledhë të dhëna të sakta dhe të besueshme. Nëse sociologu-hulumtues nuk i di këto gjëra, hulumtimi mund të jetë i paqartë, të dhënat të pasakta dhe përfundimet të gabuara. Kjo zvogëlon vlerën shkencore të hulumtimit dhe zbatueshmërinë e tij në praktikë.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Pse është e rëndësishme që hulumtuesi të formulojë qartë pyetjen kërkimore?
2. Në cilat raste përdoret metoda sociometrike? Jepni shembuj.
3. Pse hulumtuesi duhet t'i dijë fazat e hulumtimit?
4. Ç'do të ndodhë nëse hulumtuesi zgjedh teknikat e gabuara të hulumtimit?

1. SHOQËRIA, DUKURIA SHOQËRORE, PROCESI SHOQËROR

Ç'ËSHTË SHOQËRIA?

Koncepti shoqëri është krijim sociologjik. Përdorimi i tij fillon me shfaqjen e sociologjisë si shkencë. Me ndihmën e saj realiteti shoqëror fillon të shpjegohet në mënyrë të re (pozitive) ose shkencore.

Koncepti shoqëri do të thotë bashkësi e organizuar njerëzish që lind në një territor të caktuar si rezultat i veprimit të tyre të ndërsjellë mbi natyrën (prodhimin), të lidhur nga marrëdhënie, norma, vlera, institucione dhe kultura të ndërsjella. Nga ky përkufizim mund të nxjerrim një përfundim se shoqëria ka disa karakteristika:

- se është grupi më i madh dhe i vetëmjaftueshëm i njerëzve;
- njerëzit janë të lidhur nga një territor i përbashkët;
- në të ka marrëdhënie ekonomike, politike, kulturore;
- njerëzit ndërtojnë ndjenjë përkatësie dhe bashkësie (më shpesh si komb);
- jeta në të rregullohet nga normat, vlerat, zakonet, kultura, institucionet.

Njerëz me role dhe aktivitete të ndryshme në shoqëri

PSE SHOQËRIA ËSHTË KOMUNITET I ORGANIZUAR DHE I VETËMJAFTUESHËM?

Të jesh i vetëmjaftueshëm do të thotë se je gati të bësh gjithçka vetë. E njëjta gjë vlen edhe për shoqërinë. Shoqëria është e vetëmjaftueshme sepse në territorin që mbulon, vetë komuniteti (grupi i njerëzve) krijon kushtet për mbijetesën dhe funksionimin e vet. Ajo krijon institucione dhe mekanizma për të përmbushur nevojat themelore: **familjen** (për riprodhim dhe socializim), **ekonominë** (për prodhimin dhe shkëmbimin e mallrave), **arsimin** (për transferimin e njohurive), **sistemin politik** (i cili siguron rendin dhe menaxhimin), etj. Ndjenja e komunitetit, nga ana tjetër ndërtohet përmes respektit për të gjithë banorët si qytetarë pavarësisht nga dallimet e tyre. Përmes edukimit, arsimit, festave, zakoneve dhe përvojave të përbashkëta, individët mësojnë se janë pjesë e një tërësie më të madhe, e cila inkurajon solidaritetin, besimin e ndërsjellë dhe përgjegjësinë ndaj komunitetit.

SHOQËRIA NË LËVIZJE – Ç'NDODH DHE PSE?

Shoqëritë ndryshojnë vazhdimisht nën ndikimin e faktorëve të ndryshëm si: teknologjia, ekonomia, politika dhe kultura. Për shembull, automatizimi dhe robotika në fabrika zëvendësojnë pjesë të detyrave të punës njerëzore, që do të thotë se disa punëtorë mund të mbeten të papunë. Por, nga ana tjetër krijohen profesione të reja që kërkojnë aftësi teknike. Për këtë qëllim sistemi arsimor, përmes programeve mësimore moderne, duhet t'i përgatisë të rinjtë për këtë. Ndryshimet ekonomike, siç janë krizat ose migrimi për shkak të papunësisë, mund të kenë ndikim negativ në familje dhe struktura demografike, por në të njëjtën kohë hapin mundësi për vende të reja pune dhe zhvillimin e sektorëve të tjerë ekonomikë. Vendimet politike (për shembull, vendimi për të futur arsimin e mesëm të detyrueshëm), ndryshojnë kushtet e jetesës së të rinjve dhe familjeve, duke i mundësuar ata të fitojnë aftësi të reja dhe kushte më të mira për të ardhmen. Reforma të tilla përmirësojnë arsimin dhe forcojnë komunitetet. Ndikimet kulturore, siç janë filmat dhe mediat sociale, shpesh janë shkak i ndryshimeve në stilin e veshjes, shijet muzikore dhe mënyrën e të menduarit të të rinjtë, por mund të jenë edhe shkak i humbjes së vlerave tradicionale.

Kjo do të thotë se shoqëritë ndikohen vazhdimisht nga teknologjia, ekonomia, politika dhe kultura, të cilat shkaktojnë ndryshime që mund të jenë në drejtim të përmirësimit dhe zhvillimit të saj, por edhe të jenë plot me sfida të paparashikuara. Prandaj shoqëritë duhet të rishqyrtojnë vazhdimisht ndryshimet dhe sfidat dhe të krijojnë ekuilibër midis formave të vjetra dhe të reja të jetës.

Ç'ËSHTË DUKURIA SHOQËRORE DHE Ç'ËSHTË PROCESI SHOQËROR?

Studimi sociologjik i funksionimit dhe ndryshimit të shoqërisë fillon me përgjigjen e dy pyetjeve kryesore: ç'është dukuria shoqërore dhe ç'është procesi shoqëror?

Dukuritë shoqërore janë ngjarje ose kushte specifike në jetën e përditshme. Ato janë të dukshme, ndikojnë te njerëzit dhe ne mund t'i vërejmë lehtësisht. Ndër dukuritë më të rëndësishme sociale të njohura në jetën e përditshme janë:

- institucionet shoqërore (familja, ekonomia, shteti, politika, kultura, arsimi, papunësia, varfëria, etj.);

Shoqëria moderne është si lëngjet – nuk mund të mbajë një formë konstante, është vazhdimisht në ndryshim (Zygmunt Bauman)

- normat dhe rregullat shoqërore (morale, ligjore, fetare, tradicionale, etj.);
- pozicionet dhe rolet shoqërore (nxënës, prind, mjek, polic, mik, etj.).

Nga një perspektivë sociologjike, **dukuritë shoqërore** janë të gjitha ngjarjet ose veprimet që përfshijnë marrëdhënie midis njerëzve, përsëriten, ndikojnë në një numër më të madh njerëzish dhe kanë rëndësi shoqërore. Ajo që kanë të përbashkët të gjitha dukuritë është se **ato ndodhin në komunitet, përsëriten, zgjasin për një kohë të gjatë dhe ndikojnë në sjelljen e njerëzve**. Për sociologjinë dhe sociologët gjëja më e rëndësishme është që ato të mund të studiohen shkencërisht.

Proceset shoqërore, nga ana tjetër na tregojnë se si dukuritë ndryshojnë gradualisht me kalimin e kohës dhe si ndryshon shoqëria përmes tyre. Për shembull, papunësia si dukuri shoqërore mund të monitorohet për një kohë të gjatë për të parë se a rritet apo zvogëlohet. Proceset shoqërore më të rëndësishme janë:

Të mësuarit është proces

- socializimi (proces përmes të cilit njerëzit mësojnë të jetojnë në shoqëri);
- modernizimi (futje graduale e teknologjive dhe mënyrave të reja të punës);
- globalizimi (proces i lidhjes së vendeve të ndryshme përmes tregtisë, komunikimit dhe kulturës);
- urbanizimi (proces i modernizimit të mënyrës së jetesës nga rurale në urbane);
- ndryshimet kulturore (ide, vlera ose trende të reja që ndikojnë te njerëzit);
- zhvillim ekonomik (ndryshime në ekonomi që krijojnë vende pune dhe industri të reja).

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Lexoni historinë për Anën dhe më pas identifikoni dukuritë dhe proceset shoqërore të përmendura në të. Mbështetni përgjigjet tuaja me shembuj nga teksti.

Ana dhe familja e saj u zhvendosën së fundmi nga një qytet i vogël në Shkup. Zhvendosja ndodhi për shkak të papunësisë së babait të saj, i cili nuk kishte mundur të gjente punë në qytetin e tij të lindjes për një kohë të gjatë. Kjo zhvendosje nënkuptonte ndryshim të madh për të gjithë familjen, e veçanërisht për Anën. Në shkollën e re Ana duhej të njihej përsëri me shoqe dhe shokë të rinj të klasës,

të mësonte rregulla dhe zakone të reja dhe të socializohet. Edhe pse u përpoq të krijonte komunikim të mirë, dialekti dhe mënyra e veshjes së saj bënë që disa nxënës ta tallnin. Pas njëfarë kohe Ana u bë viktimë e dhunës nga bashkëmoshatarët. Ajo shpesh merrte komente fyese dhe përjashtohej nga aktivitetet në grup. Disa nxënës e trajtonin ndryshe vetëm sepse ishte nxënëse e re, gjë që ishte një formë diskriminimi. Me mbështetjen e sociologes së shkollës Ana filloi gradualisht të integrohej dhe të përshtatej me kushtet e reja, të fitonte vetëbesim dhe të ndërtonte marrëdhënie më të mira me shokët e klasës.

MBANI MEND

Koncepti shoqëri është krijim sociologjik. Ai filloi të përdoret me zhvillimin e sociologjisë si shkencë. Me ndihmën e tij realiteti shoqëror filloi të shpjegohet në mënyrë të re, pozitive ose shkencore. Kur jeni në gjendje të dalloni midis një dukurie shoqërore dhe një procesi shoqëror, e kuptoni më mirë shoqërinë. Përmes dukurive ju vini re se diçka ndodh, ndërsa proceset ju tregojnë se si këto dukuri zhvillohen dhe ndryshojnë me kalimin e kohës. Shoqëria ndryshon sepse dukuritë ndryshojnë – vlerat, ekonomia, kultura, shkenca dhe teknologjia – por edhe për shkak të ndryshimeve në lidhjet, marrëdhëniet dhe veprimet e njerëzve. Kjo njohuri është e dobishme sepse na ndihmon të kuptojmë problemet me të cilat përballemi, të përshtatemi më lehtë me ndryshimet dhe të marrim pjesë më me përgjegjësi në jetën shoqërore.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Shpjegoni ndryshimin midis dukurisë shoqërore dhe procesit shoqëror. Jepni një shembull për secilin!
2. Shpjegoni një dukuri (situatë) që keni hasur dhe cilat procese shoqëroreshin me të.
3. Mendoni pse ndryshon shoqëria. Cilët faktorë në histori ndikuan në ndryshimet në jetën e Anës?
4. Shpjegoni me një shembull specifik pse njerëzit duhet të dinë dukuritë dhe proceset në shoqëri. Cili është përfitimi i tyre në jetën e përditshme?

Detyrë shtëpie: Hulumtoni një dukuri shoqërore që keni vërejtur në shkollë, në shtëpi ose në rrugë. Shpjegoni shkaqet dhe pasojat. Shikoni nëse ajo dukuri është zhvilluar në faza dhe cilët njerëz ose institucione kanë ndikuar në fazat.

2. SHOQËRITË NËPËR KOHË

„Shoqëritë rriten dhe ndryshojnë kur njerëzit ndryshojnë vetëdijen dhe veprimet e tyre.” – Lev N. Tolstoi

PSE ËSHTË E NEVOJSHME TË DIMË SE SI NDRYSHOJNË DHE ZHVILLOHEN SHOQËRITË ME KALIMIN E KOHËS?

Duke shqyrtuar shoqëritë me kalimin e kohës ne në fakt mësojmë se si komunitetet e vogla fisnore të gjuetarëve dhe fermerëve evoluuan në shoqëri moderne kombëtare. Ne kuptojmë se njerëzit, duke ndryshuar mënyrën e tyre të jetesës, punës, të menduarit dhe të vepruarit, ndryshojnë edhe shoqëritë.

Kujtohuni! Cilët sociologë besonin se zhvillimi i shoqërisë varet nga ndryshimet në mënyrën e të menduarit dhe të vepruarit?

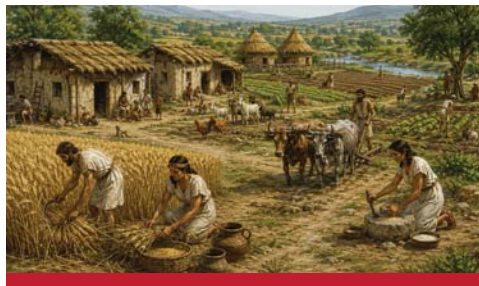
Historia e njerëzimit tregon se mënyra e prodhimit material midis njerëzve ka ndryshuar. Ndryshimet u përcaktuan kryesisht nga dy faktorë kryesorë. I pari është faktori tekniko-teknologjik. Ai përfshin forcën punëtore (njohuritë dhe aftësitë), mjetet e punës (teknologjinë) dhe objektet e punës (tokë, minerale, ujë, energji, etj.). I dyti është faktori shoqëror. Ai përfshin marrëdhëniet që vendosen midis njerëzve në mënyrë që ata të mund të prodhojnë dhe shkëmbejnë. Elementi më i rëndësishëm i marrëdhënieve të prodhimit është lloji i pronësisë mbi forcat prodhuese.

KLASIFIKIMI I SHOQËRIVE SIPAS ZHVILLIMIT TEKNIK DHE TEKNOLOGJIK

Bazuar në karakteristikat teknike dhe teknologjike të mënyrës së prodhimit, shoqëritë mund të jenë: **shoqëri gjuetie dhe grumbullimi, agrare, industriale dhe postindustriale.**

1. Shoqëritë e gjuetisë dhe grumbullimit ishin forma mbizotëruese e organizimit deri në shfaqjen e Neolitit (Epoka e Gurit të Ri). Në këto shoqëri jeta e njerëzve varej nga natyra dhe zhvillohej në grupe të vogla (fise) në të cilat njerëzit ishin të lidhur përmes lidhjeve farefisnore. Ata ishin nomadë, sepse shpesh ndryshonin vendet e tyre të banimit në kërkim të ushqimit. Ata merreshin me gjueti, peshkim dhe mbledhje frutash. Ndarja e punës ishte e thjeshtë, nuk kishte produkte të tepërta dhe nuk kishte pronë private ose klasa. Vendimet merreshin kolektivisht. Nuk kishte shtet ose qeveri. Këtë rol e luanin anëtarët më të vjetër, më të respektuar dhe më me përvojë të komunitetit. Socializimi kryhej nëpërmjet familjes dhe grupit, nëpërmjet imitimit, nëpërmjet transmetimit gojor të njohurive dhe traditës. Komuniteti mbahej nëpërmjet besimeve, ritualeve dhe zakoneve. **Mënyra e jetesës ishte e njëjtë për shekuj me radhë dhe për këtë arsye shoqëritë ndryshuan ngadalë.**

2. Shoqëritë bujqësore (agrarë) dominuan deri në ardhjen e industrisë. Në to bujqësia ishte aktiviteti kryesor ekonomik dhe për këtë arsye jeta e njerëzve varej kryesisht nga kultivimi i tokës dhe kushtet natyrore. Të gjithë anëtarët e shoqërisë merrnin pjesë në prodhim. Ata prodhonin kryesisht për përdorimin e tyre. Deri atëherë toka ishte pasuria më e rëndësishme dhe ishte pronë e përbashkët (kolektive) e fisit ose bashkësisë së fshatit. Tani në këto shoqëri toka është në pronësi të një numri të vogël njerëzish (zotërinjve), ndërsa shumica e popullsisë janë fshatarë që punojnë në tokën e zotërinjve. Me zhvillimin e prodhimit dhe shfaqjen e një teprice ushqimi, fillon të shfaqet pronësia private e tokës, bagëti, veglave dhe shtëpive. Familja luan një rol qendror. Shpesh disa breza jetojnë së bashku dhe rolet ndahen sipas gjinisë dhe moshës. Pushteti politik mbahet nga ata që zotërojnë tokën. Feja dhe tradita kanë rëndësi të madhe dhe një ndikim të fortë në sjelljen e njerëzve. **Shoqëritë bujqësore janë të qëndrueshme, tradicionale dhe, ashtu si shoqëritë e gjuetisë, ndryshojnë ngadalë.**

Shoqëri bujqësore në të kaluarën

3. Shoqëritë industriale karakterizohen nga prodhimi i makinerive në fabrika dhe industria masive, e cila është arsyeja për krijimin e strukturave të reja shoqërore. Familja dhe komunitetet lokale nuk janë më bartëse të aktivitetit ekonomik, por dalin dy klasa kundërshtare: borgjezia, e cila zotëron kapitalin, dhe klasa punëtore, e cila shet punën. Këto dallime klasore, siç thekson Marks, janë forca lëvizëse e ndryshimeve shoqërore. Shoqëritë industriale janë të urbanizuara, racionale dhe promovojnë njohuritë shkencore dhe teknike. Në to ndikimi i fesë është më i vogël. Familjet janë bërthamore (prindërit dhe fëmijët). Njerëzit fitojnë status dhe role përmes profesioneve, jo përmes origjinës. Në këto shoqëri shteti modern, demokracia dhe të drejtat civile janë në zhvillim. Ekzistojnë institucione shtetërore që organizojnë jetën politike dhe shoqërore, por ka edhe pabarazi të mëdha shoqërore.

Industrializim i shoqërisë

Shoqëritë industriale janë shoqëri të ndryshimeve dhe përparimit të shpejtë. Inovacionet teknologjike, zbulimet shkencore dhe zhvillimi ekonomik ndryshojnë vazhdimisht mënyrën e prodhimit dhe të jetës.

4. Shoqëritë post-industriale (informative) janë faza më e zhvilluar e shoqërive moderne. Ato lindën si rezultat i ndryshimeve të thella shkencore dhe teknologjike, ekonomike dhe kulturore. Ndryshe nga shoqëritë industriale që bazohen në prodhimin në fabrika, shoqëritë e informacionit ekzistojnë nëpërmjet krijimit, përpunimit dhe kontrollit të informacionit dhe njohurive. Për to informacioni është burim kyç shoqëror (pasuri), ndërsa teknologjitë digjitale formësojnë realitetin e përditshëm të individit dhe shoqërisë. Struktura ekonomike e këtyre shoqërive shpjegohet më së miri në studimet e sociologut Daniel Bel. Ai beson se „boshti qendror

i shoqërisë post-industriale është njohuria teorike“, e jo puna fizike ose lëndët e para. Prodhimi industrial zëvendësohet gjithnjë e më shumë nga shërbimet, kërkimi, arsimi dhe teknologjitë e informacionit. Dituria bëhet burimi kryesor i pushtetit, ndërsa ekspertët dhe teknokratët (inxhinierë, shkencëtarë kompjuterësh dhe specialistë të IT-së, shkencëtarë, hulumtues, menaxherë, etj.), nëpërmjet kontrollit të njohurive fitojnë rol udhëheqës në shoqëri. Në këtë mënyrë sipas Bell, krijohen forma të reja të pabarazisë midis atyre që kanë shumë njohuri dhe atyre që janë më pak të informuar dhe kanë nivel më të ulët arsimimi.

Shoqëritë e informacionit karakterizohen nga dinamizëm, fleksibilitet dhe paqëndrueshmëri e lartë. Ato quhen edhe „shoqëri rreziku“ sepse e ardhmja e njerëzve është e pasigurt dhe e paparashikueshme. Asgjë nuk konsiderohet e përhershme dhe plotësisht e vërtetë. Dituria, rregullat dhe informacioni ndryshojnë vazhdimisht. Kjo konfirmohet nga analiza e sociologut Entoni Gidens, i cili e përshkruan modernitetin si gjendje „ndryshimi të vazhdueshëm dhe reflektiviteti“. Sipas tij, tradita që dikur u jepte njerëzve drejtime të qarta jetësore në këto shoqëri humbet fuqinë e saj dhe njerëzit detyrohen të ndërtojnë identitetin e tyre (të vendosin se ç’do të jenë, ku do të punojnë, cilat vlera do të respektojnë). Komunikimi midis njerëzve zhvillohet përmes rrjeteve virtuale, ndërsa ato krijojnë identitete digjitale që i çorientojnë gjithnjë e më shumë dhe rrisin ndjenjën e tyre të tjetërsimit.

Shoqëri moderne e informacionit (digjital)

KLASIFIKIMI I SHOQËRIVE SIPAS FORMIMIT TË TYRE SHOQËRORO-EKONOMIK

Formimi shoqëroro-ekonomik është koncept bazë i përdorur për të shpjeguar teorinë sociologjike të ndryshimit shoqëror. Ai rrjedh nga Teoria e shoqërisë e Marksit. Ky koncept lidh ndryshimet në forcat prodhuese me ndryshimet në marrëdhëniet e prodhimit, por edhe në të gjithë strukturën e shoqërisë. Koncepti i formimit shoqëroro-ekonomik bazohet në supozimin se ekonomia (mënyra e prodhimit dhe veçanërisht lloji i pronësisë së mjeteve të prodhimit) është baza e shoqërisë. Mbi atë bazë ndodhet e ashtuquajtura **superstrukturë e shoqërisë** (politika, ligji, feja dhe kultura).

Shoqëri primitive

Marksit ishte i pari që klasifikoi llojet historike të shoqërive sipas formacioneve të tyre shoqëroro-ekonomike. Ai dallon pesë lloje të formacioneve: **shoqëria primitive, shoqëria skllavopronare, shoqëria feudale, shoqëria kapitaliste dhe shoqëria komuniste.** Secila prej tyre (me përjashtim të së parës) lind, zhvillohet

dhe zhduket përmes luftës së klasave. Sipas mësimit të tij, zhvillimi shoqëror nuk është i rastësishëm, por zhvillohet përmes pesë formacioneve të përshkruara më sipër. Çdo formacion karakterizohet nga:

- forcat prodhuese (metoda e prodhimit, makinat, mjetet, teknologjia, puna) dhe
- marrëdhëniet e prodhimit (kush zotëron mjetet e prodhimit, kush punon dhe kush menaxhon).

Në shoqërinë primitive nuk ka pronë private dhe ndarje klasash. Me zhvillimin e prodhimit dhe shfaqjen e produkteve të tepërta dhe pronës private, shfaqet shoqëria skllavopronare. Në këtë formacion shoqëro-ekonomik konflikti themelor shoqëror është midis skllavopronarëve dhe skllavëve. Pastaj vjen feudalizmi, i shënuar nga marrëdhënia midis feudalëve dhe bujkrobërve. Kapitalizmi bazohet në pronësinë private të mjeteve të prodhimit nga njëra anë, dhe pronësinë private të punës (punës) nga ana tjetër. Pronarët e mjeteve të punës (borgjezia) shfrytëzojnë punën e punëtorëve.

Në çdo formacion shoqëro-ekonomik lindin kontradikta të brendshme, të cilat më shpesh shprehen përmes luftës së klasave. Prandaj Marksit thekson se „historia e të gjitha shoqërive ekzistuese deri më tani është historia e luftërave të klasave“.

SI ZËVENDËSOHET, SIPAS MARKSIT, NJË FORMACION NGA NJË TJETËR?

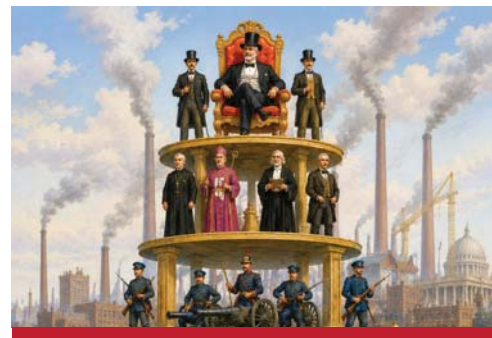
Kur marrëdhëniet e prodhimit (shfrytëzuesit – të shfrytëzuarit) bëhen pengesë për zhvillimin e mëtejshëm të forcave prodhuese, ndodhin ndryshime dhe revolucione të thella shoqërore. Në këtë mënyrë një formacion zëvendësohet nga një tjetër. Sipas Marksit, ky proces çon në komunizëm. Në komunizëm pronësia private e mjeteve të prodhimit hiqet dhe krijohen kushtet për jetë pa shfrytëzim dhe ndarje klasash. Formacioni komunist në konceptin e tij është shoqëri pa klasa dhe pa shtet, me barazi të plotë dhe prodhim sipas nevojave të secilit individ. Nga një perspektivë sociologjike, këto formacione shoqëro-ekonomike nuk janë vetëm kategori historike, por edhe instrumente sociologjike

Shoqëri feudale

Shoqëri kapitaliste

Piramidë e sistemit kapitalist

përmes të cilave mund të kuptohet se si ekonomia (prodhimi) formëson jetën dhe kulturën e njerëzve dhe cilat janë shkaqet e ndryshimeve dhe konflikteve shoqërore në epoka të ndryshme historike.

KLASIFIKIMI I SHOQËRIVE SIPAS TIPAREVE KULTURORE (SHOQËRITË TRADICIONALE, MODERNE DHE POSTMODERNE)

Dy klasifikimet e shoqërive të shpjeguara më sipër janë klasifikimet më të përdorura në sociologji. Megjithatë, ekziston një klasifikim tjetër i shoqërive, i bërë sipas specifikave të kulturave dhe modeleve kulturore të sjelljes së njerëzve. Sipas këtij klasifikimi, shoqëritë ndahen në **shoqëri tradicionale, moderne** dhe **postmoderne**.

Shoqëritë tradicionale ekzistojnë në të kaluarën, por mund të gjenden ende në disa pjesë të botës sot. Në to zakonet, tradita dhe feja luajnë rolin më të rëndësishëm. Respekti për të rriturit, ndarje e rreptë e roleve mashkullore dhe femërore, respekti për rregullat fetare dhe martesat e rregulluara janë vetëm disa nga karakteristikat e këtyre shoqërive. Në shoqëri të tilla gjëja më e rëndësishme ishte ruajtja e traditës dhe rendit, ndërsa ndryshimet ndodhën ngadalë dhe me kujdes.

Shoqëritë bashkëkohore u zhvilluan me revolucionin industrial. Në vend të bujqësisë, fabrikat, industria dhe zhvillimi i qyteteve morën rolin kryesor. Njerëzit filluan të lëviznin masivisht nga fshatrat në qytete. Shkenca, teknologjia dhe arsimi u zhvilluan në shoqërinë moderne. U shfaqën vende të reja pune dhe njerëzit kishin më shumë zgjedhje. Ligjet dhe shteti u bënë shumë të rëndësishëm, ndërsa tradita kishte më pak ndikim se më parë.

Shoqëri moderne

Shoqëritë postmoderne janë shoqëritë bashkëkohore në të cilat jeton shumica e popullsisë sot. Vlerat kryesore në to konsiderohen të jenë njohuria, teknologjia dhe liria e zgjedhjes. Këto shoqëri karakterizohen nga teknologjia e zhvilluar e informacionit, globalizimi dhe dominimi i medias dhe kulturës së konsumatorit. Si rezultat, identitetet e njerëzve bëhen fleksibël dhe ndryshimet shoqërore janë të shpejta dhe të vazhdueshme.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Lexoni shembullin, pastaj përgjigjuni pyetjeve.

„Në një shoqëri shumica e popullsisë punon në fabrika, njerëzit lëvizin masivisht në qytete dhe prodhimi i makinerive është dominues“.

– Për çfarë lloj shoqërie bëhet fjalë?

– Tregoni dy karakteristika që e identifikojnë atë.

AKTIVITETI 2. Hulumtoni rolin e traditës në shoqërinë tradicionale dhe çfarë roli luan në shoqërinë moderne dhe bashkëkohore. Tregoni shembuj.

AKTIVITETI 3. Lidhni fenomenin shoqëror me llojin e duhur të shoqërisë:

a) dominimi i fesë;

b) prodhimi masiv i fabrikave;

c) kontrolli i dijes.

MBANI MEND

Është e rëndësishme të dimë se si janë zhvilluar dhe ndryshuar shoqëritë me kalimin e kohës sepse në këtë mënyrë mund ta kuptojmë më mirë të tashmen në të cilën jetojmë. Historia e shoqërive na tregon se si u krijuan vlera, institucione dhe mënyra të caktuara të jetës, ndërsa tregon se cilat gabime duhet të shmangim. Duke vepruar kështu mësojmë se ndryshimet shoqërore nuk janë aksidentale, por janë rezultat i veprimtimit njerëzor. Kjo na ndihmon ta ndërtojmë të ardhmen më me ndërgjegje.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

Hulumtoni se cili fenomen shoqëror u lejon njerëzve të komunikojnë, të mësojnë, të punojnë dhe të marrin informacion në distancë çdo ditë. Shpjegoni se për cilën shoqëri është karakteristikë ky fenomen dhe përshkruani se si është jeta e njerëzve.

3. SI TË ARRIHEN NDRYSHIMET SHOQËRORE?

„Filozofët vetëm sa e kanë shpjeguar botën, por çështja është ta ndryshojmë atë.“ – Karl Marks

Në të kaluarën njerëzit lëviznin kryesisht me kuaj ose në këmbë, ndërsa udhëtimi ishte i ngadaltë dhe i kufizuar. Me ardhjen e makinave dhe transportit publik, ndodhën ndryshime të mëdha. Falë tyre, sot njerëzit mund të udhëtojnë më shpejt nëpër botë, të njihen me kultura të reja, të arsimohen, të jetojnë në një vend dhe të punojnë në tjetër vend, të tregtojnë dhe të lëvizin më shpesh. Ky shembull tregon se **ndryshimet teknologjike përmirësojnë rehatinë dhe cilësinë e jetës së përditshme, krijojnë mundësi të reja dhe ndryshojnë marrëdhëniet shoqërore**. Kalimi nga leximi i librave në biblioteka në internet dhe burime elektronike gjithashtu është një ndryshim për të mirë, sepse njerëzit mund të marrin informacion më shpejt, të mësojnë shkathtësi të reja, të komunikojnë me njerëz nga pjesë të ndryshme të botës, ndërsa mësimi dhe puna mund të jenë më efikase. Me zhvillimin e mjekësisë dhe zbulimin e vaksinave vdekshmëria nga sëmundjet infektive është ulur, shëndeti është përmirësuar dhe jetëgjatësia e njerëzve është rritur.

Ky është ndryshim pozitiv që u lejon njerëzve të kenë jetë më të mirë dhe më aktive. Lufta afatgjatë për të drejtat e njeriut ka mundësuar ndryshimin politik, pra krijimin e një shoqërie demokratike, karakteristikat kryesore të së cilës janë respektimi i të drejtave dhe lirive të njeriut (e drejta e votës, liria e fjalës, barazia para ligjit). Këto dhe shumë shembuj të tjerë tregojnë se ndryshimet në shoqëri nuk janë vetëm teknike, por përmirësojnë drejtpërdrejt jetën e njerëzve dhe krijojnë mundësi të reja.

Çdo ndryshim ose përshtatje në jetë, punë dhe marrëdhënie midis njerëzve quhet ndryshim shoqëror. Ndryshimet arrihen në disa mënyra:

- 1. nëpërmjet zhvillimit teknologjik** me zbatimin e teknologjive të reja (kompjuterë dhe internet), ndryshohen mënyrat e punës, prodhimit dhe stilit të jetesës;
- 2. nëpërmjet lëvizjeve dhe luftërave shoqërore**, për shembull, nëpërmjet luftës për të drejtat e njeriut, njerëzit kanë mbrojtur dinjitetin e tyre dhe kanë përmirësuar cilësinë e jetës;
- 3. nëpërmjet reformave ligjore dhe ndryshimeve institucionale**, futja e të cilave ndryshon organizimin e shoqërisë. Për shembull, me miratimin e Ligjit për Arsimin Fillor të Detyrueshëm, rritet shkrim-leximi, krijohen mundësi të barabarta dhe zhvillohet e gjithë shoqëria;
- 4. nëpërmjet faktorëve natyrorë ose ekonomikë**, siç janë krizat, fatkeqësitë ose ndryshimet ekonomike, të cilat i detyrojnë njerëzit të përshtaten me kushtet e reja.

A JANË NDRYSHIMET GJITHMONË POZITIVE?

Ndryshimet shoqërore sjellin ndryshime, por ato nuk janë gjithmonë pozitive. Ndryshimet ndonjëherë shkaktojnë

Ndryshimet ndikojnë në të gjitha brezat

pasoja të këqija, veçanërisht në fillim. Për shembull, telefonat celularë dhe interneti e bëjnë komunikimin dhe të mësuarit më të lehtë. Megjithatë, nëse përdoren shumë shpesh, ato mund të çojnë në varësi, më pak socializim dhe probleme me përqendrimin. Hapja e fabrikave të reja krijon vende të reja pune, gjë që zvogëlon papunësinë. Megjithatë, ky ndryshim mund të shkaktojë ndotje të ajrit dhe ujit, gjë që ka një efekt të keq në shëndetin e njerëzve.

Kur ndodhin ndryshime të shpejta në shoqëri, disa njerëz përshtaten më lehtë, por të tjerët mund të ndihen të pasigurt dhe të hutuar. Kur mësimdhënia në shkolla filloi të kryhej në internet dhe përdoren platformat digjitale, disa nxënës e gjetën shpejt rrugën e tyre sepse kompjuterët dhe interneti ishin të njohur për ta. Megjithatë, nxënës të tjerë ndiheshin të pasigurt dhe të hutuar, për shkak të njohurive të pamjaftueshme teknike ose mungesës së një kompjuteri në shtëpi. Kjo është dëshmi se ndryshimet e shpejta nuk i prekin të gjithë në të njëjtën mënyrë dhe se disa njerëz kanë nevojë për më shumë kohë dhe mbështetje për t'u përshtatur. Është e rëndësishme të planifikohen dhe të vlerësohen ndryshimet në mënyrë që ato të sjellin më shumë përfitime sesa dëm. Ndryshimet duhet të kuptohen si pjesë e jetës dhe të pranohen me përgjegjësi.

NDRYSHIMET PËRMES REVOLUCIONIT DHE EVOLUCIONIT

Revolucionet shpesh shkaktojnë ndryshime të shpejta dhe të thella në shoqëri, sepse mënyra e vjetër e qeverisjes shembet në periudhë të shkurtër kohore dhe një e re futet shpejt. Për shembull, falë Revolucionit të Tetorit, qeveria e vjetër, ligjet dhe marrëdhëniet shoqërore ndryshuan papritur, gjë që shkaktoi edhe ndryshime në mënyrën e jetesës, rregullat, normat dhe vlerat. Për shkak të këtyre ndryshimeve njerëzve u duhej kohë për t'u përshtatur. Është gabim të kuptohet se vetëm rregullimet shoqërore ndryshojnë përmes revolucionit. Në jetën e përditshme moderne ka shumë shembuj të ndryshimeve të shpejta, pothuajse revolucionare. Për shembull, sot makinat elektrike dhe autobusët vetë-drejtues futen në shumë qytete. Ky është ndryshim i shpejtë në transport: njerëzit duhet të mësojnë se si të përdorin automjete të reja, të përshtaten me rregullat e reja dhe një infrastrukturë të re rrugore. Teknologjia revolucionarizon trafikun, por gjithashtu krijon pasiguri dhe sfida të reja për shoferët dhe këmbësorët. Një shembull tjetër është puna nga shtëpia. Ka ndryshuar shumë jetën e përditshme të njerëzve. Shumë kompani e kanë futur këtë mënyrë pune në periudhë shumë të shkurtër kohore, veçanërisht gjatë pandemisë Kovid. Për disa, ky ndryshim përfaqëson një mundësi për fleksibilitet në punë, ndërsa për të tjerët përjetohet si izolim dhe tjetërsim.

Ndryshe nga një revolucion që shkakton ndryshim të shpejtë, **evolucioni** është ndryshim i ngadaltë dhe gradual. Ai ndodh hap pas hapi, përmes përmirësimeve dhe rregullimeve të vogla që nuk shkaktojnë konfuzion dhe stres të njerëzit sepse ata kanë më shumë kohë për t'u mësuar me ndryshimin. Ja disa shembuj:

Kur në arsim futen programe mësimore të reja, tekste shkollore digjitale ose metoda të reja vlerësimi, kjo zakonisht bëhet gradualisht. Nxënësit dhe mësimdhënësit fillimisht njihen me ndryshimet, trajnohen dhe ngadalë fillojnë t'i zbatojnë ato. Kjo zvogëlon stresin dhe konfuzionin, i bën ndryshimet më të lehta për t'u pranuar dhe përmirëson rezultatet. Prandaj ndryshimet graduale kanë më pak pasoja negative dhe u lejojnë njerëzve të ndihen më të sigurt dhe të mbrojtur.

Një shembull i mirë i ndryshimit evolucionar janë përpjekjet e grave për të fituar njohje për të drejtat e grave. Në të kaluarën gratë kishin pak të drejta. Me kalimin e kohës përmes arsimit, lëvizjeve shoqërore

dhe reformave ligjore, të drejtat e grave u zgjeruan gradualisht. Së pari ato fituan të drejtën për arsim, pastaj të drejtën për të punuar dhe më vonë të drejtën për të votuar dhe barazinë para ligjit. Ndryshimet u futën hap pas hapi, evolucionare. Telefonat gjithashtu u zhvilluan gradualisht: fillimisht kishte vetëm linja fikse, pastaj telefona celulare, ndërsa sot kemi telefona inteligjentë. Ndryshimet graduale duken të vogla, por përfitimet janë shumë të mëdha. Këta shembuj çojnë në përfundimin se evolucioni sjell ndryshime të qëndrueshme dhe afatgjata.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Lexoni tekstin dhe më pas përgjigjuni pyetjeve.

Ndryshime të shpejta në jetën e përditshme

Prezantimi i pagesave të reja digjitale nëpërmjet aplikacioneve mobile shkakton probleme. Njerëzit që janë mësuar të paguajnë me para në dorë do të duhet të përshtaten.

1. Për çfarë lloj ndryshimi flet teksti?
2. Si ndikon ky ndryshim te njerëzit?
3. Cilët njerëz do ta pranonin më lehtë ndryshimin dhe për kë do të shkaktonte vështirësi?
4. A janë gjithmonë të mira ndryshime të tilla? Pse po, pse jo?

MBANI MEND

Ndryshimet janë të rëndësishme si për shoqërinë ashtu edhe për njerëzit. Ato janë shenjë se shoqëria dhe njerëzit zhvillohen. Ato na ndihmojnë të përshtatemi me kushtet e reja, të fitojmë aftësi të reja, të përmirësojmë jetën tonë dhe të krijojmë mundësi më të mira për të ardhmen. Megjithatë, ndryshimet nuk janë të nevojshme me çdo kusht. Disa ndryshime mund të sjellin edhe probleme, siç janë pasiguria, stresi ose vështirësitë ekonomike. Prandaj është e rëndësishme të planifikoni ndryshimet me kujdes, të mendoni për pasojat e tyre të mundshme dhe t'i prezantoni ato gradualisht. Në këtë mënyrë njerëzit do të jenë në gjendje t'i pranojnë ato dhe t'u përshtaten atyre më lehtë.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'janë ndryshimet shoqërore?
2. Në cilat fusha shoqërore mund të ndodhin ndryshimet? Tregoni të paktën tre ndryshime.
3. Si ndodhin ndryshimet shoqërore? Cilët faktorë mund t'i shkaktojnë ato?
4. Tregoni disa shembuj të ndryshimeve shoqërore nga jeta e përditshme dhe shpjegoni arsyet e ndodhjes së tyre!
5. Shpjegoni ndryshimin në shpejtësinë me të cilën ndodhin ndryshimet shoqërore. Tregoni shembuj!

4. KULTURA SI MËNYRË JETESE

„Kultura nuk është vetëm dituri ose art, por mënyrë jetese që formon karakterin dhe shpirtin e njerëzve.” – Herman Hese

Ç’ËSHTË SHOQËRIA, E Ç’ËSHTË KULTURA?

Edhe pse termat **kulturë** dhe **shoqëri** përdoren shpesh si sinonime dhe janë të lidhura ngushtë, ato **nuk kanë të njëjtin kuptim**. Shoqëria i referohet njerëzve që jetojnë së bashku dhe mënyrës se si janë të organizuar ekonomikisht dhe politikisht, ndërsa kultura përshkruan mënyrën e jetës, vlerat dhe sjelljen e atyre njerëzve.

Për shembull, kur dikush thotë: „U habita se sa e disiplinuar është shoqëria japoneze”, ai në fakt i referohet kulturës japoneze, e cila karakterizohet nga disiplinë e madhe, respekt për të tjerët dhe përgjegjësi kolektive, ndërsa vihet re lehtësisht në jetën e përditshme të njerëzve.

E kur thuhet: „Në Japoni, kultura nuk toleron vonesën”, kjo do të thotë se shoqëria japoneze ka rregulla dhe norma të rrepta. Njerëzit janë mësuar të jenë të saktë, të respektojnë rregullat dhe rendin dhe të tregojnë përgjegjësi ndaj të tjerëve.

Pra, koncepti shoqëri na tregon se **cilët njerëz jetojnë së bashku** dhe si janë të organizuar ekonomikisht dhe politikisht. Kultura, nga ana tjetër është **mënyra e jetesës së atyre njerëzve**: cilat janë vlerat, zakonet, gjuha, traditat, besimet, arti dhe mënyrat e sjelljes së tyre. Prej saj mësojmë se si njerëzit jetojnë, punojnë, mendojnë, komunikojnë dhe festojnë, ç’është e rëndësishme për ta dhe çfarë nuk është. Nuk mund të ketë shoqëri pa kulturë, as kulturë pa shoqëri, sepse vetëm njerëzit kanë nevojë për të, e krijojnë atë dhe e transmetojnë atë nga brezi në brez.

KULTURA – KONCEPTI DHE KUPTIMI

Fjala kulturë vjen nga fjalët latine colere dhe cultus, që do të thotë **kujdes, kultivim** ose **përsosje**. Kuptimi i saj origjinal ishte „kultivimi i tokës“, ndërsa më vonë mori kuptimin „kultivim, kujdes i shpirtërores“.

Shumë sociologë e kanë studiuar kulturën. Kjo është arsyeja pse ka kaq shumë përkufizime. Ja disa përkufizime për krahasim:

1. „Kultura është tërësia komplekse që përfshin njohuritë, besimin, artin, moralin, ligjin, zakonet dhe çdo aftësi dhe zakon tjetër të fituar nga njeriu si anëtar i shoqërisë.” – Edvard Tajlor
2. „Kultura përfshin vlerat, normat dhe rregullat e përbashkëta që udhëheqin sjelljen e njerëzve brenda shoqërisë.” – Emil Dyrkem

3. „Kultura është pjesa e realitetit së cilës njerëzit i japin kuptim.” – Maks Veber
4. „Kultura është mediumi përmes të cilit vlerat, njohuritë dhe mënyrat e sjelljes transmetohen brenda shoqërisë.” – Pier Burdje
5. „Kultura përbëhet nga vlerat e përbashkëta nga anëtarët e një shoqërie, normat që ata ndjekin dhe të mirat materiale që ata prodhojnë.” – Entoni Gidens

Pavarësisht dallimeve në përkufizimin dhe interpretimin e konceptit kulturë, të gjithë këta sociologë bien dakord se:

1. **kultura është fenomen shoqëror:** është diçka që krijohet dhe ndahet në shoqëri, e jo tipar personal i individit;
2. **ajo përbëhet nga elemente të përbashkëta:** vlera, rregulla, norma dhe zakone që udhëheqin sjelljen e njerëzve;
3. **nuk është e lindur, por mësohet dhe transmetohet:** kultura mësohet përmes **familjes, arsimit dhe institucioneve të tjera shoqërore** dhe kalohet nga brezi në brez;
4. **i jep kuptim jetës:** kjo është veçanërisht e dukshme në përkufizimet e Veberit dhe Gidensit (për ta, kultura është **sistem kuptimesh** përmes të cilave njerëzit i japin kuptim realitetit dhe veprimeve të tyre);
5. **ajo formëson sjelljen:** kultura **ndikon në të menduarit, veprimet dhe mënyrën se si komunikojnë njerëzit.**

Për këto arsye një përkufizim i zakonshëm me të cilin shumica e sociologëve do të pajtoheshin do të ishte: **Kultura është sistem i përbashkët vlerash, normash dhe kuptimesh që mësohen dhe formësojnë jetën dhe sjelljen e njerëzve në shoqëri.**

ELEMENTET E KULTURËS

Nëse pajtohemi me përkufizimin e mësipërm të kulturës, atëherë mund të konkludojmë gjithashtu se elementi i kulturës mund të konsiderohet gjithçka që formëson mënyrën e jetesës dhe sjelljes së njerëzve në shoqëri. Kjo do të thotë se lista e elementeve kulturore është shumë e gjatë. Përveç **vlerave, normave, zakoneve, gjuhës, fesë dhe artit**, elemente të kulturës mund të konsiderohen edhe sa vijon:

- **të mirat teknologjike dhe materiale** (mjete, makina, kompjuterë, telefona, makina, veshje, strehim, etj.);
- **simbolet dhe shenjat** – gjithçka që ka kuptim për njerëzit (flamuj, logo të klubeve sportive, simbole kombëtare, simbole pikturë (emotikona), simbole të punuara me dorë, etj.);
- **mitet, historitë dhe legjendat** – histori që përcjellin mençurinë, besimet dhe historinë e një komuniteti (përralla popullore, rrëfenja heroike, legjenda lokale, etj.);
- **arsimi dhe të nxëniti** – mënyra se si kultura transmetohet nga brezi në brez (në shkollë, nga mjeshtrit e vjetër, shkollat artizanale, etj.).

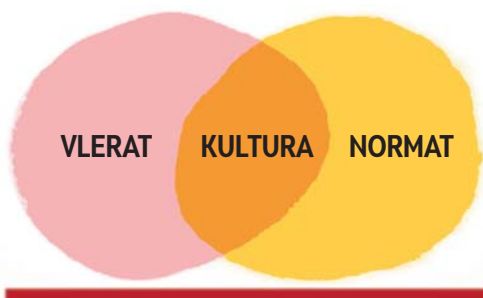
- **mënyrat e sjelljes** – mënyrat e pritura dhe të pranuara të sjelljes në jetën e përditshme (përshëndetja me shtrëngim duarsh ose përkulje, pritja në radhë, mënyra e veshjes, etj.).

Me fjalë të tjera, **kultura formëson të gjithë mënyrën e jetesës së njerëzve**. Çdo gjë që njerëzit kanë mësuar dhe krijuar mund të konsiderohet si element i kulturës. Megjithatë, elementet më domethënëse konsiderohen të jenë: vlerat, normat dhe rregullat, zakonet dhe tradita, gjuha, besimet, simbolet, arti dhe kujtesa kulturore.

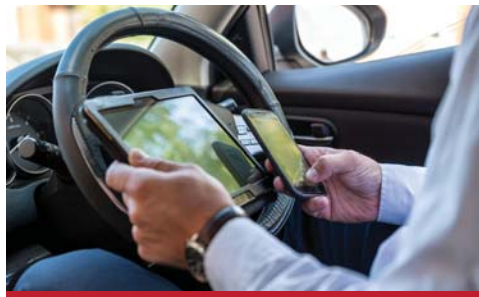
Vlerat janë bindjet e përbashkëta të njerëzve për atë që është e mirë, e rëndësishme dhe e dëshirueshme. Ato janë një lloj pike referimi shoqërore. Ato konsiderohen një element i rëndësishëm i kulturës sepse vendimet tona varen prej tyre. Ato na ndihmojnë të vendosim se ç'është e drejtë dhe e gabuar dhe kanë ndikim në sjelljen tonë. Pa to njerëzit do ta kishin të vështirë të binin dakord se si të jetonin së bashku. Për shembull, nëse ndershmëria nuk konsiderohet një vlerë në shoqëri, atëherë njerëzit nuk do t'i rrisin fëmijët e tyre të jenë të ndershëm. Kjo do të thotë se nëse dikush humbet diçka, askush nuk do të përpiqet ta kthejë atë, sepse nuk ka besim se prona e dikujt tjetër nuk duhet të merret pa kërkuar lejen e pronarit. Kjo situatë do të ishte e ngjashme me anominë e Dyrkemit, kur vlerat dhe normat mungojnë ose janë të dobëta, ndërsa njerëzit nuk dinë si të sillen.

Normat janë mënyra të pritura dhe të pranuara të sjelljes në shoqëri. Ato na tregojnë se si duhet (ose nuk duhet) të sillemi në situata të ndryshme, bazuar në vlerat e një kulture që e kemi adoptuar si tonën. Ato mund të jenë të drejta (ligje) dhe morale (të pashkuara), por të gjithë i dinë dhe i ndjekin ato. Për shembull, Qyteti i Sigurt është normë ligjore (e rregulluar me ligj) me qëllim krijimin e sigurisë në trafik. Nga ana tjetër normë morale është të përshëndetësh fqinjin tënd, t'ia lësh vendin tënd në autobus një personi më të moshuar, etj.

Pse janë të rëndësishme normat? Normat e bëjnë sjelljen e njerëzve ndaj njerëzve të tjerë të parashikueshme dhe të rregullt. Kështu, të gjithë e dinë se çfarë pritët prej tyre. Nëse nuk do të kishte norma, njerëzit do të silleshin në shumë mënyra të ndryshme, gjë që mund të shkaktonte konflikte dhe kaos.

Zakonet, sipas sociologut Entoni Gidens, janë aktivitete dhe mënyra sjelljeje që nuk janë vetëm zakone, por edhe praktika shoqërore – sjellje që njerëzit i zbatojnë vazhdimisht dhe që janë pjesë e mënyrës së tyre të jetesës. **Me përsëritje të rregullt, ato formësojnë kulturën**. Për shembull, kur njerëzit qëndrojnë në radhë për të paguar në arkë ose për të hyrë në autobus, ata përsërisin praktikën e përditshme që të gjithë i bëjnë në të njëjtën ose të ngjashme. Këto praktika ndihmojnë në ruajtjen e rendit, sepse të gjithë dinë si të sillen në të

Telefonat celularë dhe pajisjet e tjera teknologjike janë pjesë e kulturës materiale

Kostumet dhe vallet tradicionale popullore janë pjesë e kulturës jomateriale

njëjtën situatë. E njëjta gjë vlen edhe për përshëndetjet, vaktet familjare, pirjen e kafesë së mëngjesit, etj. Çdo ditë ne përshëndesim njëri-tjetrin me përshëndetje, ditë të mbarë ose duke shtrënguar duart, sepse kjo është gjëja e duhur për të bërë. Familja praktikon të hajë së bashku për të ruajtur marrëdhëniet familjare. Pirja e kafesë së mëngjesit është zakon që tregon një mënyrë jetese, etj.

Gjuha është një nga elementet më të rëndësishme të kulturës. Nuk është vetëm mjeti kryesor i komunikimit dhe mirëkuptimit të ndërsjellë midis njerëzve, por është edhe pasqyrë e mënyrës se si komunitet mendon, ndjen dhe e kupton botën. Përmes gjuhës ne mësojmë gjërat më të rëndësishme rreth shoqërisë sonë – vlerat, zakonet, tregimet dhe historinë që transmetohen nga më të vjetrit te më të rinjtë. Kur njerëzit flasin të njëjtën gjuhë, ata lidhen më lehtë, shkëmbejnë ide dhe ndihen pjesë e komunitetit. Nëse gjuha e një populli zhduket, një përqindje e madhe e njohurive kulturore dhe veçantisë së atij populli humbet, sepse gjuha është mënyra se si ruhen dhe transmetohen zakonet, vlerat dhe traditat nëpër breza.

Besimet dhe feja janë elemente të rëndësishme të kulturës sepse ato ndikojnë në mënyrën se si njerëzit mendojnë, vlerat, sjelljen dhe identitetin e njerëzve në shoqëri. Në çfarë mënyrash e bëjnë këtë?

1. Feja ofron një sistem vlerash dhe normash morale (ç'është e mirë dhe ç'është e keqe, ç'lejohet dhe ç'është e ndaluar), të cilat transmetohen nga brezi në brez. Për shembull, në Islam dhe Krishterim ekzistojnë norma morale që ndalojnë gënjeshtren, vjedhjen, shkaktimin e padrejtësisë, vendosin detyrimin për të respektuar prindërit, për të ndihmuar të varfrit, etj. Këto vlera nuk janë vetëm rregulla fetare, por transmetohen brez pas brezi dhe bëhen pjesë e traditës kulturore.
2. Besimet fetare shprehen përmes **zakoneve, festave, ritualeve, simboleve, artit dhe arkitekturës**. Ato janë tipare kulturore të njohura të një shoqërie. Për shembull, Krishtlindjet, Pashkët, Bajrami i Ramazanit dhe Kurban Bajrami janë festa fetare, por në të njëjtën kohë tipare të forta kulturore. Ato shprehin besime, por me zakonet, simbolet, ritualet, artin dhe arkitekturën që lidhen me to, ato janë pjesë e kulturës. Festimi i këtyre festave është pjesë e kulturës së të gjithë shoqërisë në të cilën ato festohen.

Simbolet janë shenja, objekte, imazhe ose shprehje që i ndihmojnë njerëzit të kuptojnë njëri-tjetrin më lehtë sepse kanë të njëjtin kuptim për të gjithë. Ato nuk e përcjellin mesazhin drejtpërdrejt. Por përmes një kuptimi të dakorduar. Prandaj simbolet nuk janë vetëm shenja vizuale, ato janë bartës të ideve, vlerave dhe ndjenjave. Përmes tyre njerëzit **komunikojnë, shprehin identitetin e tyre dhe transmetojnë tradita kulturore**. Gjuha, flamujt, simbolet fetare, ngjyrat dhe gjestet janë simbole kulturore. Për shembull, **flamuri i Maqedonisë**, me diellin në mes, simbolizon **identitetin, pavarësinë dhe unitetin**. Është shenjë që lidh qytetarët dhe përfaqëson shtetin me të tjerët.

Simbolet si pjesë e çdo kulture

Kujtesa kulturore është koleksion njohurish, kujtimesh, ngjarjesh dhe simbolesh që një shoqëri e transmeton nga brezi në brez. Përmes saj njerëzit ndihen pjesë e së njëjtës histori dhe komunitet. Për shembull, përgatitja e sarmës, pitës ose gjomlezës sipas recetave tradicionale të gjysheve dhe stërgjysheve tona është pjesë e kujtesës kulturore. Përmes saj njohuritë për gatimin, shijet dhe zakonet lokale transmetohen nga brezi në brez, duke ruajtur kështu traditën kulturore.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Simbolet luajnë një rol të madh në komunikimin elektronik. Kur komunikojmë nëpërmjet mesazheve ose mediave sociale, shpesh përdorim shenja. Zbuloni se cilat janë këto shenja dhe shpjegoni pse i përdorim ato. Cili është kuptimi i tyre në komunikim?

AKTIVITETI 2. Hulumtoni kuptimin simbolik të ngjyrave dhe shpjegoni se si i interpretojnë njerëzit ato dhe nga çfarë varet kjo. Nga se varet se çfarë kuptimi simbolik do të kenë ngjyra e kuqe, e verdhë ose blu?

AKTIVITETI 3. Shpjegoni simbolikën e stemës dhe flamurit të Republikës së Maqedonisë së Veriut.

AKTIVITETI 4. Hulumtoni se cilës pjesë të kulturës i përket festa e 11 Tetorit – Dita e Pavarësisë së Republikës së Maqedonisë së Veriut. Cili është qëllimi i festës?

MBANI MEND

Çdokush duhet ta njohë kulturën e tij sepse i ndihmon të kuptojnë se kush është dhe ku i përket. Duke njohur kulturën e vet dhe elementet e saj, do të jeni në gjendje të ndërtoni identitetin tuaj personal dhe kombëtar. Do t'ju mësojë të respektoni traditat dhe vlerat tuaja, të zhvilloni tolerancë dhe respekt për kulturat e tjera, të kuptoni lidhjen midis të kaluarës, të tashmes dhe të ardhmes.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Pse është e rëndësishme kultura për jetën e njerëzve dhe shoqërinë?
2. Tregoni elementet bazë të kulturës dhe shpjegoni ato!
3. Shpjegoni ndryshimin midis termave shoqëri dhe kulturë!
4. Si ndikon kultura në sjelljen dhe stilin tonë të jetesës së përditshme? Jepni shembuj.
5. Krahasoni kulturën të cilës i përkisni me një kulturë tjetër dhe identifikoni ndryshimet, ndërsa pastaj komentoni mbi to!

5. NDARJA E KULTURËS

KULTURA DHE QYTETËRIMI – DY ANËT E SË NJËJTËS SHOQËRI

Kultura dhe qytetërimi janë koncepte të lidhura ngushtë, por nuk duhen barazuar. Koncepti qytetërim përdoret kur duam të shpjegojmë se sa e zhvilluar është një shoqëri dhe si është e organizuar (infrastruktura, ndërtesat, niveli i zhvillimit të shkencës dhe teknologjisë, mënyra se si funksionojnë institucionet). Koncepti kulturë shpjegon mënyrën se si jetojnë njerëzit, cilat vlera respektojnë, si mendojnë dhe si sillen (gjuha, traditat, zakonet, besimet, etj.). Ja një shembull (i një vendi fiktiv) nga i cili mund të shihni ndryshimin midis këtyre dy koncepteve:

Teknolandi është vend modern, shumë i zhvilluar me qytete moderne, rrugë të mirëmbajtura mirë, ura, ndërtesa të larta, transport publik efikas, shkolla të pajisura në mënyrë moderne, spitale, me sistem arsimor të zhvilluar dhe teknologji më të fundit. Ligjet janë të qarta dhe institucionet funksionojnë pa probleme të mëdha. E gjithë kjo tregon se Teknolandi është një shoqëri me një shkallë të lartë zhvillimi shkencor dhe teknologjik, domethënë shoqëri shumë e civilizuar. Megjithatë, kultura në jetën e përditshme të qytetarëve nuk është gjithmonë në të njëjtin nivel. Në Teknoland mund të vërehen situata në të cilat njerëzit nuk respektojnë normat themelore kulturore dhe morale: ata hedhin letra në rrugë, pështynë, nuk respektojnë rendin e hyrjes në kinema, hedhin bishta cigaresh kudo, fyejnë njëri-tjetrin... Edhe pse ka rregulla të qarta sjelljeje, mjedisi nuk reagon dhe e konsideron një sjellje të tillë normale. Pra, Teknolandi është shoqëri e civilizuar, por kultura në të është në nivel të ulët.

SI NDAHEN KULTURAT?

Kultura është koncept kompleks që përfshin të gjitha vlerat materiale dhe shpirtërore të krijuara nga njeriu në shoqëri. Meqenëse kultura shfaqet në forma të ndryshme, ajo ndahet sipas kriterëve të caktuar.

Një nga kriteret themelore për ndarjen e kulturave është **përmbajtja e kulturës**. Sipas këtij kriteri, bëjmë dallimin midis **kulturës materiale dhe shpirtërore**. Ne mund ta shohim dhe prekim kulturën materiale. Ajo përfshin të gjitha krijimet materiale të njeriut (mjetet, veshjet, bizhuteritë, shtëpitë, teknologjinë). Ne nuk mund ta prekim kulturën shpirtërore, por mund ta ndiejmë dhe ta mësojmë atë përmes edukimit, gjuhës, zakoneve, besimeve, muzikës, këngëve, historive etj. (vlera të paprekshme).

Një tjetër kriter i rëndësishëm për ndarjen e kulturave është se **kush e krijon atë dhe për kë është menduar**. Sipas këtij kriteri, kultura ndahet në **kulturë popullore (tradicionale), elitare dhe masive**. Kultura popullore krijohet nga populli dhe transmetohet brez pas brezi, më shpesh gojariht. Kjo kulturë ruan kujtesën kolektive dhe identitetin e popullit. Ajo pasqyron jetën e përditshme, zakonet dhe traditat e njerëzve të zakonshëm, është e përhapur dhe e arritshme për të gjithë. Ajo shprehet përmes këngëve, valleve, historive, zakoneve, veshjeve tradicionale etj. **Kultura elitare** është vepër e individëve të arsimuar dhe përfshin vepra arti të vlefshme dhe arritje intelektuale. Prandaj jo të gjithë mund ta kuptojnë dhe vlerësojnë atë. Ajo

njihet në letërsinë dhe muzikën klasike, pikturën, teatrin etj. Për shembull, kompozitori maqedonas Todor Skallovski është pjesë e kulturës elitare. Kompozimet e tij të muzikës klasike janë krijuar me cilësi të lartë artistike dhe intelektuale dhe ndikojnë në zhvillimin e kulturës muzikore në Maqedoni. **Kultura masive**, nga ana tjetër është e destinuar për një audiencë të gjerë dhe më shpesh transmetohet përmes medias. Është lehtësisht e kuptueshme dhe e arritshme për të gjithë. Qëllimi i saj është të argëtojë, informojë dhe të krijojë një ndjenjë komuniteti përmes internetit, televizionit, filmave, muzikës dhe videolojërave. Është e rëndësishme që të rinjtë janë përdorues aktivë të kësaj kulture përmes kanaleve në YouTube ose platformave të transmetimit. Shembulli më i mirë i kulturës masive janë librat dhe filmat e Hari Poterit. Ato lexohen dhe shikohen nga fëmijë, adoleshentë ose të rritur që nga vitet 1990 deri në ditët e sotme. Ato janë të pranishme në media, modë, meme dhe në gjuhën e përditshme. Ato janë produkte kulturore që zgjasin shumë dhe pranohen nga grupmoshat e ndryshme. E njëjta gjë vlen edhe për muzikën e Majkël Xheksonit, lojën për fëmijë dhe të rritur Super Mario, etj.

Kultura mund të ndahet edhe **sipas nivelit të kompleksitetit dhe zhvillimit**. Në këtë kontekst mund të flasim për **kulturën e lartë dhe kulturën popullore**. **Kultura e lartë** i referohet veprave të artit komplekse dhe të vlefshme si: muzika e Bethovenit, romanet e Dostojevskit, arti i Leonardo da Vinçit. Kultura popullore, nga ana tjetër është lehtësisht e arritshme dhe e destinuar për argëtim dhe përdorim të përditshëm. E tillë është, për shembull, muzika e këngëtares Tajlor Swift, sepse ndiqet nga miliona njerëz në të gjithë botën, muzika e saj dëgjohet në radio, Spotify, TikTok dhe YouTube, ajo ka fansa të të gjitha grupmoshave që i njohin këngët dhe tekstet, ndikon në modë, gjuhë dhe media sociale. Koncertet janë ngjarje të mëdha me një audiencë prej mijëra njerëzish. Lojërat konsiderohen gjithashtu kulturë popullore: Minecraft, Fortnite, trendet e TikTikut, memet, markat e modës Nike Adidas, reality show, etj.

Kultura gjithashtu ndryshon **sipas vendit në të cilin ekziston dhe bartësve të saj** (grupi shoqëror ose komuniteti). Në këtë kuptim kultura mund të jetë: **kombëtare, rajonale, nënkulturë, kundërkulturë**. **Kultura kombëtare** është karakteristikë e një populli, ajo rajonale shoqërohet me një hapësirë të caktuar, ndërsa **nënkultura dhe kundërkultura** i referohen grupeve më të vogla me vlerat dhe mënyrat e tyre specifike të sjelljes. Kultura kombëtare zakonisht është multikulturore, gjë që është edhe rasti me kulturën në Maqedoni. Ajo është e mbushur me trashëgimi të pasur historike dhe kulturore, folklor, zakone dhe art me multikulturalizëm të theksuar (ndërtesa të ndryshme fetare, festime, kuzhina dhe zakone, manifestime, etj.). Kulturat e Ohrit, Mijake dhe kultura e shqiptarëve në Maqedoninë Perëndimore (e njohur nga këngët dhe vallet shqipe të interpretuara me një instrument me dy tela – çifteli) janë shembuj të kulturave rajonale.

Nënkultura është kultura e një grupi brenda një shoqërie që ka vlerat, stilin, interesat dhe simbolet e veta, të ndryshme nga kultura dominuese. Nënkultura konsiderohet të jetë kultura e mjekëve, policisë, programuesve, gazetarëve, disa zanateve, etj. Të gjitha këto grupe janë nënkultura sepse kanë identitet kolektiv. Ata janë të bashkuar nga vlera dhe norma të përbashkëta (etika profesionale), mënyrë komunikimi (ata përdorin gjuhë profesionale – zhargon), simbole (ata veshin uniforma, përdorin mjete), mënyrë të veçantë të menduarit dhe ndjenjë përkatësie në grup. Për shembull, oficerët e policisë kanë të njëjtën uniformë, të njëjtin kod sjelljeje dhe respektojnë të njëjtën hierarki. Programuesit përdorin gjuhë teknike

dhe kanë kulturë digjitale dhe mënyrë specifike pune. Mjekët punojnë sipas betimit të Hipokratit, veshin bluza të bardha, stetoskop, punojnë në spitale, përdorin konceptinologji mjekësore dhe kujdesen për shëndetin e njerëzve. Ata ndihen si anëtarë të një komuniteti mjekësor.

Kultura rinore është nënkulturë e të rinjve. Ajo karakterizohet nga ndjekja e stileve të veshjeve dhe modës, dëshira për muzikë dhe argëtim, përdorimi i një gjuhe dhe zhargon të veçantë, kultura digjitale, rebelimi, kreativiteti, dinamizmi, dëshira për vetëshprehje dhe pranim i lehtë i ideve të reja dhe ndryshimeve shoqërore. Mjeshttrat e filigranit, argjendarisë ose muraturës, për shembull, kanë nënkulturë specifike, ndërsa nganjëherë një gjuhë specifike dhe sekrete (zhargon). Do të mësoni më shumë rreth kësaj kulture në mësim të mëvonshëm.

Kontrakultura (kundërkultura) është kur një grup njerëzish (më shpesh të rinj) janë të pakënaqur me vlerat, normat dhe rregullat e ofruara nga kultura dominuese (ajo që shumica e njerëzve e kanë pranuar). Prandaj ata e kundërshtojnë atë dhe më pas grupi krijon një kundërkulturë. Qëllimi i saj është të krijojë një sistem të ri vlerash. Më shpesh, kundërkultura krijohet nga të rinjtë kur shoqëria „nuk i dëgjon“, „nuk i kupton“ ose nuk u ofron atyre mundësi të drejta. Arsyet më të zakonshme për pakënaqësinë e tyre janë: padrejtësia sociale, papunësia, pamundësia për të përparuar, keqkuptimet brez pas brezi, sistemi arsimor i vjetëruar, mosbesimi ndaj qeverisë, ndjenja se mendimi i tyre nuk respektohet, kriza identiteti, etj. Duke krijuar kundërkulturë të rinjtë shprehin revoltë dhe kërkojnë ndryshim. Kundërkultura mund të jetë shkatërruese për shoqërinë, sepse minon normat ekzistuese shoqërore, promovon mosbindjen, dhunën dhe krijon përçarje dhe konflikte. Megjithatë, ajo mund të jetë edhe konstruktive nëse tregon ekzistencën e problemeve serioze në shoqëri.

Protestë për shkak të neglizhencës ndaj natyrës

Sipas periudhës kohore në të cilën ekziston, kultura ndahet në **tradicionale dhe bashkëkohore**. **Kultura tradicionale** është e lidhur me të kaluarën, traditën dhe trashëgiminë kulturore. Për shembull, kultura japoneze njihet nga kimonot e saj tradicionale dhe aranzhimet me lule – ikebana; kultura italiane nga arti i Rilindjes së Mikelangjelos; kultura afrikane nga maskat dhe gdhendjet e saj në dru rituale dhe kulti, etj. **Kultura bashkëkohore** pasqyron të tashmen dhe mënyrën bashkëkohore të jetesës. Ajo përdor media dhe teknologji të reja si: kubizmi në veprat e Pikasos, arti i rrugës i shprehur përmes grafitëve, instalimeve video, shfaqjeve, etj.

Kultura mund të jetë e dukshme dhe e fshehur. Kur është **e dukshme (eksplicite)**, ajo njihet lehtësisht në rregulla, ligje, programe edukative, letërsi ose vepra arti dhe mësohet lehtësisht. **Kultura e fshehur (implicite)** mësohet përmes praktikave të zakonshme të jetës së përditshme. Për shembull, ne nuk mësojmë nga ligjet dhe dokumentet e tjera se si të përshëndesim, respektojmë dhe mendojmë, por e bëjmë këtë nga prindërit dhe të rriturit, nga mësimdhënësit ose nga njerëz të tjerë përmes vëzhgimit, imitimit dhe përsëritjes së zakoneve të tyre tashmë të fituara.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)**AKTIVITETI 1.** „Nënkultura si pjesë e identitetit tim”

Hulumtoni nënkulturën së cilës i përkisni (ose nënkulturën e njerëzve që njihni).

Përshkruani dhe shpjegoni:

1. Pse e konsideroni veten anëtar të kësaj nënkulture?
2. Cilat vlera dhe qëndrime janë më të rëndësishme për anëtarët e kësaj nënkulture?
3. Si njihet kjo nënkulturë (veshja, pamja, simbolet, gjuha)?
4. Çfarë roli luan muzika, arti ose interneti në këtë nënkulturë?
5. Ku dhe si komunikoni dhe lidheni me njëri-tjetrin (personalisht ose elektronikisht)?
6. Si e percepton shoqëria në Republikën e Maqedonisë së Veriut këtë nënkulturë? A ka paragjykimet/stereotipe?
8. Si ndikon kjo nënkulturë në identitetin tuaj personal dhe jetën e përditshme?
9. Ç’ju pëlqen më shumë te nënkultura dhe ç’do të dëshironit të ndryshonte?
10. A mund të bëhet kjo nënkulturë në kundërkulturë? Shpjegoni si!

MBANI MEND

Njohja e llojeve të ndryshme të kulturave dhe nënkulturave na ndihmon të kuptojmë më mirë veten dhe të tjerët. Kultura në të cilën rritemi dhe së cilës i përkasim ndikon fuqishëm në vlerat, qëndrimet, sjelljen dhe ndjenjën tonë të përkatesisë. Është pjesë e rëndësishme e krijimit të identitetit personal të secilit person. Kur i kuptojmë ndryshimet kulturore, zhvillojmë tolerancë, respekt dhe empati më të madhe. Kjo kontribuon në komunikim më të mirë dhe marrëdhënie më njerëzore në shoqëri.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç’është kultura dhe ç’është qytetërimi? Shpjegoni ndryshimin.
2. Cilat janë llojet themelore të kulturës?
3. Jepni nga një shembull të kulturës materiale dhe jomateriale.
4. Shpjegoni përmes shembujve se ç’është kultura elitare, popullore dhe e popullarizuar?
5. Si ndikon teknologjia moderne në zhvillimin dhe përhapjen e kulturës?
6. Pse është e rëndësishme të respektohen ndryshimet në kultura?
7. Cilat karakteristika i ka kultura rinore së cilës ju i takoni? Me çfarë dallohet?

6. IDENTITETI KULTUROR

„Kultura formëson sjelljen tonë më shumë sesa jemi të vetëdijshëm.”

– Margaret Mid

Ç'ËSHTË IDENTITETI KULTUROR DHE SI KRIJOHET AI?

Karakteristika kryesore e anëtarëve të së njëjtës kulturë është se ata ndajnë **identitet të përbashkët kulturor**, respektivisht mënyra të ngjashme të të menduarit, sjelljes dhe jetesës. Ky identitet ndërtohet gradualisht, përmes ndarjes së njohurive dhe përvojave, përmes gjuhës të përbashkët që mundëson komunikimin dhe transmetimin e traditës, përmes zakoneve të ngjashme (festime të përbashkëta, festa, rituale), vlerave dhe normave të përbashkëta, kujtesës kolektive, etj. E gjithë kjo u lejon atyre të njohin njëri-tjetrin, të ndiejnë ndjenjë përkatësie ndaj komunitetit, por edhe të dallohen nga anëtarët e kulturave të tjera.

Sipas sociologut bashkëkohor britanik Stujart Hol, „identiteti nuk është diçka me të cilën lindim, por diçka që krijohet dhe ndryshohet vazhdimisht”. Kjo do të thotë se identiteti kulturor nuk është i fiksuar, por ndërtohet gjatë gjithë jetës përmes familjes, miqve, kulturës, medias dhe zgjedhjeve personale.

Identiteti kulturor është ndjenja që secili prej nesh e ka për kulturën/kulturat që i përkasin, si mendojmë, shprehemi, sillemi dhe si e njohim veten si pjesë të një komuniteti.

SI KRIJOHET IDENTITETI PERSONAL?

Familja është faktor i rëndësishëm nga i cili varet identiteti që do të ndërtojmë, sepse vlerat e para kulturore i mësojmë në shtëpi, në familje. Mësojmë gjuhën që flasim, zakonet, festat dhe mënyrën e sjelljes. Për shembull, nëse një prind vazhdimisht i thotë një fëmije se nuk është mjaftueshëm i mirë dhe se duhet të jetë si të tjerët; se nuk ka një shije të zhvilluar për muzikën, artin dhe stilin e veshjes; nëse e tall mendimin e tij ose e ndëshkon, me kalimin e kohës fëmija do të fillojë të dyshojë në vetvete dhe në aftësitë e tij. Ata do të fillojnë të fshehin interesat dhe ndjenjat e tyre dhe të ndërtojnë identitetin e tyre nga frika e gjykit, në vend që të zgjedhin vetë vlerat. Ata do të ndërtojnë identitet të bazuar në pritjet e të tjerëve dhe do të humbasin „veten“ e tyre. Shkolla dhe bashkëmoshatarët gjithashtu kanë ndikim të madh në formimin e identitetit. Një nxënës që është i ndryshëm nga të tjerët, për shembull: vishet ndryshe, dëgjon muzikë të ndryshme ose flet një dialekt, mund të tallet, të refuzohet ose të përjashtohet nga shoqëria. Nëse mësimdhënësit, në vend që t'i mbrojnë, i kritikojnë për ndryshimin, nxënësi mund të zhvillojë pasiguri dhe konfuzion rreth asaj se kush janë dhe ku i përkasin.

identiteti/et

Mediat, feja dhe mjedisi gjithashtu ndikojnë në formimin e identitetit tonë, por prapëseprapë gjëja më e rëndësishme nga të gjitha është përvoja dhe zgjedhja jonë personale, sepse ne vendosim vetë se cilat vlera, qëndrime dhe mënyra jetese do të pranojmë dhe cilat jo. Kështu, identiteti është kombinim i ndikimeve të jashtme dhe lirisë personale. Identiteti personal ndryshon vazhdimisht për secilin prej nesh për shumë arsye: përvoja e fituar që ndryshon qëndrimet tona, sfidat me të cilat përballemi, sukseset, dështimet, arsimi, punësimi, marrëdhëniet e dashurisë, humbja e të dashurve, etj. Me fjalë të tjera, identiteti ynë personal ndryshon sepse secili prej nesh mëson, përmirësohet dhe përshtatet me rrethanat e reja të jetës.

Identiteti gjinor është shqisa e brendshme e një personi, por edhe ndikimet shoqërore dhe rrethanat kulturore në të cilat formohet vetëdija e tyre personale si burrë ose grua, si asnjëri ose të dy, pavarësisht nga gjinia biologjike e caktuar në lindje.

Në shoqërinë moderne rolet gjinore nuk ndahen dhe nuk merren përsipër vetëm sepse dikush lind biologjikisht si burrë ose grua. Më parë ishte kështu sepse njerëzit kujdeseshin për mendimet e të tjerëve, domethënë ata ndikoheshin nga kuptimet dhe përfaqësimet kolektive të gjërave. Identiteti gjinor nuk është thjesht një çështje zgjedhjeje personale edhe sot. Rrethanat dhe ndikimet shoqërore dhe kulturore ende luajnë një rol të rëndësishëm në këtë. Megjithatë, në kushtet ku mbizotëron individualizmi dhe e drejta për zgjedhje personale, si karakteristikat kryesore të shoqërisë moderne, zgjedhjet personale kanë përparësi. Për shembull, një baba mund të gatujë dhe të kujdeset për fëmijët, ndërsa një nënë mund të punojë si shofer autobusi ose mekanik makinash. Kjo do të thotë se identiteti gjinor është personal dhe subjektiv, jo i imponuar. Ai bëhet i mundur nga një mjedis shoqëror tolerant. Përmes ndarjes së punës, shoqëria u ofron njerëzve role dhe norma të caktuara gjinore, të cilat ata mund t'i pranojnë, përshtatin ose refuzojnë, varësisht nga mënyra se si e perceptojnë veten. Përveç kësaj, përvoja e vetes është e kushtëzuar shoqërisht. Prandaj identiteti gjinor është kombinim i ndjenjave personale dhe kontekstit shoqëror në të cilin jeton personi.

Identiteti etnik bazohet në ndjenjën e individit të përkatësisë në grup të caktuar bazuar në idenë e **origjinës, gjuhës, kulturës, traditës dhe historisë së përbashkët**. Ky identitet na tregon nga vimë dhe me cilin grup njerëzish jemi të lidhur. Identiteti etnik shpesh transmetohet përmes familjes, por edhe përmes zakoneve, festave dhe gjuhës së përdorur në jetën e përditshme. Identiteti i ndryshëm etnik nuk do të thotë se dikush është më i mirë ose më i keq, por që njerëzit kanë origjinë të ndryshme dhe kulturë të ndryshme, gjë që e bën shoqërinë multikulturore, e për këtë arsye më të pasur nga ana kulturore.

Identiteti që secili prej nesh e ndërton bazuar në vendin dhe rolet që marrim gjatë gjithë jetës sonë quhet **identitet social**. Tregon se ç'bën secili prej nesh, çfarë lloj reputacioni kemi, çfarë lloj marrëdhëniesh kemi me të tjerët, cilat janë hobet tona, etj. Për shembull, në periudhë të caktuar të jetës sonë secili prej nesh merr një rol familjar (djalë/bijë, vëlla/motër, baba/nënë) që pasqyron identitetin tonë familjar. Kur angazhohemi në procesin arsimor, fitojmë role të reja (nxënës, student), të cilat na japin një identitet arsimor, dhe fitojmë një identitet profesional kur marrim një punë (mësimdhënës, avokat, mekanik makinash, politikan, etj.). Në varësi të marrëdhënies sonë me të tjerët, mund të fitojmë rolin e një miku, shoku, fqinji, të dashuri, të dashure ose një identiteti të ri social. Identiteti fetar tregon besimin tonë,

identitetin politik – qëndrimet tona ndaj një ideologjie të caktuar politike, etj. Është e rëndësishme të theksohet se një person mund të ketë role të shumta në të njëjtën kohë, ndërsa ato mund të ndryshojnë gjatë gjithë jetës për arsye të ndryshme.

Nga e gjithë kjo mund të konkludojmë se identiteti është krijim kompleks që përgjigjet pyetjeve „kush jam unë?“ dhe „si lidhem me ata përreth meje?“.

NGJASHMËRITË KULTURORE, NDRYSHIMET KULTURORE DHE UNIVERSALET KULTURORE

Identiteti kulturor ndërtohet nëpërmjet dallimeve kulturore (ç’na bën të veçantë, të ndryshëm nga të tjerët), nëpërmjet asaj që kemi të përbashkët dhe na lidh me të tjerët (ngjashmëri kulturore) dhe nëpërmjet elementeve kulturore që janë të pranishme në të gjitha shoqëritë (universale kulturore).

Ngjashmëritë kulturore janë vlera, norma ose praktika të përbashkëta nga anëtarët e kulturave të ndryshme që ekzistojnë brenda një rajoni më të gjerë gjeografik ose konteksti historik. Për shembull, ajvari, sarma, qebapi etj. janë elemente kulturore që gjenden në shumë kultura të veçanta në Gadishullin Ballkanik dhe më gjerë. Është i ngjashëm me disa elemente artistike, argëtuese dhe të tjera kulturore. Në secilën prej kulturave të veçanta këta elemente më shpesh modifikohen, por në thelb janë të ngjashme me njëra-tjetrën. Kjo është arsyeja pse ato quhen ngjashmëri kulturore. Ngjashmëria e tyre nuk është vetëm në materialin nga i cili përgatiten, por edhe në dimensionin e tyre shoqëror. Për shembull, përgatitja e ajverit është një lloj rituali shoqëror në të cilin merr pjesë familja, e më shpesh edhe fqinjët ose shokët. Secila prej këtyre ngjashmërive kulturore në mjedise specifike merr specifika lokale. Në këtë kuptim ne flasim edhe për dallimet kulturore.

Dallimet kulturore i referohen ndryshimeve në gjuhë, tradita, besime, vlera dhe zakone të përditshme të njerëzve në shoqëri të ndryshme. Për shembull, grupe të ndryshme etnike, popuj dhe kombe flasin gjuhë të ndryshme, kanë vlera, norma, zakone të ndryshme dhe përdorin simbole të ndryshme, por këto janë elemente pa të cilat nuk mund të ekzistojë asnjë kulturë. Përmes dallimeve kulturore njerëzit e njohin kulturën e tyre, forcojnë ndjenjën e përkatësisë ndaj komunitetit të tyre dhe ndërtojnë identitetin e tyre personal dhe grupor. Sot shpesh ndodh komercializimi dhe përvetësimi i disa elementeve kulturore të pranishme në kultura të shumta. Entet private ose publike „patentojnë“ disa ngjashmëri kulturore si të tyret. Ndonjëherë ato dështojnë ta bëjnë këtë. I tillë ishte rasti me përpjekjen e kompanisë slovene „Kolinska“ për të patentuar emrin „Ajvar“ si markën e saj tregtare. Megjithatë, Zyra Gjermane e Patentave dhe Markave Tregtare vendosi që „ajvari“ është një lloj gatimi tradicional në disa vende dhe nuk mund të përvetësohet si markë private. Sot kjo fjalë përdoret dhe mund të patentohet vetëm me një origjinë specifike gjeografike. Për shembull, „ajvari maqedonas“ ose „ajvari i Leskovcit“, etj. Në këtë mënyrë respektohen si ngjashmëritë ashtu edhe specifikat, pra ndryshimet.

Dallimet kulturore janë pasuri

Kujtohuni në rolet e gjuhës, normave, zakoneve dhe vlerave si elemente të kulturës dhe pse janë ato të rëndësishme?

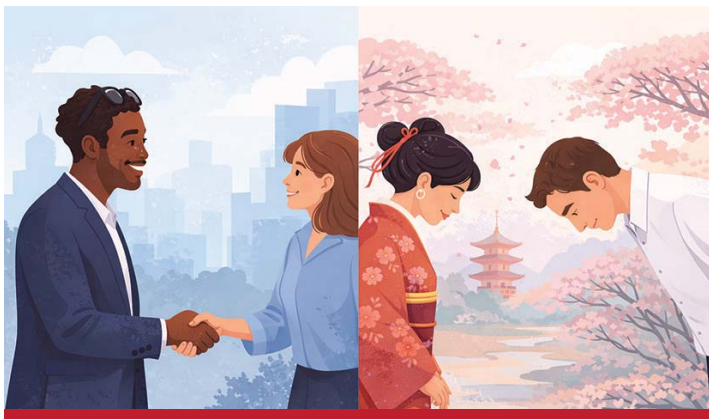
Universalet kulturore janë elemente të kulturës që i hasim në të gjitha shoqëritë dhe në të gjitha kulturat pa përjashtim. Kjo është arsyeja pse ato quhen universale. Njerëzit i krijojnë ato si individë të bashkuar shoqërisht, e jo individualisht sepse janë absolutisht të nevojshme për të gjithë. Mbijetesa e tyre (ushqimi, kujdesi për riprodhimin, mirëmbajtja e specieve njerëzore, etj.) dhe organizimi i jetës shoqërore (sipas të cilave norma, rregulla dhe institucione do të organizojnë jetën) varen prej tyre.

Për shembull:

- të gjitha shoqëritë kanë mënyrë të caktuar për të siguruar burimet materiale të nevojshme për mirëmbajtjen e jetës (**ekonomi e caktuar**);
- të gjitha shoqëritë (pa përjashtim) kanë zgjidhje **për lindjen dhe rritjen e fëmijëve. Martesa, familja, kujdesi për fëmijët dhe të rriturit** janë universale;
- të gjitha shoqëritë kanë mënyrë të caktuar komunikimi. Komunikimi, gjuha, etj. janë universale;
- të gjitha shoqëritë **u lejojnë** anëtarëve të tyre të bëjnë diçka dhe i ndalojnë ata të bëjnë diçka. **Rregullat dhe normat** janë universale;
- të gjitha shoqëritë ofrojnë zgjidhje për mënyrën **se si njerëzit mund të organizohen vetë.**

Pra, duhet të ketë një ndarje të roleve e të ngjashme.

Kjo do të thotë se në të gjitha shoqëritë njerëzit prodhojnë, martohen, komunikojnë, hanë dhe respektojnë normat morale, megjithëse kjo manifestohet në mënyra të ndryshme në kultura të ndryshme. Për shembull, diku martesa lidhet me zgjedhjen e partnerëve, ndërsa diku me marrëveshje midis familjeve; dieta në disa kultura bazohet në oriz dhe perime, në të tjera në mish ose ushqime deti, etj. Normat morale që konsiderohen të pranueshme në shoqëri mund të jenë rreptësisht të ndaluara në tjetër, etj.

Përshëndetje si pjesë e kulturave të ndryshme

Ç'NDODH KUR TAKOHEN KULTURA TË SHUMËFISHTA? (ENKULTURIMI, PËRSHTATJA, AKULTURIMI, ASIMILIMI)

Kur për çfarëdo arsye (turizëm, punë, studim, punësim, zhvendosje, tregti, miqësi, etj.), njerëzit vijnë në kontakt me kultura të ndryshme, ndodhin disa procese të rëndësishme kulturore. Së pari, në situata të caktuara mund të ndodhë një lloj shoku kulturor,

veçanërisht kur bien në kontakt me një kulturë që është shumë e ndryshme nga ajo në të cilën dikush është rritur dhe është formuar. Kjo është ndjenjë konfuzioni dhe stresi. Mund të lindë për shkak të mungesës së të kuptuarit të kulturës së re, d.m.th. normave, vlerave dhe rregullave të sjelljes së saj. Për shembull, kur takojmë dikë që ha me duar, në vend që të hajë me takëm, fillimisht shokohemi, por më vonë kuptojmë se ai është anëtar i kulturës indiane, në të cilën të hash me duar është mënyrë e pranuar përgjithësisht e të ngrënit.

Kjo ndodh sepse secili prej nesh njihet me kulturën tonë spontanisht që në moshë të re. Antropologët e quajnë këtë **enkulturim**. Ky është procesi kryesor dhe fillestar i të mësuarit të kulturës sonë. Përmes tij, ne mësojmë dhe përvetësojmë vlerat, normat, gjuhën, simbolet dhe modelet e sjelljes së kulturës sonë, e për këtë arsye na duket se është më e mira. Ky proces zgjat një jetë të tërë, por është më intensiv në fëmijëri dhe adoleshencë, sepse këto janë periudhat kur qëndrimet dhe vlerat e njerëzve formohen më intensivisht. Proces i enkulturimit zhvillohet në familje, shkollë, me shokët, përmes medias... Pasojat e enkulturimit mund të jenë pozitive dhe negative. Ato janë pozitive nëse individi ka përvetësuar vlerat e duhura, sillet mirë dhe ka arritur të integrohet në komunitet. Megjithatë, nëse ato janë negative (sillen në mënyrë diskriminuese ose të dhunshme), ato mund të shkaktojnë pasoja negative.

Procesi i enkulturizimit përcakton kryesisht qëndrimin tonë ndaj kulturave të tjera. Gjatë kontakteve të para dhe intensive me një kulturë tjetër, shpesh habitemi dhe ndonjëherë tronditemi nga ndryshimet kulturore, por gradualisht i pranojmë ato ose përshtatemi me ndryshimet. Ky është procesi i **adaptimit** kulturor – ne përshtatemi me kushtet e reja të jetesës. Ky proces ndodh më shpesh kur zhvendosemi, fillojmë një shkollë ose punë të re, si dhe kur biem në kontakt me rregulla, norma ose teknologji të reja shoqërore. Kur zhvendosemi në vend tjetër, duhet të përshtatemi me kulturën e re. Është pozitive që përmes adaptimit e kemi më të lehtë të gjejmë rrugën tonë dhe të integrohemi në shoqërinë e re, ndërsa një pasojë negative (më shpesh në periudhën fillestare) mund të jetë stresi dhe një ndjenjë pasigurie dhe presioni. Edhe pse adaptimi kërkon kohë dhe përpjekje, është proces i nevojshëm që na lejon të përshtatemi më lehtë dhe të vazhdojmë të jetojmë me sukses në kushtet e reja.

Me kalimin e kohës dhe me frekuencën e kontaktit me kultura të ndryshme, përshtatja shndërrohet në përvetësim më aktiv të vlerave, zakoneve dhe mënyrave të reja të jetesës. Ky proces quhet akulturim. Pasojat e këtij procesi mund të jenë pozitive dhe negative. Për shembull, kur njerëzit shpërngulen në vend tjetër për arsye ekonomike, ata detyrohen të mësojnë gjuhën dhe të pranojnë rregullat e shoqërisë së re. Kjo ka ndikim pozitiv në integrimin e tyre dhe u siguron atyre kushte më të mira jetese. Një pasojë negative mund të jetë ndjenja e humbjes së identitetit të tyre kulturor dhe vështirësitë midis të rinjve që rriten midis dy kulturave. Kur njerëzit largohen për arsim (studim, trajnim, etj.), ata përvetësojnë vlera, zakone dhe mënyra të reja të të menduarit, njohuri të zgjeruara dhe botëkuptim të ri. Akulturimi ndodh edhe nëpërmjet kontaktit të vazhdueshëm me median dhe internetin. Ato ofrojnë qasje të lehtë në kulturën globale,

Të njëjtë, por të ndryshëm

kreativitet dhe lidhje me botën, por ato kanë edhe pasoja negative, siç është neglizhenca e zakoneve dhe gjuhës tradicionale. Akulturimi është proces i pashmangshëm në botën moderne. Ai ndodh për arsye të ndryshme, ndërsa sjell si përfitime ashtu edhe sfida, prandaj është e rëndësishme të vazhdohet me respekt dhe ruajtje të identitetit të vet kulturor.

Asimilimi është procesi i humbjes së identitetit të vet dhe krijimit të një identiteti të ri kulturor. Për shembull, nëse zhvendoseni për të jetuar me familjen tuaj në një vend tjetër dhe pas një kohe harroni vlerat kulturore të vendit tuaj dhe pranoni plotësisht gjuhën, vlerat, zakonet dhe mënyrën e jetesës së kulturës së re, kjo do të thotë se keni kaluar nëpër një proces asimilimi. Sociologët më shpesh e përshkruajnë asimilimin në mënyrë metaforike. Krahasohet me një tenxhere shkrirjeje, në të cilën përzihen kultura të ndryshme, por më shpesh kultura dominuese ka ndikimin më të fortë. Në rastin e asimilimit individi hyn në „tenxhere“ me kulturën e tij por me kalimin e kohës kultura dominuese mbizotëron „shijen“ e tij dhe në fund mbetet vetëm shija dominuese. Pra, asimilimi është një lloj shkrirjeje, e cila më shpesh përjetohet si „humbje e rrënjëve“, krizë identiteti ose konflikt i brendshëm. Ky proces është më i theksuar te të moshuarit.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1: Lexoni dhe analizoni situatat e përshkruara më poshtë, e më pas përgjigjuni pyetjeve. Qëllimi i aktivitetit është të kontrolloni se a keni mësuar si formohet dhe ndryshon identiteti kulturor dhe cilat ndryshime shkaktohen nga kontaktet kulturore.

SITUATA 1. FamNjë familje nga Maqedonia shpërngulet në Japoni

Imagjinoni sikur familja juaj shpërngulet në Japoni. Ju të gjithë mësoni gjuhën japoneze, respektoni rregullat e rrepta të sjelljes, disiplinën në punë dhe kulturën japoneze të bazuar në kolektivizëm (bashkësi). Ju dhe vëllai/motra juaj mësoni në shkollë japoneze. Megjithatë, në shtëpi flisni gjuhën tuaj amtare, festoni festat familjare, dëgjoni muzikë popullore dhe përgatitni ushqim tradicional.

1. Cilat dallime kulturore janë më të dukshme dhe cili është ndikimi i tyre?
2. A kalon familja një shok kulturor?
3. A është ky një shembull i akulturimit, adaptimit apo asimilimit?
4. Cilat janë pasojat pozitive dhe negative të kontaktit të dy kulturave?
5. A do të integrohen fëmijët më shpejt se prindërit? Pse?

SITUATA 2. Nxënësi një nga Maqedonia shkon në shkëmbim në Arabinë Saudite

Studenti shkon në qëndrim studimor njëvjeçar në Arabinë Saudite, ku ai përballet me rregulla, norma, zakone dhe mënyra të ndryshme fetare të komunikimit.

Ai mëson arabisht, respekton mënyrën lokale të veshjes dhe sjelljes dhe përshtatet me kulturën akademike lokale. Ai ndihet më shumë si arab sesa si maqedonas.

1. Hulumtoni ndryshimet më të mëdha kulturore në këtë shembull dhe si ndikojnë ato te studenti!
2. A e bën më të vështirë ekzistenca e ndryshimeve të mëdha kulturore procesin e përshtatjes?
3. A përshtatet apo asimilohet studenti?
4. A ekziston mundësia e humbjes së identitetit kulturor?
5. A mund të lindë një konflikt midis vlerave personale dhe shoqërore?
6. Cilat janë pasojat pozitive dhe negative të një kontakti të tillë kulturor?

MBANI MEND

Identiteti kulturor nuk është diçka e pandryshueshme, por ndërtohet përmes familjes, arsimit, shoqërisë dhe kontakteve kulturore. Të kuptuarit e ndryshimeve dhe proceseve kulturore si enkulturizimi, akulturizimi, përshtatja dhe asimilimi na lejon të pranojmë më lehtë ndryshimet që ndodhin kur takohemi me kultura të tjera. Në këtë mënyrë ne zhvillojmë tolerancën, respektin për diversitetin dhe bëhemi të aftë të jetojmë në shoqëri shumëkulturore.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Si ndërtohet identiteti kulturor?
2. Si quhet identiteti kulturor që secili prej nesh ndërton bazuar në vendin dhe rolet që merr gjatë gjithë jetës sonë?
3. Cilat janë ngjashmëritë kulturore, ndryshimet kulturore dhe universalet kulturore? Jepni nga një shembull për secilën!
4. Cilat procese kulturore mund të ndodhin kur dy kultura të ndryshme bien në kontakt?
5. Jepni një shembull të adaptimit kulturor.
6. Ç'është asimilimi dhe si ndryshon ai nga adaptimi kulturor?

7. LLOJET E SJELLJES DHE QASJA NDAJ KULTURËS

„Kam një ëndërr që katër fëmijët e mi të vegjël një ditë do të jetojnë në një komb ku nuk do të gjykojnë nga ngjyra e lëkurës së tyre, por nga përmbajtja e karakterit të tyre.” – Martin Luter King

JETA MIDIS KULTURAVE – SI SILLEMI DHE SI PËRSHTATEMI?

Qasja jonë ndaj kulturave përcakton kryesisht se si ne, si qytetarë të një shoqërie shumëkulturore, do të integrohemi në të, si do ta ruajmë identitetin tonë kulturor dhe si do të ndërtojmë marrëdhënie me të tjerët që janë të ndryshëm nga ne. Qasja më e dobishme dhe e pranueshme për të gjithë është ajo e bazuar në respekt të ndërsjellë, tolerancë, dialog, mirëkuptim dhe mësim të ndërsjellë të kulturave. Pse? Sepse në këtë mënyrë përpiqemi të kuptojmë dhe të pranojmë atë që është e ndryshme nga kultura së cilës i përkasim, shmangim stereotipet, paragjykimet, diskriminimin, shovinizmin, racizmin dhe konfliktet që ato shkaktojnë. Në këtë mënyrë kuptojmë se ka mënyra të ndryshme jetese nga tonat. Megjithatë, ka njerëz që, për arsye të ndryshme, janë të mbyllur në kulturën e tyre. Ata nuk mendojnë në mënyrë kritike dhe nuk përpiqen të kuptojnë se ç'është e mirë ose e keqe në kulturat e tjera, por përkundrazi i injorojnë dhe i gjykojnë ato. Kjo qasje çon në intolerancë, konflikte dhe izolim. Si rezultat negativ i kësaj qasjeje merren **stereotipe** dhe **paragjykime** negative.

Për shembull, ju nuk keni qenë kurrë në Japoni dhe i konsideroni japonezët të ftohtë, jo komunikues, të disiplinuar dhe dashamirës të teknologjisë vetëm sepse dikush jua ka thënë këtë. Ose arrini në përfundim se të gjithë amerikanët janë sipërfaqësorë bazuar në disa video në TikTok që keni parë. Këta janë shembuj të paragjykimeve negative. Është e vërtetë që japonezët janë njerëz të mirë, të sjellshëm, të kujdesshëm dhe të disiplinuar, por jo të ftohtë. Ata thjesht përmbahen kur janë në publik. Por edhe nëse janë, kjo nuk do të thotë se çdo japonez është i tillë. Kur i atribuoni karakteristikat e një numri të vogël njerëzish një grupi ose komuniteti të tërë (përgjithësoni), atëherë krijoni stereotipe. Ato janë të dobishme për njerëzit sepse nxjerrin përfundime më shpejt. Nëse këto përfundime nuk kontrollohen, ato zakonisht nuk janë të sakta. Stereotipet mund të jenë të sakta deri në farë mase, siç është pretendimi se të gjithë lojtarët e basketbollit janë të gjatë. Stereotipet dhe paragjykimet mund të jenë pozitive ose negative. Ato janë pozitive kur një grupi i atribuohen karakteristika pozitive, për shembull, se gjermanët janë të saktë, se kinezët janë gjeni në matematikë, ose se shqiptarët e mbajnë fjalën dhe kanë kult të familjes, ndërsa se maqedonasit janë këngëtarë, valltarë, të butë dhe paqësorë. Paragjykimet negative çojnë në nënçmimin e diversitetit kulturor, diskriminim dhe padrejtësi të tjera.

Mendoni për padrejtësinë që u shkaktohet vajzave nëse një mësimdhënës thotë: „Vajzat nuk janë të mira në matematikë“.

Diskriminimi fillon me stereotipe, vazhdon me paragjykime dhe përfundon me sjellje të padrejtë (diskriminim).

Ja një shembull për të kuptuar këtë proces: nëse mbillni një farë dhe e ujitni, ajo do të lëshojë rrënjë dhe do të rritet në kërcell, ndërsa nga kërcelli do të zhvillohet një mbulesë. Kështu funksionon procesi i krijimit të diskriminimit.

Fara mund të jetë stereotip negativ që mund të thotë, për shembull, se fëmijët nga fshati nuk janë të talentuar në të nxënë. Në fillim duket si supozim i thjeshtë, i shqiptuar pa shumë mendim. Por nëse përsëritet vazhdimisht dhe pranohet si e vërtetë, ajo farë lëshon rrënjë. Prej saj rritet kërcelli – paragjykimi. Njerëzit fillojnë të besojnë paraprakisht se këta fëmijë janë më pak të aftë, kanë pritje më të ulëta prej tyre dhe nuk u japin të njëjtat mundësi. Në fund formohet mbulesa – diskriminimi. Këta fëmijë mund të neglizhohen në arsim, të mos inkurajohen të vazhdojnë arsimin e tyre ose t'u zvogëlohen shanset për zhvillim. Kështu, nga një farë e vogël e një stereotipi negativ, rritet një pemë e tërë padrejtësie. Frutat e një peme të tillë të helmuar janë gjithashtu helmuese.

Pra, diskriminimi është sjellja e padrejtë e njerëzve e shkaktuar nga stereotipet dhe paragjykimet negative. Në këtë shembull nxënësit diskriminohen sepse nuk trajtohen sipas aftësive të tyre reale, por sipas një stereotipi negativ (një pretendim i paverifikuar për fëmijët nga fshatrat). Diskriminimi është i dëmshëm si për njerëzit ashtu edhe për shoqërinë sepse krijon pabarazi dhe përçarje. Kur dikush diskriminohet, ai ndien pakënaqësi, padrejtësi dhe vetëvlerësim të ulur. Mundësitë e tyre për përparim kufizohen dhe kjo është shkelje e të drejtave të njeriut. Në vend të unitetit, krijohet një ndarje midis „nesh“ dhe „atyre“, gjë që çon në përçarje.

ETNOCENTRIZMI

Kritikat dhe vërejtjet që shpesh i drejtojmë në mënyrë të pavetëdijshme ndaj anëtarëve të një kulture të ndryshme nga e jona në komunikimin e përditshëm përmbajnë kryesisht qëndrime etnocentrike. Ato më shpesh kanë përmbajtjen e mëposhtme: „Pse veshin rroba të tilla? E jona është më e bukur.“ „Si mund ta hanë atë ushqim të pashëndetshëm? Kuzhina jonë është më e shijshme.“ „Ç'u pëlqen atyre në atë muzikë? Le të vijnë ta dëgjojnë tonën.“

Këta shembuj çojnë në përfundimin se **etnocentrizmi është qëndrim sipas të cilit kultura e dikujt konsiderohet më e sakta dhe më e mira**. Të duash dhe të respektosh kulturën, gjuhën dhe traditën e vet është plotësisht normale. Pra, etnocentrizmi në vetvete nuk është negativ. Megjithatë, ai bëhet negativ kur kulturat e tjera vlerësohen si më pak të vlefshme, domethënë nënvlerësohen.

Etnocentrizmi si fenomen fillon të marrë formë së pari në familje. Përmes procesit të enkulturizimit, fëmija mëson gjuhën, zakonet, normat dhe vlerat e kulturës së vet që në moshë të vogël. Nëse ata dëgjojnë vazhdimisht nga prindërit e tyre se kultura e tyre është më e mira, se njerëzit e tyre janë më mikpritësit, se ushqimi në kulturën e tyre është më i shijshmi dhe se në kulturat e tjera nuk është, është e madhe mundësia që tek ai të formohen qëndrime etnocentrike. Mungesa e kontaktit me anëtarët e kulturave të tjera gjithashtu është një shkak i etnocentrizmit. Kur nuk kemi informacion të mjaftueshëm rreth kulturave të tjera, nuk i njohim ndryshimet kulturore dhe mund të konkludojmë se jemi më të mirët.

RELATIVIZMI KULTUROR

Relativizmi kulturor është qasja e kundërt e etnocentrizmit. Nëse etnocentrizmi fillon nga qëndrimi se i yni është më i miri, atëherë qëndrimi i relativizmit kulturor do të ishte së pari të mësojmë dhe të kuptojmë, ndërsa pastaj të formojmë një mendim. Kjo do të thotë se nuk duhet t'i nënvlerësojmë njerëzit që janë të

ndryshëm nga ne derisa të mësojmë se ç'është e rëndësishme për ta dhe kulturën e tyre. Në vend që të gjykojmë sipas standardeve tona, duhet të përpiqemi të kuptojmë kuptimin e një fenomeni të caktuar në mjedis tjetër kulturor.

Ja disa shembuj që tregojnë se si, duke zbatuar relativizmin kulturor, mund t'i shmangim aspektet negative të etnocentrizmit:

Në Japoni njerëzit shpesh përkulen kur përshëndeten dhe shmangin kontaktin me sy. Nëse dikush na shikon drejtpërdrejt në sy, kjo do të thotë se na tregon respekt. Nëse nuk e dimë këtë fakt të rëndësishëm rreth kulturës japoneze, mund të krijojmë mendimin se japonezët, krahasuar me ne, janë njerëz të ftohtë dhe të pakëndshëm. Një përfundim i tillë do të ishte qëndrim etnocentrik, sepse ne e gjykojmë kulturën e tyre sipas zakoneve tona. Në Gjermani vonesa konsiderohet mungesë respekti. Nëse dikush këmbëngul në saktësi, kjo do të thotë se ata respektojnë detyrimin e rënë dakord dhe kohën e të tjerëve, jo se janë të rreptë ose të paepur. Mungesa e këtij informacioni mund të jetë gjithashtu shkak i etnocentrizmit.

SHOVINIZMI

Shovinizmi mund të përkufizohet si formë jashtëzakonisht negative e etnocentrizmit. Është qëndrim që lartëson grupin e vet (njerëzit, gjininë, fenë ose kombin), ndërsa nënçmon të tjerët që janë „të ndryshëm“. Shovinizmi shoqërohet me një ndjenjë urrejtjeje. Nuk fillon nga supozimi „ne jemi të mirë“, por nga supozimi „të tjerët/të ndryshëm janë të pavlerë“. Arsyet për shfaqjen e shovinizmit janë të ndryshme. Te disa të rinj shovinizmi shpesh buron nga një nevojë e fortë për t'u ndier pjesë e një grupi dhe për ta dëshmuar veten. Në adoleshencë të rinjtë duan të ndihen të fuqishëm dhe të pranuar. Ndonjëherë ata e arrijnë këtë duke nënçmuar të tjerët. Për shembull, një grup nxënësish mund të tall qëllimisht një shok klase nga një etni e ndryshme, duke thënë: „Je kaq... i ndyrë dhe i prapambetur.“ Ose një djalë mund të thotë: „Gratë duhet të qëndrojnë në shtëpi dhe të mos përfshihen në politikë.“ Kjo nuk është vetëm shaka, por një nënçmim i qartë.

Mediat sociale mund ta përforcojnë më tej këtë sjellje duke përhapur video që bëjnë thirrje për dhunë me komente si: „Ata duhet të dëbohen të gjithë nga vendi“. Të rinjtë, të ndikuar nga grupi dhe dëshira për t'u dukur „të fortë“, ndonjëherë përvetësojnë pikëpamje të tilla ekstreme pa menduar për pasojat.

Te të rriturit shovinizmi shpesh shoqërohet me frikën e humbjes së punës ose frikën e paragjytimeve. Për shembull, disa njerëz, kur ndihen të kërcënuar ekonomikisht, fillojnë të kërkojnë dikë për të fajësuar dhe shprehin pikëpamje shoviniste si: „Ata na marrin vendet e punës, kështu që duhet të largohen që këtej“. Ose: „Njerëzit tanë i përkasin një race më të respektuar se të tjerët“. Këto pikëpamje janë të rrezikshme sepse justifikojnë diskriminimin dhe dhunën. Gjithashtu, përvoja personale e dikujt me një person mund të çojë në përgjithësime, si për shembull: „Njëri prej tyre më vodhi... kështu janë njerëzit“. Nëse dikush është rritur në mjedis ku urrejtja ndaj një grupi të caktuar justifikohet dhe pranohej, ky qëndrim mund të bëhet pjesë e identitetit të tyre. Pa arsim, mendim kritik dhe respekt për diversitetin, qëndrime të tilla mund të çojnë në përçarje dhe konflikte serioze në shoqëri.

SEKSIZMI

Sot **seksizmi** është temë për të cilën flitet gjithnjë e më shumë. Është diskriminim ose nënvlerësim bazuar në gjini. Mund t'u drejtohet të dy gjinive, por historikisht, më shpesh i është drejtuar grave. Në shoqërinë moderne seksizmi nuk pranohet më si mënyrë „normale“ e të menduarit, por konsiderohet i padrejtë, diskriminues dhe i dëmshëm për të drejtat dhe liritë e njeriut. Ai njihet përmes fyerjeve në situata të përditshme. Për shembull, nëse dikush në shkollë thotë: „Vajzat nuk janë të mira në matematikë.“ ose „Djemtë nuk duhet të qajnë, është turp.“ – këto janë qëndrime seksiste. Në

rastin e parë aftësitë e vajzave nënvlerësohen, ndërsa në të dytin krijohet presion midis djemve të cilëve u kërkohet të mos i tregojnë emocionet e tyre. Të dy shembujt tregojnë se seksizmi kufizon si vajzat ashtu edhe djemtë, duke vendosur rregulla për to se si duhet të sillen. Seksizmi mund të shihet edhe në mediat sociale, ku vajzat shpesh gjykojnë nga pamja e tyre, ndërsa djemtë nga sa mashkullorë janë. Për shembull, nëse një vajzë dëshiron të luajë futboll dhe dikush nuk e lejon sepse mendon se është sport mashkullor, atëherë seksizmi shndërrohet në diskriminim. Gjithashtu është gjinor kur një djalë dëshiron të bëjë balet, ndërsa të tjerët tallen me të. Sot shumë të rinj përpiqen t'i thyjnë këto stereotipe dhe të tregojnë se të gjithë kanë të drejtë të zgjedhin atë që duan, pavarësisht nga gjinia. Është e rëndësishme të dimë dhe të kuptojmë se seksizmi krijon pabarazi dhe padrejtësi dhe të shihet ai si problem që duhet kapërcyer.

Seksizëm: Vlerësim i pabarabartë i punës mashkullore dhe femërore

HOMOFOBIA

Njerëzit që gjykojnë të tjerët për shkak të orientimit të tyre të ndryshëm seksual dhe identitetit gjinor janë homofobë. **Homofobia** është një lloj frike ose neverie e bazuar në paragjyime ose urrejtje ndaj njerëzve me orientim homoseksual (homoseksualë dhe lezbike), si dhe ndaj anëtarëve të komunitetit LGBT+. Homofobia konsiderohet e padrejtë sepse i lëndon njerëzit. Por nëse e dimë identitetin gjinor të një personi, atëherë mund të jemi më të kujdesshëm në mënyrë që ai person të mos lëndohet. Homofobia është të mos duash të ulesh në bankë me një person homoseksual, të tallesh me të në mediat sociale, të shmangësh qëllimisht praninë e tij etj.

Në të gjithë botën qëndrimet ndaj homofobisë ndryshojnë. Edhe pse ka ligje që mbrojnë anëtarët e komunitetit LGBT+, ato nuk zbatohen në të njëjtën mënyrë kudo. Ende ka debate politike rreth të drejtave të tyre. Në

Bastisja naziste në Institutin e seksologjisë më 6 maj 1933

disa vende ato dënohen dhe sanksionohen zyrtarisht. Ky është rasti në vendet në të cilat homoseksualiteti dhe në përgjithësi sjelljet LGBT+ konsiderohen çështje që lidhen me të drejtat dhe liritë e njeriut. Në vende të tjera homofobia është zyrtarisht e ndaluar, por ekziston një stigmë (dënim) i fortë shoqëror ndaj njerëzve me orientime të ndryshme seksuale. Ky është rasti me shumicën e vendeve të Ballkanit. Në vendet e treta (Afrika dhe Lindja e Mesme), homofobia është institucionalizuar zyrtarisht, ligjërisht dhe moralisht. Në to homoseksualiteti është kriminalizuar, dënimet janë shumë të rënda dhe nuk ka tolerancë publike për njerëzit me orientime të ndryshme seksuale.

RACIZMI

Racizmi është diskriminim, denigrim ose trajtim i pabarabartë i njerëzve për shkak të racës ose ngjyrës së lëkurës së tyre. Gjatë gjithë historisë racizmi është mbështetur dhe miratuar ligjërisht në shumë pjesë të botës. Në Shtetet e Bashkuara të Amerikës deri në vitet 1960 njerëzit me ngjyrë dhe të bardhë kishin shkolla, autobusë, restorante dhe hapësira të ndara publike. Në Afrikën e Jugut sistemi i aparteidit i ndau njerëzit sipas racës dhe u dha më shumë të drejta të bardhëve sesa të zinjve. Në atë kohë racizmi ishte i institucionalizuar, domethënë i integruar në vetë ligjet dhe politikat shtetërore. Sot në shumicën e vendeve racizmi është i ndaluar dhe të gjithë njerëzit janë të barabartë para ligjit. Por kjo nuk do të thotë se racizmi është zhdukur. Shpesh shfaqet në formë të fshehur. Për shembull, në disa vende evropiane njerëzit me lëkurë të errët raportojnë se ndalohen dhe kontrollohen nga policia më shpesh. Në sport, veçanërisht në futboll, ka ende raste të tifozëve që përdorin fyerje raciste ndaj lojtarëve me prejardhje afrikane. Komentet që përhapin stereotipe dhe urrejtje bazuar në racë shfaqen në mediat sociale. Në shumë shoqëri pakicat racore kanë më shumë vështirësi në qasjen në arsim cilësor, punë të paguara mirë ose kujdes shëndetësor. Për shembull, komuniteti rom në disa vende evropiane shpesh përballet me varfëri dhe diskriminim. Në disa raste njerëzit me emra të huaj kanë më shumë vështirësi në marrjen e një ftese për një intervistë pune edhe pse kanë të njëjtat kualifikime si kandidatët e tjerë. Dallimi midis së kaluarës dhe së tashmes është se racizmi dikur lejohej dhe justifikohej zyrtarisht, ndërsa sot dënohet dhe ndëshkohet.

KOSMOPOLITIZMI

Ideja e kozmopolitizmit: Toka është shtëpi e përbashkët!

Njeriu i cili ndihet si „qytetar i botës”, e jo vetëm anëtar i një kombi, quhet **kozmpolit**. Ai ka miq nga të gjitha kombësitë dhe nuk i ndan njerëzit në „tanët” dhe „të huaj”. Ai përpiqet t’i kuptojë të tjerët pa i gjykuar për ndryshimet e tyre. I pëlqen të udhëtojë, të mësojë gjuhë të huaja dhe të njihet me traditat dhe zakonet e popujve të tjerë. Mënyra e të menduarit që përfshin qëndrime të tilla quhet kozmopolitizëm. Sipas tij, të gjitha ndryshimet kulturore duhet të kuptohen si vlera të përbashkëta dhe të gjithë njerëzit duhet të çmohen dhe vlerësohen në mënyrë të barabartë, pavarësisht se kush janë dhe nga vijnë. Ai beson se disa probleme shoqërore duhet dhe mund të zgjidhen vetëm

në nivel global. Për shembull, ndryshimi i klimës, varfëria dhe ndotja e ajrit janë probleme globale të cilat vendet duhet t'i zgjidhin së bashku sepse ato ndikojnë te të gjithë.

Mendo nëse edhe ti mund ta quash veten kozmopolit?

NDËRKULTURIZMI

Ndërkulturalizmi është qasje e cila është e ngjashme me kozmopolitizmin. Dallimi është se ndërkulturalizmi inkurajon dialogun aktiv dhe bashkëveprimin midis kulturave të ndryshme brenda një shoqërie. Sipas kësaj qasjeje kulturat e ndryshme në shoqëri mbeten të ndara (secila ruan zakonet dhe traditat e veta), por komunikojnë me njëra-tjetrën. Qëllimi nuk është të fshihet identiteti i askujt, por të ketë mirëkuptim dhe bashkëpunim. Shembulli më i përshtatshëm i ndërkulturalizmit është shoqëria jonë në të cilën maqedonasit, shqiptarët, turqit, boshnjakët, romët, serbët dhe popujt e tjerë jetojnë së bashku dhe mësojnë nga njëri-tjetri rreth kulturave të tyre.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Lexoni shembullin dhe më pas përgjigjuni pyetjeve. Në këtë mënyrë do të zbuloni se cila qasje ndaj kulturave është më e pranueshme për ju.

Një nxënës i ri vjen në shkollën tuaj, i cili është zhvendosur nga një vend tjetër. Ai flet maqedonisht me një theks të ndryshëm dhe ka zakone të ndryshme fetare dhe kulturore.

Disa nxënës komentojnë:

1. „Ai nuk duhet të jetë nxënës i mirë, arsimi i tyre nuk është si i ynë.“
2. „Nuk dua të punoj me të në grup, ai do të na ngadalësojë.“
3. „Lëreni të kalojë kohë me shokët e tij.“
4. „Interesante, do të doja që ai të më tregonte më shumë rreth kulturës së tij.“
5. „Në këtë shtet të gjithë duhet të sillen si ne.“

Pas disa javësh mësimdhënësi/ja vëren se Aroni është ulur vetëm gjatë pushimit.

1. Mendoni se cilat nga pohimet janë paragjykime, cilat janë stereotipe, shoviniste, diskriminuese, ndërkulturore. Shpjegoni pse.
2. Çfarë pasojash mund të ketë sjellja e nxënësve të tjerë te një nxënës i ri?

AKTIVITETI 2. Përgjigjuni në mënyrë të pavarur se me cilat pikëpamje pajtoheni dhe me cilat jo:

1. „Njerëzit nga kultura të tjera duhet të përshtaten me shumicën“.
2. „Disa kultura janë më të zhvilluara se të tjerat.“
3. „Nuk ndihem rehat të punoj me dikë që është shumë ndryshe nga unë.“
4. „Diversiteti pasuron shoqërinë.“

MBANI MEND

Njohja e qasjeve të ndryshme ndaj kulturave na ndihmon të kuptojmë më mirë njerëzit përreth nesh dhe të respektojmë vlerat, traditat dhe mënyrat e tyre të jetesës. Në botën moderne, ku komunikojmë vazhdimisht me njerëz nga prejardhje të ndryshme, kjo njohuri kontribuon në tolerancë më të madhe, bashkëpunim më të mirë dhe ulje të paragjytimeve.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'janë stereotipet dhe ç'janë paragjykimet? Jepni shembuj.
2. Si krijohen stereotipet dhe paragjykimet?
3. Shpjegoni pse stereotipet mund të jenë të dëmshme?
4. Si ndikojnë paragjykimet në qëndrimet ndaj njerëzve të tjerë?
5. Shpjegoni (duke përdorur shembuj) lidhjen midis paragjytimeve nga njëra anë dhe diskriminimit, homofobisë, racizmit dhe etnocentrizmit nga ana tjetër.
6. Si mund të kontribuojmë në uljen e stereotipeve dhe paragjytimeve në jetën e përditshme?

8. KULTURA BASHKËKOHORE PËRMES PRIZMIT TË KULTURËS RINORE

*„Rinia ka potencialin të bëhet bartëse e ndryshimeve radikale shoqërore.“ –
Herbert Markus*

KULTURA BASHKËKOHORE – MEDIATIKE

E kundërta e kulturës tradicionale është **kultura bashkëkohore**. Nëse kultura tradicionale bazohet në zakone, besime dhe vlera që transmetohen brez pas brezi dhe njihen nga kostumet popullore, folklori dhe muzika tradicionale, kultura bashkëkohore zhvillohet nën ndikimin e teknologjisë, globalizimit dhe medias. Prandaj karakteristikat e saj kryesore janë: **ndikimi i fortë i internetit dhe mediave sociale, ndryshimet e shpejta, trendet, individualizmi dhe liria e shprehjes, ndikimet globale muzikore dhe të modës...** Kultura bashkëkohore mund të quhet edhe kultura mediatike, sepse media luan një rol qendror.

Në shoqëritë bashkëkohore media formëson realitetin dhe sistemin tonë të vlerave. Televizioni, interneti dhe mediat sociale jo vetëm që informojnë, por edhe ndikojnë në formimin e qëndrimeve tona në lidhje me suksesin dhe pozicionin tonë personal në shoqëri. Për shembull, media shpesh e paraqet suksesin përmes pasurisë materiale, famës dhe pamjes fizike. Përmes videove në Instagram dhe YouTube, krijohet një imazh se jetë e suksesshme do të thotë luks, udhëtime dhe popullaritet. Përmes përsëritjes së vazhdueshme të përmbajtjes së tillë, njerëzit, veçanërisht të rinjtë, fillojnë t'i pranojnë këto vlera si standardin me të cilin duhet të jetojë dikush.

Media promovon standardet e bukurisë dhe pamjes. Reklamat, filmat dhe mediat sociale imponojnë standarde të caktuara të pamjes fizike. Platforma si TikTok krijojnë trende që lidhen me modën, grimin dhe trupin, gjë që krijon presion mbi të rinjtë që të përshtaten me këto standarde. Ja një shembull nga jeta reale: Kohët e fundit trendi „Estetika e vajzës së pastër“ u shfaq në TikTok, duke promovuar një pamje të përsosur femërore – lëkurë të pastër dhe të shkëlqyeshme, grim diskret dhe stil të pastër. Shumë vajza filluan të përdorin produkte kozmetike për t'u dukur si ndikuese. Për shkak të krahasimeve me ta dhe pamundësisë për të arritur „idealin“, disa prej tyre filluan të ndienin presion të fortë dhe humbën vetëbesimin.

Ndikimi i influencersve te të rinjtë

Media ndikon në vlerat tona shoqërore. Një shembull i mirë se si media ndikon në shoqëri është aktivistja e re Greta Tunberg. Përmes medias dhe rrjeteve sociale ajo i dërgoi një mesazh të gjithë botës se qeveritë duhet ta marrin

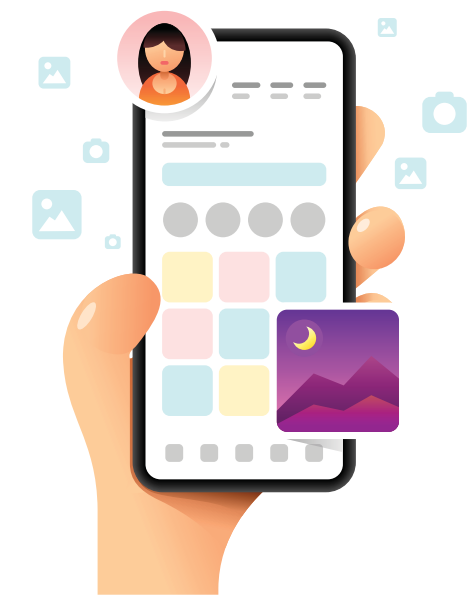
më seriozisht ndryshimin e klimës. Fjalimet e saj, përfshirë atë në Samitin e Kombeve të Bashkuara, u transmetuan kudo. Në këtë mënyrë ajo u bë simbol i luftës së të rinjve kundër ndryshimeve klimatike. Përmes internetit shumë të rinj u organizuan dhe shkuan në protesta në vende të ndryshme. Kjo tregon se media mund të ndihmojë që një ide të bëhet një lëvizje globale dhe të rrisë ndërgjegjësimin për çështje të rëndësishme.

Media krijon kulturën e konsumatorit. Reklamat dhe përmbajtja e sponsorizuar na inkurajojnë të blejmë më shumë dhe t'i kushtojmë vëmendje markave. Ato shpesh krijojnë ndjesinë se kemi nevojë për një produkt të ri, edhe kur i vjetri është ende i mirë. Për shembull, kur Apple reklamon një model të ri të iPhone, reklamat nuk flasin vetëm për karakteristikat e tij. Ato dërgojnë mesazhin se ky telefon do të thotë prestigj, sukses dhe jetë moderne, sepse reklamohet nga njerëz të rinj dhe të suksesshëm. Kjo krijon përshtypjen se çdo i ri duhet të ketë iPhone-in më të fundit, ndërsa të tjerët, edhe nëse janë në gjendje të mirë, janë modele të vjetruara.

Media jo vetëm që inkurajon një kulturë blerjesh midis të rinjve, por blerjet bëhen një simbol identiteti dhe përkatësie. Personi që përdor iPhone shpesh ndihet modern, i përparuar teknologjikisht dhe elegant. Dhe kur shumë të rinj përdorin të njëjtin telefon, krijohet një ndjenjë përkatësie në grup me stil dhe vlera të ngjashme.

Shumë sociologë kanë hulumtuar ndikimin e medias dhe konsumit në identitet dhe shoqëri. Për shembull, Pjer Bordie ka hulumtuar se si shija, stili dhe markat lidhen me përkatësinë klasore dhe si njerëzit i përdorin ato për të treguar se ku i përkasin në shoqëri. Teodor Adorno foli për „industrinë e kulturës“ dhe shpjegoi se si media ndikon në të menduarit dhe sjelljen e njerëzve përmes kulturës masive dhe reklamimit. Të dy bien dakord se në shoqëri konsumi, objektet nuk janë vetëm për përdorim praktik, por bëhen edhe bartës të kuptimit. Blerja e një iPhone nuk është vetëm vendim teknik. Është mënyrë për një individ për të treguar se kush është dhe ku i përket në shoqëri. Kështu, mediumi përmes reklamimit nuk shet vetëm një produkt, por shet edhe vlera dhe një stil jetese.

Kultura bashkëkohore bazohet në individualizëm dhe liri shprehjeje. Kjo do të thotë se ajo krijon sistem vlerash sipas të cilit çdo person ka të drejtë të jetë i ndryshëm, të ketë mendimin e vet dhe të vendosë vetë për jetën e tij. Ky është tipar veçanërisht i rëndësishëm i kulturës moderne. Ajo e vendos individin në qendër të vëmendjes. Ajo i inkurajon njerëzit të shprehin stilin e tyre (përmes veshjeve, modelit të flokëve ose muzikës), të zgjedhin një profesion që u pëlqen dhe të shprehin mendimin e tyre, edhe nëse është i ndryshëm nga mendimi i shumicës. Rrjetet sociale janë mënyrë për të shprehur identitetin personal.

Rrjetet sociale – një mënyrë e shprehjes së identitetit personal

AKTIVITETI 2. Shkruani një ese të shkurtër në të cilën do të përshkruani kulturën rinore në Maqedoni sipas renditjes së mëposhtme të pyetjeve: Cilat janë karakteristikat kryesore me të cilat njihet kultura rinore në vendin tonë? Për çfarë janë më të interesuar të rinjtë? Cilat trende janë të pranishme në muzikë, modë dhe mediat sociale? Ç'është karakteristikë e stilit të veshjes dhe mënyrës së shprehjes të të rinjtë? Sa ndikojnë mediat sociale në jetën e përditshme të të rinjve? A kanë të rinjtë mundësi të mjaftueshme për të shprehur idetë e tyre? Çfarë cilësish pozitive kanë të rinjtë në vendin tonë? Ç'do të dëshironit të shihnit të përmirësuar në kulturën rinore?

MBANI MEND

Interneti e transformon kulturën në kulturë globale, digjitale, të individualizuar dhe që ndryshon me shpejtësi. Jo vetëm që e modernizon atë, por krijon edhe kulturë të re digjitale në të cilën komunikimi, identiteti dhe vlerat formësohen përmes hapësirës digjitale.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Cilat janë karakteristikat kryesore të kulturës bashkëkohore mediatike?
2. Cilat media kanë ndikimin më të madh në kulturën bashkëkohore?
3. Si ndikojnë mediat në krijimin e identitetit të të rinjtë?
4. Si ndikojnë reklamat në dëshirat dhe zakonet e konsumit të të rinjve?
5. Tregoni dhe shpjegoni disa pasoja të përdorimit të tepërt të rrjeteve sociale?
6. Shpjegoni se ç'do të thotë të jesh i shkolluar për median?
7. Pse është e rëndësishme të vlerësojmë në mënyrë kritike informacionin që marrim përmes medias?

9. RRUGA E NJERIUT PËRMES SOCIALIZIMIT

„Zhvillimi moral zhvillohet në fazë.“ – Lorens Kolberg

Socializimi është proces përmes të cilit mësojmë se si të jetojmë dhe si të sillemi në shoqërinë e njerëzve të tjerë dhe në shoqëri. Ne mësojmë se cilat rregulla dhe vlera janë të rëndësishme, pse duhet t'i pranojmë normat dhe si të sillemi sipas tyre. Socializimi na ndihmon të bëhemi pjesë e kulturës dhe shoqërisë. Socializimi është proces më i gjerë që, përveç enkulturizimit, përfshin të mësuarit e shumë roleve të tjera shoqërore.

Socializimi fillon në familje që në lindje dhe zgjat një jetë. Në varësi të kulturës dhe periudhës në të cilën zhvillohet procesi i socializimit dhe burimit nga i cili mësojmë (faktorët/agjentët e socializimit), ai ndahet në **primar**, **sekondar** dhe **terciar**.

Socializimi primar zhvillohet në familje. Ai fillon që në lindje dhe zgjat deri në moshën rreth gjashtë ose shtatë vjeç, ose deri në kohën kur filloni shkollën. Në familje ju mësoni se ç'është e mirë dhe ç'është e keqe; si t'i respektoni të tjerët; si t'i zgjidhni problemet; si të përballeni me emocionet; si t'i shprehni ndjenjat dhe si të zhvilloni vetëbesimin. Ju fitoni aftësi të higjienës së përditshme, të veshjes dhe të ngrënies. Ju mësoni rolet në familje (prind-fëmijë, vëlla/motër). Ajo që mësoni në familje është shumë e rëndësishme sepse jeta juaj e ardhshme varet prej saj. Nëse rriteni në mjedis me dashuri, mbështetje dhe rregulla të qarta,

do të zhvilloni vetëbesim, përgjegjësi dhe respekt për të tjerët. Vlera të tilla do t'ju ndihmojnë më vonë të ndërtoni miqësi, të merrni vendime të mira dhe të përballeni me sfidat në shkollë, në punë dhe në shoqëri. Dhe anasjelltas, nëse ka fyerje dhe mosmarrëveshje të vazhdueshme në familje, kjo do ta bëjë fëmijën të ndihet i pasigurt dhe në ankth, ndërsa në disa raste agresiv. Ajo që mësohet në shtëpi nga prindërit shpesh bëhet themeli për sjelljen tuaj të ardhshme.

Socializimi sekondar fillon në kopsht, por bëhet veçanërisht i fortë me përfshirjen e fëmijës në shkollë dhe vazhdon gjatë gjithë fëmijërisë, adoleshencës dhe më vonë në jetë.

Bashkëmoshatarët si faktor i socializimit

Ai zhvillohet në institucione formale shoqërore si: shkolla, klube sportive, organizata për fëmijë dhe të rinj, etj. Megjithatë, shoqëria dhe miqësia gjithashtu kanë ndikim të fortë.

Bashkëmoshatarët kanë ndikim të madh, veçanërisht gjatë viteve të adoleshencës. Prej tyre mësojmë se si të sillemi në shoqëri, si të komunikojmë dhe si t'i përkasim një grupi. Nëse një stil i caktuar veshjeje është në modë midis bashkëmoshatarëve tuaj, ka gjasa që edhe ju të dëshironi të visheni në atë mënyrë. Arsyeja është e thjeshtë – të gjithë duhet t'i përkasin dhe të pranohen. Kur jemi pjesë e një grupi, ndihemi më të sigurt. Nëse grupi juaj përdor zhargon ose shprehje të caktuara, do të gjendeni përballë një zgjedhjeje: nëse do ta përvetësoni atë mënyrë të foluri në mënyrë që të mbeteni pjesë e grupit apo të qëndroni besnikë ndaj vetes. Ndonjëherë presioni është i drejtpërdrejtë („Hajde, mos u sill çuditshëm“), e ndonjëherë është i tërthortë (thjesht nuk doni të veçoheni). Ndoshta filloni të luani një lojë të caktuar video sepse të gjithë të tjerët e luajnë atë, edhe pse nuk ishit të interesuar për të më parë. Kjo do ta bëjë më të lehtë për ju të merrni pjesë në biseda dhe aktivitete të përbashkëta. Kjo tregon se bashkëmoshatarët gjithashtu ndikojnë në interesat dhe kohën tonë të lirë. Nëse një grup njerëzish shpesh lënë mësimet, nuk mësojnë dhe kanë nota të dobëta, kjo mund të ndikojë edhe në sjelljen tuaj. Gradualisht mund të filloni t'i justifikoni veprime të tilla dhe t'u bashkoheni atyre vetëm për të mos qenë ndryshe. Me kalimin e kohës kjo mund të ndikojë në sukseset, zakonet dhe mundësitë tuaja në të ardhmen.

Ndikimi i bashkëmoshatarëve nuk është gjithmonë negativ. Nëse grupi juaj mëson rregullisht, mbështet njëri-tjetrin, luan sporte, ka qëllime dhe ambicie, atëherë do të ndiheni edhe të motivuar për të përparuar. Mjedisi pozitiv ndihmon në ndërtimin e vetëbesimit, përgjegjësisë dhe identitetit të shëndetshëm. Prandaj është e rëndësishme të dini se përkatësia është e rëndësishme, por është edhe më e rëndësishme të mos sakrifikoni vlerat dhe qëllimet tuaja vetëm për t'u pranuar.

Socializimi terciar zhvillohet përmes medias, internetit, muzikës, filmave dhe mediave sociale. Përmes tyre të rinjtë mësojnë ide, trende, stile veshjeje, gjuhë dhe vlera të reja që nuk i kanë mësuar në familjen e tyre ose në shkollë. Për shembull, kur dëgjoni këngët e Taylor Swift, nuk e dëgjoni vetëm muzikën, por përmes teksteve të këngëve mësoni për miqësinë, guximin dhe vetëbesimin.

Përktheni këngët „You belong with me“ dhe „Fearless“ dhe analizoni se çfarë mesazhi u përcjellin të rinjve!

Përmes serialeve dhe filmave artistikë të rinjtë mësojnë rreth marrëdhënieve, konflikteve dhe roleve shoqërore, por ndonjëherë ata përballen me përfaqësime dhe imazhe joreale të jetës. Për shembull, shpesh krijohet një imazh se të gjithë duhet të kenë pamje perfekte, shumë para ose jetë emocionuese. Reklamat gjithashtu mund të ndikojnë në vlerat, stilin e veshjes, sjelljen dhe madje edhe vetëbesimin e të rinjve. Ato bëhen faktor i fortë i socializimit, sepse përmes tyre të rinjtë mësojnë se ç'është e popullarizuar, e suksesshme dhe e dëshiruar. Meqenëse ky socializim zhvillohet kryesisht në mënyrë elektronike, është shumë e rëndësishme që të rinjtë të mendojnë në mënyrë kritike dhe të dinë se jo gjithçka që shohin dhe dëgjojnë është e vërtetë ose e saktë. Komuniteti më i gjerë, siç është komuna, fqinjët, kisha ose xhamia, janë gjithashtu vende ku zhvillohet socializimi, sepse ata mësojnë vlera, rregulla, norma dhe zakone që nuk mësohen në familje ose në shkollë.

Enkultimizimi është proces shoqëror më i ngushtë sesa socializimi. Ai i referohet futjes së një individi në kulturën e komunitetit të tij ose të saj. Enkultimizimi është pjesë e socializimit dhe është proces përmes të cilit të rinjtë mësojnë vlerat dhe traditat kulturore të shoqërisë në të cilën jetojnë. Socializimi përgjigjet pyetjeve se si të jetohet dhe si të sillet në shoqëri, ndërsa enkultimizimi përgjigjet pyetjes se ç'është kultura ime dhe si e përjetoj atë.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Elena është fanse e madhe e Tajlor Svift. Përveç dëgjimit të muzikës së saj, ajo ndjek rregullisht reklamën dhe markat e modës që lidhen me turneun e këngëtares të njohur si „The Eras Tour“ (Turneu nëpër periudha). Për shkak të ekspozimit ndaj reklamave dhe përmbajtjes në mediat sociale, Elena fillon të blejë rroba të frymëzuara nga stili i këngëtares, organizon festa ditëlindjeje me tematikë në stilin e saj dhe ndryshon stilin e saj (modelimin e flokëve, grimin) sipas trendeve që sheh në media. Pyetje për hulumtim:

1. Sipas cilave veprime të Elenës mund të konkludojmë se ajo është e ndikuar nga media dhe reklamën?
2. A blen Elena rroba sepse i pëlqejnë vërtet apo sepse dëshiron të ndjekë stilin e Tajlor Svift? Shpjegoni.
3. Si ndikojnë mediat sociale në shprehjen e saj të vetvetes dhe në stilin e saj?
4. A mund të „shesin“ reklamën dhe përmbajtja mediatike një mënyrë jetese, jo vetëm produkte? Si e shihni këtë në këtë shembull?
5. Cili është ndryshimi midis të qenit i frymëzuar nga dikush dhe të ndjerit nën presion për ta imituar atë?
6. Si mund ta ndryshojë ndikimi i medias vetëbesimin dhe miqësitë e Elenës?
7. A mendoni se Elena do të kishte bërë të njëjtën gjë nëse nuk do të kishte ndjekur muzikën dhe reklamën që lidhen me turneun? Pse?

MBANI MEND

Socializimi dhe kulturalizimi janë procese të rëndësishme sepse nëpërmjet tyre mësojmë se si të jetojmë me njerëz të tjerë dhe si të ndërtojmë identitetin, qëndrimet dhe vetëbesimin tonë nëpërmjet familjes, shkollës, bashkëmoshatarëve dhe medias. Pa këto dy procese një person nuk do të ishte në gjendje të zhvillohej plotësisht si person, as të funksiononte me sukses në komunitet.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Pse socializimi është i rëndësishëm për zhvillimin e personit?
2. Cilat janë llojet kryesore të socializimit?
3. Ku zhvillohet më shpesh socializimi primar?
4. Cilat institucione kanë rol të rëndësishëm në socializimin sekondar?
5. Shpjegoni pse themi se procesi i socializimit zgjat gjatë gjithë jetës?
6. Si kontribuon socializimi në funksionimin e suksesshëm të individit dhe shoqërisë?
7. Cilat institucione më shpesh janë përgjegjëse për socializimin terciar?

10. SOCIOLOGJIA E BREZAVE DHE CIKLEVE JETËSORE

„Brezat nuk përcaktohen vetëm nga mosha, por nga një përvojë e përbashkët historike.” – Karl Manhajm

JETA JONË PËRMES PERIUDHAVE

Jeta e çdo personi kalon nëpër disa faza: fëmijëri, adoleshencë, moshë madhore dhe pleqëri. Këto faza quhen cikle jetësore dhe janë pjesë e zhvillimit të çdo personi. Sociologjikisht, këto nuk janë vetëm faza të ndryshme të rritjes. Role dhe pritje shumë specifike shoqërore i bashkëngjiten secilës fazë.

Fëmijëria është faza e parë e jetës. Është kohë kur trupi ndryshon dhe rritet me shpejtësi fizikisht dhe kur mësohen aftësi të reja: të ecin, të flasin, të luajnë, të ndjekin rregullat, të sillen saktë me të tjerët. Në këtë fazë fëmijët krijojnë marrëdhënien e tyre të parë me prindërit dhe familjen e tyre, e përmes kësaj marrëdhënie ata mësojnë se ç’do të thotë besimi, siguria, emocionet, detyrimet dhe përgjegjësitë. Prandaj zhvillimi ynë i ardhshëm varet nga fëmijëria.

Faza e dytë e jetës është **adoleshenca**. Në këtë fazë fëmija gradualisht bëhet person i ri. Zakonisht zgjatet nga mosha dymbëdhjetë deri në tetëmbëdhjetë vjeç. Është kohë kur, përveç trupit, ndryshon edhe mendja. Të rinjtë mësojnë të jenë të pavarur, të marrin vendime dhe të zbulojnë identitetin e tyre. Ata e kuptojnë se kush janë dhe ç’duan në jetë. Gjatë kësaj periudhe faktorët e socializimit kanë ndikim të madh: bashkëmoshatarët, shkolla, familja dhe media. Të rinjtë frymëzohen nga mediat sociale, muzika, filmat dhe trendet, por në të njëjtën kohë ata mësojnë të krijojnë qëndrimet dhe vlerat e tyre. Për shembull, nëse ju dhe shumica e miqve tuaj nga brezi juaj ju pëlqen muzika e Taylor Swift, kjo do të jetë një nga arsyet për të kaluar më shumë kohë, sepse mendoni dhe e kuptoni muzikën e saj në të njëjtën mënyrë. Adoleshenca është e rëndësishme sepse atëherë mësojmë se si të jetojmë në mënyrë të pavarur dhe të ndërtojmë personalitetin tonë.

Faza tjetër e jetës është **mosha madhore**. Në këtë fazë të jetës një person bëhet plotësisht i pavarur dhe merr përgjegjësi për vendimet dhe veprimet e tij. Zakonisht fillon pas adoleshencës dhe zgjat më gjatë. Gjatë kësaj periudhe njerëzit zgjedhin një profesion, krijojnë familje, ndërtojnë karrierë dhe përpiqen për një jetë të qëndrueshme dhe më të sigurt. Në moshë madhore personi është emocionalisht më i qëndrueshëm, më me përvojë dhe më i aftë për të marrë vendime të rëndësishme. Personi e realizon potencialin e tij kontribuon në shoqëri dhe bëhet shembull dhe mbështetje për brezat e rinj.

Cikli jetësor nga fëmijëria në pleqëri

Pleqëria është faza e fundit e ciklit jetësor dhe zakonisht fillon pas përfundimit të jetës së punës së një personi. Gjatë kësaj periudhe personi ka përvojë të pasur jetësore dhe më shumë kohë për veten dhe familjen e tij pasardhësit dhe interesat personale. Edhe pse mund të shfaqen dobësi fizike ose probleme shëndetësore, pleqëria është kohë kur më të moshuarit u kalojnë mençurinë dhe përvojën jetësore brezave të rinj.

JETA DIKUR DHE TANI: KUPTIMI I DALLIMEVE NDËRBREZORE

Edhe pse të gjitha brezat e njerëzve kalojnë nëpër këto faza të jetës, secili prej tyre përjeton fëmijërinë, rininë, moshën madhore dhe pleqërinë ndryshe sepse ka karakteristika të ndryshme brezash që i formësojnë ata.

Lloji i brezit	Vitet e përafërta të lindjes	Karakteristikat kryesore
Bebi bumersat	1946 – 1964	E vlerësojnë stabilitetin dhe punën, janë rritur në një periudhë rritjeje ekonomike, besojnë në vlerat tradicionale.
Brezi iks	1965 – 1980	Të pavarur, të adaptueshëm, kanë përvojë me teknologji të ndryshme (kompjuterë, internet), shpesh kritikë ndaj autoritetit.
Milenialët (brezi ypsilon)	1981 – 1996	"Pionierë" digjitalë, vlerësojnë arsimin dhe përvojat, respektojnë ekuilibrin midis punës dhe jetës private.
Brezi zet	1997 – 2009	Të lindur me internetin, praktikë, krijues, shokët e tyre janë mjete digjitale.
Brezi alfa	2010 – sot	Rriten me pajisje inteligjente, inteligjencë artificiale, teknologji të përparuara, mësojnë vizualisht dhe në mënyrë interaktive.

Paraqitje tabelare e karakteristikave të brezave

Brezi Bebi bumersat përfshin njerëz të lindur pas Luftës së Dytë Botërore. Ata u rritën në periudhë rindërtimi dhe rritjeje ekonomike. Në shumë vende ishte një kohë kur familjet u rritën, u ndërtuan shtëpi të reja dhe besohej se puna e palodhur mund të arrinte një të ardhme më të mirë. Disiplina dhe përgjegjësia vlerësoheshin, ndërsa respekti për familjen, pleqtë dhe sjellja e mirë ishin vlerat më të rëndësishme. Arsimi konsiderohej çelësi i suksesit. Bebi bumersat u rritën pa internet dhe pa telefona celularë. Fëmijëria e tyre ishte e mbushur me lojëra jashtë, komunikim të drejtpërdrejtë dhe komunitete të forta lokale. Si të rinj, ata morën pjesë në ndryshime shoqërore, lëvizje për të drejtat e njeriut dhe transformime kulturore.

Brezi iks e kaloi fëmijërinë e tyre pa internet dhe telefona inteligjentë. Lojërat e fëmijëve zhvilloheshin jashtë, në lagje, përmes kontakteve të përditshme me shokët. Në adoleshencë këta të rinj u përballën me ndikimet e televizionit, muzikës dhe shkollës, por familja luajti rolin më të fortë në socializim. Në moshën e rritur të hershme anëtarët e këtij brezi shpesh përpiqeshin për një punë të qëndrueshme dhe siguri afatgjatë. Për shembull, shumë prej tyre qëndruan në të njëjtën punë për vite me radhë, duke vlerësuar besnikërinë, bindjen dhe disiplinën.

Përfaqësuesit e brezit ypsilon, të njohur si mijëvjeçarë (të lindur në fund të mijëvjeçarit të dytë), u rritën në kohë kur interneti bëhej gradualisht pjesë e jetës së përditshme. Fëmijëria e këtij brezi bazohet në vlerat tradicionale, por në adoleshencë ata tashmë fillojnë të përdorin telefonat celularë dhe mediat sociale. Kjo ka ndikuar në mënyrën se si ata ndërtojnë miqësi dhe identitet. Në moshën e rritur të hershme mijëvjeçarët kanë ndërruar punë më shpesh, madje edhe profesione, të cilat u sollën atyre përmbushje personale, jo vetëm një pagë të sigurt. Për shembull, një i ri nga ky brez mund të lërë një punë të qëndrueshme për të filluar biznesin e vet ose për të punuar „i pavarur“ në kërkim të një lirie dhe ekuilibri më të madh midis punës dhe jetës private.

Dallimet ndërmjet brezave: avantazh apo sfidë!

Brezi zet quhet edhe „brezi digjital“ sepse u rrit me telefona inteligjentë, internet dhe media sociale që në moshë të vogël. Socializimi i tyre është i lidhur fort me komunikimin elektronik. Në adoleshencë, përveç shkollës dhe familjes, ndikuesit, trendet dhe përmbajtja digjitale kanë ndikim të madh. Për shembull, një i ri mund të shprehë identitetin e tij përmes një profili në mediat sociale, të marrë pjesë në komunitete digjitale ose të ndërtojë mendimet e tij bazuar në ngjarje globale që ndjek në kohë reale. Ky brez tregon ndjeshmëri më të madhe ndaj çështjeve të shëndetit mendor, ekologjisë dhe të drejtave të njeriut.

Brezi të cilit i përkisni ju quhet **brezi alfa**. U rrit me telefona inteligjentë, tableta dhe internet, kështu që anëtarët e tij mësojnë shpejt të përdorin teknologjinë dhe lidhen lehtësisht me njerëz nga e gjithë bota. Meqenëse shpesh komunikojnë përmes mesazheve në vend që të komunikojnë ballë për ballë, disa prej tyre kanë vështirësi në komunikimin e drejtpërdrejtë (kanë më shumë vështirësi në njohjen e emocioneve, kanë më shumë vështirësi në zgjidhjen e konflikteve). Brezi alfa shpesh duket i paduruar dhe dëshiron të marrë shumë informacion shpejt. Kjo është sepse u rrit me video të shkurtra, përmbajtje me ritëm të shpejtë dhe stimulim të vazhdueshëm digjital. Truri i tyre mësohet me një ritëm të shpejtë, kështu që shpjegimet më të gjata ose mësimdhënia monotone mund të bëhen të mërzitshme. Prandaj ata preferojnë ndryshime të shpeshta në aktivitete, mësimdhënie interaktive dhe përmbajtje vizuale. Ata gjithashtu kalojnë më pak kohë në lojëra të lira në natyrë, gjë që është pengesë për ndërtimin e miqësive të forta, vetëkontrollit dhe aftësive udhëheqëse. Lojërat digjitale janë argëtuese, por ato nuk mund ta zëvendësojnë plotësisht aktivitetin fizik dhe miqësitë e drejtpërdrejta. Megjithatë, brezi alfa ka edhe pika të forta: ata janë të shkolluar digjitalisht, krijues dhe krijojnë lehtësisht komunitete digjitale.

Pajisjet digjitale a janë pengesë apo lehtësim në komunikim?

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Analizoni shembullin, pastaj përgjigjuni pyetjeve:

Ju shpesh e përdorni telefonin tuaj: për të mësuar, për të komunikuar me shokët dhe për të parë video. Kur familja ha drekë, ju e mbani telefonin pranë jush dhe ndonjëherë u përgjigjeni mesazheve. Gjyshi juaj, i cili i përket brezit të vjetër, zemërohet dhe ju thotë: „Ne u rritëm pa telefona inteligjentë, por kishim respekt për të rriturit. Ju jeni pengje të teknologjive moderne.” Shpërthen një sherr dhe të dy ndiheni të keqkuptuar.

Pyetje: Shpjegoni kush ka të drejtë: ju apo gjyshi juaj? A është problemi për shkak të telefonit apo për shkak të mungesës së komunikimit midis jush? Çfarë vlerash përfaqëson gjyshi juaj? Çfarë vlerash përfaqësoni ju? Si do ta zgjidhni këtë konflikt? Ç'mund të mësojnë të rinjtë nga brezat e vjetër? Ç'mund të mësojnë të moshuarit nga të rinjtë?

MBANI MEND

Është e rëndësishme të dini për ndryshimet brezore sepse ju ndihmon të kuptoni më mirë ata që janë më të vjetër dhe më të rinj se ju. Kur i dini kushtet në të cilat janë rritur breza të ndryshëm, është më e lehtë të kuptoni pse ata kanë qëndrime, zakone dhe vlera të ndryshme, ndërsa është më e lehtë të kapërceni keqkuptimet, konfliktet dhe ndjenjën se të tjerët nuk ju kuptojnë. Njohja e ndryshimeve brezore zhvillon tolerancën, respektin dhe aftësinë për të komunikuar më mirë. Dallimet nuk duhet të na ndajnë, por të na ndihmojnë të kuptojmë më mirë dhe të mësojmë nga njëri-tjetri.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'nënkuptohe me cikle jetësore dhe cilat janë ato?
2. Cilat janë karakteristikat kryesore të fëmijërisë dhe pse është e rëndësishme për zhvillimin e personalitetit?
3. Cilat ndryshime janë karakteristike për rininë si cikël jetësor?
4. Me çfarë sfidash përballen më shpesh të rinjtë gjatë adoleshencës?
5. Çfarë përgjegjësis merr një person në moshë madhore?
6. Pse është e rëndësishme të respektohen njerëzit e të gjitha moshave?
7. Si ndikojnë ciklet jetësore në nevojat dhe stilin e jetës së njerëzve?

11. INDIVIDUALIZMI DHE KOLEKTIVIZMI

Individualizmi = „Unë dhe zgjedhja ime.“

Kolektivizmi = „Ne dhe e mira jonë.“

Pyetja se individi apo komuniteti a është më i rëndësishëm, është një nga pyetjet më të vjetra dhe më të rëndësishme në shkencat shoqërore. Thelbi është nëse një person duhet të shihet kryesisht si person i pavarur me të drejtat dhe interesat e tij apo si pjesë e një grupi më të gjerë, mirëqenia e të cilit është më e rëndësishme se ajo personale. Kjo dilemë ka ekzistuar që nga kohërat e lashta. Gjatë historisë shoqëri të ndryshme i kanë dhënë përparësi njëres ose tjetres qasje. Nga këto konsiderata kanë dalë dy pikëpamje të kundërta:

- **individualizmi**, i cili thekson lirinë, të drejtat dhe autonominë e individit, dhe
- **kolektivizmi**, i cili thekson rëndësinë e grupit, qëllimet e përbashkëta dhe përgjegjësinë ndaj komunitetit.

Kuptimi i këtyre dy pikëpamjeve na ndihmon të kuptojmë më mirë marrëdhënien midis individit dhe shoqërisë.

Individualizmi është pikëpamja se individi është themelor dhe më i rëndësishmi. Fjala individ vjen nga fjala latine *individuum*, që do të thotë i pandashëm. Kjo do të thotë se çdo person është person i veçantë dhe unik. Sipas kuptimeve individualiste, ekzistojnë realisht vetëm individë specifikë – njerëz, pemë, kafshë. Kolektivi (për shembull: familja, populli ose shteti) është vetëm koleksion i atyre individëve. Nëse nuk ka individë, nuk ka kolektiv ($K=1+1+1+1$). Individualizmi thekson lirinë, përgjegjësinë personale dhe të drejtën e secilit person për të vendosur për jetën e vet.

Sot ne mund ta njohim individualizmin në **politikë**, fe dhe kulturë. Në politikë individualizmi manifestohet përmes demokracisë dhe mbrojtjes së të drejtave të njeriut. Për shembull, në shoqëritë bashkëkohore demokratike çdo qytetar ka të drejtën e votës, lirinë e mendimit dhe shprehjes, etj. Vendimet politike merren në interes të secilit individ në shoqëri. Në fe individualizmi shihet në lirinë e besimtarit për të zgjedhur besimin e tij për të respektuar ritet dhe ritualet, etj. Në art individualizmi shprehet përmes lirisë së krijimtarisë dhe stilit personal. Një piktor ose shkrimtar nuk është i detyruar t'i përmbahet rregullave ose shijeve të rrepta të komunitetit, por mund të krijojë një vepër që shpreh vizionin dhe përvojën e tij personale. Shoqëria moderne e inkurajon një person të theksojë veçantinë e tij dhe zgjedhjet dhe interesat e tij personale. Theksohet e drejta për një jetë personale, zgjedhjen e profesionit, vendin e banimit, mënyrën e jetesës, etj.

Gjithashtu, flitet gjithnjë e më shumë për kulturën individualiste. Megjithatë, individualiteti i sotëm varet kryesisht nga kolektive të caktuara. Për shembull, një shkencëtar i madh rrallë bëhet i njohur pa një kolektiv të fortë shkencor pas tij.

Individualizëm

E kundërta e individualizmit është **kolektivizmi**. Sipas tij, komuniteti është më i rëndësishëm se individi. Fjala kolektiv vjen nga fjala latine colectiv, që do të thotë së bashku. Kolektivistët pohojnë se njeriu mund të ekzistojë vërtet vetëm si pjesë e bashkësive (kolektiveve) siç janë: familja, shkolla, njerëzit, kultura. Kolektivi nuk është vetëm koleksion njerëzish (K nuk është $1+1+1+1+\dots$), por diçka më shumë se kaq. Kolektivi është cilësi e re, forcë e re, tërësi me rregullat, cilësinë dhe energjinë e vet që tejkalon atomet individuale nga të cilat është i përbërë. Dallimi mund të shpjegohet edhe si më poshtë: Individualizmi thotë se gjëja më e rëndësishme është njeriu si person. Nga ana tjetër kolektivizmi thotë se gjëja më e rëndësishme është komuniteti, sepse pa të nuk ka person të vërtetë.

Kolektivizmi thekson rëndësinë e komunitetit

Shembujt më tipikë që ilustrojnë kuptimet dhe politikat kolektiviste janë komunizmi dhe komunitarizmi. Për ta ideja e një komuniteti ose komune (communitas) është themelore. Komunizmi mbështet organizimin e shoqërisë si komunitet njerëzish që punojnë nën udhëheqjen e një partie komuniste. Në të kundërt, komunitarizmi modern mbështet organizimin e shoqërisë si shoqëri komunitetesh (më shpesh etnike ose fetare) të përfaqësuara nga një ose më shumë parti politike. Në të dy shembujt e kolektivizmit, individët i nënshtrohen interesave të kolektivit ose komunitetit, të cilat komunistët dhe komunitarët i konsiderojnë më të rëndësishme se të gjitha kolektivet e tjera dhe individët që i përbëjnë ato.

Mendoni dhe tregoni një situatë në të cilën njerëzit ju njohin më lehtë si anëtar të një grupi të fortë dhe me ndikim, sesa nga emri dhe mbiemri juaj.

Pra, në shoqëritë e organizuara mbi parimet kolektiviste, individët janë të integruar fort në komunitetet e tyre. Liria e tyre është e kufizuar nga normat dhe interesat e grupit. Kontaktet midis komuniteteve të ndryshme shpesh zvogëlohen dhe mund të ketë distancë sociale midis tyre. Nga anëtarët pritet të jenë lojalë, besnikë dhe të përputhen me pikëpamjet e komunitetit. Për shembull, nëse një nxënës nga fshati bëhet projektues dhe, në këtë mënyrë, thyen traditën familjare të të qenit fermer, ai mund të shpallet „i papërgjegjshëm” sepse ka thyer rregullat strikte të komunitetit të fshatit dhe është orientuar drejt një komuniteti tjetër.

Në çdo shoqëri njerëzit jetojnë në kolektive të ndryshme – familje, rrethe miqësie, ekipe sportive, bashkësi fetare ose etnike. Që ato të funksionojnë kërkohet një harmoni e caktuar midis anëtarëve. Megjithatë, në kolektivet e organizuara mbi parime të rrepta kolektiviste, individët janë „të mbyllur” në bashkësi. Liria e tyre individuale është e kufizuar nga interesat dhe nevojat e bashkësisë. Për shkak të marrëdhënieve të tilla bashkësitë, ose më saktë udhëheqësit e tyre,

kërkojnë nga anëtarët e tyre besnikëri dhe besnikëri ndaj kolektivit. Në situata të tilla, individët, por edhe kolektivet, përballen me sfidat e quajtura **konformizëm dhe jokonformizëm**, të cilat do të diskutohen më poshtë.

KONFORMIZMI DHE JO-KONFORMIZMI

Njeriu që mendon dhe sillet si të gjithë të tjerët, sepse nuk dëshiron të ndryshojë nga grupi quhet **konformist**. Ai ka frikë se nëse ka një mendim të ndryshëm, mund të mos pranohet. Gatishmëria psikologjike e një personi për t'u përshtatur me një grup quhet **konformizëm**. Konformizmi ka anët pozitive dhe negative. Ana pozitive është se i ndihmon njerëzit të funksionojnë më lehtë në grup. Kur të gjithë respektojnë rregullat, ka rend dhe stabilitet. Për shembull, nëse nxënësit në klasë i respektojnë rregullat, mësimet do të vazhdojnë normalisht dhe pa probleme. Megjithatë, konformizmi ka edhe një anë negative. Nëse një person pranon pa kritikë mendimet e shumicës, ai mund të humbasë individualitetin e tij. Në vend që të mendojë në mënyrë të pavarur, ai automatikisht pranon mendimet e të tjerëve. Një konformist zakonisht shmang konfliktet dhe rrallë e shpreh mendimin e tij sepse dëshira për t'u pranuar është më e rëndësishme për të sesa të qëndrojë besnik ndaj vetes.

E kundërta e konformizmit është **jokonformizmi**. Është gjendje kur një person nuk i pranon automatikisht qëndrimet dhe rregullat e grupit, por përkundrazi i vë në dyshim ato dhe merr vendime të pavarura. Jokonformisti mendon për veten e tij dhe ka guximin të thotë mendimin e tij edhe kur ai ndryshon nga mendimi i shumicës. Ata udhëhiqen nga vlerat e tyre, jo nga parimi „si të gjithë të tjerët, edhe unë jam“. Është e rëndësishme të bëhet dallimi midis konformizmit dhe kompromisit. Kompromisi nuk do të thotë përshtatje e verbër, por mirëkuptim dhe marrëveshje e ndërsjellë. Kur bëjmë kompromis, i dëgjojmë të tjerët, mbrojmë mendimin tonë dhe së bashku kërkojmë një zgjidhje që do të jetë e pranueshme për të gjithë. Është shenjë pjekurie, jo dobësie. Kjo është veçanërisht e rëndësishme sepse që njerëzit të jetojnë në komunitet, ata duhet të jenë në gjendje të përshtaten dhe të mendojnë në mënyrë kritike. Pa konformizëm, nuk ka rend, ndërsa pa rend, nuk ka përparim. Prandaj gjëja më e rëndësishme është të dimë kur të përshtatemi duke arritur një kompromis, ndërsa kur të kemi guximin të qëndrojmë (pa kompromis) vetvetja, si burri në fotografi, për shembull.

Njeri që refuzoi të përshëndeste Hitlerin

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Analizoni situatën e përshkruar në tekst, e më pas përgjigjuni pyetjeve dhe ofroni një zgjidhje të përshtatshme për problemin:

Brezi juaj duhet të organizojë një festë mature. Ka dy mendime të ndryshme në klasë. Një grup nxënësish dëshiron një festë të madhe dhe luksoze me një grup të famshëm, rroba zyrtare dhe shpenzime më të larta. Një grup tjetër dëshiron një festë më të thjeshtë dhe më të lirë në diskotekë, me një DJ dhe rroba më të lirshme. Ju personalisht dëshironi një festë luksoze, por vini re se shumica e nxënësve janë për opsionin më të thjeshtë. Ju përballeni me një dilemë nëse duhet të shprehni mendimin tuaj apo të pajtoheni me shumicën.

Pyetje: Nëse heshtni dhe pajtoheni me shumicën, a do të thotë kjo që jeni konformist dhe pse? Kur është mospajtimi guxim dhe kur është kokëfortësi? A është e mundur që një person të jetë pjesërisht konformist dhe pjesërisht jokonformist në të njëjtën kohë? Si mund të ndikojë presioni i bashkëmoshatarëve në vendimin tuaj? Cila zgjidhje kontribuon më shumë në unitetin në brez?

MBANI MEND

Përmes individualizmit do të mësoni të vlerësoni lirinë personale, përgjegjësinë dhe të drejtat tuaja, e përmes kolektivizmit do të mësoni të respektoni të mirën e përbashkët, të bashkëpunoni dhe të merrni vendime që ndikojnë në grup (kolektiv). Ky ekuilibër do t'ju ndihmojë në jetën e përditshme të merrni vendime më lehtë kur jeni në dilemë, por edhe të bëni kompromise midis interesave personale dhe kolektive.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Cili është ndryshimi kryesor midis individualizmit dhe kolektivizmit?
2. Jepni një shembull nga jeta e përditshme në të cilin përplasen interesat individuale dhe kolektive dhe shpjegojini ato.
3. Jepni një shembull në të cilin është më e rëndësishme të mbrosh mendimin tënd (individualizëm) sesa të pranosh mendimin e grupit (kolektivizëm).
4. Pse njerëzit ndonjëherë sillen konformistë? Jepni shembuj.
5. Jepni shembuj të sjelljes jokonformiste.
6. Shpjegoni kur jokonformizmi kontribuon në ndryshimin shoqëror.

12. NDËRVEPRIMI SOCIAL

*„Përmes ndërveprimit shoqëror ne zhvillojmë veten/unin tonë”
– Xhorxh Mid*

Fjala ndërveprim (interaksion) vjen nga fjalët latine *inter*, që do të thotë *ndërmjet* ose *në mënyrë të ndërsjellë*, dhe *ago*, që do të thotë të vepron ose të bësh. Prandaj ndërveprimi do të thotë veprimi i ndërsjellë, kur dy ose më shumë gjëra ndikojnë te njëra-tjetra.

Ndërveprimi mund të ndodhë në një sërë situatash. Për shembull, kur dy topa biliardi godasin njëri-tjetrin, ato ndikojnë te njëri-tjetri dhe ndryshojnë drejtimin e lëvizjes. Kur një mësimdhënës flet me një nxënës, të dy reagojnë ndaj njëri-tjetrit – mësimdhënësi bën pyetje, nxënësi përgjigjet dhe pastaj mësimdhënësi reagon përsëri. Ndërveprimi ndodh edhe midis dy vendeve kur ato bashkëpunojnë ose janë në konflikt. Kur soda e bukës përzihet me uthull, ndodh reaksion kimik, ndërsa kjo konsiderohet një lloj ndërveprimi. Në trafik shoferët reagojnë vazhdimisht ndaj lëvizjeve të makinave të tjera.

Të gjithë këta shembuj tregojnë se si dy palë ndikojnë te njëra-tjetra, por jo të gjitha përbëjnë ndërveprime shoqërore. Dy topat e bilardos ndikojnë te njëri-tjetri sipas ligjeve të lëvizjes së Njutonit, ndërsa soda e bukës dhe uthulla sipas reaksionit kimik të pritshëm. Megjithatë, kur një mësimdhënës flet me një nxënës ose kur dy vende negociojnë, situata është krejtësisht e ndryshme. Ata nuk veprojnë në mënyrë mekanike, por mendojnë, kanë ndjenja, qëllime, interesa dhe qëndrime. Secili prej veprimeve të tyre ka një qëllim të caktuar. Mësimdhënësi bën pyetje sepse dëshiron që nxënësi të mësojë. Vendet negociojnë sepse duan të arrijnë një marrëveshje.

Pra, **bashkëveprimi shoqëror është veprim i ndërsjellë dhe kuptimplotë midis njerëzve**. Ai gjithmonë ka një qëllim ose një kuptim. Kur dikush flet, ne dëgjojmë dhe përgjigjemi duke pasur parasysh atë që ka thënë. Kur dikush na shikon, ne sillemi ndryshe sepse e dimë se na shikon. Karakteristika më e rëndësishme e bashkëveprimit shoqëror është se ai ndodh sepse i marrim parasysh njerëzit e tjerë. Ndërveprimi shoqëror shpesh është sinonim i marrëdhënieve shoqërore. Kjo do të thotë se kur flasim për marrëdhëniet midis njerëzve, në të vërtetë flasim për bashkëveprimin e tyre me njëri-tjetrin, domethënë mënyrën se si ata ndikojnë te njëri-tjetri. Ndërveprimi shoqëror është i pranishëm kudo përreth nesh. Ekziston në marrëdhëniet personale (midis miqve, në familje, në marrëdhëniet romantike), por edhe në shoqëri, shtet, komb ose bashkësi fetar.

FORMAT E NDËRVEPRIMIT SOCIAL

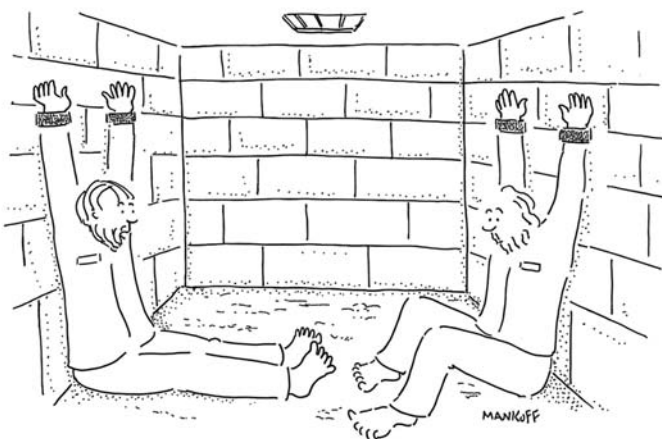
Meqenëse është i pranishëm kudo, bashkëveprimi shoqëror shfaqet në shumë forma, por më të rëndësishmet janë: **shkëmbimi, bashkëpunimi, konkurrenca dhe konflikti**.

Thëniet popullore si „ç’mbjell, korr” ose „hedh pas teje, që mund ta gjeshe para teje” janë shembujt më të mirë të **shkëmbimit** dhe sa i pranishëm dhe i rëndësishëm është ai në jetën e përditshme.

I pari që e përshkroi shkëmbimin si bashkëveprim shoqëror ishte sociologu amerikan Xhorxh Kaspar Homans. Në hulumtimin e tij ai zbuloi se njerëzit në marrëdhëniet e tyre udhëhiqen nga parimi „ti më jep“. Kjo do të thotë se kushdo që krijon një lloj marrëdhënieje/bashkëveprimi me të tjerët vlerëson se ç’fiton dhe ç’humbet nga ai bashkëveprim. Fitimet dhe humbjet mund të jenë materiale (para ose mallra) ose të paprekshme (respekt, reputacion ose status).

Përveç vlerësimit të përfitimeve dhe humbjeve, një pjesë e rëndësishme e shkëmbimit është **pritja e reciprocitetit**. Njerëzit presin të marrin afërsisht po aq shumë në këmbim të përpjekjeve të tyre në marrëdhëniet me të tjerët. Por ndonjëherë, edhe pse e gjykojmë një bashkëveprim si të padrejtë, ne e vazhdojmë atë sepse nuk kemi zgjidhje tjetër. Prandaj shkëmbimi shoqëror është më shumë sesa shkëmbim i thjeshtë mallrash ose shërbimesh. Është mënyra se si njerëzit vendosin se si t’i trajtojnë të tjerët duke vlerësuar se ç’do të fitojnë dhe ç’do të humbasin.

Kjo përcakton nëse ata do të bashkëpunojnë, konkurrojnë apo do të konfliktohen.

Karikatura e ISA-s për lirinë, pavarësinë dhe shkëmbimin:
Dy të burgosur në një qeli me duart e lidhura në mur. Njëri i thotë tjetrit:
„Shiko, duhet të pranosh disa kufizime të lirisë sate në këmbim të një
sigurie më të madhe.”

Bashkëpunimi është forma më e rëndësishme e bashkëveprimit shoqëror. Është proces në të cilin njerëzit, grupet ose shoqëritë e tëra veprojnë në mënyrë të koordinuar për të arritur qëllime ose interesa të përbashkëta. Bashkëpunimi ekziston sepse çdo individ ose grup i vetëm nuk mund të arrijë gjithçka që u nevojitet. Është aftësia për të bashkëpunuar që i dallon njerëzit nga krijesat e tjera. Bashkëpunimi u mundëson njerëzve të kapërcejnë kufizimet e tyre dhe së bashku të krijojnë dhe shfrytëzojnë fuqinë kolektive. E gjithë jeta shoqërore bazohet në bashkëpunim – njerëzit bashkohen në grupe dhe

shoqëri për t’u përballur me kërcënimet nga natyra, siç janë përmbytjet, uria ose sëmundjet, por edhe me kërcënimet nga njerëz të tjerë ose shoqëri të tjera.

Për sociologun Robert Nisbet, ekzistojnë disa lloje bashkëpunimi. Në varësi të mënyrës se si zhvillohet bashkëpunimi, ai dallon: **spontan ose të planifikuar, vullnetar ose të detyruar, kontraktual ose tradicional, të vogël ose të madh në shkallë**. Bashkëpunimi mund të jetë gjithashtu **i drejtpërdrejtë ose i tërthortë**.

Në shoqëritë bashkëkohore, të gjitha llojet e bashkëpunimit janë të pranishme. Mënyra se si ato vendosen varet gjithashtu nëse përfitimet shpërndahen në mënyrë të drejtë. Nëse të gjithë kanë përfitime të drejta, bashkëpunimi mund të konsiderohet si konkurrencë e suksesshme. Megjithatë, nëse përfitimet janë të padrejta – kjo mund të krijojë konflikt.

Gara ose konkurrenca është një lloj bashkëveprimi shoqëror në të cilin njerëzit ose grupet përpiqen të jenë më të mirë se të tjerët. Qëllimi është të mposhtësh konkurrentin dhe të fitosh në mënyrë të kufizuar, por

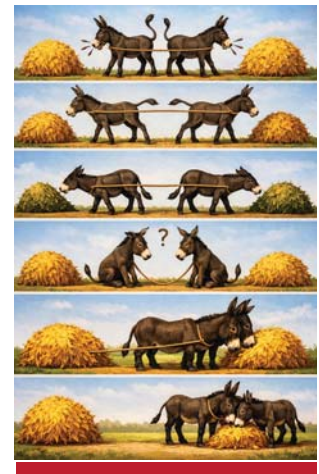
të mira të dëshiruara si: para, punë, prestigj, pushtet ose sukses. Ne hasim gara në shkollë, sport, ekonomi, politikë, kulturë dhe argëtim. Për shembull, nxënësit konkurrojnë për nota më të mira ose për të qenë më të popullarizuar me shokët e klasës, ndërsa mësimmshënësist mund të konkurrojnë për të parë se kush do të jetë më i suksesshëm me nxënësit e tyre.

Gara i inkurajon njerëzit të investojnë më shumë përpjekje, njohuri dhe kohë, të ndërtojnë marrëdhënie të mira dhe të jenë më këmbëngulës. Është pozitive kur rregullat respektohen dhe perceptohet si lojë e drejtë. Në raste të tilla disfata nuk përjetohet si padrejtësi, por si mundësi për të mësuar dhe për t'u përmirësuar.

Rivaliteti, nga ana tjetër është formë më serioze dhe afatgjatë e luftës. Nuk është vetëm për sukses ose prestigj, por edhe për epërsi dhe dominim. Dëshira për dominim është e natyrshme në konflikt, sesa në konkurrencë. Sipas Emil Dyrkemit, konkurrenca bëhet më e fortë kur shoqëria është e populluar dendur dhe njerëzit janë në kontakt me njëri-tjetrin më shumë shpesh. Në mënyrë progresive, rivalitetet mund të zgjidhen përmes ndarjes së punës dhe zhvillimit të ekonomisë, në mënyrë që të gjithë të kenë mundësinë të angazhohen në aktivitete të reja pa u përballur drejtpërdrejt me konkurrentë më të fortë.

Konflikti është një lloj krejtësisht i ndryshëm bashkëveprimi. Ai ndodh kur njerëzit ose grupet ndiejnë se përfitimet dhe burimet ndahen padrejtësisht. Në konflikt pjesëmarrësit kanë interesa, qëllime ose vlera të kundërta dhe e perceptojnë njëri-tjetrin më shumë si armiq sesa si konkurrentë. Që të ekzistojë një konflikt, nuk mjafton thjesht të ketë një kundërshtim – pjesëmarrësit duhet të jenë të vetëdijshëm për të. Për shembull, përplasja e dy trupave qiellorë nuk është konflikt, sepse ata nuk kanë vetëdije.

Konfliktet janë të pranishme në të gjitha pjesët e shoqërisë, në familje, fe, ekonomi, politikë, sport dhe kulturë. Ato përjetohen si fenomene normale, por mënyra se si i trajtojmë ato është thelbësore. Në sistemet demokratike, shprehja e kërkesave të kundërta është normale. Megjithatë, dhuna është e ndaluar dhe zgjidhja e konflikteve kryhet përmes bisedës, marrëveshjes dhe rregullave.

Bashkëpunimi e zvogëlon frustrimin dhe konfliktin, ndërsa e rrit kënaqësinë dhe suksesin

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Bëni një listë të ndërveprimeve në të cilat keni qenë të përfshirë gjatë ditës së kaluar. Analizoni: Çfarë llojesh ndërveprimesh përsërisni më shpesh? Me kë ndërveproni më shpesh? Cilat motive ju udhëheqin në proceset e ndërveprimit në të cilat përfshihen? Kur bashkëveproni, a mendoni për atë që fitoni dhe ç'humbni nga ai ndërveprim?

AKTIVITETI 2. Më poshtë përshkruhen disa lloje bashkëpunimi. Mundohuni t'i identifikoni ato sipas kritereve të përmendura më parë dhe përcaktoni karakteristikat e tyre:

1. Nxënësit vrapojnë për të ndihmuar një nxënës që ra në korridor;
2. Anëtarët e familjes ndihmojnë njëri-tjetrin të përgatisin një festë familjare;
3. Nxënësit bien dakord paraprakisht se si do ta festojnë festën e diplomimit;
4. Ju ofroheni vullnetarisht për të marrë pjesë në pastrimin e një parku;
5. Një punëtor duhet të punojë në kushte të këqija për të mos u pushuar nga puna;
6. Dy nxënës zhvillojnë projekt dhe e gjithë komuna mobilizohet për t'u përballur me pasojat e përmytjes;
7. Dy të dashuruar flasin ballë për ballë dhe planifikojnë festë dasme;
8. Nxënësit e një shkolle të mesme në Tetovë dhe Shkup punojnë në projekt të përbashkët elektronikisht.

MBANI MEND

Ndërveprimet shoqërore janë themeli i çdo shoqërie sepse nëpërmjet tyre mësojmë si të komunikojmë, të bashkëpunojmë dhe të kuptojmë njëri-tjetrin. Sa më mirë t'i kuptoni marrëdhëniet midis njerëzve, aq më e lehtë do të jetë të ndërtoni marrëdhënie të shëndetshme dhe të suksesshme në të ardhmen.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Çfarë lloj ndërveprimi përfshihet nëse nxënësit zhvillojnë projekt së bashku?
2. Cila formë ndërveprimi mendoni se është më e rëndësishme për funksionimin e suksesshëm të shoqërisë?
3. Çfarë lloj ndërveprimi është kuizi?
4. A është rivalitet apo konflikt kur dy klube sportive duan të fitojnë vendin e parë?
5. Shpjegoni nëpërmjet një shembulli nëse çdo konflikt është negativ.
6. Jepni shembuj nga jeta e përditshme në të cilat njerëzit bashkëveprojnë – shkëmbejnë.

13. KOMUNIKIMI

Ç'ËSHTË KOMUNIKIMI – KONCEPTI DHE KUPTIMI

Fjala komunikim ka prejardhje latine. Në rrënjën e saj gjenden fjalë që kanë kuptimin e ndarjes, të përcjelljes ose të bashkëndarjes së diçkaje me të tjerët. Prandaj, si sinonim i komunikimit përdoret edhe fjala bashkëbisedim.

Komunikimi nuk është vetëm element bazë i bashkëveprimit shoqëror, por edhe parakusht bazë për jetën e njerëzve në komunitet. Njerëzit duhet të komunikojnë në mënyrë që të jenë në gjendje të koordinohen dhe të veprojnë – si në lidhje me natyrën ashtu edhe në lidhje me të tjerët në mjedis.

Meqenëse komunikimi është pjesë shumë e rëndësishme e jetës sonë, ai studiohet nga shkenca të ndryshme si: sociologjia, psikologjia, gjuhësia, gazetaria dhe shkenca politike. Secila prej tyre e shpjegon komunikimin në mënyrën e vet, por të gjitha bien dakord për sa vijon: komunikimi do të thotë **shkëmbim informacioni dhe krijimi i kuptimit të përbashkët për atë informacion**. Kjo do të thotë se kur komunikojmë, nuk shkëmbejmë vetëm fjalë, por edhe mendime, ndjenja dhe qëllime. Përveç transmetimit të informacionit, ne gjithashtu i japim kuptim. Për shembull, kur dikush na thotë bravos, nuk është vetëm fjalë, por edhe mesazh mbështetjeje dhe inkurajimi. Por mesazhi na dërgohet edhe kur ata heshtin, qeshin, rrudhin vetullat ose na bëjnë shenjë miratimi. Pra, nëpërmjet komunikimit jo vetëm që mësojmë diçka, por nëpërmjet shenjave dhe simboleve të caktuara ose grimasave kuptojmë pse ndodh diçka dhe cili është kuptimi i saj.

LLOJET E KOMUNIKIMIT

Meqenëse komunikimi është element bazë i bashkëveprimit shoqëror dhe pjesë e domosdoshme e jetës sonë të përditshme, ai mund të ndahet sipas **nivelit të komunikimit** (midis sa personave zhvillohet) dhe sipas **mjeteve të komunikimit** (si zhvillohet – me të folur, nëpërmjet shkrimit, nëpërmjet medias, etj.).

Sipas nivelit, ekzistojnë pesë lloje komunikimi:

1. intrapersonal – kur një person komunikon me veten (duke menduar);
2. ndërpersonal – komunikim midis dy personave (bisedë);
3. grupor – komunikim në grup të vogël njerëzish (për shembull, në klasë);
4. masiv – komunikim me një numër të madh njerëzish nëpërmjet medias (televizion, internet);
5. jashtëpersonal – komunikim i një personi me diçka që nuk është person tjetër, por art, letërsi ose nëpërmjet teknologjive. Për shembull, kur qëndroni në semafor, ju komunikoni me një shenjë trafiku që ju dërgon një mesazh përmes një sinjali të kuq ose të gjelbër kur të ndaloni dhe kur të kaloni rrugën.

LLOJET E KOMUNIKIMIT SIPAS NIVELIT TË KOMUNIKIMIT (NUMRIT TË PERSONAVE)

Lloji i komunikimit	Intrapersonale	Ndërpersonale	Grupore	Masive	Ekstrapersonale
Karakteristikat	Komunikimi i brendshëm me veten, me unin e tij në sytë e të tjerëve	Komunikim i drejtpërdrejtë dhe ballë për ballë ndërmjet dy personave	Komunikim i drejtpërdrejtë dhe i tërthortë ndërmjet më shumë se dy personave nga i njëjti grup, me qëllim/interes të përbashkët	Komunikim jopersonal dhe që buron nga burime masive	Midis njeriut dhe mjedisit (bimëve, objekteve, kafshëve, robotëve)
Shembull	Vetëvlerësimi; vetë-motivimi („mund ta bëj këtë“), dialogu i brendshëm me veten	Dy shoqe në kafe, një vajzë dhe një djalë për një çështje të caktuar, një takim i shkurtër me një fqinj, koleg etj.	Biseda familjare, kolegiale ose në grup pune	Mediet masive (TV, radio, internet)	Interpretimi i shenjës së trafikut, semaforit; Thirrja e kafshës shtëpiake; Inteligjenca artificiale, asistenti zanor, çatboti.

LLOJET E KOMUNIKIMIT SIPAS MJETEVE QË PËRDORIM

Komunikimi mund të ndahet edhe sipas mënyrës **se si e përcjellim mesazhin**. Sipas mjeteve që përdorim, ekzistojnë disa lloje komunikimi: **verbal**, **i shkruar**, **joverbal**, **vizual**, **komunikim audio dhe komunikim elektronik (digjital)**.

Komunikimi

Komunikimi verbal është komunikim me fjalë. Fjala verbal vjen nga fjala latine verbum, që do të thotë fjalë. Kjo është forma më e zakonshme dhe më e rëndësishme e komunikimit. Ne përdorim fjalë për të shprehur mendimet, idetë dhe ndjenjat tona. Komunikimi verbal mund të jetë **gojor** (bisedë ballë për ballë, bisedë telefonike, të folurit në publik) dhe **i shkruar** (mesazhe, letra, libra, email).

Komunikimi joverbal njihet edhe si „gjuhë trupi“. Nuk përdor fjalë, por lëvizje

dhe shprehje – shprehje të fytyrës, gjeste, pozicion të trupit, kontakt me sy, ton zëri. Për shembull, një buzëqeshje mund të tregojë gëzim, ndërsa një rrudhje vetullash mund të tregojë pakënaqësi. Shpesh thuhet se gjuha e trupit është më e sinqertë sepse tregon ndjenja që ndonjëherë nuk mund t'i shprehim me fjalë.

Komunikimi vizual arrihet përmes imazheve dhe mjeteve vizuale: fotografive, videove, simboleve, shenjave, grafikëve. Për shembull, shenjat e trafikut janë një lloj komunikimi vizual. Komunikimi audio zhvillohet përmes zërit, domethënë përmes radios, muzikës ose mesazheve zanore.

Komunikimi digjital është shumë i zakonshëm sot. Ai zhvillohet përmes internetit dhe pajisjeve digjitale: kompjuterëve, telefonave celularë dhe tabletave. Mund të jetë **vizual dhe i dëgjueshëm** (thirrje video dhe audio, konferenca), mesazheve, emailit dhe komunikimit përmes mediave sociale. Aplikacione siç janë Skype, Zoom ose Google u lejojnë njerëzve të komunikojnë nga distanca. Vitet e fundit veçanërisht me shfaqjen e punës nga shtëpia dhe mësimi elektronik, komunikimi digjital është bërë i domosdoshëm. Ky lloj komunikimi lejon të komunikojmë shpejt dhe lehtë përmes internetit, pavarësisht se ku ndodhemi. Por ka shkaktuar edhe pasoja të caktuara: **mungesën e kontaktit të drejtpërdrejtë**, i cili ka zvogëluar afërsinë, empatinë dhe besimin midis bashkëbiseduesve, si dhe **lodhjen dhe stresin digjital** të shkaktuar nga shumë mesazhe, njoftime dhe aplikacione. Kjo është arsyeja pse është e rëndësishme të kemi një ekuilibër midis komunikimit elektronik dhe bisedave të drejtpërdrejta.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Hulumtoni mënyrat se si kryhet komunikimi joverbal në disa vende evropiane dhe aziatike. Identifikoni se si njerëzit përshëndesin njëri-tjetrin joverbalisht, shprehin gëzim, trishtim, empati ose respekt dhe krahasojini ato me mënyrat se si bëhet kjo në kulturën tuaj.

AKTIVITETI 2. Lexoni me kujdes tekstin, pastaj përgjigjuni pyetjeve!

Në një klasë mësimdhënësi/ja i ndan nxënësit në dy grupe me të njëjtën detyrë – të vendosin se ku do të shkojë klasa në ekskursion njëditor. Grupi i parë diskuton ballë për ballë në klasë. Ata flasin, bëjnë pyetje, përgjigjen me tonin e zërit, buzëqeshjen, psherëtimën dhe gjestin. Kur dikush nuk është dakord, kjo vihet re jo vetëm përmes fjalëve, por edhe përmes shprehjeve të fytyrës dhe gjuhës së trupit, kështu që keqkuptimet sqarohen shpejt.

Grupi i dytë komunikon ekskluzivisht përmes mesazheve në bisedë të përbashkët telefonike. Diskutimi i tyre është më i ngadaltë dhe ndonjëherë i paqartë. Disa mesazhe tingëllojnë më kritike sesa synohet sepse mungojnë toni i zërit dhe shprehjet e fytyrës. Nxënësit përdorin emotikone për të shprehur gjendjen e tyre shpirtërore, por pavarësisht kësaj, ndodhin keqkuptime dhe një konflikt i shkurtër mbi propozimet për ekskursionin.

1. Si ndikojnë elementet joverbale (toni, shprehjet e fytyrës, gjestet) në kuptimin e mesazhit?
2. Pse keqkuptimet mund të ndodhin më lehtë në komunikimin përmes mesazheve?
3. A mund ta zëvendësojnë plotësisht emotikonet komunikimin joverbal? Shpjegoni.
4. Në cilin grup, sipas mendimit tuaj, është më i lehtë për t'u zgjidhur konflikti? Pse?

MBANI MEND

Komunikimi është procesi i ndarjes dhe shkëmbimit të informacionit dhe kuptimeve midis njerëzve. Ai është element themelor i bashkëveprimit shoqëror dhe parakusht për jetën në komunitet sepse nëpërmjet tij njerëzit koordinohen dhe bashkëpunojnë. Komunikimi njerëzor është simbolik – ai zhvillohet nëpërmjet simboleve si fjalët, shenjat, gjestet dhe shprehjet e fytyrës. Përmes tyre i përcjellim mendimet dhe ndjenjat tona.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Pse është i nevojshëm komunikimi për funksionimin e shoqërisë?
2. Shpjegoni ndryshimin midis komunikimit verbal dhe joverbal dhe jepni shembuj.
3. Shpjegoni se ç'është komunikimi njerëzor?
4. Jepni një shembull në të cilin komunikimi joverbal është zgjedhje më e mirë se komunikimi verbal.
5. Krahasoni komunikimin e drejtpërdrejtë (ballë për ballë) me komunikimin digjital dhe identifikoni avantazhet dhe disavantazhet e secilit.
6. Jepni një shembull në të cilin komunikimi me shkrim është zgjedhje më e mirë se komunikimi me gojë.
7. Shpjegoni se si stereotipet dhe paragjykimet mund të shtrembërojnë komunikimin midis njerëzve.
8. Pse është e rëndësishme që komunikimi të jetë i qartë, i saktë dhe i përshtatshëm për situatën?

14. ROLET SHOQËRORE

Ç'ËSHTE ROLI SHOQËROR?

Fjala *rol* është me origjinë sllave, e ndonjëherë përdoret edhe fjala *rolja* (për shembull, në gjuhën shqipe fjala *rol* ose *roli*) që është me origjinë latine. Të dyja fjalët nënkuptojnë pjesëmarrje, detyrë ose funksion që dikush ka në situatë të caktuar.

Kur flasim për rolin shoqëror, nënkuptojmë detyrën dhe përgjegjësinë që çdo person ka si pjesë e shoqërisë. Secili prej nesh ka role të shumëfishta në jetë. Për shembull: roli i një fëmije, një nxënësi, një miku, një prindi, një atleti, një mjeku... Pra, roli shoqëror lidhet me pozicionin tonë në shoqëri ose në grup (nxënës, mësimdhënës, prind, atlet). Për secilën pozicion shoqërohet një sjellje e caktuar e përcaktuar dhe e pritur. Nga nxënësi pritet të mësojë, të ndjekë mësimet; nga fëmija pritet të respektojë prindërit e tij; Atleti pritet të stërvitet dhe të luajë në gara, etj. Pra, roli shoqëror tregon se si duhet të sillemi dhe si ta kryejmë detyrën që rrjedh nga pozicioni.

Ashtu si aktorët në skenë, ne mësojmë rolet e jetës

Nëse e krahasojmë shoqërinë me një teatër, pozicionet janë si skena, ndërsa rolet janë personazhet e luajtura nga aktorët. Çdo person në jetë ka „skenën“ e tij dhe „rolet“ e tij, ndërsa mënyra se si i luan ato varet nga mënyra se si do të funksionojë komuniteti. Prandaj lidhja e rolit shoqëror me teatrin nuk është e rastësishme.

Në anglisht fjala *role* fillimisht i referohej një rrotull letre mbi të cilën ishte shkruar teksti që aktori duhej të mësonte dhe të interpretonte në skenë. Kjo do të thotë se që nga fillimi roli ishte diçka që luhej dhe interpretohej bazuar në tekst dhe skenar të shkruar.

Ashtu si aktori luan një personazh në skenë, njerëzit në shoqëri „luajnë“ role të ndryshme. Në familje ne jemi fëmijë ose prindër. Në shkollë ne jemi nxënës ose mësimdhënës. Në kompani ne jemi miq. Në klub sportiv ne jemi lojtarë ose trajnerë. Me një shpërndarje të tillë rolesh, shoqëria funksionon dhe njerëzit mund të bashkëpunojnë me njëri-tjetrin.

Çdo rol shoqëror që shoqërohet me një pozicion shoqëror përfshin tre lloje sjelljesh të pritura: pritjet „patjetër“, „duhet“ dhe „mund“. Pritjet „patjetër“ janë më të rrepta, të detyrueshme dhe nëse nuk respektohen, pasojnë sanksionet. Një shofer patjetër duhet t'i bindet rregullave të trafikut. Nëse kalon me të kuqe, do të gjobitet. Rekomandohen pritjet „duhet“. Nëse rekomandimet nuk përmbushen, sanksionet janë më shpesh në formën e kritikës, qortimit, dënimit moral etj. Një nxënës që vonohet në orë nuk do të përjashtohet menjëherë nga shkolla, por përkundrazi do të qortohet, paralajmërohet etj. Pritjet e „mund“ nuk janë të detyrueshme, por sjellje të dëshiruara dhe mospërmbushja e tyre nuk shkakton sanksione. Nëse dëshironi, mund të merrni pjesë në klub shkollor, një veprim humanitar etj. Dallimi midis këtyre tre llojeve të pritjeve shihet në shkallën e detyrimit dhe llojin e sanksionit. Pikërisht përmes këtyre dallimeve mund ta kuptojmë më mirë se si shoqëria e orienton sjelljen e individit dhe si lindin devijimet nga rolet shoqërore.

LLOJET E ROLEVE SHOQËRORE

Ne nuk i shpikim vetë rolet shoqërore, por na jepen nga „skenaristi“, domethënë shoqëria ose ndonjë grup më i vogël të cilit i përkasim (familja, shkolla ose shokët, etj.). Kur themi se shoqëria „vendos“ role, kjo nuk do të thotë se dikush na thotë se ç'të jemi. Përkundrazi, jeta sociale funksionon më mirë kur njerëzit pranojnë natyrshëm dhe spontanisht rolet e tyre. Kjo ndodh përmes procesit të socializimit, domethënë duke mësuar se si të sillemi. Për shembull, që në moshë të vogël mësojmë se si të sillemi si bir, bijë, nxënës ose mik. Disa role i marrim që në lindje. Ne nuk i zgjedhim, por ato „na përkasin“. Për shembull, etnia, kultura dhe traditat tona. Këto role quhen **role të atribuara ose të trashëguara**, sepse na janë caktuar jo me zgjedhjen tonë.

Nga ana tjetër ka edhe role që i fitojmë përmes përpjekjeve dhe zgjedhjeve personale. Ato varen nga arsimi, aftësitë dhe interesat tona. Për shembull, dikush është nxënës, mjek, atlet ose muzikant i shkëlqyer falë përpjekjeve të veta. Këto role quhen **role të fituara**.

Rolet mund të ndahen edhe sipas kohëzgjatjes së tyre. Ne kryejmë **role të përhershme** për një periudhë më të gjatë kohore dhe ato ndikojnë fuqishëm në jetën tonë. Për shembull, roli i prindit është një nga rolet e rralla jetësore që nuk mbaron kurrë. Nuk është si profesion që mund ta ndryshojmë kur të duam, por më tepër një marrëdhënie e përhershme. Por nuk është plotësisht i pandryshueshëm. Përkundrazi, ai riformësohet vazhdimisht së bashku me rritjen e fëmijës. Derisa fëmija është i vogël, prindi ka rolin e mbrojtësit. Megjithatë, në periudha të caktuara të zhvillimit të fëmijës, prindi bëhet: edukator, këshilltar, mbështetës, etj. **Rolet e përkohshme** zgjasin për një kohë më të shkurtër, siç është roli i një nxënësi, pacienti ose pjesëmarrësi në ngjarje.

Rolet mund të jenë gjithashtu të **pjesëshme** dhe **globale**. **Rolet e pjesëshme** janë të vlefshme vetëm në situatë specifike, për shembull, kur jemi shokë klase në shkollë ose anëtarë të një ekipi sportiv. Mjeku ka rol **shoqëror global**. Mjeku nuk punon vetëm për një individ, por kujdeset për shëndetin e njerëzve, parandalon sëmundjet dhe shpëton jetë.

Në fund mund të konkludojmë se rolet shoqërore janë pjesë e rëndësishme e identitetit tonë. Disa prej tyre i marrim që në lindje, ndërsa të tjerat i fitojmë përmes punës. Ato ndryshojnë gjatë gjithë jetës, por na ndihmojnë të kuptojmë se çfarë pritet prej nesh dhe si të funksionojmë në shoqëri.

KONFLIKTI I ROLEVE

Në mësimin e mëparshëm e përcaktuam konfliktin si lloj bashkëveprimi shoqëror në të cilin pjesëmarrësit kanë interesa, qëllime, vlera ose qëndrime të kundërta. Aktorët në konflikt janë kundër njëri-tjetrit dhe ndjenja se njëri fiton në kurriz të tjetrit mbizotëron midis tyre. Edhe pse i përkasim të njëjtit grup shoqëror ose komunitet dhe duhet të bashkëpunojnë, ata shpesh e perceptojnë njëri-tjetrin si konkurrentë dhe madje si armiq.

Megjithatë, konflikti nuk ndodh vetëm midis njerëzve të ndryshëm. Mund të ndodhë edhe brenda të njëjtit person. Çdo person është ndjerë i „përçarë“ dhe i pasigurt se cilën rrugë të zgjedhë të paktën një herë. Ky fenomen quhet **konflikt i rolit** nga sociologët. Ai ndodh kur pritjet që lidhen me rolet e

Të kuptuarit e konfliktit të roleve e bën vendimarrjen më të lehtë

ndryshme që kemi përplasen. Atëherë bëhet e vështirë ose e pamundur të përmbushen të gjitha pritjet në të njëjtën kohë sepse ato i drejtohen të njëjtit person. Për shembull, nëse je kryetar i klasës, pritet që të kujdesesh për rregullat. Por nëse në të njëjtën kohë je shok i dikujt që ka thyer një rregull, pritet që të jesh mbështetës dhe fleksibil. Ngjashëm është edhe me prindërit: ata kanë role që lidhen me fëmijët, punën, prindërit e tyre dhe detyrime të tjera. Ata shpesh janë të ndarë midis pritjeve të ndryshme: të qëndrojnë më gjatë në punë, të jenë me fëmijët e tyre ose të vizitojnë prindërit e tyre.

Konflikti i roleve është konflikt i brendshëm. Mund të lindë për dy arsye, kështu që dallojmë dy lloje: **konflikt midis roleve** dhe **konflikt brenda një roli**. Për shembull, një nënë ka konflikt midis roleve që duhet të kujdeset për fëmijën e saj të sëmurë, por në të njëjtën kohë të marrë pjesë në një takim të rëndësishëm në kompani. Konflikti i roleve

zakonisht ndodh kur njerëz të ndryshëm njëkohësisht kanë të njëjtat pritje nga i njëjti rol. Për shembull, një mësimdhënës që duhet të jetë më i rreptë për të ruajtur disiplinën në klasë, por në të njëjtën kohë përpiqet të krijojë marrëdhënie miqësore me nxënësit.

Mendoni se çfarë lloj konflikti do të kishit nëse mësimdhënësi i biologjisë dhe mësimdhënësi i sociologjisë do t'ju propozonin njëkohësisht si kandidat për një konkurs. Shpjegoni se si do të vepronit sipas pritjeve „patjetër“, „duhet“ ose „mund“.

Konflikti i roleve, pavarësisht nga lloji, çon në gjendje socio-psikologjike. Në një nivel personal, ai mund të shkaktojë stres, ankth, frustrim, ndjenja faji ose paaftësie dhe zhgënjim. Në një nivel kolektiv, ai mund të çojë në një ulje të besimit të ndërsjellë dhe besimit në institucionet shoqërore.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Lexoni tekstin dhe më pas përgjigjuni pyetjeve.

Jeta si skenë

E gjithë bota është skenë. Edhe të gjithë njerëzit janë aktorë të zakonshëm: ata kanë uljet dhe ngritjet e tyre. Çdo person luan shumë role në kohën e tij. Jeta e tyre është e ndarë në shtatë mosha jetësore. Së pari, një foshnjë që qan dhe qesh në krahët e nënës së saj. Pastaj një nxënës, me çantën e shkollës, me një fytyrë të freskët mëngjesi, zvarritet në shkollë me ngurrim dhe si kërmill. Pastaj, një i ri i dashuruar që psherëtin dhe shkruan poezi romantike për të dashurën e tij. Pastaj, një aktivist i ri, i zëshëm në pikëpamjet e tij që lufton për drejtësi dhe ndryshim, i bindur se mund ta bëjë botën një vend më të mirë. Pastaj një gjykatës i respektuar, me bark të

rrumbullakosur, një pamje serioze dhe një mjekër të rregullt, plot mësim dhe shembuj.

Pastaj në moshën e gjashtë – një burrë i moshuar me pantofla, me syze në hundë. Pantallonat e tij të gjera i valëviten përgjatë pjesës së poshtme të këmbëve, ndërsa zëri i tij dikur i fortë tani është shndërruar në kërcitje të qetë.

Dhe së fundmi, skena e fundit si fundi i kësaj historie çuditërisht emocionuese: një fëmijëri e dytë – një gjendje harrese, pa forcë, me shikim dhe dëgjim të dobësuar.

Pyetje: Cilat periudha (role) të ndryshme jetësore përshkruhen në tekst?; Çfarë pritet nga secili rol (çfarë sjelljeje, çfarë detyrimesh)? A kalojnë të gjithë njerëzit nëpër të njëjtat role në të njëjtën mënyrë, pse/pse jo? Cilat role nga teksti i keni pasur tashmë dhe cilat ju presin në të ardhmen? A ka shoqëria pritshmëri të caktuara për secilin rol/moshë, jepni një shembull nga teksti. Nëse jeta është „fazë“, shpjegoni se kush i vendos rregullat për rolet – individ apo shoqëria?

AKTIVITETI 2. Shkruani cilat role keni në këtë periudhë dhe si ndikojnë ato te njëri-tjetri? Cilat role ndërhyjnë më shpesh me njëri-tjetrin dhe krijojnë konflikt rolesh për ju? Përshkruani një situatë në të cilën e keni gjetur veten në konflikt rolesh dhe si e keni zgjidhur atë!

MBANI MEND

Roli shoqëror është detyrë dhe përgjegjësi që një individ e ka sipas pozicionit të tij në shoqëri. Çdo person ka role të shumëfishta dhe secili prej tyre pret një sjellje të caktuar. Rolet lidhen me pritjet dhe ndryshimi midis tyre shihet në shkallën e angazhimit dhe llojin e sanksioneve. Disa role i atribuohen (i marrim në lindje), ndërsa të tjerat fitohen (i arrijmë përmes përpjekjeve dhe zgjedhjeve). Konflikti i roleve ndodh kur pritjet që lidhen me role të ndryshme përplasen dhe më pas shkaktojnë stres dhe pasiguri të brendshme. Megjithatë, ato janë pjesë integrale e jetës në shoqëri.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Cili është ndryshimi midis statusit social dhe rolit shoqëror?
2. Emërtoni tre role shoqërore që ka çdo nxënës.
3. Pse secili rol shoqëror krijon të drejta të caktuara, por edhe detyrime?
4. Si mësohen dhe ndryshohen rolet shoqërore?
5. Jepni shembuj në të cilët ka konflikt rolesh dhe shpjegoni arsyet për këtë.
6. Jepni një shembull nga jeta e përditshme në të cilin veprimet sipas sjelljeve të pritura „patjetër“, „duhet“ dhe „mund“.

15. DEVIJIMI SHOQËROR – KUR, PSE DHE SI?

*„Krimineli nuk lind, ai bëhet i tillë në kushte të caktuara shoqërore.”
– Emil Dyrkem*

Ç'ËSHTË DEVIJIMI SHOQËROR?

Mënyra se si përkufizohet sjellja devijuese varet kryesisht nga ajo që një shoqëri ose një grup i caktuar shoqëror e kupton me devijim. Është gabim të trajtohet çdo devijim nga normat dhe vlerat shoqërore si devijim.

Sipas Edvin Lemert, një përfaqësues i teorisë së etiketimit, devijimi mund të jetë **primar dhe sekondar**. **Devijimi primar** është çdo shkelje e një norme, d.m.th., një devijim nga sjellja e përcaktuar. Megjithatë, për sa kohë që shoqëria ose një grup i caktuar nuk e shënon (etiketon dhe stigmatizon) personin si „devijues“, një devijim i tillë mbetet shoqërisht i parëndësishëm. Në atë rast as mjedisi nuk e konsideron personin si person devijues, as vetë personi nuk identifikohet, si i tillë. Për shembull nëse një nxënës harron të bëjë detyrat e shtëpisë një herë, ky është devijim i vogël nga sjellja e pritur. Nuk do të shkaktojë një reagim të fortë nga mjedisi (mësimdhënësi, prindërit), as nxënësi nuk do të etiketohet si nxënës i keq.

Shembull i devijimit primar

Ndryshe nga devijimi parësor, **devijimi sekondar** ndodh kur shoqëria e etiketon individin si person devijues. Pra, nëse një devijim do të konsiderohet fenomen devijues varet nga vlerat dhe normat e shoqërisë, domethënë nga reagimet e mjedisit. Kur dikush devijon nga një rregull, shoqëria/mjedisi vlerëson se sa shumë bie ndesh ky devijim me vlerat themelore. Nëse devijimi kërcënon disa vlera të rëndësishme, siç janë siguria, ndershmëria ose drejtësia, atëherë gjasat që dikush të etiketohet si devijues janë shumë më të larta.

Megjithatë, vlerat nuk janë të njëjta në të gjitha shoqëritë. Diçka që konsiderohet devijuese në kulturë mund të jetë e pranueshme në tjetër. Për shembull, në disa vende, si Arabia Saudite, pirja e alkoolit është e ndaluar me ligj, ndërsa në Francë pirja e verës është pjesë e traditës kulturore. Në Iran ka rregulla që rregullojnë pamjen (sidomos për gratë) dhe shkelja e tyre konsiderohet devijuese dhe e dënueshme. Në Holandë martesat e të njëjtës gjini është e ligjshme dhe e pranuar shoqërisht, ndërsa në Nigeri është e dënueshme. Ndëshkimi fizik i fëmijëve dikur pranohej si metodë edukative në shumë vende, ndërsa sot është plotësisht i papranueshëm. Në vende si Norvegjia, Suedia, Gjermania dhe SHBA-ja, ndëshkimi fizik i fëmijëve është ligjshëm i ndaluar. Shërbimet sociale mund ta largojnë fëmijën përkohësisht ose përgjithmonë nga prindërit. Dallimet nuk lindin nga lloji i sjelljes, por nga sistemi i vlerave që dominon në shoqëri.

PSE DISA NJERËZ BËHEN DEVIJUES?

Një nga arsyet më të zakonshme për sjellje devijuese janë **kufizimet sociale dhe ekonomike**. Kur njerëzit nuk kanë mundësi për arsim, punë ose jetë të mirë, ata vendosin më lehtë të arrijnë qëllimet e tyre me mjete të paligjshme. Për shembull, një i ri që nuk ka mundësi të gjejë punë dhe detyrohet të jetojë në varfëri mund të tundohet të vjedhë për të siguruar para. Kjo nuk do të thotë se varfëria çon në mënyrë të pashmangshme në krim, por që kushtet e vështira rrisin rrezikun e një sjelljeje të tillë. Megjithatë, nëse dikush do ta ndjekë atë rrugë varet edhe nga mjedisi. Për shembull, në disa qarqe biznesi të nivelit të lartë mjedisi imponon një kriter që suksesi matet ekskluzivisht përmes fitimit dhe pushtetit. Një mjedis i tillë krijon ambient ku është „normale“ të anashkalohen ligjet për të mposhtur konkurrencën në mënyrë që të fitohen më shumë para dhe pushtet.

Ndikimi i bashkëmoshatarëve dhe i mjedisit gjithashtu është i madh. Nëse grupi i bashkëmoshatarëve (sidomos adoleshentët) e pranon vandalizmin ose dhunën si normale, individit, për të mos u refuzuar nga grupi, mund t'i pranojë këto modele sjelljeje. Për shembull, një nxënës që nuk do të merrte pjesë kurrë në përleshje fizike mund ta bëjë këtë nën presionin e miqve. **Mungesa e mbështetjes prindërore, neglizhenca dhe dhuna në shtëpi** mund të jenë shkaqe serioze të sjelljes devijuese. Një fëmijë që rritet në mjedis pa dashuri dhe vëmendje dhe ku agresioni është jeta e përditshme, mund të kuptojë se dhuna është mënyrë e pranueshme për të zgjidhur konfliktet.

Nëse dikush **etiketohet vazhdimisht** (quhet vazhdimisht) si problematik ose i keq, ai mund të fillojë të sillet në përputhje me atë etiketë. Për shembull, një nxënës që dikur ka kryer një vepër penale dhe ndëshkohet dhe nënçmohet vazhdimisht, mund të humbasë vetëbesimin dhe të vazhdojë me të njëjtën sjellje. **Ndikimi i medias dhe kulturës bashkëkohore** nuk duhet të anashkalohet gjithashtu. Ndonjëherë media e portretizon dhunën, krimin ose paratë e shpejta në mënyrë tërheqëse. Të rinjtë që nuk mendojnë në mënyrë kritike, mund t'i imitojnë këto modele.

Sjellja devijuese mund të rezultojë edhe nga **krizat personale dhe problemet emocionale** (ndjenjat e vetmisë, vetëvlerësimit të ulët, zemërimit ose frustrimit). Nga e gjithë kjo mund të konkludohet se sjellja devijuese nuk shfaqet papritur dhe pa arsye. Më shpesh është rezultat i një kombinimi faktorësh personalë dhe shoqërorë.

KONFORMIZMI DHE JOKONFORMIZMI SI SHKAQE TË SJELLJES DEVIJUESE

Konformizmi është përshtatja e individit me normat dhe vlerat shoqërore, duke u përpjekur të pranohet nga grupi dhe të shmangë dënimin. Në atë rast sjellja devijuese zakonisht zvogëlohet, sepse frika nga sanksionet dhe dëshira për përkatësi e drejtojnë individin drejt veprimeve të pranueshme shoqërisht. **Jokonformizmi** është mospranimi i rregullave dhe qëndrimeve të pranura përgjithësisht, domethënë individit nuk dëshiron të jetë i njëjtë me të tjerët. Kjo mund të jetë një arsye për sjellje devijuese. Individit shkel me vetëdije normat (rebelohet, nuk pajtohet, dëshiron të dallohet). Megjithatë, jokonformizmi

nuk ka gjithmonë shenjë negative. Ndonjëherë është pikërisht përmes tij që ndryshohen rregullat e vjetruara dhe inkurajohet përparimi shoqëror. Prandaj si konformizmi ashtu edhe jokonformizmi mund të ndikojnë në sjelljen devijuese. Tek adoleshentët konformizmi (dëshira për t'u pranuar nga grupi) shpesh mund të bëhet arsye për sjellje devijuese.

Guximi për të qenë ndryshe është hapi i parë drejt ndryshimit!

SANKSIONET

Sanksionet janë mënyra se si shoqëria reagon ndaj sjelljes së individëve në mënyrë që të ruajë normat dhe të rregullojë sjelljen. Ato mund të jenë **pozitive**: lavdërim ose njohje për sjellje korrekte, ose **negative**: ndëshkim, gjoja ose burgim kur dikush i shkel rregullat. Sanksionet mund të jenë gjithashtu **formale** (të vendosura nga shkolla, gjykata ose shteti) dhe **joformale** (të vendosura nga familja, shokët ose komuniteti përmes dënimit, injorimit ose kritikës).

Mënyra se si përcaktohen sanksionet varet nga disa kritere: **ashpërsia e devijimit** (sa seriozisht shkelet norma), **rëndësia e vlerës që shkelet** (nëse kërcënohen vlerat themelore), **qëllimi i shkelësit** (nëse akti është kryer me dashje apo aksidentalisht) e kështu me radhë. Sanksionet nuk janë arbitrare, por rregullohen nga rregullat dhe ligjet shoqërore dhe përcaktojnë saktësisht se ç'lejohet dhe cilat janë pasojat e sjelljes devijuese.

Aktivitetet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Më poshtë janë disa pohime. Detyra juaj është të shpjegoni se a jeni dakord me to (pse po, pse jo) dhe se a do të vepronit në të njëjtën mënyrë. Në këtë mënyrë do të kuptoni se si konformisti shmang sjelljen devijuese, ndërsa jokonformisti mund ta shkaktojë atë.

1. Nëse shokët/bashkëmoshatarët tuaj thyejnë stola parku ose vizatojnë grafitë në mure, mund të mos e bëni vetë, por do të merrni pjesë në mënyrë që të mos talleni ose përjashtoheni nga grupi.
2. Filloni të pini duhan ose alkool sepse të gjithë në grup e bëjnë këtë. Frika nga të mos qenit „in“ ose „kul“ ju bën të përshtateni me grupin.
3. Shokët e klasës tallen me një nxënës që mban syze me dioptri të lartë. Ju i kundërshtoni ata edhe pse mund të përjashtoheni nga grupi.
4. Shokët tuaj vendosin të mos shkojnë në mësim, ndërsa ju nuk e bëni sepse jeni të vetëdijshëm për pasojat.
5. Ju shpërndani meme ofenduese dhe përhapni thashetheme të turpshme në mediat sociale për të marrë pëlqime dhe miratim nga bashkëmoshatarët tuaj.

AKTIVITETI 2. Analizoni sjelljet e përshkruara devijuese dhe më pas shpjegoni: Cila është arsyeja për secilën sjellje? Cilat vlera kërcënohen nga një sjellje e tillë? Cilat janë pasojat e saj dhe si, sipas mendimit tuaj, duhet të sanksionohet? Debatoni me shokët e klasës: A është më mirë të ndëshkohet apo të punohet për parandalimin dhe si? Kur duhet të përfshihen prindërit dhe kur duhet të përfshihen institucionet? Cilat janë shkaqet më të zakonshme të sjelljes devijuese të rinjtë në Maqedoni? Sugjeroni mënyra për të zvogëluar disa nga devijimet.

SITUATA 1. Një nxënës sulmon qëllimisht një nxënës tjetër dhe e lëndon atë.

SITUATA 2. Shokët e klasës postojnë foto ose mesazhe fyese për një shok klase në rrjetet sociale.

SITUATA 3. Një nxënëse mban një objekt të rrezikshëm me qëllim që të mbrohet.

SITUATA 4. Ju thyni tavolinën e mësimdhënësit, shkatërroni kompjuterët.

SITUATA 5. Një nxënës/e mban dhe shet drogë të paligjshme.

MBANI MEND

Të jeni në gjendje të njihni sjelljen devijuese dhe të vlerësoni pasojat e saj është jashtëzakonisht e rëndësishme, veçanërisht në shoqërinë moderne. Kjo do t'ju mundësojë të keni një zhvillim personal të saktë, të sigurt dhe të suksesshëm. Kur të dini si të dalloni sjelljen e dëmshme, të pasaktë ose të rrezikshme, do të jeni në gjendje të merrni vendime të përgjegjshme dhe të shmangni pasojat që mund të ndikojnë negativisht në të ardhmen tuaj. Të keni një qëndrim të saktë dhe kritik ndaj devijimit nuk do të thotë të keni frikë nga ndëshkimi, por të kuptoni pasojat dhe të zhvilloni një ndjenjë përgjegjësie dhe vetëdisipline. Në këtë mënyrë bëheni më rezistent ndaj presioneve nga ndikimet negative, e kështu anëtar i përgjegjshëm dhe i dobishëm i shoqërisë.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Cilët faktorë mund të shkaktojnë sjellje devijuese te të rinjtë?
2. Si mund të ndikojnë familja, shkolla dhe bashkëmoshatarët në shfaqjen dhe parandalimin e sjelljes devijuese?
3. Çfarë pasojash mund të ketë sjellja devijuese për individin dhe shoqërinë? Jepni shembuj.
4. Shpjegoni se njerëzit a janë devijues nëse ndonjëherë shkelin normat shoqërore. Jepni shembuj.
5. Shpjegoni përmes shembujve se ndëshkimi a është gjithmonë mënyra më e mirë për të zvogëluar sjelljen devijuese?
6. Pse e njëjta sjellje mund të jetë e pranueshme në shoqëri dhe devijuese në tjetër?

16. LLOJET E SJELLJES DEVIJUESE

„Devijimi nuk është veti e vetë aktit, por pasojë e zbatimit të rregullave dhe sanksioneve nga të tjerët.” – Entoni Gidens (sociolog)

Shumë shpesh, devijimet ose shkeljet barazohen me sjellje devijuese, ndërsa nuk duhet të jenë. Siç e pamë më parë, nëse një devijim do të etiketohet shoqërisht dhe do të trajtohet si devijues varet nëse devijimi kërcënon ndonjë vlerë të rëndësishme siç është siguria, ndershmëria ose drejtësia. Nëse po, atëherë gjasat që dikush të etiketohet si devijues janë shumë më të mëdha.

Në sociologji ekzistojnë disa mënyra për të klasifikuar sjelljen devijuese:

1. Në varësi të fushës në të cilën shkelen normat, mund të jetë: devijues ekonomik, politik, ligjor ose moral. Për shembull, në fushën ekonomike një menaxher fsheh qëllimisht humbjet financiare të kompanisë në mënyrë që të duket se vepron me sukses. Në politikë një politikan pranon një ryshfet për të miratuar një ligj që është në interes të një kompanie të caktuar. Në fushën ligjore një gjyqtar jep padrejtësisht një vendim të favorshëm për një person që ka kryer një krim të rëndë. Në të gjitha këto raste shkelen rregullat dhe shkelet besimi i qytetarëve.

2. Sjellja devijuese mund të dallohet edhe nga ashpërsia e saj. Prandaj ekzistojnë forma më të lehta dhe më të rënda. Për shembull, një nxënës që vonohet vazhdimisht në mësim ose nuk respekton rregullat e shkollës shfaq një formë më të lehtë të sjelljes devijuese. Megjithatë, grabitja e një banke ose shkaktimi i lëndimit serioz ndaj një personi tjetër është formë shumë më e rëndë sepse dëmi është serioz dhe pasojat janë të mëdha.

3. Në varësi të atij që vendos sanksionin, bëjmë dallimin midis **dënimit moral dhe dënimit ligjor**. Ka situata në të cilat pasojat e veprës penale nuk janë aq të rënda dhe për këtë arsye sanksionet janë më të buta. Për shembull, nëse një nxënës kopjon në provim, mësimdhënësi mund të lëshojë një dënim moral (qortim, notë të ulët ose masë pedagogjike). Megjithatë, kur bëhet fjalë për vepra penale më të rënda, siç është vjedhja e një makine ose shkaktimi i një aksidenti trafikës me një këmbësor të lënduar, sanksioni vendoset nga gjykata. Këto vepra penale dënohen me gjobë ose burgim, sepse përbëjnë shkelje të rëndë të ligjit dhe shkaktojnë dëme të mëdha. Ashpërsia e veprës penale përcakton gjithashtu ashpërsinë e dënimit.

4. Një kriter tjetër i rëndësishëm është autori, d.m.th. nëse vepra penale kryhet nga një person apo nga një grup. Kur vepra penale kryhet nga një person, flasim për **devijim individual**. Për shembull, një nxënës shkatërron gomat e automjeteve të parkuara para shkollës. Megjithatë, kur disa persona marrin pjesë në vepër penale, flasim për **devijim në grup**. Një shembull i tillë është thyerja e stolave dhe skulpturave në park ose përdhosja e busteve dhe gurëve të varreve. Në këto raste përgjegjësia ndahet nga të gjithë pjesëmarrësit. Devijimi në grup shpesh është më i rrezikshëm sepse në grup njerëzit inkurajohen më lehtë

të bëjnë diçka që mund të mos e bëjnë vetë. Prandaj për të kuptuar më mirë sjelljen devijuese, është e rëndësishme të dimë se kush e vendos sanksionin dhe kush e kryen aktin. Këto dallime na ndihmojnë të kuptojmë pse disa veprime sanksionohen me një qortim ose dënim moral, ndërsa të tjerat sanksionohen me një dënim të rreptë ligjor.

Format më të njohura të devijimit janë: **krimi, delinkuenca e të miturve, korrupsioni, nepotizmi, mobingu, bullizmi, vandalizmi dhe lloje të ndryshme të varësisë.**

KRIMI DHE LLOJET E KRIMIT

Krimi është çdo veprim ose mosndërmarrje veprimi që përcaktohet me ligj si vepër penale dhe për të cilën parashikohet një dënim i përshtatshëm. Specifika e krimit si devijim shoqëror është se veprime të tilla shkelin disa vlera themelore shoqërore (siguria, jeta, rendi juridik) dhe interesin publik që lidhet me to. Me fjalë të tjera, **krimi është sjellje devijuese që përcaktohet ligjërisht si vepër penale sepse është e dëmshme për interesin publik të komunitetit.** Për këtë arsye, procedura për vlerësimin dhe ndëshkimin e devijimeve të tilla kryhet nga shteti përmes prokurorit publik (sipas detyrës zyrtare ose me ankesë nga një qytetar).

Ky është përkufizim i pranuar përgjithësisht i përdorur nga juristët dhe sociologët në të gjithë botën.

Emil Dyrkemi e studioi krimin. Për të, ai është sjellje që shkel moralin dhe normat kolektive të shoqërisë, por në të njëjtën kohë ka funksion shoqëror. Sipas Dyrkemit, duke dënuar krimin, shoqëria kontrollon nëse rregullat, normat dhe vlerat ekzistuese duhet të rishikohen dhe nëse ka nevojë për të rritur ndërgjegjësimin e njerëzve për rëndësinë e sjelljes etike. Nga kjo perspektivë krimi gjithashtu është një sinjal se diçka në shoqëri dhe shtet nuk funksionon siç duhet.

KRIMI SHETËROR DHE KRIMI I ORGANIZUAR

Kjo ndarje bëhet sipas bartësit të sjelljes kriminale dhe mënyrës së ekzekutimit të saj. Në **krimin shtetëror** bartësit e sjelljes kriminale janë institucionet shtetërore, funksionarët ose mbajtësit e posteve publike përmes abuzimit të pozicionit zyrtar. Më shpesh ndodh në formën e korrupsionit politik, përgjimit të paligjshëm, zbulimit të sekreteve shtetërore, brutalitetit policor, manipulimit zgjedhor, keqpërdorimit të financave publike, shkeljes së të drejtave të njeriut, etj.

„**Krimi i jakës së bardhë**“ kryhet kryesisht nga biznesmenë, menaxherë dhe nëpunës civilë për të arritur përfitim personal ekonomik. Shembuj të kësaj janë mashtrimet e ndryshme financiare, evazioni fiskal, përvetësimi, etj. Të dyja llojet e krimit kryhen duke abuzuar me pushtetin dhe pozicionin, por ndryshojnë në interesin e kujt kryhen.

Autorët e krimit të organizuar janë grupe të organizuara mirë që veprojnë sistematikisht, në plan afatgjatë dhe me një strategji të menduar mirë për të fituar përfitime materiale. Këto janë rrjete kriminale

si mafia, trafikimi i drogës, trafikimi i armëve ose trafikimi i qenieve njerëzore. Është thelbësore që grupet të veprojnë jashtë institucioneve të qeverisë, por ndonjëherë përpiqen të ndikojnë në shtet përmes korrupsionit.

KORRUPSIONI

Korrupsioni është kur dikush me autoritet ose përgjegjësi zyrtare abuzon me pozicionin e tij për përfitime personale, shpesh përmes ryshfetit, lidhjeve ose favorizimit të padrejtë. Në vend që vendimet të merren sipas ligjit dhe meritës, ato merren sipas interesit personal. Korrupsioni është i dëmshëm sepse krijon padrejtësi. Njerëzit që janë të aftë dhe punëtorë mund të lihen mënjane, ndërsa ata me para ose „lidhje“ mund të fitojnë avantazh. Kjo zvogëlon besimin në gjykata, qeveri dhe institucione arsimore. Kur qytetarët mendojnë se rregullat nuk zbatohen njësoj për të gjithë, lind zhgënjim dhe pasiguri. Pikërisht për këtë arsye korrupsioni ngadalëson zhvillimin e shoqërisë. Paratë që duhet të shkojnë në arsim, shëndetësi ose infrastrukturë përfundojnë në xhepa private.

Korrupsioni është pandershëm

Arsyet e shfaqjes së korrupsionit janë të ndryshme. Më shpesh ndodh për shkak të lakmisë dhe dëshirës për fitim të shpejtë dhe pasurim të lehtë. Por korrupsioni zhvillohet edhe kur nuk ka kontroll të fortë në shtet dhe kur dënimet nuk zbatohen në mënyrë të vazhdueshme. Nëse nuk ka llogaridhënie, disa njerëz inkurajohen të abuzojnë me pozicionin e tyre. Përveç kësaj, korrupsioni ndodh edhe për shkak të disa zakoneve të vjetra në shoqëri, domethënë kur „lidhjet“ konsiderohen si mënyra normale për të zgjidhur problemet. Kur udhëhiqemi nga mendimi „të gjithë e bëjnë, kështu që edhe unë mund ta bëj“, ne në fakt justifikojmë dhe forcojmë padrejtësinë dhe korrupsionin. Korrupsioni nuk është zgjuarsi. Është padrejtësia që dëmton të gjithë shoqërinë dhe prish jetesën së bashku.

Sociologjikisht, korrupsioni si akt kriminal është bashkëveprim specifik shoqëror. Është marrëdhënie shoqërore në të cilën palët e përfshira shkëmbejnë burime, shërbime ose pushtet në mënyrë të paligjshme ose joetike. Për shembull, ryshfeti është marrëdhënie shoqërore midis një ryshfetdhënësi dhe një personi të ryshfetuar. Të dy janë autorë të sjelljes devijuese – jo vetëm ai që merr ryshfetin, por edhe ai që jep.

DELIKUENCA E TË MITURVE

Delikuenca e të miturve është një lloj i veçantë i devijimit në të cilin bartës të sjelljes devijuese janë të miturit. Është një lloj i veçantë sepse më shpesh ndodh gjatë periudhës së adoleshencës, kur të rinjtë janë të prirur ndaj rreziqeve dhe eksperimentimit, kanë emocione më intensive, ekziston dëshira për të provuar veten, kërkojnë pavarësi dhe duan të çlirohen nga autoriteti i prindërve të tyre. Por në të njëjtën kohë ata janë edhe nën ndikimin e fortë të bashkëmoshatarëve të tyre. Me fjalë të tjera,

adoleshenca është „klime e favorshme“ për shfaqjen e sjelljes devijuese. Delikuenca e të miturve mund të manifestohet si vepër penale personale, por shpesh si vepër penale në grup (nga bashkëmoshatarët). Mund të jetë e një lloji më të lehtë: vandalizëm, dhënie informacioni të rremë, vonesë, mosbindje, por edhe e një lloji më serioz: vjedhje, dhunë fizike; përdorim i alkoolit dhe drogës ose pjesëmarrje në grupe kriminale. Pavarësisht nga ashpërsia, këto vepra penale shkelin sigurinë e të rinjve dhe mjedisit të tyre, duke krijuar rreziqe në proceset e socializimit, integritetit dhe kulturizimit. Parandalimi i delikuencës së të miturve bazohet në kombinim masash edukative, sociale dhe ligjore.

Gjatë adoleshencës të rinjtë shpesh përballen me forma të ndryshme të sjelljes devijuese, duke përfshirë bullizmin, mobingun dhe vandalizmin. Edhe pse këto fenomene mund të gjenden edhe të rriturit, ato janë veçanërisht të dukshme në mjedisin shkollor dhe të të rinjve. **Bullizmi** (dhuna nga bashkëmoshatarët) është keqtrajtimi i përsëritur dhe i qëllimshëm i një personi nga një person ose grup tjetër. Mund të jetë fizik (shtyrje, goditje), verbal (fyerje, tallje) ose psikologjik (përrashtim nga shoqëria, përhapje thashethemesh). Sot një formë e zakonshme e dhunës është ngacmimi kibernetik, i cili kryhet nëpërmjet pajisjeve digjitale dhe internetit.

Hulumtoni bullizmin kibernetik dhe shpjegoni se çfarë lloj sjelljeje devijuese është dhe si ta njihni atë. Jepni shembuj.

MOBINGU

Mobingu u përcaktua për herë të parë nga psikologu Hajnc Lajman në vitet 1980. Sipas tij, mobingu është ngacmim psikologjik në vendin e punës që përsëritet gjatë një periudhe të gjatë kohore. Më shpesh shoqërohet me të rritur dhe punonjës, por edhe me të rinj. Për shembull, mobingu konsiderohet nëse disa nxënës qëllimisht injorojnë, poshtërojnë ose tallen vazhdimisht me një shok klase në mënyrë që ta largojnë atë nga grupi. Një karakteristikë kryesore e mobingut është ngacmimi sistematik dhe afatgjatë.

Vandalizmi ka forma të ndryshme

Vandalizmi është shkatërrimi ose dëmtimi i qëllimshëm i pronës së dikujt tjetër. Te të rinjtë kjo mund të manifestohet përmes thyerjes së furnizimeve shkollore, shkrimit të grafitëve në mure, shkatërrimit të bankave dhe rekuizitave të fëmijëve në parqe, dëmtimit të monumenteve. Shpesh ndodh në grup, nën ndikimin e presionit të bashkëmoshatarëve ose dëshirës për të provuar veten. Të gjitha këto fenomene njihen nga fakti se ato shkaktojnë dëme, të cilat mund të jenë fizike, psikologjike ose materiale, ndërsa prishin sigurinë e komunitetit.

NEPOTIZMI DHE KRONIZMI

Nepotizmi dhe kronizmi janë forma të favorizimit (dhënies së përparësisë) ndaj dikujt bazuar në marrëdhënie të vendosur. Ato shpesh shkojnë krah për krah me korrupsionin. Nepotizmi (në latinisht nepos do të thotë nip) është fenomen kur një person në pushtet ose një person me autoritet u jep përparësi të afërmeve ose anëtarëve të familjes, pavarësisht nga kualifikimet e tyre. Nepotizmi ndodh më shpesh në punësim në institucione publike, duke u dhënë funksione ose privilegje. Për shembull, një drejtor i një institucioni publik punëson vëllain ose vajzën e tij, megjithëse ka kandidatë më të kualifikuar. Në këtë rast kriteri nuk është aftësia, por lidhjet familjare.

Keqpërdorimi i pushtetit e ngadalëson
zhvillimin shoqëror

Kronizmi, nga ana tjetër është dhënia e përparësisë jo të afërmeve, por miqve, bashkëpunëtorëve të ngushtë ose njerëzve me të njëjtat mendime politike. Marrëdhënia bazohet në lidhje personale ose miqësi të gjatë. Për shembull, një ministër i jep pozicion të rëndësishëm një miku të ngushtë nga partia, megjithëse ai nuk ka përvojën e duhur. Të dy dukuritë shkelin drejtësinë, mundësitë e barabarta dhe besimin në institucione, sepse vendimet nuk merren në bazë të meritës dhe kompetencës, por në bazë të marrëdhënieve personale.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Analizoni shembujt dhe më pas përcaktoni se cilin lloj sjelljeje devijuese e dalloni në secilin prej tyre:

1. Vozitja e motoçikletës pa patentë dhe kryerja e shkeljeve të rregullave të trafikut.
2. Rrahja midis të miturve me pasoja të rënda.
3. Një nxënës që fyen vazhdimisht një nxënës tjetër për shkak të pamjes ose suksesit të tij.
4. Dikush vizaton grafite në muret e shkollës pa leje.
5. Një mësimdhënës e nënçmon vazhdimisht një nxënës para klasës.
6. Në punë një shef poshtëron sistematikisht një punonjës.
7. Një nxënës bëhet kryetar i klasës vetëm sepse është i afërt me mësimdhënësin.
8. Një nxënës që është nip i një ministri merr një bursë.

PYETJE: Kush dëmtohet në situatat e përmendura? Ku është abuzimi i pushtetit? A është sjellja përsëritëse apo e organizuar? A ka përfitim personal në kurriz të të tjerëve?

MBANI MEND

Jo çdo kundërvajtje është e njëjtë me sjelljen devijuese. Kundërvajtja do të thotë shkelje e ligjit dhe vendosje e penaltetit, ndërsa sjellja devijuese është çdo sjellje që devijon nga rregullat shoqërore, edhe kur nuk është e paligjshme. Çdo kundërvajtje është devijuese, por jo çdo devijuese është kundërvajtje. Kjo është arsyeja pse është e rëndësishme të njihni këto terma. Kjo do t'ju ndihmojë të dalloni ç'është e dëmshme ose e padrejtë, të mos i nënshtroheni ndikimeve të këqija dhe të dini si të reagoni në situata bullizmi ose dhune. Duke vepruar kështu, ju kontribuoni në mjedis më të sigurt dhe marrëdhënie më të mira me të tjerët.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Jepni shembuj të secilit prej llojeve të mëposhtme të sjelljes devijuese: krim, varësi, dhunë, vandalizëm dhe shpjegojini ato.
2. Cilat lloje të sjelljes devijuese mendoni se janë më të zakonshme te të rinjtë dhe cilat te të rriturit dhe pse?
3. Çfarë lloj sjelljeje devijuese është delikuenca e të miturve?
4. Cilat lloje të sjelljes devijuese janë krimi dhe korrupsioni?
5. Shpjegoni ngacmimin kibernetik me një shembull.
6. Jepni një shembull në të cilin një sjellje devijuese çon në tjetër.
7. Çfarë pasojash krijohen nga sjellja devijuese tek individit dhe shoqëria?
8. Cilat masa mund të ndihmojnë në parandalimin e sjelljes devijuese?

17. VARËSITË

„Njerëzit me një varësi të caktuar shpesh etiketohen dhe gjykohen nga të tjerët, gjë që e ndërlikon më tej situatën e tyre.”

– Erving Goffman

Ç'DO TË THOTË VARËSI/TË?

Nga pikëpamja mjekësore, varësia përkufizohet si sëmundje kronike neurologjike. Për mjekët është ndryshim në proceset e trurit që bën që një person të ndiejë një nevojë (nxitje) të fortë për të përdorur një substancë të caktuar ose për të përsëritur një sjellje të caktuar, edhe pse e dinë se është e dëmshme për të. Pra, për mjekësinë, varësia është problem shëndetësor që kërkon trajtim. Nga pikëpamja sociologjike varësia konsiderohet si fenomen shoqëror dhe formë e sjelljes devijuese. Sociologët janë të interesuar se si familja, shoqëria, bashkëmoshatarët, statusi social, stresi ose media ndikojnë në shfaqjen e varësive. Ata e shohin varësinë si rezultat të kushteve dhe ndikimeve shoqërore, e jo vetëm si problem personal dhe shëndetësor.

ÇFARË LLOJ VARËSISH KRIJOHEN NË SHOQËRITË E SOTME?

Në shumicën e shoqërive format më të zakonshme të varësisë janë varësitë nga cigaret, alkooli, droga ose bixhozi. Në shoqëritë bashkëkohore, përveç këtyre varësive, flasim gjithnjë e më shumë për varësinë nga interneti, mediat sociale dhe videolujërat. Varësia nga ushqimi i shpejtë ose pijet energjike shfaqet gjithashtu gjithnjë e më shpesh. Këto varësi përhapen shpejt dhe bëhen lehtësisht të arritshme sepse dikush i paraqet ato si normale ose moderne, ndërsa nën presionin e bashkëmoshatarëve dhe medias, disa të rinj i pranojnë ato më lehtë. Adoleshentët janë kategori veçanërisht e prekshme sepse zakonet dhe karakteri formohen në moshën e tyre. Ndërgjegjësimi për pasojat (shëndeti i dëmtuar, problemet në shkollë, konfliktet me familjen dhe humbja e vetëbesimit) i ndihmon të rinjtë ta njohin rrezikun në kohë dhe t'i rezistojnë atij. Informacioni dhe ndërgjegjësimi janë hapat e parë drejt mbrojtjes dhe ndërtimit të një stili jetese të shëndetshëm.

Ç'ËSHTË TOKSIKOMANIA DHE CILAT JANË PASOJAT E TIJ?

Toksikomania është term që përdoret për të përshkruar varësinë nga substancat psikoaktive që ndikojnë në trurin, humorin dhe sjelljen e një personi. Kjo do të thotë se ata kanë nevojë të vazhdueshme për të përdorur një ilaç ose substancë të caktuar kimike, edhe pse e dinë se është e dëmshme për shëndetin dhe jetën e tyre. Me kalimin e kohës trupi mësohet me të, kështu që personi ka nevojë për një sasi gjithnjë e më rritje për të ndjerë të njëjtin efekt. Toksikomania i referohet varësisë nga heroína, kokaina, marihuana ose qetësuesit pa recetën e mjekut. Ky grup mund të përfshijë edhe thithjen e kimikateve të dëmshme (ngjitës, hollues), etj.

Toksikomania ka pasoja të rënda personale dhe sociale. Në nivel personal, pasojat janë: shëndet i dëmtuar fizik dhe mendor, probleme në shkollë ose në punë, e më shumë. Në nivel social ajo çon në konflikte në familje dhe izolim social. Të varurit nga droga stigmatizohen shoqërisht dhe shpesh janë të izoluar nga shoqëria. Prandaj është e rëndësishme që të rinjtë të jenë të informuar dhe të vetëdijshëm për rreziqet dhe të mos lejojnë që kurioziteti ose presioni i bashkëmoshatarëve t'i çojë ata në varësi që është e vështirë për t'u kapërcyer.

ALKOOLIZMI

Alkoolizmi është varësi (dhe sjellje devijuese) e karakterizuar nga një nevojë e vazhdueshme për të konsumuar sasi të mëdha pijesh alkoolike. Zhvillohet gradualisht. E gjitha fillon me përdorimin e rastësishëm të pijeve alkoolike për argëtim dhe relaksim, e më pas përparon në konsum të rregullt dhe të pakontrolluar. Personi i varur nga alkooli ka probleme në familje, në shkollë ose në punë dhe ka vështirësi të lërë pa ndihmën e profesionistëve.

Alkoolizmi është i lidhur ngushtë me fenomenin e quajtur **pirje** (alkool). Ky fenomen është pjesë e disa traditave dhe ritualeve. Megjithatë, është e rëndësishme të dihet se konsumi i tepërt i „pirjes“ së alkoolit çon në probleme shëndetësore dhe shpesh zhvillohet në alkoolizëm.

Nga analizat dhe statistikat e Organizatës Ndërkombëtare për Zhvillim Ekonomik dhe Bashkëpunim (OECD) të publikuara në vitin 2025, mësojmë se përdorimi i alkoolit te të rinjtë (në botë dhe në vendin tonë) është rritur ndjeshëm. Rreth 60% e të rinjve të moshës pesëmbëdhjetë vjeç e kanë provuar alkoolin një herë. Rreth 38% kanë konsumuar alkool një muaj para anketës, ndërsa rreth 22% janë dehur disa herë, gjë që është shenjë e përdorimit serioz të alkoolit tek adoleshentët.

Hulumtimet në kuadër të disa studimeve ballkanike tregojnë se 50% e adoleshentëve në Maqedoni, të moshës pesëmbëdhjetë vjeç, kanë provuar alkoolin të paktën një herë, rreth 35% kanë konsumuar alkool një muaj para anketës dhe 13% e djemve dhe 10% e vajzave janë dehur në të njëjtën periudhë. Këto të dhëna nuk do të thotë se të gjithë do të bëhen alkoolikë, por ato tregojnë se përdorimi i alkoolit tek adoleshentët është fenomen i zakonshëm dhe shqetësues.

NIKOTINIZMI

Nikotinizmi është varësi ndaj duhanit dhe nikotinës, e cila manifestohet në pirjen e rregullt të cigareve ose produkteve të tjera të duhanit. Nga një perspektivë sociologjike, nuk është vetëm zgjedhje personale, por një fenomen që lidhet ngushtë me ndikimet dhe presionet shoqërore. Disa pinë duhan për të ulur stresin, të tjerë për kënaqësi dhe disponim, ndërsa të tjerë për shkak të ndikimit të bashkëmoshatarëve, medias, prindërve (duhanpirësve) dhe disponueshmërisë së produkteve të duhanit. Sociologët e shohin nikotinizmin si formë sjelljeje devijuese që tregon ndikimin e mjedisit shoqëror në zgjedhjet dhe zakonet e të rinjve.

Sot pirja e duhanit konsiderohet si një nga rreziqet më të zakonshme shëndetësore në botë, veçanërisht te të rinjtë. Konsumi i alkoolit shkakton probleme personale, familjare dhe shoqërore. Sipas Organizatës Botërore

Konsumi i alkoolit shkakton probleme personale, familjare dhe shoqërore

të Shëndetësisë rreth 10.8% e adoleshentëve të moshës trembëdhjetë deri në pesëmbëdhjetë vjeç përdorin duhan, që do të thotë se miliona të rinj janë të ekspozuar ndaj rreziqeve të nikotinës dhe substancave të tjera toksike në cigare. Në Republikën e Maqedonisë së Veriut situata është shqetësuese: shkalla e pirjes së duhanit te të rinjtë nën tetëmbëdhjetë vjeç arrin rreth 40%, ndërsa një pjesë e madhe e tyre provojnë cigare rreth moshës trembëdhjetë vjeç. Pirja e duhanit nuk është vetëm zakon, por varësi që është vështirë për t'u kapërcyer. Dëmi më i madh nga pirja e duhanit shkaktohet nga nikotina, e cila ka një efekt të dëmshëm në tru dhe rrit rrezikun e sëmundjeve kronike. Për të zvogëluar pirjen e duhanit te të rinjtë, parandalimi është thelbësor dhe përfshin edukimin në shkolla, mbështetjen psikologjike për të krijuar një neveri ndaj pirjes së duhanit, masa dhe kontrollë më të rrepta mbi shitjen e cigareve te të miturit, etj.

Pirja e duhanit: një zakon që shkakton pasoja serioze për shëndetin

VARËSIA NGA TEKNOLOGJIA

Sociologët varësinë moderne ndaj teknologjisë e quajnë **varësi digjitale ose teknologjike**. Kjo do të thotë se dikush ka nevojë të vazhdueshme dhe të pakontrolluar që të jetë në telefonin, kompjuterin ose mediat sociale dhe mezi mund të kalojë një ditë pa to.

Vitet e fundit interneti është bërë pjesë e domosdoshme e jetës së përditshme të të rinjve, si në botë ashtu edhe në vendin tonë. Ai u lejon atyre komunikim më të lehtë, qasje në informacion, të mësuarit përmes platformave digjitale dhe zhvillimin e shkathtësive digjitale. Përmes mediave sociale ata mbajnë kontakte me shokët, ndajnë përvoja dhe marrin pjesë në komunitete të ndryshme digjitale. Për shumë njerëz interneti gjithashtu është një hapësirë për kreativitet, argëtim dhe informacion. Rezultatet e hulumtimit tregojnë se sot një pjesë e madhe e të rinjve ndiejnë nevojë të vazhdueshme që të jetë në internet dhe se dita e tyre fillon dhe mbaron duke kontrolluar mesazhe, video ose njoftime.

Prandaj lind pyetja se teknologjia a na shërben, apo bëhemi të varur prej saj.

Sipas të dhënave nga Enti Shtetëror i Statistikave, pothuajse të gjithë të rinjtë në Republikën e Maqedonisë së Veriut të moshës pesëmbëdhjetë deri në njëzet e katër vjeç përdorin internetin, ndërsa një pjesë e

madhe e tyre janë të lidhur me internetin çdo ditë. Hulumtimet tregojnë se më shumë se 97% e të rinjve hyjnë në internet disa herë në ditë, që do të thotë se ata janë pothuajse vazhdimisht të lidhur përmes telefonave celularë, tabletave ose kompjuterëve. Një studim i kryer nga Instituti për Kërkime Sociologjike, Politike dhe Ligjore tregon të dhëna shqetësuese, përkatësisht se më shumë se gjysma e nxënësve të shkollave të mesme të anketuara tregojnë shenja të përdorimit problematik të internetit. Ata

Interneti na lidh me të gjithë botën, por na distancon nga ata që ulen pranë nesh

kalojnë shumë kohë të lidhur me internetin, kanë vështirësi në kontrollin e përdorimit të tyre dhe ndihen të shqetësuar kur nuk kanë qasje në internet. Për disa adoleshentë koha e kaluar në mediat sociale dhe duke luajtur lojëra online tejkalon pesë orë në ditë.

Sipas një ankete të vitit 2023 në Shtetet e Bashkuara të Amerikës deri në 62% e të rinjve ishin pothuajse vazhdimisht në Instagram dhe 17% pothuajse vazhdimisht në TikTok. Rreth 70% përdornin YouTube çdo ditë dhe 47% Snapçat. Mesatarisht adoleshentët kalonin 4.8 deri në 5.3 orë në ditë në mediat sociale. Pothuajse të gjithë kishin një smartphone, që do të thotë se interneti ishte i disponueshëm për ta në çdo kohë. Një studim tjetër i kryer në Angli tregoi se 60% e fëmijëve flenë me telefonat e tyre celularë, nuk i fkin kurrë ose janë vazhdimisht të lidhur me internetin.

Nga kjo mund të konkludohet se të rinjtë janë kryesisht të varur nga pajisjet digjitale. Por ajo që është më e rëndësishme për ta është të kuptojnë se teknologjia në vetvete nuk është e keqe. Ajo lejon të mësuarit, informacionin, kreativitetin dhe lidhjen me njerëz nga e gjithë bota. Problemi lind kur ajo fillon të menaxhojë kohën, humorin dhe vetëbesimin e tyre.

Nëse nuk mund të shkëputeni nga telefoni juaj, nëse ndiheni të shqetësuar kur nuk keni internet, ose nëse i neglizhoni përgjegjësitë tuaja për shkak të mediave sociale, kjo do të thotë se jeni të varur nga ajo digjitale dhe duhet të bëni një pushim. Mesazhi është i qartë: përdorni teknologjinë, por mos e lini t'ju përdorë. Vendosi kufij. Lini mënjane kohë për të mësuar, për t'u çlodhur dhe për t'u shoqëruar personalisht. Kultivoni miqësi të vërteta, bëni ushtrime, lexoni, flisni me familjen tuaj. Koha, vëmendja dhe shëndeti juaj janë më të vlefshme se çdo pëlqim ose ndjekës. Teknologjia duhet të jetë një mjet që ju ndihmon të përparoni, jo një mjet që ju shpërqendron nga jeta reale.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Lexoni historinë „Një ditë nga jeta e Sarës” dhe më pas përgjigjuni pyetjeve.

Sara (16 vjeç) ka orarin e mëposhtëm ditor: Në orën 07:00 zgjohet dhe kontrollon rrjetet sociale për 20 minuta; nga ora 08:00 deri në orën 14:00 është në shkollë dhe përdor telefonin gjatë pushimeve (rreth 60 minuta); në orën 15:00 shikon video gjatë drekës (30 minuta);

nga ora 16:00 deri në orën 18:00 mëson dhe shkruan detyrat e shtëpisë, por në të njëjtën kohë kontrollon mesazhet (rreth 40 minuta);

nga ora 19:00 deri në orën 21:30 luan lojëra në internet dhe kontrollon rrjetet sociale (2.5 orë);

në orën 22:30, para se të shkojë në shtrat, qëndron në telefon edhe për 30 minuta.

Pyetje: Sa kohë kalon Sara në pajisjet digjitale? Krahasoni orarin e saj me tuajin. A është kjo kohë reale?; Çfarë aktivitete mund të bënte Sara pa një ekran?

AKTIVITETI 2. Në fletoren tuaj krijoni tabelën tuaj dhe plotësojeni atë, pastaj llogaritni kohën që ju nevojitet për aktivitetet e mëposhtme:

Aktiviteti	Koha (minuta/orë)
Media sociale	
Lojërat	
YouTube/Netflix	
Mesazhet	
Mësimin e kompjuter	

Pyetje: A jeni të befashuar nga numri? Cila pjesë e përdorimit është e nevojshme dhe cila është zakon? A mund të kaloni një ditë me 50% më pak kohë në pajisjet digjitale? Cila do të ishte më e vështira për t'u reduktuar?

MBANI MEND

Në shoqërinë moderne janë shfaqur varësi që prekin të rinjtë gjithnjë e më shpesh. Prandaj, është shumë e rëndësishme që të rinjtë të dinë se ç'është varësia, si zhvillohet dhe cilat janë pasojat e saj. Ndërgjegjësimi është hapi i parë drejt mbrojtjes. Kur të rinjtë i njohin shenjat e hershme, ata mund të vendosin më lehtë kufij, të kërkojnë ndihmë dhe të marrin vendime të përgjegjshme.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'është varësia?
2. Cilat janë llojet më të zakonshme të varësisë?
3. Shpjegoni nëpërmjet shembujve specifikë cilat janë shkaqet e disa varësive?
4. Çfarë llojesh varësie mund të identifikoni në mjedisin tuaj të afërt?
5. Cilat zakone të shëndetshme mund të ndihmojnë në parandalimin ose zvogëlimin e varësive?
6. Shpjegoni nëpërmjet shembujve cilat janë pasojat e varësive?
7. Shpjegoni se si përdorimi i tepërt i telefonave celularë, rrjeteve sociale dhe internetit bëhet varësi.

1. GRUPET SHOQËRORE

RËNDËSIA DHE PËRCAKTIMI I GRUPEVE

Grupet janë një nga dimensionet më të rëndësishme të jetës shoqërore njerëzore. Njeriu nuk mund të jetojë i izoluar – ai është qenie shoqërore që, në fund të fundit, zhvillohet në grupe të ndryshme. Të gjitha ato formojnë qëndrimet, sjelljen dhe identitetin e tij. Grupet janë të rëndësishme jo vetëm për mbijetesën biologjike, por edhe për zhvillimin psikologjik dhe shoqëror. Prandaj disa sociologë e përcaktojnë sociologjinë si studimin e grupeve.

Grupet mund të ndryshojnë në numrin e anëtarëve, shkallën e organizimit, afërsinë ndërpersonale dhe qëndrueshmërinë. Megjithatë, të gjitha grupet shoqërore kanë disa elemente të përbashkëta. Së pari, anëtarët e tyre angazhohen në një lloj aktiviteti të përbashkët. Së dyti, ata bashkëveprojnë dhe kanë krijuar marrëdhënie. Së treti, ata ndajnë vlera dhe norma të caktuara. Përveç kësaj, çdo grup ka një shkallë të caktuar kohezioni, ose lidhjeje, midis anëtarëve të tij. Janë pikërisht këto elemente që dallojnë grup nga grumbullimet e rastësishme të njerëzve, siç është turmë para një dyqani ose një turmë në rrugë.

Grupi nuk është vetëm një grupim individësh, por një komunitet me identitet të përbashkët. Sociologu gjerman Verner Zombart e përshkruan grupin si një tërësi shpirtërore dhe shoqërore, në të cilën anëtarët kanë ndjenjën e përkatësisë. Kjo do të thotë se ata ndihen si „ne” dhe e udhëheqin sjelljen e tyre në përputhje me normat dhe rrethanat.

Ndjenja e përkatësisë është e rëndësishme në marrëdhëniet me grupet e tjera. Çdo grup mbahet i bashkuar nga ndryshimi midis „neve” dhe „atyre”. Sociologët amerikanë Viliam Samner dhe Çarls Kuli prezantuan konceptin e „brenda grupit” (in-group) dhe „jashtë grupit” (out-group). „Brenda grupi” është grupi me të cilin identifikohemi dhe ndihemi të pranuar, siç janë familja ose shokët e ngushtë. „Jashtë grupi” përjetohet

si i ndryshëm ose konkurrues, siç janë ekipet e tjera sportive ose grupet e tjera shkollore.

Grup miqsh – miqtë janë pjesë e rëndësishme e jetës sonë

LLOJET E GRUPEVE

Grupet në shoqëri mund të dallohen sipas kriterëve të ndryshme, siç janë: madhësia, kohëzgjatja, shkalla e afërsisë ndërmjet anëtarëve dhe shtrirja e tyre. Çdo grup ka karakteristikat e veta dhe ndikohet nga anëtarët e tij në mënyra të ndryshme. **Grupet e hapura** janë ato në të cilat anëtarësimi në grup nuk është i kufizuar në mënyrë strikte. Ato lejojnë

anëtarët e rinj të bashkohen lirisht dhe vullnetarisht dhe të marrin pjesë në aktivitete. Shembuj të grupeve të tilla janë klubet e fitnesit dhe shoqatat sportive. **Grupet e mbyllura** kanë numër të kufizuar anëtarësh dhe kriteret të rrepta për anëtarësim. Anëtarët e rinj rekrutohen vetëm pasi të përmbushin kërkesat ose të marrin miratimin nga grupi. Për shembull, klubet e shahut elitare dhe grupet profesionale (mjekë, avokatë).

Analizoni se çfarë lloj grupi shkollor është klasa shkollore!

Grupet primare janë të vogla, të ngushta dhe grupe intime ku ka lidhje të forta emocionale midis anëtarëve. Familja ose shokët më të ngushtë janë shembuj tipikë. Në këto grupe ekziston besim i ndërsjellë, komunikim dhe respekt për rregullat dhe normat. **Grupet sekondare** janë grupe më të mëdha, formale të krijuara për të arritur qëllime specifike. Anëtarësimi nuk bazohet në lidhje të ngushta, por në detyrat që ka secili anëtar. Grupe të tilla janë parti politike.

Grupet globale përfshijnë njerëz nga vende dhe kultura të ndryshme, të lidhur me interesa dhe qëllime të përbashkëta. Mediat sociale, organizatat ndërkombëtare si OKB-ja, ose shoqatat globale mjedisore janë shembuj të grupeve të tilla. **Grupet e pjesshme** janë të kufizuara në fushë specifike të jetës, siç është shkolla, sporti, puna ose hobi. Anëtarësimi dhe marrëdhëniet në këto grupe ekzistojnë vetëm në atë fushë specifike. Për shembull, një ekip shkollor i mundjes ose një klub libri. **Grupet e përkohshme** formohen për një periudhë të shkurtër kohore dhe për një qëllim specifik. Kur arrijnë qëllimin e tyre, ato zhduken. Shembuj të grupeve të tilla janë grup nxënësish që organizojnë pazar bamirësie shkollor ose një ekip që organizon trajnim/seminar. **Grupet e qëndrueshme** ekzistojnë për një periudhë më të gjatë kohore dhe kanë strukturë të qëndrueshme. Familja, shokët afatgjatë ose shoqatat profesionale janë shembuj të grupeve të qëndrueshme. **Grupet e vogla** kanë numër të vogël anëtarësh dhe lejojnë marrëdhënie të ngushta. Për shembull, një grup prej pesë deri në dhjetë shokë që janë në kontakt çdo ditë. **Grupet e mëdha** kanë shumë anëtarë dhe zakonisht janë formale ose sekondare. Në to lidhjet personale janë më pak të zhvilluara dhe struktura organizative është më e rëndësishme. Shembuj të grupeve të tilla janë klasa jote, ekip i madh sportiv ose kompani.

Grupet shoqërore ndërtojnë të gjithë shoqërinë. Ato janë «tullat ndërtuese» që i mundësojnë shoqërisë të funksionojë, të zhvillohet dhe të krijojë institucione dhe vlera të reja kulturore. Pa grupe njerëzit do të ishin të izoluar dhe shoqëria do të ishte e paqëndrueshme dhe jofunksionale. Grupet ofrojnë bazën për kohezion dhe identitet shoqëror, prandaj ato luajnë një rol të rëndësishëm dhe të pazëvendësueshëm.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Përcaktoni se cilave grupe u përkisni! Shpjegoni cilat karakteristika ju bëjnë unikël; Çfarë nevojash plotësoni në grupet ku bëni pjesë? Cilin grup do të veçonit/nëse është veçanërisht i rëndësishëm për ju dhe pse?

AKTIVITETI 2. Përcaktoni se cilit lloj grupi shoqëror i përket secila nga sa vijon dhe shpjegoni cilat karakteristika identifikoni:

1. Kori i shkollës;
2. Publiku në ndeshje futbolli;
3. Njerëzit që presin autobusin;
4. Të rinjtë në diskotekë;
5. Ekipi i punës në kompani;
6. Një grup i vogël miqsh dhe
7. Ekipi për organizimin e argëtimit shkollor.

MBANI MEND

Njeriu, si qenie shoqërore, nuk mund të jetojë i izoluar, prandaj ai zhvillohet dhe vepron në grupe të ndryshme që formësojnë identitetin, sjelljen dhe qëndrimet e tij. Grupet nuk janë vetëm një tërësi individësh, por komunitete me vlera, norma dhe ndjenja të përbashkëta përkatësie. Ato ofrojnë komunikim, besim dhe bashkëpunim. Ato mund të jenë të madhësive, kohëzgjatjes dhe afërsisë së ndryshme, e për këtë arsye janë funksionale: parësore dhe dytësore, të përkohshme dhe të përhershme, të hapura dhe të mbyllura. Përmes grupeve njeriu mëson, bashkëpunon dhe integrohet në shoqëri, dhe, nga ana tjetër është baza për strukturën shoqërore dhe stabilitetin e shoqërisë.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Cilat janë karakteristikat kryesore të një grupi shoqëror?
2. Si ndryshon një grup shoqëror nga një grup i rastësishëm njerëzish?
3. Pse njerëzit duhet t'u përkasin grupeve shoqërore?
4. Ç'do të ndodhte nëse njerëzit nuk do t'i përkisnin asnjë grupi shoqëror?
5. Shpjegoni pse grupet shoqërore janë të rëndësishme për funksionimin e shoqërisë?
6. Cilat grupe shoqërore kanë ndikimin më të madh te të rinjtë sot?

2. ORGANIZATAT

KONCEPTI I ORGANIZATËS

Koncepti organizatë mund të kuptohet duke kuptuar origjinën e tij etimologjike. Fjala organizatë vjen nga fjala e lashtë greke organon, që do të thotë mjet, instrument, ndihmë. Kjo i referohet thelbit të organizatës: është mjet me të cilin njerëzit arrijnë qëllimet e tyre të përbashkëta. Në kuptimin sociologjik, organizatat janë sisteme të veçanta shoqërore dhe përfaqësojnë dimension specifik të grupeve shoqërore.

Ndërsa koncepti grup i referohet numrit të njerëzve dhe ndërveprimeve midis tyre, organizatë që përqendrohet në koordinimin e roleve, sjelljeve dhe veprimeve. Ajo mundëson koordinimin. Prandaj organizata mund të kuptohet si instrument që lidh individët për veprim të përbashkët dhe të drejtuar. Ky dimension i veprimit në grup është veçanërisht i dukshëm në ceremoni dhe ngjarje të ndryshme publike: dasma, seanca parlamentare, procedura gjyqësore, takime sindikale. Në to ekziston një shpërndarje e qartë e roleve dhe modeleve të paracaktuara të sjelljes.

Sociologu francez Zhorzh Gurviç i përcakton organizatat si sjellje kolektive të paracaktuara, të rregulluara në mënyrë hierarkike dhe qendrore, sipas skemave pak a shumë të përafërta. Ky përkufizim tregon se organizimi nuk është i rastësishëm, por i strukturuar nga rregulla të përcaktuara qartë. Edhe pse duket si një dimension abstrakt, organizimi është një fenomen konkret shoqëror. Ai bëhet real përmes roleve dhe detyrave të organizatorëve.

Organizata nganjëherë përfaqësohet nga njerëz specifikë – organizatorë ose koordinatorë. Ata kanë detyrën e udhëheqjes së grupit, shpërndarjes së përgjegjësisë dhe sigurimit që gjërat të shkojnë sipas planit. Ky lloj

quhet **organizatë formale** sepse ka role dhe përgjegjësi të përcaktuara qartë. Në raste të tjera nuk ka udhëheqës të veçantë. Të gjithë anëtarët marrin pjesë së bashku dhe marrin përsipër detyra të ndryshme sipas nevojës. Në këtë rast është **organizatë joformale** ku marrëdhëniet janë më të relaksuara dhe nuk ka ndarje të rreptë të roleve.

Organizimi është parakusht i domosdoshëm për veprim efektiv kolektiv. Nevoja për organizim lind nga disa faktorë. Së pari, çdo veprim kolektiv kërkon ndarjen në role. Së dyti, një nga këto role është udhëheqja ose

Çdo individ ka rolin e vet në organizatë

menaxhimi i të tjerëve. Së treti, menaxhimi kërkon njohuri dhe aftësi specifike që zotërohen nga një numër i vogël njerëzish. Paralelisht me këtë, anëtarët e mbetur mund të bëhen gradualisht pasivë dhe të krijojnë kulturë të veçantë organizative me vlerat dhe normat e tyre. Organizimi është instrument i domosdoshëm i shoqërisë moderne. Ai mundëson rendin, koordinimin dhe arritjen e qëllimeve të përbashkëta.

Megjithatë, analizat kritike tregojnë se, nëse lihet pa u kontrolluar, vetë organizata tenton të distancohet nga anëtarët e grupit ose nga shoqëria. Këtë fenomen, sociologu i njohur Robert Mihels e quajti „ligji i hekurt i oligarkisë“. Sipas tij, *çdo organizatë në mënyrë të pashmangshme shndërrohet në oligarki (pushtet për pak njerëz që nuk kanë interesa të caktuara) me kalimin e kohës.*

LLOJET E ORGANIZATAVE

Në sociologji, ekzistojnë ndarje të ndryshme të organizatave, ndërsa një nga kryesoret është ndarja në organizata formale dhe joformale. Shkollat, spitalet, ushtria ose kompanitë shpesh citohen si shembuj të **organizatave formale**. Megjithatë, një organizatë nuk duhet të kuptohet si ndërtesë ose si objekt material. Ajo përfaqëson një aspekt specifik të një grupi – mënyrën se si anëtarët e saj janë të lidhur, të koordinuar dhe të drejtuar drejt qëllimeve të përbashkëta.

Kur një shkollë referohet si organizatë formale, ajo kuptohet si model sipas të cilit organizohen faktorët: nxënësit, mësimdhënësit, drejtori, shërbimet profesionale dhe personeli tjetër. Ky model nënkupton qëllime të përcaktuara saktësisht, rregulla të përcaktuara qartë dhe ndarje hierarkike të roleve. Të gjithë e dinë se ç'është përgjegjëse dhe kush është përgjegjës për çfarë.

Për shkak të kësaj strukture marrëdhëniet në organizatën formale janë formale dhe racionale. Ato bazohen në ekspertizë, profesionalizëm, respekt për rregullat dhe marrëdhënie jopersonale. Kështu, organizata shfaqet si sistem i rregullt që mundëson arritjen efikase të qëllimeve të përbashkëta.

Organizatat joformale lindin spontanisht, pa rregulla dhe rregullore të paracaktuara. Ato më shpesh shoqërohen me grupe shoqërore primare, siç janë grupet e miqësisë, grupet e nxënësve ose grupet e lagjes. Në këto raste lidhja bazohet në afërsi, besim dhe interesa të përbashkëta.

Megjithatë, organizimi joformal mund të lindë edhe brenda kornizës së grupeve sekondare. Shembuj të tillë janë komunitetet kolegjiale dhe vendet e punës.

Njerëzit lidhen me ata që ndajnë besime, zakone ose interesa të ngjashme, duke krijuar një rrjet joformal marrëdhëniesh.

Takim biznesi në një kompani – shembull i një organizate formale

Një grup miqsh – shembull i një organizate joformale

Këto marrëdhënie ndonjëherë mund të jenë më efektive sesa një strukturë formale. Prandaj një udhëheqës formal, siç është drejtor shkolle, mund të ketë më pak ndikim real sesa një mësimdhënës që ka fituar besim dhe mbështetje në grupin joformal.

Një shembull tipik i një organizate joformale midis adoleshentëve është grup nxënësish të shkollës së mesme që lidhen mbi interesa të ngjashme – për shembull, dashuria për sport, muzikë ose videolojëra të caktuar. Ata nuk kanë rregulla zyrtare ose udhëheqës të zgjedhur, por funksionojnë si grup i bazuar në miqësi, besim dhe besnikëri. Megjithatë nuk është organizatë joformale, ky grup mund të ketë ndikim të madh në mendimet, sjelljet dhe vendimet e anëtarëve të tij.

Selia e Bashkimit Evropian në Bruksel

LLOJET E ORGANIZATAVE SHOQËRORE

Organizatat në shoqëri mund të ndahen sipas fushës në të cilën veprojnë. Më të zakonshmet janë organizatat politike, ekonomike, kulturore dhe sociale. Secila prej tyre ka një qëllim dhe rol të ndryshëm, por emëruesi i tyre i përbashkët është ekzistenca e veprimit të organizuar dhe të koordinuar.

Organizatat politike lindin pas pushtimit dhe kontrollit të pushtetit politik. Ato shfaqen në kuadër të grupeve politike si partitë dhe lëvizjet politike, por edhe brenda vetë institucioneve shtetërore – parlamentit, qeverisë, ministrive ose komunave. Në nivel ndërkombëtar organizata të tilla janë Kombet e Bashkuara ose Bashkimi Evropian. Për shembull, partia politike organizohet për të fituar zgjedhjet dhe për të qeverisur shtetin, ndërsa këshilli komunal merr vendime që janë të rëndësishme për bashkësinë lokale.

Organizatat ekonomike lidhen me prodhimin, shkëmbimin dhe shpërndarjen e mallrave dhe shërbimeve ekonomike. Në të kaluarën në shoqëritë tradicionale nevojat ekonomike plotësoheshin nga familja. Sot dominojnë organizatat formale ekonomike, qëllimi kryesor i të cilave është efikasiteti dhe fitimi. Këto janë firmat, bankat, shoqatat tregtare ose odat e tregtisë. Për shembull, një kompani veshjesh organizon punëtorët, menaxherët dhe burimet në mënyrë që të arrijë fitime në treg.

Organizatat kulturore themelohen për zhvillimin dhe ruajtjen e kulturës. Ato mund të lidhen me artin, traditën, gjuhën, arsimin ose vlerat shpirtërore. Shembujt përfshijnë teatrot, muzetë, shoqëritë kulturore dhe artistike, bibliotekat ose shkollat. Për shembull, një shoqëri folklorike nxit traditën popullore përmes poezisë, ndërsa një bibliotekë ofron qasje në libra dhe njohuri.

Organizatat sociale synojnë përmbushjen e nevojave shoqërore dhe ndihmën e njerëzve. Ato nuk synojnë fitimin, as pushtetin, por mirëqenien shoqërore dhe solidaritetin. Ato organizojnë mbështetje për grupet e varfra dhe të cenueshme, mbrojtjen e fëmijëve, të moshuarit ose personat me aftësi të kufizuara. Shembujt përfshijnë qendrat e punës sociale, shtëpitë për persona të moshuar, Kryqin e Kuq dhe organizata të ndryshme humanitare. Për shembull, një grup vullnetarësh që mbledh rroba dhe ushqime për familjet në krizë është formë e organizimit shoqëror. Edhe pse këto lloje organizatash kanë qëllime të ndryshme, ato tregojnë se si njerëzit bashkohen dhe organizohen për të arritur interesa dhe vlera të caktuara.

Shtëpi për të moshuar

Pushteti në organizata

Sipas Maks Weberit burokracia është mënyra më racionale e organizimit të institucioneve të mëdha dhe komplekse, siç janë shteti, sistemet ekonomike ose shërbimet administrative. Ajo siguron rendin, parashikueshmërinë dhe efikasitetin përmes rregullave të qarta, hierarkisë dhe roleve të përcaktuara saktësisht. Në sistemin e tillë, të gjithë e dinë se cilat detyra u caktohen. Kjo strukturë është e rëndësishme për shpërndarjen e pushtetit. Në organizatë burokratike, pushteti nuk bazohet në karakteristikat personale, por në pozicionin në hierarki. Ai që zë një pozicion më të lartë merr vendime dhe udhëheq të tjerët. Kjo krijon një shpërndarje të qartë të pushtetit që rrjedh nga nivelet e larta në ato më të ulëta. Pushteti përcaktohet formalisht dhe lind nga funksioni, jo nga marrëdhëniet private.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Analizoni shkollën tuaj si organizatë dhe përcaktoni se çfarë lloj organizate i përket, çfarë lloj strukture hierarkike, shpërndarjeje të pushtetit, karakteristikash dhe qëllimesh ka. A bashkëpunon me organizata të tjera dhe çfarë lloj organizatash i përkasin ato?

AKTIVITETI 2. Krahasoni organizatën e shkollës suaj me ndonjë organizatë humanitare (sipas zgjedhjes suaj)! Pastaj përgjigjuni pyetjeve.

Pyetje:

1. Cila nga këto është organizatë formale, nëse është joformale?
2. Cilat karakteristika të organizatave ju ndihmojnë të dalloni ndryshimet midis tyre? (Për shembull: rregullat, detyrat, rolet, fleksibiliteti).
3. A mendoni se një shkollë mund të ketë elemente të një organizate humanitare? Shpjegojeni me një shembull.

MBANI MEND

Organizata është instrument përmes të cilit njerëzit arrijnë qëllimet e tyre të përbashkëta. Ajo mundëson koordinimin, shpërndarjen e roleve dhe veprimin efektiv kolektiv. Mund të jetë organizatë joformale, me rregulla të qarta, hierarki ose udhëheqës, ose joformale, e bazuar në besim, miqësi dhe lidhje spontane. Organizatat ndryshojnë në qëllimin e tyre – politik, ekonomik, kulturor dhe social, ndërsa demonstrojnë aftësinë e njerëzve për t'u bashkuar për pushtet, fitim, vlera kulturore ose ndihmë sociale. Në organizatat formale, pushteti bazohet në pozicion dhe hierarki, duke siguruar rend, parashikueshmëri dhe efikasitet.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'është organizata?
2. Çfarë llojesh organizatash ekzistojnë?
3. Cilat janë parakushtet për formimin e një organizate?
4. Pse krijohen organizatat shoqërore?
5. Cilat organizata kanë ndikimin më të madh në jetën e përditshme të qytetarëve?

3. INSTITUCIONET

KONCEPTI I INSTITUCIONEVE

Jeta shoqërore e njerëzve nuk zhvillohet rastësisht, por brenda kornizës së institucioneve të caktuara shoqërore. Kjo do të thotë se sjellja është e organizuar dhe e rregulluar në mënyrë të qëndrueshme dhe stabile. Përmes institucioneve shoqëria arrin qëllimet dhe vlerat e saj të rëndësishme.

Kur vlera, norma, interesi dhe nevoja të caktuara të njerëzve vazhdojnë për një kohë të gjatë, ato bëhen modele të zakonshme dhe të pranuar të sjelljes. Me kalimin e kohës rregulla dhe akte të ngjashme

Muzeu arkeologjik në Shkup

sjelljeje lidhen dhe forcohen. Kështu, krijohen institucione shoqërore, si për shembull: familja, shkolla, shteti ose feja. Ato përfaqësojnë sistem të vërtetuar (të vendosur) vlerash dhe rregullash sipas të cilave sillen njerëzit.

Për shembull, kur individët kanë problem shëndetësor, ata kërkojnë zgjidhje në institucion shëndetësor – një klinikë ambulatorie, një spital ose një klinikë. Kur dikush kërkon drejtësi, ata i drejtohen gjykatës si institucion juridik. Një fëmijë fillon arsimin në moshën gjashtë vjeç në shkollë, e cila përfaqëson një institucion arsimor dhe një formë të organizuar të procesit arsimor.

Sipas aktiviteteve që kryejnë, institucionet mund të jenë: **politike** (parlamenti, qeveria), **ekonomike** (bankat, ndërmarrjet), **kulturore** (muzetë, teatrot, galeritë), **arsimore** (shkollat, fakultetet), **juridike** (gjykatat), **riprodhuese** (martesa, familja). Çdo institucion ekziston për të përmbushur një nevojë specifike shoqërore dhe rregullon sjelljen e individëve në sferë të caktuar të jetës.

FAMILJA

*„Njeriu së pari mëson të jetë burrë në familjen e tij.”
– Johan Hajnrih Pestalloci (pedagog)*

KONCEPTI DHE FUNKSIONET E FAMILJES

Familja është institucioni i parë dhe më i vjetër, ekzistenca e të cilit është regjistruar në të gjitha shoqëritë. Format e saj ndryshojnë në varësi të modeleve kulturore dhe zhvillimit të shoqërisë në përgjithësi. Përveç ndryshimeve në numrin e anëtarëve, marrëdhëniet familjare, lidhjet martesore dhe farefisnore, ekzistojnë

karakteristika të përbashkëta që e përcaktojnë. Familja është grup parësor, anëtarët e të cilit janë të lidhur me anë të farefisnisë (përveç partnerëve martesor dhe familjeve me fëmijë të adoptuar) dhe që ka funksione të caktuara. Sipas Veberit, familja si institucion është sistem i rregulluar ligjërisht i marrëdhënieve martesore, farefisnore ose adoptuese midis anëtarëve të saj, në të cilin strukturohen autoriteti dhe rolet. Kjo mundëson realizimin e funksioneve ekonomike, riprodhuese dhe sociale. Për shkak se ka disa funksione, familja thuhet se është shumëfunktionale. Me funksionet që kryen, familja ndikon në mirëmbajtjen e të gjithë shoqërisë.

Përfaqësim konceptual i familjes

Funksionet kryesore të familjes janë: ekonomike, riprodhuese, mbështetëse emocionale dhe socializuese.

Funksioni ekonomik i familjes konsiderohej si qëllimi i saj për të mirëmbajtur jetën e përditshme të të gjithë anëtarëve të saj në mënyrë cilësore përmes përmbushjes së nevojave të tyre nga familja. Në të kaluarën familjet ishin njësi produktive (të vetëmjaftueshme), sepse ato vetë siguronin produktet më të nevojshme – ushqim, veshmbathje dhe mallra shtëpiake. Familja e sotme, megjithatë, është kryesisht një bashkësi në të cilën njerëzit punojnë dhe fitojnë para, ndërsa nevojat e tyre plotësohen përmes blerjes së produkteve dhe shërbimeve të përshtatshme. Ky funksion konsiderohet veçanërisht i rëndësishëm, sepse pikërisht nëpërmjet tij është e mundur përmbushja e funksioneve të tjera të familjes.

Funksioni riprodhues lidhet me vazhdimësinë dhe mbijetesën e bashkësisë njerëzore. Kjo do të thotë se familja, si bashkësi e qëndrueshme shoqërore, siguron lindjen e pasardhësve të rinj dhe ripërtëritjen biologjike të shoqërisë dhe njerëzimit në tërësi. Në familjen moderne ekziston një ndarje e funksioneve gjinore dhe riprodhuese. Ky është rezultat i planifikimit familjar, ku numri i anëtarëve të tij planifikohet paraprakisht. Funksioni riprodhues mund të realizohet pjesërisht me ndihmën e institucioneve shëndetësore përmes fekondimit artificial dhe in vitro. Në mënyrë të ngjashme, birësimi i fëmijëve është mënyrë për të zgjeruar familjen.

Funksioni mbështetës emocional i familjes është po aq i rëndësishëm sa ai ekonomik dhe produktiv. Familja siguron jo vetëm kushte materiale për jetën, por edhe dashuri, kujdes dhe siguri emocionale.

Në të krijohet afërsia midis prindërve dhe fëmijëve, të cilët ofrojnë mbështetje dhe mirëkuptim të ndërsjellë. Pikërisht përmes kësaj lidhjeje emocionale fëmijët zhvillojnë empati, vetëbesim dhe qëndrueshmëri.

Funksioni socializues i familjes lidhet me integrimin e fëmijës në komunitetin shoqëror. Familja ka një rol kyç dhe parësor në këtë proces. Është komuniteti i parë të cilit i përket fëmija, ndërsa prindërit janë individët nga të cilët ai ose ajo fiton aftësi themelore jetësore, vlera, norma, modele sjelljeje dhe aftësi të rëndësishme shoqërore.

Në të kaluarën fëmijët shpesh përfaqësonin forcën punëtore në familje, puna e të cilëve përdorej për të kryer detyra të ndryshme shtëpiake dhe bujqësore. Sot roli i fëmijës ka ndryshuar ndjeshëm. Përgjegjësia e tij kryesore është edukimi, loja dhe zhvillimi, domethënë shijimi i fëmijërisë pa barrën e përgjegjësiqve që vijnë me moshën madhore. Megjithatë, pikërisht nëpërmjet familjes fëmija gradualisht mëson dhe pranon rolet e të rriturve, duke u përgatitur për pjesëmarrje aktive dhe të përgjegjshme në jetën shoqërore. Përmesja e këtyre dhe funksioneve të tjera të familjes varet në masë të madhe nga lloji i shoqërisë dhe konteksti shoqëror. Në këtë kuptim zakonisht bëhet një dallim midis familjeve tradicionale dhe moderne.

FAMILJA TRADICIONALE DHE MODERNE

Siç është theksuar tashmë, familja është bashkësi shoqërore parësore. Megjithatë, struktura dhe roli i familjes nuk mbeten të pandryshuara gjatë gjithë zhvillimit historik. Përkundrazi, me ndryshimet në shoqëri, ndryshojnë edhe organizimi, funksionet dhe marrëdhëniet në familje. Ekzistojnë ndarje të ndryshme të familjes. Këtu do të ndalemi në ndarjen e familjes tradicionale dhe moderne.

Në **familjen tradicionale** funksioni ekonomik lidhet me aktivitetin prodhues që e bën familjen të vetëmjaftueshme dhe të vetëqëndrueshme. Të gjithë anëtarët, përfshirë fëmijët, marrin pjesë në sigurimin e kësaj vetëmjaftueshmërie, të cilët, me punën e tyre, kontribuojnë në kuadrin e aktiviteteve shtëpiake dhe bujqësore.

Autoriteti në familjen tradicionale më shpesh mbahet nga babai, ose burri. Ai merr vendime që prekin të gjithë anëtarët e familjes. Nëna, ose gruaja, zakonisht luan rolin e amvisës.

Fëmijët nuk kanë të drejtë të marrin vendime të pavarura, as nuk marrin pjesë në procesin e vendimmarrjes, edhe kur preken drejtpërdrejt prej tyre. Të rriturit përcaktojnë rrugët e tyre të jetës, zgjedhjen e arsimit dhe në raste të caktuara zgjedhjen e partnerit të tyre martesor.

Në **familjen moderne** shumë nga karakteristikat e përmendura më parë janë të pranishme. Sot familja është komunitet konsumatorësh në të cilin të dy prindërit marrin pjesë në mënyrë të barabartë në sigurimin e burimeve financiare. Nëna nuk është më vetëm një amvisë, por është më shpesh një grua punëtore që kontribuon në mënyrë të barabartë në jetën ekonomike dhe merr pjesë në marrjen e vendimeve në familje.

Rolet midis bashkëshortëve janë të shpërndara më në mënyrë të barabartë. Ata kryejnë së bashku detyrat e shtëpisë, kujdesen për fëmijët dhe marrin vendime dhe marrëveshje midis tyre. Kjo do të thotë se autoriteti në familje shpërndahet në mënyrë të barabartë.

Fëmijët kanë liri më të madhe për të vendosur për çështje që i prekin drejtpërdrejt, në përputhje me moshën dhe pjekurinë e tyre. Ata kanë të drejtë të shprehin pikëpamjet dhe dëshirat e tyre.

Familje tradicionale

Fëmijëria kuptohet si periudhë loje pa shqetësime, zhvillimi personal dhe edukimi që përbën bazën për jetën e mëvonshme.

Familja moderne shpesh quhet **familje bërthamore** sepse zakonisht përbëhet vetëm nga dy breza: prindërit dhe fëmijët e tyre. Në të kundërt, familja tradicionale ishte e zgjeruar, domethënë përbërja e saj përfshinte disa breza dhe anëtarë të familjes së zgjeruar, më shpesh gjyshërit, por ndonjëherë edhe të afërm të tjerë të ngushtë si xhaxhallarët, hallat dhe fëmijët.

Familje moderne

Prandaj, familja bërthamore përfaqëson bashkësi familjare më të vogël dhe më të thjeshtë, ndërsa familja e zgjeruar përfshin disa breza dhe një rreth më të gjerë marrëdhëniesh farefisnore, të cilët jetojnë së bashku ose funksionojnë si tërësi e vetme.

Përveç llojeve tradicionale dhe moderne të familjeve të përmendura dhe të shpjguara, sot flasim për lloje të tjera: familje me një prind të vetëm, familje të rindërtuara dhe adoptuese.

Familjet me një prind të vetëm janë familje të njërit prind dhe fëmijëve të tij/saj. Kjo do të thotë se detyrimet, përgjegjësitë dhe funksionet e kësaj familjeje kryhen nga një prind ligjor.

Familjet e rindërtuara janë familje që lindin kur njëri ose të dy prindërit formojnë familje të re me një partner të ri. Kjo krijon familje të reja me anëtarë të lidhur, por edhe anëtarë që nuk kanë lidhje familjare. Në këto familje krijohen rregulla të përbashkëta që zbatohen në mënyrë të barabartë për të gjithë anëtarët dhe u përshtaten atyre.

Familjet birësuese janë familje që birësojnë fëmijë të cilët, për arsye të ndryshme, kanë mbetur pa kujdes prindëror. Edhe pse prindërit birësues në këto raste nuk janë prindërit biologjikë të fëmijëve të birësuar, ata kanë të gjitha të drejtat dhe detyrimet ligjore si prindër biologjikë. Fëmija mbetet anëtar i plotë i familjes, me të drejtën e mbiemrit, trashëgimisë dhe të gjitha të drejtat e tjera që rrjedhin nga anëtarësia në familje, si status integral identiteti në komunitetin e tij të ri.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Mendoni për institucionet si pjesë të jetës suaj të përditshme dhe nevojat që ato plotësojnë.

AKTIVITETI 2. Diskutoni me të rritur nga breza të ndryshëm (për shembull, prindërit tuaj dhe prindërit e tyre) mënyrën se si janë rritur ata dhe si jeni rritur ju. Cilat autoritete ishin dominuese në fëmijërinë e tyre dhe tuajën?

AKTIVITETI 3. Hulumtoni strukturën e familjeve sipas numrit të anëtarëve në Republikën e Maqedonisë së Veriut!

MBANI MEND

Institucioni është krijim shoqëror i përhershëm dhe i rregullt që rregullon marrëdhëniet dhe plotëson nevojat njerëzore, siç janë shëndetësia, arsimi ose drejtësia. Familja, si institucioni më i vjetër dhe parësor, siguron funksionin ekonomik, riprodhues dhe socializues, duke formuar vlerat themelore, normat dhe logjikën e fëmijës. Familja tradicionale u zgjerua dhe autoriteti u përqendrua te babai, ndërsa familja moderne bërthamore është më e vogël, me role më të shpërndara në mënyrë të barabartë, prindër të barabartë dhe më shumë liri për fëmijët. Familja si institucion siguron rend, mbështetje dhe vazhdimësi të shoqërisë.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'janë institucionet?
2. Ç'janë institucionet sipas qëllimit që arrijnë?
3. Ç'është familja?
4. Si ndryshojnë familjet tradicionale nga ato moderne?
5. Çfarë llojesh familjesh ekzistojnë?

4. MARTESA DHE LLOJET E MARTESAVE

Pothuajse të gjitha shoqëritë dhe kulturat kanë rregulla të caktuara sipas të cilave formohet një familje. Në shumicën e shoqërive familja është bashkësi e bazuar në martesë ose lind nga një bashkim i themeluar ligjërisht midis dy partnerëve. Megjithatë, këto rregulla nuk janë të detyrueshme për të gjitha shoqëritë dhe të gjitha periudhat historike.

Në këtë përkufizim bëhet fjalë për **martesë monogame** ose martesë midis dy partnerëve. Martesa monogame, megjithëse forma më e zakonshme dhe dominuese e martesës sot nuk është lloji i vetëm i martesës. Historikisht, asaj i parapriu **martesa poligame** ose **në grup**, në të cilën bashkimi martesor përbëhet nga disa anëtarë. Poligjinia është kur një burrë martohet me disa gra, ndërsa poliandria është kur një grua martohet me disa burra. Martesat poligame janë forma më e vjetër e bashkimit martesor, megjithëse në disa vende ato janë ende të pranishme sot si martesë të lejuara ligjërisht. Në shumicën e vendeve moderne, poligamia është e ndaluar ligjërisht.

Të sapomartuarit

Sipas **Ligjit për Familjen të Republikës së Maqedonisë së Veriut**, martesë përkufizohet si bashkim jetësor i rregulluar ligjërisht midis një burri dhe një gruaje, i cili krijohet me pëlqimin e lirë dhe vullnetar të bashkëshortëve të ardhshëm dhe rregullohet nga rregulloret ligjore. Korniza e bashkimit martesor realizohet nga të drejtat, detyrimet dhe përgjegjësitë e bashkëshortëve, si dhe detyrimet e tyre ndaj familjes dhe fëmijëve.

Martesa është **bashkim relativisht i përhershëm** midis dy personave që kanë vendosur vullnetarisht ta formojnë atë. Ajo ka dimension biologjik, social, emocional dhe juridik. Thuhet se është relativisht e përhershme sepse mund të anulohet ose të divorcohet.

Përkufizimi i martesës ndryshon në vende të ndryshme. Në shumë vende ajo nuk kufizohet më vetëm në bashkim midis burrave, por njëj edhe **martesat e të njëjtës gjini**, ose martesat midis dy burrave ose çifteve.

Martesa mund të jetë **formale, joformale ose fetare, varësisht nga mënyra se si lidhet**.

Martesa formale ose qytetare është kur një martesë **rregullohet ligjërisht** dhe lidhet sipas rregullave ligjore të shtetit. Për përfundimin e saj kërkohen disa parakushte, siç janë pëlqimi vullnetar i të dy bashkëshortëve, respektimi i kufizimeve ligjore mbi lidhjen farefisnore, moshën dhe kushte të tjera të përcaktuara.

Martesa joformale është bashkim midis dy partnerëve që **nuk është i rregulluar ligjërisht**. Ky lloj martese quhet **bashkëjetesë**. Martesa joformale është e zakonshme në shoqëritë bashkëkohore, veçanërisht midis të rinjve që duan të testojnë suksesin e marrëdhënies dhe jetës së tyre së bashku para se të zyrtarizojnë martesën.

Nëse martesa lidhet sipas rregullave të një feje të caktuar, atëherë ajo konsiderohet **martesë fetare**. Ky lloj martese zakonisht lidhet nga një zyrtar fetar ose një person tjetër fetar. Përfundimi kryhet sipas riteve dhe ritualeve fetare, duke respektuar traditat fetare, normat morale dhe rregullat e martesës të përcaktuara nga feja specifike. Ky lloj martese në shumicën e vendeve është joformal, pasi nuk është i rregulluar ligjërisht.

Martesa që nuk realizon funksionin riprodhues quhet **martesë pa fëmijë**. Martesa pa fëmijë mund të jetë një zgjedhje personale nëse partnerët në martesë nuk kanë fëmijë, kjo mund të jetë për shkak të disa arsyeve sociale (luftë, kriza ekonomike), për shkak të arsyeve shëndetësore të njërit prej partnerëve, etj.

DHUNA NË FAMILJE

„Të gjitha familjet e lumtura janë njësoj, por çdo familje e palumtur është e palumtur në mënyrën e vet.” – Lev N. Tolstoi

Familja është grupi kryesor shoqëror në të cilin marrëdhëniet midis anëtarëve të saj duhet të jenë të ngushta, intime, emocionale dhe të sqarta. Ky është imazhi që secili prej nesh ka për familjen si institucion shoqëror – jo vetëm si ideal, por si realitet. Megjithatë, në kundërshtim me këtë imazh të dëshirueshëm, ne

flasim gjithnjë e më shumë për dhunën në familje. Vetë koncepti tregon qartë problemin – dhunën që ndodh brenda familjes.

Gruaja e ekspozuar ndaj dhunës psikologjike nga partneri

Ky problem ka ekzistuar gjithmonë, por u bë më akut në vitet 1970, si rezultat i përpjekjeve të lëvizjes feministe për ta njohur dhe adresuar atë. Deri atëherë dhuna ndaj anëtarëve të familjes shpesh justifikohej si disiplinë e rreptë në rritjen e fëmijëve ose si ndëshkim për mosbindje nga ana e grave. Edhe pse të gjithë anëtarët e familjes mund të jenë viktimë, më shpesh janë burri dhe gruaja.

Në legjislacionin aktual maqedonas dhuna në familje përkufizohet në Ligjin për Parandalimin dhe Mbrojtjen nga Dhuna ndaj Grave dhe Dhunës në Familje. Sipas ligjit, dhuna në familje përfshin abuzimin, ngacmimin, rrezikimin e sigurisë, dëmtimin trupor, si dhe dhunën seksuale ose dhunën tjetër fizike dhe psikologjike. Ajo shkakton ndjenja pasigurie, kërcënimi ose frike të bashkëshortët, prindërit, fëmijët, ish-bashkëshortët dhe kushdo tjetër që jeton ose ka jetuar në të njëjtën familje.

Dhuna në familje mund të jetë psikologjike, fizike dhe ekonomike.

Dhuna psikologjike është e vështirë për t'u vënë re dhe shpesh zbulohet vonë, duke lënë pasojë të thella në shëndetin mendor të viktimës, siç janë mungesa e vetëbesimit, paqëndrueshmëria emocionale dhe frika. Ky grup përfshin nënçmimin, fyerjen, manipulimin, xhelozinë e tepërt, izolimin nga familja dhe shokët dhe sjelljen kontrolluese. Viktima shpesh e percepton gabimisht një sjellje të tillë si kujdes ose dashuri.

Dhuna fizike manifestohet përmes përdorimit të forcës fizike kundër një anëtar të familjes, më shpesh kundër një anëtar të dobët ose të varur. Kjo formë është më e dukshme sepse lë lëndime fizike, ndërsa nganjëherë pasojat të përhershme.

Dhuna ekonomike krijon varësi financiare të viktimës nga autori i krimit. Kjo mund të manifestohet përmes mbajtjes së të ardhurave, ndalimeve të punësimit, kontrollit të plotë mbi shpenzimet ose kufizimit të qasjes në burimet financiare.

Edhe pse të ndryshme në formë, këto lloje dhune shpesh janë të ndërthurura. Në familjet ku ekziston një lloj dhune, zakonisht janë të pranishme forma të tjera. Ato shpesh shoqërohen me alkoolizëm dhe varësi të tjera.

Sot ndërgjegjësimi për këto çështje është rritur ndjeshëm. Fëmijët janë të informuar për të drejtat dhe liritë e tyre, ndërsa shoqëria ka institucione që i mbrojnë ata, kështu që dhuna fizike nuk konsiderohet më një formë e pranueshme e dhunës. Ekzistojnë mekanizma për të mbrojtur gratë, por dhuna është ende e pranishme. Përveç grave dhe fëmijëve, viktima mund të jenë të moshuar, si dhe anëtarë të tjerë të familjes që janë të pafuqishëm të rezistojnë.

Dhuna fizike ndaj një gruaje në një mjedis familjar

Kontroll i parave nga partneri

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Hulumtoni se cilat vende sot lejojnë martesat poligame! Krahasoni karakteristikat kulturore të këtyre vendeve me ato të Maqedonisë! Çfarë shihni?

AKTIVITETI 2. Gjeni të dhëna mbi dhunën në familje në Republikën e Maqedonisë së Veriut! Hulumtoni se cilat politika zbatohen për të zvogëluar dhunën në familje në vendin tonë! Në cilat pjesë të vendit është më e theksuar? Hulumtoni se cili lloj dhune në familje është më i përhapur!

MBANI MEND

Familja është grup dhe institucion parësor shoqëror, i cili formohet më shpesh përmes martesës dhe ka funksion ekonomik, riprodhues dhe socializues. Martesa mund të jetë monogame, poligame, formale, joformale ose fetare, ndërsa shoqëritë bashkëkohore i njohin edhe martesat e të njëjtës gjini. Fatkeqësisht, familja ndonjëherë është vend dhune – psikologjike, fizike ose ekonomike – e cila kryhet më shpesh ndaj grave dhe fëmijëve, ndërsa legjislacioni modern ofron mekanizma për mbrojtjen e tyre.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'është martesa?
2. Çfarë llojesh martesash ekzistojnë?
3. Ç'është dhuna në familje? Shpjegoni karakteristikat e dhunës psikologjike, fizike dhe ekonomike në familje!
4. Shpjegoni pse familja konsiderohet institucioni kryesor shoqëror?
5. Përshkruani se si ka ndryshuar roli i familjes me kalimin e kohës.
6. Hulumtoni se si stilet moderne të jetesës ndikojnë në marrëdhëniet familjare.

5. EKONOMIA

Kontabilist që planifikon dhe llogarit financat

Fjala ekonomi vjen nga fjala e lashtë greke *oikonomía*. Do të thotë **menaxhim i familjes** ose kryerje e punëve shtëpiake. Në Greqinë e Lashtë fjala i referohej menaxhimit racional të pronës, burimeve dhe punës brenda kornizës së një familjeje.

Me kalimin e kohës shoqëritë u zhvilluan. Njerëzit filluan të jetonin në komunitete më të mëdha, për të krijuar qytet-shtete. Prodhimi nuk ishte më për nevojat e tyre, por për shkëmbim dhe tregti. Kështu, aktivitetet ekonomike gradualisht u zgjeruan përtej familjes familjare në të gjithë shoqërinë. Baza e ekonomisë qëndron në nevojën e njerëzve për të mbijetuar dhe për të përmbushur nevojat e tyre themelore materiale – ushqim, ujë, strehim dhe veshmbathje. Pa to jeta është e pamundur. Por problemi është se burimet natyrore janë të kufizuara. Prandaj njerëzit duhet t'i përdorin ato në mënyrë racionale, domethënë t'i

ekonomizojnë ato – të prodhojnë, shpërndajnë dhe shkëmbejnë mallra dhe shërbime. Kjo u konfirmua nga përkufizimi i Maks Veberit, i cili e përcaktoi ekonominë si veprim të orientuar drejt përmbushjes së nevojave përmes llogaritjes dhe përdorimit racional të mjeteve.

Mënyra se si është organizuar prodhimi gjatë gjithë historisë ka qenë e ndryshme, por gjithmonë ka qenë e bazuar në dy elemente kryesore: forcat prodhuese dhe marrëdhëniet e prodhimit. Forcat prodhuese përfshijnë punën (dijen dhe aftësitë), mjetet e prodhimit (mjetet, makinat, teknologjitë) dhe burimet natyrore. Sa më të zhvilluara të jenë ato, aq më e zhvilluar është ekonomia.

Marrëdhëniet e prodhimit i referohen marrëdhënieve midis njerëzve në procesin e prodhimit dhe shkëmbimit. Pyetja më e rëndësishme këtu është se kush i zotëron mjetet e prodhimit dhe si shpërndahen rezultatet e punës.

SEKTORËT NË EKONOMI

Spektori primar përfshin aktivitete që lidhen me përdorimin e drejtpërdrejtë të burimeve natyrore. Këto përfshijnë bujqësinë, blegtorinë, peshkimin, pylltarinë dhe minierat. Ky sektor ishte më i rëndësishmi në ekonominë bujqësore, e cila filloi me Revolucionin Neolitik rreth 10.000 vjet më parë. Njerëzit filluan të kultivonin bimë dhe të zbutnin kafshët. Prodhimi ishte kryesisht për nevojat e veta, ndërsa teprica shkëmbehej me njerëz të tjerë.

Sot sektori primar është ende i rëndësishëm sepse siguron ushqim dhe materiale tërheqëse, ndërsa në vendet e zhvilluara, falë mekanizimit dhe teknologjisë moderne, gjithnjë e më pak njerëz punojnë në të.

Sektori sekondar i referohet industrisë dhe përpunimit të lëndëve të para në produkte të gatshme. Këtu bëjnë pjesë industria tekstile, industria metalike, industria ushqimore, ndërtimi dhe aktivitete të tjera prodhuese. Ky sektor u bë dominues me ardhjen e Revolucionit Industrial në shekullin XVIII. Me futjen e makinave dhe fabrikave filloi prodhimi masiv i mallrave për tregun. Fabrika u bë njësi bazë ekonomike dhe punëtorët u punësuan nga pronarët e kapitalit. Prodhimi industrial rriti ndjeshëm fuqinë ekonomike të shteteve dhe mundësoi përparim më të shpejtë teknologjik.

Sektori terciar përfshin aktivitete shërbimesh. Këto përfshijnë bankat dhe financat, arsimin, shëndetësinë, turizmin, transportin, tregtinë, median dhe shumë shërbime të tjera. Në vazhden e ekonomisë industriale, e cila është zhvilluar veçanërisht që nga gjysma e dytë e shekullit XX, ky sektor është bërë më i rëndësishmi. Zhvillimi i kompjuterëve, teknologjive të informacionit dhe internetit ka çuar në rritje të konsiderueshme të aktiviteteve të shërbimeve. Sa më e zhvilluar të jetë një shoqëri, aq më e madhe është përqindja e njerëzve që punojnë në sektorin terciar. Për shembull, në vendet më të zhvilluara më shumë se 80% e popullsisë punon në aktivitete shërbimesh.

Sektorët në ekonomi mund të emërtohen sipas prodhimit të së njëjtës këmishë nga të tre sektorët. Për të prodhuar një këmishë pambuku, së pari prodhohet pambuku, i cili bie në sektorin primar. Përpunimi i atij pambuku në pëlhurë që pritët dhe qepët është sektori sekondar. Shpërndarja, shitja dhe reklamimi i këmishës derisa të arrijë te blerësi është sektori terciar.

TREGU

Kur mendojmë për tregun, zakonisht mendojmë për një vend, strukturë ose dyqan specifik ku shiten mallrat. Megjithatë, nga një perspektivë sociologjike, tregu nuk është

Bujq që punojnë në fushë – sektori primar

Punëtorë fabrike – sektori sekondar

Punëtore restoranti – pjesë e sektorit të shërbimeve

Prodhimi i bluzave në të gjithë sektorët

vendndodhje fizike, por institucion ose sistem i vendosur marrëdhëniesh midis njerëzve që shkëmbejnë mallra dhe shërbime.

Tregu ekziston kudo që shkëmbimi zhvillohet sipas parimit mall-para-mall. Kjo do të thotë se një produkt ose shërbim ofrohet, blihet me para dhe më pas përdoret për të përmbushur një nevojë. Është e rëndësishme të theksohet se ky shkëmbim mund të zhvillohet në vende të ndryshme – në dyqan, në bankë, në bursë, në treg dhe në internet. Sot një pjesë e madhe e shitjeve me pakicë zhvillohet përmes tregtisë elektronike, gjë që tregon se tregu mund të jetë digjital, domethënë virtual.

Tregu është institucion ekonomik dhe shoqëror sepse funksionon në bazë të rregullave të përcaktuara. Këto rregulla lidhen me vlerat, kontratat, pronësinë, konkurrencën dhe besimin midis pjesëmarrësve. Pa këto norma dhe ligje shoqërore shkëmbimi nuk mund të zhvillohej në mënyrë të qëndrueshme dhe të sigurt. Prandaj tregu nuk është vetëm mekanizëm ekonomik, por edhe pjesë e një sistemi më të gjerë shoqëror.

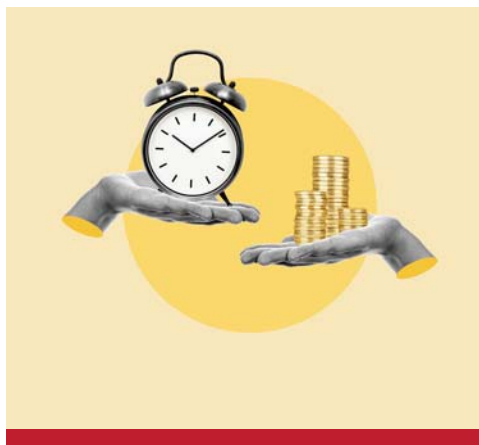
Në varësi të asaj që shkëmbehet, ekzistojnë lloje të ndryshme tregjesh. Tregu i shërbimeve është shkëmbimi i mallrave të paprekshme, siç janë arsimit, shëndetësia ose turizmi. Tregu i punës është vendi ku punëtorët „ofrojnë“ punën e tyre dhe punëdhënësit „e kërkojnë“ atë. Ekzistojnë tregje kapitali dhe tregje financiare, ku shkëmbehen paratë, aksionet dhe investimet, si dhe tregu i pasurive të paluajtshme ose mallrave luksoze.

Më masiv është tregu i punës, sepse shumica e njerëzve marrin pjesë në të si punonjës ose punëdhënës. Përmes tij organizohet punësimi dhe përcaktohen pagat.

PUNA DHE TREGU I PUNËS

Nga një perspektivë sociologjike, **puna** është aktivitet shoqëror përmes të cilit njerëzit krijojnë mallra dhe shërbime. Rëndësia e saj nuk është vetëm ekonomike. Përveç sigurimit të të ardhurave dhe ekzistencës materiale, puna gjithashtu formëson marrëdhëniet midis njerëzve – në vendin e punës, por edhe në shoqëri në përgjithësi. Njerëzit kalojnë një pjesë të madhe të jetës së tyre duke punuar, kështu që gjetja e punës është aktiviteti më i rëndësishëm shoqëror.

Në shoqërinë moderne puna më shpesh ndodh si punë e paguar – punë për një pagë. Kjo do të thotë se punonjësi ia shet fuqinë e tij të punës (njohuritë, aftësitë dhe shkathtësitë e tij) punëdhënësit. Në këmbim ai merr një pagë. Paga përfaqëson çmimin e punës; ajo paguhet në këmbim të punës së investuar. Ashtu si mallrat e tjera, sasia e saj varet nga oferta dhe kërkesa e tregut të punës, nga kualifikimet dhe përvoja e punonjësit, si dhe nga lloji dhe vështirësia e punës.

Koha si burim që shndërrohet në të ardhura

Tregu i punës nuk është vetëm treg për mallra. Është tregu më i madh në ekonominë moderne, pasi të gjithë punonjësit, të papunët që aktualisht kërkojnë punë dhe punëdhënësit marrin pjesë në të. Për shkak të rëndësisë së tij, ai rregullohet nëpërmjet rregullave dhe marrëveshjeve kolektive, të cilat përcaktojnë pagat, kushtet e punës dhe detyrat e punës.

Tregu i punës organizon marrëdhëniet midis punonjësve dhe punëdhënësve dhe krijon hierarki sipas profesionit, të ardhurave dhe statusit social. Rëndësia e tij nuk është vetëm ekonomike. Ai përcakton standardin e jetesës dhe mundësitë jetësore të pjesës më të madhe të popullsisë.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Zgjidhni disa produkte që përdorni çdo ditë dhe analizoni „rrugën“ e tyre nëpër sektorët e ekonomisë!

AKTIVITETI 2. Hulumtoni tregun e punës në vendet e mëposhtme: Somali, Suedi, Kinë, Indi, Kroaci dhe krahasojeni atë me tregun e punës në vendin tonë. Cila është oferta dhe kërkesa për punë? Cili është çmimi i punës (pagës)? Cilat profesione janë më të kërkuara? Si ndryshon Maqedonia nga këto vende? Cilat janë arsyet për këto ndryshime? Si është standardi i jetesës së popullsisë në këto shtete dhe çfarë lidhjeje ka ai me tregun e punës?

MBANI MEND

Ekonomia është menaxhimi racional i burimeve të kufizuara për të përmbushur nevojat njerëzore. Ajo zhvillohet përmes sektorëve primarë, sekondarë dhe terciarë, tregu organizon shkëmbimin e mallrave, shërbimeve dhe punës. Puna nuk është vetëm burim i të ardhurave, por gjithashtu formëson strukturën shoqërore, standardet e jetesës dhe pabarazitë shoqërore.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Pse është e rëndësishme që njerëzit të punojnë?
2. Cili është qëllimi kryesor i ekonomisë? Kush ka nevojë për të dhe pse?
3. Tregoni tre aktivitete që i përkasin secilit sektor ekonomik?
4. Ç'është puna e tregut dhe kush merr pjesë në të?
5. Hulumtoni pse disa profesione paguhen më mirë se të tjerat.
6. Shpjegoni se si teknologjitë e reja e ndryshojnë tregun e punës?

6. MËNYRAT BASHKËKOHORE TË PRODHIMIT

Mënyrat e prodhimit, për shkak të ndryshimeve teknologjike dhe shoqërore, kanë ndryshuar gjatë historisë. Sot në shoqëritë bashkëkohore dominojnë mënyrat industriale dhe post-industriale të prodhimit, si dhe mënyra kapitaliste e organizimit të ekonomisë. Në kuptimin teknik dhe teknologjik prodhimi është masiv, i mekanizuar, i automatizuar dhe i digjitalizuar. Përdoren makina, kompjuterë, robotë dhe teknologji moderne, ndërsa kohët e fundit inteligjenca artificiale. Prodhimi është i specializuar dhe i synuar në tregje të mëdha. Nga një perspektivë shoqërore dominon mënyra kapitaliste e prodhimit. Baza e saj është ekonomia e tregut, ku mjetet e prodhimit përcaktohen nga oferta dhe kërkesa. Prodhuesit prodhojnë për të nxjerrë fitim, ndërsa konsumatorët blejnë sipas të ardhurave të tyre.

Edhe pse ekzistojnë forma më të vogla të prodhimit autonom dhe të qëndrueshëm (kopshtaria urbane, fermat urbane, kopshtet e përbashkëta, etj.), ato janë pjesë e vogël krahasuar me prodhimin masiv industrial dhe digjital që dominon botën sot.

Prodhimi modern sot përdor teknologji të përparuara për të krijuar mallra dhe shërbime më shpejt, më me efikasitet dhe me më pak gabime. Disa nga mënyrat më të rëndësishme janë:

- **automatizimi** – përdorimi i makinave dhe sistemeve që kryejnë punë në mënyrë të pavarur pa kontroll të vazhdueshëm njerëzor. Për shembull, linjat e transportuesit në fabrikat e makinave (ato lëvizin përgjatë një linje montimi) ose makinat që paketojnë produkte;
- **specializimi** – ndarja e punës në mënyrë që çdo person ose makinë të jetë e përqendruar në detyrë specifike. Për shembull, në fabrikë këpucësh, një punëtor qep lidhëset, një tjetër i fikson këpucët dhe një i tretë kontrollon cilësinë. Kjo rrit efikasitetin dhe cilësinë;

Prodhim automatik i automobila

- **kompjuterizimi** – përdorimi i kompjuterëve për të menaxhuar dhe kontrolluar proceset e prodhimit. Për shembull, kompjuterët kontrollojnë prodhimin e elektronikës ose gjurmojnë mallrat e konsumit ose fabrikën;
- **robotizimi** – përdorimi i robotëve për të kryer detyra që janë komplekse, të rrezikshme ose monotone për njerëzit. Për shembull, robotët industrialë bashkojnë, lyejnë ose mbajnë pjesë të rënda në fabrika;

- **inteligjenca artificiale (IA)** – aftësia e kompjuterëve dhe makinave për të mësuar, zgjidhur problemet dhe për të marrë vendime. Për shembull, sistemet e IA mund të parashikojnë kërkesën e produktit, të optimizojnë logjistikën ose të kontrollojnë automatikisht cilësinë e produktit.

Të gjitha këto teknologji së bashku e bëjnë prodhimin modern më të shpejtë, më të lirë dhe me cilësi më të lartë, duke u lejuar njerëzve të përqendrohen në detyra që kërkojnë të menduarit krijues.

VENDI I NJERIUT NË PRODHIM NË EPOKËN DIGJITALE

Në shoqërinë moderne post-industriale roli i njeriut në prodhim ka ndryshuar në mënyrë drastike krahasuar me rolin e tij në epokën industriale. Nëse më parë njeriu ishte bartësi kryesor i punës fizike, sot ai përfaqëson **kapitalin njerëzor** – bartësin e njohurive, aftësive dhe kompetencave që krijojnë vlerë ekonomike. Në ekonominë e dijes burimet kryesore janë informacioni, njohuritë dhe inovacioni, jo vetëm burimet natyrore ose puna fizike.

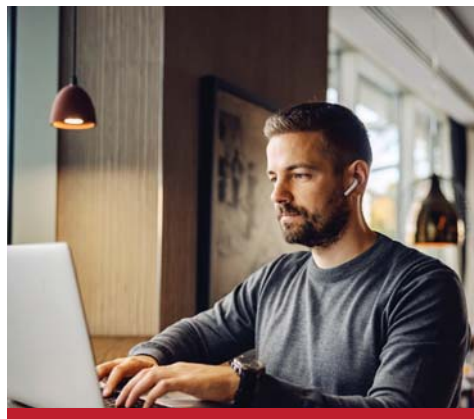
Kjo do të thotë se roli i njeriut ndryshon nga një kryerës detyrash rutinë në menaxher të dijes. Arsimi, aftësitë digjitale dhe aftësitë shkencore bëhen thelbësore për suksesin ekonomik, ndërsa universitetet, qendrat kërkimore dhe laboratorët fitojnë rëndësi të madhe shoqërore.

Megjithatë, revolucioni digjital dhe inteligjenca artificiale ndryshojnë tregun e punës. Shumë detyra rutinë dhe përsëritëse automatizohen, ndërsa vendet e punës tradicionale zhduken. Nga ana tjetër hapen profesione të reja që kërkojnë aftësi të përparura digjitale. Njerëzit sot duhet të përshtaten dhe të rriten vazhdimisht për të mbetur konkurrues.

Këto ndryshime krijojnë gjithashtu forma të reja pune, siç është **ekonomia e punës pa orar**, ku njerëzit punojnë në detyra të përkohshme ose të bazuara në projekte. Punëtorët në këto kushte, të quajtura **prekariat**, përballen me pasiguri dhe të ardhura të paqëndrueshme, gjë që rrit nevojën për fleksibilitet dhe përmirësim të vazhdueshëm të aftësive. Punonjësit e sotëm konsiderohen **nomadë modernë** – punëtorë që punojnë „nga distanca“ nga vende të ndryshme në botë duke përdorur internetin dhe mjetet digjitale. Kjo u lejon atyre liri më të madhe, por në të njëjtën kohë i ekspozon ata ndaj sfidave të paqëndrueshmërisë dhe përshtatjes së vazhdueshme.

Monitorim i linjës së prodhimit automatik me ndihmë kompjuterike

Nomad digjital

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Përdorni hulumtimin nga mësimi i mëparshëm dhe shtoni pyetjet e mëposhtme: Cila nga ekonomitë është e zhvilluar dhe përdor teknologji moderne? Si ndikohet tregu i punës? Cilat janë pasojat e shkallës së zhvillimit në ekonomi?

AKTIVITETI 2. Mësoni stilin e jetës së nomadëve modernë! Ç'e konsideroni si avantazh? Cili është disavantazh i një stili të tillë jetese?

MBANI MEND

Prodhimi modern është masiv, i mekanizuar, i automatizuar dhe i digjitalizuar, duke përdorur makina, robotë, kompjuterë dhe inteligjencë artificiale. Njeriu nuk është më vetëm një interpretues i punës fizike, por një bartës i njohurive dhe aftësive – kapitalit njerëzor. Në ekonominë e dijes roli i njeriut është të krijojë, menaxhojë dhe të inovojë, ndërsa detyrat rutinë janë të automatizuara. Revolucioni digjital ndryshon tregun e punës, duke hapur profesione dhe forma të reja pune, por kërkon përshtatje dhe riaftësim të vazhdueshëm.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Shpjegoni se ç'nënkuptoni me metoda moderne të prodhimit?
2. Si ndryshon prodhimi modern nga prodhimi tradicional?
3. Pse janë të rëndësishme inovacionet për zhvillimin e prodhimit?
4. Jepni një shembull të një produkti që nuk prodhohet plotësisht me teknologji moderne sot.
5. Cilat janë avantazhet, nëse ka, të prodhimit modern?
6. Përshkruani se si e imagjinoni prodhimin në të ardhmen. Cili do të jetë roli i njeriut?

7. SFIDAT E EKONOMISË MODERNE

SFIDAT TEKNIKO-TEKNOLOGJIKE DHE SHOQËRORE TË EKONOMISË MODERNE

Ekonomitë moderne përballen me sfida serioze që rrjedhin nga **zhvillimi i shpejtë teknik dhe teknologjik**. Revolucioni më i fundit teknologjik dhe transformimi digjital ndryshojnë ndjeshëm forcat prodhuese, domethënë mënyrën se si krijohen mallrat dhe shërbimet. Këto ndryshime janë veçanërisht të dukshme në industri, fabrika, logjistikë dhe magazinim, ndërsa kanë ndikim në të gjithë sektorët e tjerë.

Ndotja industriale e ajrit

Kompanitë detyrohen të prezantojnë teknologji të reja – robotë, sisteme të automatizuara dhe inteligjencë artificiale – në mënyrë që të rrisin produktivitetin dhe të mbeten konkurruese në treg. Korporatat e mëdha, si Amazon, përdorin automatizimin masiv në magazinat e tyre për shpërndarje më të shpejtë dhe më efikase. Në klimë konkurrence të ashpër kompanitë që nuk modernizohen rrezikojnë të mbeten pas ose edhe të zhduken nga tregu.

Megjithatë, këto ndryshime teknologjike krijojnë gjithashtu **sfida më të gjera shoqërore**. Automatizimi dhe digjitalizimi çojnë në rënien e vendeve të caktuara të punës, veçanërisht atyre rutinë, ndërsa rrisin presionin mbi punëtorët për t'u ritrajnuar dhe për të fituar aftësi të reja. Forma të reja të punës së pasigurt shfaqen, parakariati rritet dhe në disa raste pabarazitë shoqërore thellohen.

Përveç kësaj, prodhimi dhe konsumi intensiv mund të shkaktojnë **probleme ekologjike**, siç është **konsumizmi** i tepërt. Prodhimi dhe konsumi masiv gjithashtu rrisin përdorimin e burimeve natyrore, krijojnë mbeturina dhe ndotje, ndërsa djegia e lëndëve djegëse fosile kontribuon në ndryshimet klimatike dhe ngrohjen globale.

Paralelisht, zhvillimi i konsumizmit inkurajon blerjen e vazhdueshme të produkteve të reja, shpesh pa përdorur ato të vjetrat, gjë që rrit presionin mbi natyrën. Moda e shpejtë, zëvendësimi i shpeshtë i pajisjeve elektronike dhe blerjet online janë shembuj të një trendi të tillë.

Ekologjia dhe konsumizmi janë të lidhura ngushtë – sa më shumë konsumojmë, aq më shumë prodhojmë dhe aq më shumë e ndotim natyrën. Prandaj zhvillimi i qëndrueshëm, riciklimi dhe konsumi i përgjegjshëm promovohen sot. Kështu, progresi teknologjik do të vazhdojë pa rrezikuar mjedisin dhe jetën e shoqërisë.

Në vendet në zhvillim, siç është Ballkani Perëndimor, këto procese shpesh shoqërohen me valë të forta emigrimi. Shqetësuese është fenomeni i quajtur „ilkja e trurit“, d.m.th. emigrimi i njerëzve me arsim të lartë

dhe të kualifikuar në vendet më të pasura. Megjithatë ekonomitë moderne mbështeten gjithnjë e më shumë në njohuri dhe inovacion, humbja e personelit të kualifikuar është problem serioz zhvillimi.

Prandaj, progresi teknik dhe teknologjik, megjithatë sjell efikasitet dhe rritje më të madhe ekonomike, në të njëjtën kohë hap sfida të reja që lidhen me punësimin, pabarazinë dhe zhvillimin e shoqërisë.

PRESIONET MBI PUNËTORËT: PAPUNËSIA, RIKUALIFIKIMI, PREKARIATI DHE FORMA TË TJERA TË TRAJTIMIT TË PADREJTË TË PUNËS

Papunësia ndodh kur popullsia në moshë pune nuk ka punë të paguar. Megjithatë shkalla e papunësisë ka qenë në rënie vitet e fundit ajo është ende më e lartë se mesatarja në vendet e zhvilluara evropiane. Kjo tregon se tregu i punës ende përballet me sfida serioze, veçanërisht në kontekstin e zhvillimit të shpejtë teknologjik.

Transformimi digjital, automatizimi dhe inteligjenca artificiale ndryshojnë strukturën e vendeve të punës. Vendet e vjetra të punës zhduken, ndërsa krijohen të reja që kërkojnë njohuri dhe aftësi të ndryshme. Ky proces krijon presion të fortë mbi punëtorët për t'u rikualifikuar – domethënë, për të fituar njohuri të reja në mënyrë që të punojnë jashtë këtyre sektorëve. Pa **rikualifikim**, shumë njerëz rrezikojnë të mbeten të papunë ose të pranojnë punë të pasigurta dhe me pagë të ulët

Kështu shfaqet i ashtuquajti **parakariati** – një kategori punëtorësh me marrëdhënie pune të paqëndrueshme, të përkohshme dhe të mbrojtura dobët. Ata shpesh punojnë me kontrata me afat të caktuar, pa një pagë të sigurt dhe pa mbrojtje sociale. Nën presionin e pasigurisë punëtorët i drejtohen gjithnjë e më shumë ekonomisë joformale ose „gri“, ku puna është e padeklaruar, taksat nuk paguhen dhe nuk ka sigurim shëndetësor ose pensional. Këta punëtorë janë veçanërisht të ekspozuar ndaj abuzimit.

Abuzimi në punë mund të marrë shumë forma. Punëtorët mund të detyrohen të punojnë me orë të gjata pa kompensim shtesë, të punojnë në kushte të pasigurta ose të marrin pagë minimale. Diskriminimi gjinor është i zakonshëm, ku gratë shpesh marrin paga më të ulëta se burrat për të njëjtën punë. Ka edhe raste të diskriminimit etnik dhe fetar, ku grupe të caktuara përjashtohen nga profesione më të paguara dhe më prestigjioze.

Një problem i veçantë është diskriminimi që lidhet me moshën. Puna e fëmijëve është e paligjshme dhe përbën një abuzim serioz. Të rinjtë shpesh përballen me vështirësi në gjetjen e punës për shkak të mungesës së përvojës, ndërsa punëtorët më të vjetër mund të jenë viktimë të trajtimit të padrejtë bazuar në moshë, siç është përjashtimi nga trajnimi ose ngritja në detyrë.

Personi i ri që largohet nga vendi

Përfaqësim konceptual i përshtatjes ndaj kushteve të paqëndrueshme të tregut të punës

E gjithë kjo tregon se zhvillimi teknologjik sjell përparim ekonomik, por në të njëjtën kohë krijon presione të reja mbi punëtorët. Për të zvogëluar këto rreziqe është i nevojshëm arsim cilësor, rikualifikim i vazhdueshëm dhe ligje të qarta që do të mbrojnë të drejtat e punëtorëve në epokën digjitale.

KONFLIKTET EKONOMIKE

Ekonomia e tregut dhe kapitaliste nga vetë natyra e tyre krijojnë konkurrencë. Në ekonomi burimet – paratë, vendet e punës, toka dhe kapitali – janë të kufizuara, por ato kërkohen ose përdoren. Kjo krijon dallime midis njerëzve: disa fitojnë më shumë, të tjerët më pak; disa kanë vende pune të sigurta, të tjerët jo. Këto pabarazi mund të çojnë në **konflikte ekonomike**.

Më të zakonshmet janë konfliktet në vendin e punës. Ato lindin kur punëtorët dhe punëdhënësit kanë interesa kontradiktore. Punëtorët duan paga më të larta, kushte më të mira pune dhe siguri, ndërsa punëdhënësit përpiqen të ulin kostot dhe të fitojnë më shumë fitim. Për shembull, nëse një kompani vendos të rrisë pagat përveç rritjes së fitimeve, punëtorët mund të organizojnë protestë ose grevë. Në mënyrë të ngjashme futja e teknologjive të reja që zëvendësojnë punëtorët manualë mund të shkaktojë pakënaqësi dhe frikë nga humbja e vendeve të punës.

Marshim protestues për Ditën e Punës në Shkup

Kur ndodhin konflikte të mëdha, sindikatat luajnë një rol të rëndësishëm. **Sindikatat** janë organizata punëtorësh që përfaqësojnë interesat e tyre para punëdhënësve dhe shtetit. Sindikatat u shfaqën për herë të parë në Britaninë e Madhe gjatë Revolucionit Industrial, kur punëtorët punonin në kushte të vështira dhe të pasigurta. Duke u bashkuar, ato u bënë më të fuqishme në negociata.

Sot sindikatat negociojnë pagat dhe kushtet e punës përmes marrëveshjeve kolektive, mbrojnë të drejtat e punëtorëve dhe organizojnë greva kur është e nevojshme. Për shembull, nëse punëtorët nuk i marrin pagat e tyre në kohë ose punojnë jashtë orarit pa kompensim, sindikata mund të ngrëjë padi ose të organizojë protestë. Kjo ushtron presion mbi punëdhënësin që të respektojë rregullat e rëna dakord.

Nga ana tjetër punëdhënësit organizohen gjithashtu në odat e tregtisë ose shoqatat e biznesit për të përfaqësuar interesat e tyre. Në shumë vende evropiane çështjet e rëndësishme ekonomike (paga minimale ose të drejtat e punëtorëve) zgjidhen përmes dialogut social. Ai përfshin sindikatat (si përfaqësues të punëtorëve), odat e tregtisë (si përfaqësues të punëdhënësve) dhe qeverinë. Ky sistem trepalësh ndihmon që konfliktet të zgjidhen përmes diskutimit, në vend që të zgjidhen përmes grevave të zgjatura ose paqëndrueshmërisë.

Në kohë ndryshimesh të shpejta teknologjike, kur shfaqen profesione të reja dhe disa zhduken, dialogu social bëhet edhe më i rëndësishëm. U mundëson punëtorëve të marrin mbështetje, rikualifikim dhe mbrojtje më të mirë, duke ruajtur njëkohësisht stabilitetin ekonomik. Prandaj konfliktet ekonomike janë pjesë normale e ekonomisë moderne dhe zgjidhja e tyre e suksesshme varet nga sindikatat e forta, punëdhënësit përgjegjës dhe një rol aktiv i shtetit.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Lexoni me kujdes tekstin dhe përgjigjuni pyetjeve:

„Puna në shtëpi mode, moda e shpejtë dhe konsumizmi“

Një shtëpi mode që është markë globale dhe një nga përfaqësueset kryesore të modës së shpejtë është bërë sinonim i një kulture „bli dhe hidh“, duke krijuar sasi të mëdha tekstilësh që ushtrojnë presion të konsiderueshëm mbi mjedisin. Prodhimi kërkon sasi të mëdha uji dhe energjie, ndërsa materialet konvencionale kontribuojnë në degradimin e ekosistemeve dhe ndryshimet klimatike. Përveç kësaj, fabrikat furnizuese shpesh punësojnë grupe të cenueshme punëtorësh, veçanërisht gra dhe fëmijë, me paga të ulëta dhe kushte të pasigurta.

PYETJE: Si e inkurajon ndryshimi i shpejtë i koleksioneve një kulturë „bli dhe hidh“ dhe konsumin e tepërt? Cila është kostoja e vërtetë ekologjike e prodhimit masiv të veshjeve dhe mbetjeve tekstile që përfundojnë në natyrë? Si i dëmton industria e modës së shpejtë grupet e cenueshme, veçanërisht gratë dhe fëmijët në fabrikat e furnizuesve të saj? A mund t'i zvogëlojnë koleksionet „e qëndrueshme“ dhe përdorimi i materialeve të ricikluara dëmet themelore mjedisore dhe sociale të modës së shpejtë? Sa ndikon ky informacion në vendimin tuaj të ardhshëm për të blerë një veshje të re?

AKTIVITETI 2. Analizoni zakonet tuaja si konsumator! Sa shpesh blini rroba? A mendoni se një veshje e re ose një mbulesë telefoni, një palë këpucë të reja ose një model i ri iPhone ose kufjesh është i nevojshëm? Vlerësoni zakonet tuaja si konsumatorë? Mendoni se cilat zakone ndikojnë në mjedis?

MBANI MEND

Ekonomitë moderne përballen me ndryshime teknologjike dhe digjitale që rrisin produktivitetin, por krijojnë sfida të reja për punëtorët, siç janë papunësia, trajnimi i tepërt dhe pasiguria. Automatizimi dhe inteligjenca artificiale i ndryshojnë vendet e punës tradicionale, ndërsa zhvillimi i qëndrueshëm dhe konsumi i përgjegjshëm janë çelësi për mbrojtjen e mjedisit. Konfliktet ekonomike janë rezultat i pabarazive dhe interesave të ndryshme të punëtorëve dhe punëdhënësve, ndërsa zgjidhja e tyre varet nga sindikatat, organizatat e biznesit dhe dialogu social.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Cilat janë sfidat me të cilat përballen ekonomitë moderne?
2. Si mund të ndikojë zhvillimi ekonomik në mjedis? Jepni shembuj të problemeve mjedisore.
3. Pse teknologjitë moderne krijojnë nevojë për njohuri dhe aftësi, nevojë për të mësuar gjatë gjithë jetës?
4. Hulumtoni se si inteligjenca artificiale dhe automatizimi ndikojnë në punësim dhe standardet e jetesës?
5. Cili është roli i të rinjve në kapërcimin e sfidave të ekonomisë moderne?

8. POLITIKA

POLITIKA: KONCEPTI

Shpesh e dëgjojmë fjalën **politikë** në jetën e përditshme. Flasim për politikën e një qeverie, politikën e një partie politike, shëndetësinë, arsimin ose politikën ekonomike. Përmenden edhe konfliktet politike, krizat politike, sjellja politike. Megjithatë, në shkencë përdoren shprehje siç janë sistemi politik, pushteti politik, procesi politik ose elita politike. Të gjitha këto shprehje tregojnë se politika lidhet me menaxhimin dhe organizimin e shoqërisë.

Fjala politikë është me origjinë të lashtë greke. Në thelb, ajo i referohet menaxhimit ose qeverisjes së një komuniteti. Kjo do të thotë se politika është procesi me të cilin merren vendime se si do të funksionojë një shoqëri – si do të ndahen burimet, cilat rregulla do të zbatohen, si do të zgjidhen problemet. Politika, pra, është mënyrë për të qeverisur shoqërinë ose pjesët e saj individuale, siç janë komunat, rajonet ose shtetet.

Megjithatë, jo çdo grup njerëzor mund të thuhet se ka politikë. Për shembull, në familje, marrëdhëniet më shpesh bazohen në afërsi dhe lidhje natyrore, sesa në qeverisje joformale. Politika lind aty ku shoqëria është më e madhe, më komplekse dhe e përbërë nga njerëz të ndryshëm me interesa të ndryshme. Atëherë nevojitet një sistem rregullash, institucionesh dhe autoriteti për të koordinuar këto dallime.

Në kuptim historik politika lind kur njerëzit ndalojnë së jetuari në bashkësi të vogla farefisnore, siç janë klanet dhe fiset, ndërsa fillojnë të krijojnë shoqëri më të mëdha dhe më komplekse. Me fjalë të tjera, politika fillon aty ku nuk ka unitet të plotë në rastet kur është e nevojshme të menaxhohen dallimet.

Edhe pse shpesh themi se gjithçka është politikë, është e rëndësishme të kuptojmë se politika është vetëm pjesë e jetës sonë. Ajo lidhet me menaxhimin e komunitetit dhe marrjen e vendimeve që prekin të gjithë, por përfshin të gjithë përvojën njerëzore.

FUQIA DHE PUSHTETI SI MJETE TË POLITIKËS

Politika qeveris shoqërinë përmes **fuqisë dhe pushtetit**. Me ndihmën e tyre merren vendime, vendosen rregulla dhe sigurohet zbatimi i tyre. Pa fuqinë dhe pushtetin politika nuk do të mund të funksiononte.

Votim në zgjedhjet politike

Kryetar i grupit të nxënësve

Fuqia është e pranishme në të gjitha sferat e shoqërisë – jo vetëm në politikë, por edhe në ekonomi, media, kulturë dhe në marrëdhëniet e përditshme mes njerëzve. Sipas sociologut Maks Veber, fuqia është mundësia që dikush (një individ ose një grup) ta imponojë vullnetin e vet mbi të tjerët, edhe kur ata i kundërshtojnë. Kjo do të thotë se fuqia nënkupton epërsi – aftësinë që urdhri të zbatohet pavarësisht rezistencës.

Fuqia mund të ushtrohet në mënyra të ndryshme, por është e rëndësishme të bëhet dallimi ndërmjet forcës dhe pushtetit. Forca është forma më e ashpër e fuqisë. Ajo nënkupton që dikush të detyrohet të bëjë diçka pa shpjegim ose arsyetim – thjesht sepse „ashtu i është urdhëruar“.

Ndryshe nga forca, pushteti është fuqi legjitime. Kjo do të thotë se njerëzit e pranojnë pushtetin si të justifikuar dhe ndiejnë se është e drejtë ta respektojnë atë. Elementi kyç i pushtetit është legjitimiteti – pranimi se dikush ka të drejtë të urdhërojë. Për shembull, nxënësit e pranojnë që mësuesi të japë detyra, sepse ajo ka autorizim ligjor; fëmijët u binden prindërve, sepse kjo është pjesë e traditës dhe e përgjegjësisë ligjore; ndërsa një grup të rinjsh mund të ndjekë një udhëheqës, sepse ai ka autoritet personal dhe karizëm.

Sipas bazës mbi të cilën njerëzit e pranojnë, pushteti mund të jetë **ligjor, tradicional dhe karizmatik**. Këto tre lloje tregojnë pse dikush ka të drejtë të urdhërojë, ndërsa të tjerët ta dëgjojnë.

Pushteti ligjor mbështetet në rregulla dhe ligje. Ai është më i zakonshmi në shoqëritë bashkëkohore, ku marrëdhëniet rregullohen me kushtetuta, ligje dhe rregullore. Për shembull, drejtori i shkollës ka të drejtë të marrë vendime, sepse këtë ia lejon ligji. Një polic mund të shqiptojë gjobë, sepse vepron në bazë të autorizimeve ligjore. Qeveria merr vendime në kuadër të kushtetutës. Në të gjitha këto raste, njerëzit e pranojnë pushtetin sepse ai është i justifikuar juridikisht dhe i përcaktuar zyrtarisht.

Pushteti tradicional bazohet në zakone dhe rregulla të trashëguara. Ai pranohet sepse „kështu ka qenë gjithmonë“. Në disa familje, për shembull, anëtarë më të moshuar kanë autoritet të veçantë në marrjen e vendimeve. Në monarki mbreti ose mbretëresha sundojnë me trashëgimi mbi bazën e një tradite të gjatë historike. Këtu pushteti nuk buron nga një ligj bashkëkohor, por nga respektimi i së kaluarës dhe i zakoneve.

Pushteti karizmatik, nga ana tjetër, buron nga cilësitë personale të udhëheqësit. Njerëzit e ndjekin atë sepse i frymëzon, i motivon ose u ngjall besim. Për shembull, dikush mund të pranohet si udhëheqës i një grupi nxënësish sepse është i vendosur, komunikues dhe ka vizion të qartë. Në histori shumë udhëheqës kanë fituar mbështetje falë karizmës së tyre dhe aftësisë për t'i bindur të tjerët. Në këtë rast pushteti pranohet për shkak të autoritetit personal dhe jo për shkak të ligjit ose traditës.

Megjithatë këto tre lloje pushteti dallohen nga njëri-tjetri, në praktikë ato shpesh ndërthuren. Megjithatë, në shoqëritë demokratike bashkëkohore mbizotëron pushteti ligjor, sepse konsiderohet se qeverisja sipas rregullave dhe ligjeve është mënyra më e drejtë dhe më e qëndrueshme e ushtrimit të pushtetit.

Në shoqëritë bashkëkohore demokratike më i rëndësishmi është pushteti ligjor. Ai është i vendosur në kushtetutë dhe ligje dhe buron nga qytetarët. Prandaj rrjedh se sot sundimi i ligjit bazohet në pushtetin politik. Shteti, si organizata më e rëndësishme politike, ushtron pushtetin e tij në emër të qytetarëve dhe brenda kornizës së ligjit.

FORMA E FUQISË	SI REALIZOHET
Forca	I fuqishmi nuk i lë të pafuqishmit mundësinë të zgjedhin nëse do të binden apo jo.
Detyrimi	I fuqishmi kërcënon të pafuqishmit me diçka.
Ndikimi	I fuqishmi i kushtëzon të pafuqishmit.
Manipulimi	I fuqishmi e mashtron të pafuqishmit.
Pushteti	I fuqishmi ka të drejtën legjitime për të komanduar.

Shteti është organizata më e fuqishme shoqërore, sepse ka monopol mbi mjetet më të rëndësishme të fuqisë – miratimin e ligjeve, përdorimin e forcës dhe mbledhjen e taksave. Pikërisht për shkak të këtij përqendrimi të fuqisë, historia ka treguar se çdo pushtet mund të keqpërdoret nëse nuk kufizohet dhe nuk kontrollohet. Prandaj, shtetet demokratike bashkëkohore organizohen sipas parimit të ndarjes së pushteteve.

Ndarja e pushteteve do të thotë se fuqia shtetërore nuk është e përqendruar në duart e një institucioni ose të një personi, por ndahet në tri degë të veçanta: **pushtetin ligjvënës, pushtetin ekzekutiv dhe pushtetin gjyqësor**. Këto kontrollojnë dhe balancojnë njëra-tjetrën, me qëllim që të parandalohet keqpërdorimi i pushtetit.

Pushteti ligjvënës ka për detyrë të **miratojë** ligje. Në Republikën e Maqedonisë së Veriut këtë rol e ushtron Kuvendi. Në nivel lokal, në komuna, funksionin ligjvënës e kanë këshillat komunalë, të cilët miratojnë vendime të rëndësishme për bashkësinë lokale.

Pushteti ekzekutiv zbaton ligjet në praktikë. Në nivel shtetëror këtë detyrë e kryen Qeveria e Republikës së Maqedonisë së Veriut, e cila drejton institucionet dhe udhëheq politikën e shtetit. Në nivel lokal pushtetin ekzekutiv e ushtrojnë kryetarët e komunave, të cilët janë përgjegjës për zbatimin e vendimeve në komuna.

Kuvendi i Republikës së Maqedonisë së Veriut

Pushteti gjyqësor, nga ana tjetër, ka për detyrë të zbatojë ligjet në situata konkrete të jetës. Gjykatat janë të pavarura nga pushteti ligjvënës dhe ai ekzekutiv, që do të thotë se duhet të vendosin në mënyrë të paanshme dhe në përputhje me ligjin.

Me këtë ndarje të tre pushteteve sigurohet ekuilibri dhe kontrolli në shtet. Në këtë mënyrë zvogëlohet rreziku i keqpërdorimit të pushtetit dhe forcohen demokracia dhe sundimi i ligjit.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Hulumtoni Ligjin për ndalimin e pirjes së cigareve në vende publike dhe ndiqeni atë përmes të tri degëve të pushtetit në Republikën e Maqedonisë së Veriut! Çfarë roli kanë pushteti ligjvënës, ekzekutiv dhe gjyqësor në miratimin dhe zbatimin e këtij ligji? Pse është miratuar ligji dhe çfarë duhet të parandalojë? Hulumtoni një ligj të ngjashëm të ndonjë shteti evropian dhe bëni krahasimin!

AKTIVITETI 2. Hulumtoni procesin arsimor, pjesë e të cilit jeni edhe ju, dhe vëreni në cilat pjesë të tij shfaqen politika, fuqia dhe pushteti! Si pasqyrohen ato në shkollë dhe në procesin mësimor? Ndaji njohuritë dhe përfundimet me shokët e klasës!

MBANI MEND

Politika është menaxhimi i shoqërisë dhe marrja e vendimeve për shpërndarjen e burimeve dhe zgjidhjen e problemeve. Ajo realizohet përmes fuqisë dhe pushtetit, ku fuqia mund të jetë forcë, detyrim, ndikim ose manipulim, ndërsa pushteti është legjitim dhe bazohet në ligj, traditë ose karizëm. Shteti është organizata më e fuqishme dhe e përqendron fuqinë përmes ligjeve, mbledhjes së taksave dhe përdorimit të forcës. Demokracitë moderne e kufizojnë këtë fuqi përmes ndarjes së pushtetit në pushtet ligjvënës, ekzekutiv dhe gjyqësor.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'është politika, fuqia dhe pushteti?
2. Çfarë llojesh pushteti ekzistojnë sipas mënyrës së qeverisjes?
3. Si ndahet pushteti në Republikën e Maqedonisë së Veriut?
4. Pse politika dhe pushteti janë të nevojshme për një shoqëri?
5. Pse qytetarët duhet të kontrollojnë punën e atyre që janë në pushtet?
6. Çfarë cilësish mendoni se duhet të ketë një mbajtës i mirë i pushtetit? Shpjegoni.

9. SHTETI

ZHVILLIMI I SHTETIT

„Shteti nuk lind papritur, por gradualisht përmes praktikës së disiplinës, mbikëqyrjes dhe menaxhimit të popullsisë.“ – Mishel Fuko

Njerëzit që nga periudhat më të hershme janë organizuar në bashkësi. Këto bashkësi zakonisht udhëhiqeshin nga pleqtë ose nga persona që dalloheshin për moshën, guximin ose aftësitë e tyre. Të tillë ishin udhëheqësit më të mirë ushtarakë ose gjuetarët më të zotë. Me shndërrimin e bashkësive në shoqëri politike më të ndërlikuara, lindi nevoja për një mënyrë tjetër të qeverisjes, me pushtet dhe organizim të caktuar. Këtë rol e merr shteti si organizatë politike që drejton shoqërinë.

Ndërtesa e Qeverisë së Republikës së Maqedonisë së Veriut

Nocioni shtet nënkupton qeverisjen dhe ruajtjen e rendit shoqëror. Gjatë historisë shtetet e kanë ndryshuar rolin dhe mënyrën e organizimit të tyre. Në fillim ato mbronin interesat e shtresave të larta shoqërore. Në këtë mënyrë ato ushtronin pushtet të pakufizuar. Me kalimin e kohës, përmes revolucioneve dhe luftërave për të drejtat e njeriut, qytetarët e ndryshuan pozitën e tyre të nënshtruar, gjë që çoi në demokratizimin e shteteve.

Kështu, në vend të shteteve tradicionale absolutiste, ku pushteti politik ishte i përqendruar te mbretërit, feudalët dhe kisha, u shfaqën shtetet moderne. Ato filluan procesin e realizimit të të drejtave qytetare, lirive dhe barazisë, duke vendosur kështu themelet e demokracisë. Në shtetet

bashkëkohore pushteti kontrollohet dhe buron nga vullneti i qytetarëve, ndërsa shteti përfaqëson dhe mbron interesat e të gjithëve në mënyrë të barabartë.

SHTETI NË ROLIN E MBROJTËSIT TË TË DREJTAVE DHE NEVOJAVE TË QYTETARËVE

„Shteti është sistem shoqëror që funksionon për të arritur qëllime kolektive dhe për të ruajtur stabilitetin.“ – Talkot Parsons

Shteti modern bazohet në kushtetuta dhe ligje që përcaktojnë të drejtat dhe liritë e qytetarëve dhe rolin e shtetit në jetën shoqërore. Detyrat e tij janë të mundësujë dhe të mbrojnë këto të drejta në jetën e

përditshme dhe të krijojë kushte në të cilat qytetarët ndihen të sigurt, të lirë dhe të barabartë para ligjit. Përmes miratimit të ligjeve ai garanton të drejtat, liritë dhe detyrimet themelore të qytetarëve.

Përveç miratimit të tyre, shteti gjithashtu është përgjegjës për zbatimin e ligjeve përmes institucioneve specifike shtetërore si policia, gjykatat dhe zyrat e prokurorive publike. Ligjet zbatohen në mënyrë të barabartë për të gjithë qytetarët, pavarësisht nga gjinia, mosha, raca, etnia ose feja, ndërsa shteti garanton liritë demokratike, duke përfshirë pjesëmarrjen në jetën civile dhe politike.

Shteti modern ka detyrimin të përmbushë disa nevoja themelore të qytetarëve të tij. Kujdeset dhe menaxhon të mirat publike (burimet natyrore, infrastrukturën dhe trashëgiminë kulturore) dhe ofron shërbime publike (arsim, shëndetësi, transport publik, shërbime komunale dhe siguri). Përveç kësaj, ofron mbrojtje sociale për kategoritë e cënueshme të popullsisë dhe, nëpërmjet promovimit të investimeve dhe ndërtimit të infrastrukturës, shkollave dhe institucioneve shëndetësore, zhvillon politikë ekonomike që synon zhvillimin.

SI I RREGULLON SHTETI MARRËDHËNIET NDËRMJET QYTETARËVE TË TIJ

Shoqëritë bashkëkohore janë multikulturore dhe multietnike. Në to jetojnë qytetarë me prejardhje, kultura, fe, identitete dhe mendim të lirë të ndryshme, nëpërmjet të cilave i shprehin lirisht pikëpamjet e tyre shoqërore dhe politike. Për këto arsye multikulturalizmi përfaqëson pasuri për shoqërinë, por në të njëjtën kohë paraqet edhe sfida dhe rreziqe për stabilitetin (kohezionin) e saj. Prandaj është e nevojshme që këto dallime të pajtohen nëpërmjet rregullave të përbashkëta që do të zbatohen për të gjithë. Ky pajtim kryhet nga shteti. Shteti miraton ligje që qytetarët të gëzojnë të drejtat dhe liritë e tyre, por në të njëjtën kohë u imponon atyre detyrimin për të respektuar normat shoqërore pavarësisht nga bindjet dhe dallimet personale. Ai rregullon marrëdhëniet midis individëve dhe grupeve shoqërore me rregulla dhe norma të detyrueshme. Kur të gjithë i respektojnë dhe i zbatojnë këto rregulla në mënyrë të barabartë, konsiderohet se shoqëria drejtohet nga ligji. Prandaj **sundimi i ligjit** nënkupton respekt të ndërsjellë për të drejtat dhe liritë e qytetarëve, por edhe detyrim të shtetit dhe qytetarëve për të respektuar këto të drejta.

Ligji përcakton qartë sjelljen e lejuar dhe të palejueshme, si dhe të drejtat dhe detyrimet e qytetarëve. Për shembull, një person mbi 18 vjeç lejohet të blejë alkool dhe cigare, por jo një person nën 18 vjeç. Ligji rregullon: të drejtat dhe detyrimet e qytetarëve, ofron mënyra institucionale dhe paqësore për zgjidhjen e konflikteve midis individëve dhe grupeve, ndërsa parandalon veprimet arbitrare dhe të

Slogan politik

dhunshme. Për shembull, përmes ligjit, çdo qytetar gëzon të drejtën e pronës, por ka edhe detyrimin të paguajë taksat. Përmes zbatimit të barabartë të ligjeve, ligji siguron drejtësi dhe mbrojtje për të gjithë qytetarët, pavarësisht nga statusi i tyre shoqëror. Falë ligjit, mosmarrëveshjet midis punonjësve dhe punëdhënësve, si dhe konfliktet midis grupeve mbështetëse, nuk zgjidhen spontanisht dhe në mënyrë të pakontrolluar, por sipas ligjit. Në këtë mënyrë ligji përfaqëson mekanizëm themelor për rregullimin e marrëdhënieve shoqërore për të siguruar jetë të qetë, rend, siguri dhe drejtësi në shtet. Sundimi i ligjit është parakusht themelor për paqen, drejtësinë, zhvillimin ekonomik dhe politik të shoqërisë, por edhe për zgjedhjet demokratike, të cilat pa sundimin e ligjit nuk mund të jenë ato që duhet të jenë – të drejta dhe demokratike.

SI I ZBATON SHTETI POLITIKAT E TIJ

„Politikat shtetërore janë të suksesshme vetëm nëse qytetarët e njohin legjitimitetin e qeverisë.” – Maks Veber

Sot jeta e popullsisë së botës, e cila numëron rreth tetë miliardë njerëz, është e organizuar në 195 shtete. Nga këto, 193 janë anëtarë të Kombeve të Bashkuara. Qeveria e secilit shtet është e kufizuar në territorin dhe popullsinë e tij, domethënë ai jeton brenda kornizës së kufijve të tij të njohur ndërkombëtarisht. Brenda këtyre kornizave shtetet zhvillojnë politikat e tyre që rregullojnë marrëdhëniet midis qytetarëve, miratojnë ligje dhe sigurojnë paqen dhe stabilitetin.

Shumica e shteteve moderne zhvillojnë dhe zbatojnë politikat e tyre në mënyrë demokratike qeverisjeje. Kjo do të thotë se pushteti vjen nga demos (populli) përmes **zgjedhjeve** të lira. Populli zgjedh përfaqësuesit e tij dhe i autorizon ata të qeverisin në emrin e tij. Zgjedhjet janë themeli i procesit demokratik. Prandaj shtetet, veçanërisht shtetet anëtare ose shtetet kandidate për anëtarësim në Bashkimin Evropian, janë të detyruara të sigurojnë zgjedhje demokratike. Zgjedhjet janë demokratike nëse zhvillohen duke marrë parasysh:

- të drejtën universale për të votuar (pa diskriminim sipas përkatësisë politike, etnisë, fesë, pasurisë ose arsimit);
- votën e barabartë (vota e të gjithëve vlen njësoj – „një person, një votë“);

Paraqitje konceptuale e një kandidati në një fushatë zgjedhore

- lirinë e zgjedhjes (pa presion, kërcënime ose shtrëngim dhe lirinë e shprehjes dhe organizimit politik);
- votimin e fshehtë (të gjithë votojnë sipas bindjeve të tyre, vetëm, në kabina);
- sistemin shumëpartiak (me kandidatë të shumtë);
- zgjedhjet e rregullta (në intervale të paracaktuara);
- kushtet e drejta të konkurrencës (të gjitha partitë dhe kandidatët kanë mundësi afërsisht të barabarta për fushatë, mbulim mediatik dhe qasje te votuesit);
- transparencën dhe kontrollin (vëzhgimin e procesit zgjedhor);
- rezultatet (pjesëmarrësit i pranojnë rezultatet e zgjedhjeve si të drejta).

Kuti votimi

Këto parime garantojnë shprehjen e lirë të vullnetit të qytetarëve dhe legjitimitetin e autoriteteve të zgjedhura. Prandaj partitë politike luajnë një rol veçanërisht të rëndësishëm.

Partitë politike janë subjekte të organizuara, qëllimi kryesor i të cilave është të fitojnë dhe të ushtrojnë pushtetin shtetëror përmes mbështetje zgjedhore nga votuesit. Çdo parti politike ka programin e vet politik. Programet përmbajnë ide, qëndrime dhe plane për qeverisjen e vendit, duke përfshirë

çështjet e arsimit, ekonomisë, shëndetësisë, infrastrukturës dhe politikës së jashtme. Në sistemin tonë politik fiton partia që ka marrë mbështetjen më të madhe nga qytetarët në zgjedhje. Partitë që kanë shumicën në parlament ose në këshillat komunale, oftojnë vetëm ose së bashku me parti të tjera, fitojnë të drejtën legjitime për të qeverisur shtetin ose komunat. Duke vepruar kështu, ato kanë detyrim politik t'i përmbahen programeve dhe premtimeve dhe të zbatojnë programet zgjedhore për të cilat voton shumica e qytetarëve. Megjithatë, qytetarët si votues kanë detyrim të informohen për programet e partive dhe të votojnë për ato që, bazuar në analizën dhe bindjet e tyre krahasuese, ofrojnë zgjidhjet më të përshtatshme. Sistemi shumëpartiak në demokracitë moderne i rrit zgjedhjet dhe e inkurajon konkurrencën politike.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Lexoni me kujdes dhe shpjegoni përkufizimet e ofruara. Ç'është e ndryshme, ç'është e përbashkët në këtë? Me cilin përkufizim jeni më dakord? Shpjegoni pse!

1. „Shteti është bashkësi që ka monopolin mbi përdorimin legjitim të forcës fizike në territor të caktuar.” – Maks Veber

2. „Shteti është instrument i klasës sunduese.” – Karl Marks
3. „Shteti është organi moral i shoqërisë.” – Emil Dyrkem
4. „Shteti duhet të shprehë vullnetin e përgjithshëm të popullit.” – Zhan-Zhak Ruso

MBANI MEND

Shteti është organizatë politike që qeveris shoqërinë dhe siguron rendin, stabilitetin dhe arritjen e qëllimeve të përbashkëta. Gjatë historisë ai është zhvilluar nga format absolutiste të qeverisjes, në të cilat pushteti ishte i përqendruar në numër të vogël sundimtarësh, kah shtetet moderne demokratike, në të cilat pushteti buron nga qytetarët. Shteti modern mbështetet në kushtetutë dhe ligje që përcaktojnë të drejtat, liritë dhe detyrimet e qytetarëve, ndërsa baza e tij është mbrojtja dhe zbatimi i të drejtave. Mbisundimi i ligjit do të thotë se ligjet zbatohen në mënyrë të barabartë për të gjithë dhe se qytetarët dhe autoritetet shtetërore janë të detyruara t'i respektojnë ato. Shteti ofron shërbime publike si arsimi, shëndetësia, siguria dhe infrastruktura, si dhe mbrojtja sociale për kategoritë e cënueshme. Në sistem demokratik qeveria konstituohet përmes zgjedhjeve të lira dhe të ndershme, ndërsa partitë politike ofrojnë programe për qeverisjen e shtetit. Pjesëmarrja aktive dhe e informuar e qytetarëve është thelbësore për legjitimitetin dhe funksionimin e suksesshëm të një shteti demokratik.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'është shteti?
2. Cilat janë karakteristikat e shteteve moderne demokratike?
3. Cilat interesa të qytetarëve i mbron shteti?
4. Cilat nevoja të qytetarëve të tij i plotëson shteti?
5. Ç'është ligji?
6. Çfarë rregullohet nga ligji i një shteti?
7. Ç'janë zgjedhjet?
8. Cilat janë karakteristikat e zgjedhjeve demokratike? Shpjegojini ato!
9. Ç'janë partitë politike?
10. Cili është qëllimi kryesor i partive politike?

10. DEMOKRACIA

DEMOKRACIA DHE TË DREJTAT E NJERIUT

„Demokracia bazohet në debatin publik racional, ku të drejtat e njeriut janë parakusht për komunikim të lirë.” – Jurgen Habermas

Demokracia dhe të drejtat e njeriut janë të lidhura në mënyrë të pazgjidhshme, sepse njëra nuk mund të ekzistojë pa tjetrën. Demokracia është sistem në të cilin pushteti buron nga populli, ndërsa të drejtat dhe liritë e njeriut mbrojnë dinjitetin, lirinë dhe barazinë e çdo individi – pavarësisht nga etnia, feja, gjinia, përkatësia politike, racore ose sociale. Janë pikërisht këto të drejta që u mundësojnë qytetarëve të marrin pjesë aktive në jetën publike, ndërsa qytetaria aktive është themeli i një shoqërie demokratike. Të drejtat e njeriut ndahen në disa kategori:

- të drejtat civile ose personale, të cilat përfshijnë të drejtën për jetë, barazinë para ligjit, privatësinë dhe lirinë e shoqërimit, si dhe mosdiskriminimin;
- të drejtat politike, siç janë e drejta për të votuar dhe për t'u zgjedhur, pjesëmarrja në jetën ushtarake dhe e drejta për protestë paqësore dhe shoqërim në parti politike;
- të drejtat shoqëro-ekonomike, të cilat përfshijnë të drejtën për punë, paga të drejta, pronë, arsim dhe sigurime shoqërore;

- të drejtat kulturore, duke përfshirë përdorimin e gjuhës amtare, mbrojtjen dhe kultivimin e identitetit kulturor, qasjen në vlerat kulturore dhe pjesëmarrjen në jetën kulturore.

Të gjitha këto të drejta janë të ndërlidhura dhe të pandashme – pasi shkelja e një të drejte çon në mënyrë të pashmangshme në shkelje të të drejtave të qytetarit. Të drejtat e njeriut janë të përcaktuara dhe të mbrojtura nga dokumente ndërkombëtare, duke përfshirë Deklaratën Universale të të Drejtave të Njeriut të Kombeve të Bashkuara. Në Republikën e Maqedonisë së Veriut ato garantohen nga Kushtetuta, e cila është në përputhje me standardet ndërkombëtare të OKB-së dhe Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut.

Të drejtat janë të barabarta për të gjithë

TË DREJTA, POR EDHE DETYRIME!

„Të drejtat dhe detyrimet janë pjesë e moralit kolektiv. Të drejtat e individit ekzistojnë vetëm nëse ai i respekton detyrimet e tij ndaj shoqërisë.”

– Emil Dyrkem

Në shoqëritë demokratike qytetarët gëzojnë të drejta dhe liri të garantuara. Gëzimi i këtyre të drejtave do të thotë mundësia e të jetuarit në shoqëri në të cilën respektohet dinjiteti dhe liria e individit. Megjithatë, një rend demokratik nuk mund të funksionojë pa qytetarë të përgjegjshëm. Ne kemi nevojë për qytetarë që janë të vetëdijshëm për të drejtat dhe liritë e tyre, por janë gjithashtu qytetarë që dinë të përmbushin detyrimet dhe përgjegjësitë e tyre. Çdo e drejtë shoqërohet me një detyrim përkatës, ndërsa detyra themelore e qytetarëve është të respektojnë Kushtetutën dhe ligjet. Kjo do të thotë se qytetarët duhet të mësojnë se si të respektojnë të drejtat e të tjerëve në jetën e tyre të përditshme dhe si të kujdesen për të mirën e përbashkët (si të mbrojnë natyrën, pastërtinë publike, trashëgiminë kulturore dhe shëndetin publik).

Edhe pse njohuritë dhe zhvillimi personal konsiderohen sukses individual, ato janë gjithashtu detyrë dhe virtyt i rëndësishëm qytetar. Shoqëria përparon më shpejt kur qytetarët janë të arsimuar, të përgjegjshëm, me mendje kritike dhe kontribuojnë në mënyrë aktive njohuritë dhe aftësitë e tyre në të mirën e komunitetit.

Mendoni se si mund të kontribuoni në zhvillimin e përsheptuar dhe më cilësor të Republikës së Maqedonisë së Veriut.

Nga tabela mund të shihni se cilat të drejta dhe detyrime qytetare rrjedhin prej tyre.

Të drejtat e qytetarëve	Detyrimet që lidhen me këtë të drejtë
E drejta për jetë dhe siguri	Detyrimi për të mos rrezikuar jetën dhe sigurinë e të tjerëve
E drejta për liri dhe siguri personale	Detyrimi për të respektuar ligjet dhe liritë e të tjerëve
E drejta për barazi para ligjit	Detyrimi për të mos diskriminuar dhe për të respektuar diversitetin
E drejta për arsim	Detyrimi për të ndjekur mësimet rregullisht dhe për të respektuar rregullat e shkollës
E drejta për lirinë e mendimit dhe shprehjes	Detyrimi për të shprehur mendime pa fyerje, urrejtje ose gjuhë urrejtjeje
E drejta për privatësi	Detyrimi për të respektuar privatësinë e të tjerëve
E drejta për mbrojtje të shëndetit	Detyrimi për t'u kujdesur për shëndetin e vet dhe publik
E drejta për mjedis të pastër	Detyrimi për të mbrojtur natyrën dhe hapësirën publike
E drejta për pjesëmarrje në jetën shoqërore	Detyrimi për të marrë pjesë aktive dhe me përgjegjësi në komunitet
E drejta për pronë	Detyrimi për të qenë i vetëdijshëm për pronën e të tjerëve dhe të ekipit
E drejta për punë	Detyrimi për të kryer detyrat e punës me ndershmëri dhe përgjegjësi
E drejta për drejtësi dhe mbrojtje juridike	Detyrimi për të respektuar vendimet gjyqësore dhe rendin ligjor

AKTIVIZMI QYTETAR, QYTETARËT AKTIVË

Demokracia nuk do të thotë vetëm të kesh të drejta dhe liri dhe pjesëmarrja në zgjedhje, por edhe përfshirja e përditshme në proceset shoqërore. Përmes pjesëmarrjes aktive qytetarët ndikojnë në vendimet e pushtetit dhe inkurajojnë ndryshimin. Aktivizmi qytetar do të thotë ushtrim aktiv i të drejtës së mendimit, angazhim për drejtësi dhe barazi, mbrojtje e lirive të veta dhe respektim i të drejtave të të tjerëve.

„Demokracia mbijeton përmes qytetarëve aktivë, të cilët bashkohen dhe marrin pjesë në jetën publike.“ – Aleksis de Tokvil

Qytetarët aktivë janë një lloj kontrolli mbi qeverinë. Duke parashtruar pyetje, duke vënë në dukje padrejtësitë dhe duke kritikuar korrupsionin ose nepotizmin, ata ndihmojnë institucionet të bëhen më të përgjegjshme dhe efikase. Një sjellje e tillë tregon shqetësim për komunitetin dhe angazhim për të mirën e përbashkët, e cila është thelbësore për një demokraci të shëndetshme. **Aktivizmi civil** nënkupton shoqërimin rreth një qëllimi të përbashkët që forcon solidaritetin, empatinë dhe mirëkuptimin e ndërsjellë. Prandaj është e rëndësishme që të rinjtë të marrin pjesë në aktivizmin civil që në moshë të re. Ky proces fillon në shkollë dhe përmes pjesëmarrjes në bashkësitë e nxënësve, parlamentet, debatet dhe aktivitetet vullnetare. Në këtë mënyrë zhvillohet një ndjenjë përgjegjësie dhe ndërgjegjësimi për rëndësinë e qytetarisë aktive.

Qytetaria aktive është e lidhur pazgjidhshmërisht me përgjegjësinë. Qytetarët aktivë punojnë për ndryshim, duke respektuar ligjet, të drejtat e të tjerëve dhe parimet e veprimit jo të dhunshëm. Dialogu, toleranca dhe respekti për mendimet e ndryshme janë baza e veprimeve të tyre.

Në Republikën e Maqedonisë së Veriut aktivizmi qytetar që synon zgjidhjen e problemeve specifike

vërehet gjithnjë e më shumë. Të tilla janë aktivitetet e iniciativës „Ajri im“, e cila synon të rrisë ndërgjegjësimin dhe të aktualizojë problemin e cilësisë së ajrit në Shkup dhe qytete të tjera të mëdha në vend. Aktivistët e kësaj iniciative, në bashkëpunim me organizatat joqeveritare, përdorin teknologji (aplikacione për matjen e cilësisë së ajrit) dhe shfaqje vizuale mediatike të shkallës së ndotjes së ajrit. Përfitimet e kësaj iniciative janë të mëdha. Është ngritur ndërgjegjësimi të qytetarëve për rëndësinë e cilësisë së ajrit, duke shkaktuar ndryshime

Nxënës vullnetarë në aksion duke mbjellë pemë

në ngrohjen e familjeve, transportin, etj. Një shembull tjetër është iniciativa e një grupi qytetarësh, „Në biçikletë“, të cilët si përdorues të biçikletave si mjet transporti ndihen të pasigurt në trafik. Kjo iniciativë u pasua nga shëtitje masive nëpër qytet, kërkesa drejtuar institucioneve përkatëse për ndërtimin e shtigjeve për biçikleta, informim të qytetarëve nëpërmjet mediave sociale, etj. Përfitimet e aktiviteteve të tyre janë të dukshme. Shtigjet e biçikletave janë përmirësuar, janë instaluar sinjalistika rrugore për çiklistët dhe biçikletat janë përfshirë më gjerësisht në planet e trafikut dhe infrastrukturës.

Dy shembujt e aktivizmit qytetar të përmendur më sipër lidhen me aktivitetet jopartiake. Ato tregojnë se qytetarët janë të fuqishëm jo vetëm gjatë zgjedhjeve, por edhe në drejtimin e vetëdijshëm të iniciativave të tyre aktive qytetare drejt ndryshimeve të përhershme.

Ngjarje nga iniciativa qytetare „Me biçikletë“

Mesazh qytetar

Aktivizmi qytetar përfshin veprime nga qytetarët ose shoqatat civile që synojnë të ndikojnë në vendimet mjedisore, sociale, kulturore dhe politike të pushtetit. Megjithatë, ai mund të kryhet edhe nga kompanitë.

Llojet më të zakonshme të aktiviteteve të ndërmarra nga aktivistët civilë janë protestat, grevat, bllokimet e vendeve të caktuara publike, peticionet, bojkotet e të tjera. Sot organizimi i këtij lloji aktiviteti është më efektiv falë mediave sociale. Ato janë mjete të rëndësishme për ndarjen e shpejtë të informacionit dhe mobilizimin e qytetarëve.

SI NDIKON POLITIKA TE QYTETARËT?

„Politika ndikon te qytetarët përmes pushtetit legjitim, ligjeve dhe institucioneve që rregullojnë jetën e tyre të përditshme.” – Maks Veber

Kur njerëzve u bëhen pyetje rreth çështjeve politike, ata shpesh thonë se nuk janë të interesuar për politikën. Sot në kohë kur politika është gjithçka, mosinteresi në politikë dhe indiferenca politike zvogëlojnë ambiciet e qytetarëve për progres dhe kështu zvogëlojnë kapacitetet e komunitetit – veçanërisht nëse marrim parasysh se përmes aktivizmit qytetar krijohet kapital i rëndësishëm shoqëror (njerëzit mësojnë të punojnë si ekip, fitojnë shkathtësi, besim, etj.).

Politika është e pranishme në jetën e përditshme të çdo individi. Nuk është diçka e largët dhe abstrakte që ndodh vetëm në parlamente, zyra ose samite ndërkombëtare, por ka një ndikim konkret në të gjitha segmentet e shoqërisë. Ne themi se politika formëson mënyrën se si jetojnë njerëzit, sepse përmes rregullave dhe normave përcakton se si do të funksionojë shoqëria dhe si do të zgjidhen çështjet e përbashkëta. Zhvillimi i ekonomisë, shëndetësisë, arsimit, kulturës, infrastrukturës, shkencës, ekologjisë varet prej saj.

Për shembull, në ekonomi ndikimi politik i shtetit ndihet nëpërmjet miratimit të ligjeve, taksave, pagave dhe subvencioneve. Në këtë mënyrë politika ndikon në vendimet e qytetarëve për të kursyer, investuar ose blerë pasuri të paluajtshme. Politika ekziston edhe në arsim. Cilësia e arsimit varet nga politikat dhe investimet shtetërore, pasi ato përcaktojnë kushtet në të cilat kryhet procesi arsimor, trajnimi i stafit mësimdhënës, programet mësimore etj. Politikat e mira në shëndetësi shihen nëpërmjet shërbimeve shëndetësore cilësore dhe besimit të qytetarëve se shteti kujdeset për mirëqenien e tyre.

Politika ndërton infrastrukturë për qytetarët

Vendimet politike ndikojnë edhe në zhvillimin e shkencës

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Analizoni shembullin, pastaj përgjigjuni pyetjeve.

„Politika arsimore cilësore – arsim cilësor“

Shteti A investon fonde të konsiderueshme në arsim. Mësimdhënia në shkolla është plotësisht e digjitalizuar dhe zhvillohet sipas programeve mësimore moderne, të cilat zhvillojnë të menduarit kritik, kërkimin dhe punën në grup te nxënësit. Mësimdhënësit janë të trajnuar mirë për të punuar me nxënës të talentuar. Ekzistojnë ekipe mbështetëse për nxënësit me vështirësi, si dhe programe për nxënësit e talentuar. Mungesat e paarsyeshme të nxënësve reduktohen në minimum.

Në shtetin B arsimi nuk është përparësi. Buxheti për arsimin është i ulët, shkollat nuk janë të pajisura mjaftueshëm dhe mësimdhënësit kanë mundësi të kufizuara për zhvillim profesional. Programet mësimore janë të vjetruara dhe përqendrohen në të mësuarit përmendësh. Nuk ka mbështetje të mjaftueshme për nxënësit me nevojë të ndryshme. Si rezultat, arritjet e nxënësve janë të ulëta, motivimi është i ulët dhe një numër i madh i të rinjve e braktisin arsimin herët.

PYETJE: Cilat janë ndryshimet kryesore në politikat arsimore midis vendit A dhe vendit B? Si ndikon investimi në mësimdhënësin në cilësinë e arsimit? Çfarë pasojash mund të ketë cilësia e dobët e arsimit në zhvillimin ekonomik dhe social? Cilat të drejta të nxënësve mund të jenë në rrezik në vendin B? Çfarë roli luajnë qytetarët në kërkimin e politikave më të mira arsimore? Çfarë masash do të sugjeronit për të përmirësuar sistemin arsimor në vendin B?

AKTIVITETI 2. Lexoni me kujdes tekstin më poshtë dhe përgjigjuni pyetjeve më poshtë!

„Zëri i Pjetrit“

Pjetri (17 vjeç) luan futboll për klubin e tij lokal, por vëren se menaxhmenti i klubit merr vendime të padrejta dhe «rregullon» ndeshjet. Ai regjistron një bisedë video në telefonin e tij celular në të cilën mëson se ekipi i tij është gati të humbasë ndeshjen. Edhe pse është i vetëdijshëm për rreziqet, ai vendos të mos heshtë. Videoja është postuar në mediat sociale, duke bërë thirrje për sporte të ndershme dhe mosndërrhyrje të politikës në sport. Pjetri përjashtohet nga ekipi dhe bëhet shënjestër e thashethemeve dhe kërcënimeve.

PYETJE: Cilat të drejta njerëzore të Pjetrit janë shkelur? A mund të konsiderohet përjashtimi i Pjetrit nga ekipi si hakmarrje? Çfarë roli luajnë institucionet në mbrojtjen e të drejtave të njeriut në raste të tilla? Ç'do të bënit nëse do të ndodheshit në situatë të ngjashme? Si mund të jenë mediat sociale njëkohësisht kërcënim për demokracinë dhe kërcënim për të drejtat e njeriut? A kanë të rinjtë hapësira të mjaftueshme për të shprehur mendimet e tyre në shoqëri?

MBANI MEND

Demokracia nuk mund të ekzistojë vetëm përmes zgjedhjeve dhe institucioneve, por ajo jeton përmes pjesëmarrjes aktive të qytetarëve. Të drejtat e njeriut mbrohen vetëm kur qytetarët i njohin, i respektojnë dhe i zbatojnë në mënyrë aktive ato. Nëse qytetarët janë pasivë, institucionet mund të marrin vendime pa kontrollin e tyre dhe interesat e komunitetit nuk do të mbrohen mjaftueshëm. Aktivizmi qytetar i përshkruar në shembujt „Ajri im“ dhe „Në biçikletë“ vërteton se kur njerëzit organizohen dhe shprehin pikëpamjet e tyre, ata mund të shkaktojnë ndryshime të vërteta.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Cila është lidhja midis demokracisë dhe të drejtave të njeriut?
2. Sa kategori të të drejtave të njeriut ekzistojnë!
3. Pse të drejtat e qytetarëve sjellin detyrime?
4. Ç'është aktivizmi qytetar?
5. Pse është e rëndësishme të ketë qytetarë aktivë në shoqëri? Cili është roli i tyre?
6. Jepni shembuj të aktivizmit qytetar në Republikën e Maqedonisë së Veriut!
7. Në cilën sferë të jetës së përditshme e ndjeni ndikimin e politikës? Shpjegoni si!

11. ARSIMI DHE SHKENCA

„Arsimi dhe shkenca kontribuojnë në racionalizimin e shoqërisë dhe krijimin e fuqisë punëtore profesionale dhe të kualifikuar.”

– Maks Veber

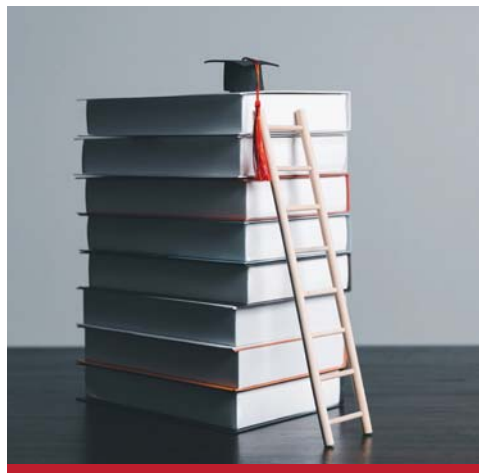
Sociologët më shpesh e konsiderojnë arsimin si proces përmes të cilit individët marrin pjesë në bërjen anëtarë aktivë të shoqërisë në mënyrë të organizuar – përmes shkollave dhe universiteteve. Ata fitojnë njohuri, vlera, norma dhe modele kulturore të dobishme për jetën në komunitet. Ky përkufizim i arsimit është më i afërt me përkufizimin e Dyrkemit, sipas të cilit arsimi është ndikimi që brezat e vjetër kanë tek ata që nuk janë ende të përgatitur për jetën shoqërore.

Pra, nga një këndvështrim sociologjik, arsimi nuk është vetëm përvetësim i njohurive, por edhe proces i formimit të personalitetit. Prandaj arsimi ka role/funksione kyçe në zhvillimin e individit:

- funksion socializues (individi përvetëson vlera dhe modele kulturore përmes të cilave ai ose ajo përgatitet për jetën në bashkësi);
- funksion integruues (përmes vlerave të përbashkëta, ai lidh grupe të ndryshme dhe krijon ndjenjë përkatësie);
- funksion ekonomik (ofron njohuri dhe aftësi profesionale të nevojshme për kryerjen e profesioneve të caktuara);
- funksion selektiv (udhëzon individët të zgjedhin profesionet në të cilat janë më të suksesshëm) dhe
- funksion kulturor (transmeton trashëgiminë kulturore nga një brez në tjetrin përmes gjuhës).

Me fjalë të tjera, arsimi është mjet nga i cili varet zhvillimi i individit. Individi i cili fiton njohuri është në gjendje të mendojë në mënyrë kritike, të përvetësojë vlera pozitive, të bashkëpunojë dhe të arrijë atë që dëshiron në jetë si anëtar i dobishëm i shoqërisë. Për këto arsye është e rëndësishme që të gjithë të kenë qasje në arsim cilësor.

Ndryshe nga arsimi, i cili është proces, shkenca është institucion shoqëror për krijimin e njohurive të

Arsimi është shkallë drejt suksesit

organizuar, sistematike dhe të verifikueshme rreth natyrës dhe shoqërisë. Ajo krijon njohuri sipas normave, vlerave dhe rregullave të përcaktuara, ndërsa roli i saj është të mundësojë zhvillimin shoqëror dhe teknologjik.

CILA ËSHTË LIDHJA MIDIS ARSIMIT DHE SHKENCËS?

Për të shpjeguar këtë lidhje, do të përdorim mendimet e Veberit, të dhëna në hyrje të këtij mësimi. Me këtë mendim Veberi përpiqet të shpjegojë se si shkenca e formëson shoqërinë (e bën atë më të organizuar dhe efikase) dhe si ndihmon arsimi në këtë.

Nxënësit krijojnë modele në një printer 3D

Veberi mendon se në shoqërinë moderne mënyra tradicionale e të menduarit zëvendësohet gjithnjë e më shumë nga mënyra racionale. Njerëzit nuk interesohen për traditën dhe zakonet dhe e organizojnë jetën e tyre në mënyrë logjike (racionale). Në shoqëri të tillë, institucionet funksionojnë në përputhje me ligje të qarta, jo sipas vullnetit të dikujt.

Në këtë kalim nga një mënyrë tradicionale në mënyrë racionale të organizimit të jetës, Veberi mendon se shkenca luan një

rol kyç. Ajo ofron njohuri të sakta dhe të provuara që mundësojnë kuptim më të mirë të natyrës dhe shoqërisë. Falë zbulimeve shkencore, në mjekësi bëhen diagnoza të sakta, në inxhinieri ndërtohen objekte të qëndrueshme dhe të forta, ndërsa zhvillimi ekonomik planifikohet bazuar në analiza dhe të dhëna.

Por për Veberin vetëm njohuria nuk ishte e mjaftueshme. Nevojiten njerëz që mund ta zbatonin atë njohuri. Veberi mendonte se vetëm arsimi mund të krijonte njerëz të aftë (profesionistë), domethënë mjekë, mësimdhënës, avokatë ose inxhinierë, të cilët mund të punonin në bazë të parimeve dhe rregullave shkencore. Në këtë mënyrë Veberi theksoi varësinë e shkencave nga arsimi.

Prandaj, kush do të bëhet shkencëtar varet në masë të madhe nga cilësia e njohurive dhe aftësive të fituara në procesin arsimor.

Mendoni se sa kohë iu desh Lui Pasterit të mësonte, të realizonte dhe të eksperimentonte për të zbuluar vaksinën kundër tërbimit, Maria Kiri të zbulonte radioaktivitetin, ndërsa Nikola Tesla – energjinë elektrike.

SI E BËJNË SHKENCAT JETËN E NJERËZVE MË TË LEHTË PËRMES ARSIMIT

Sociologu amerikan Dejvid Beker hulumtoi se si arsimi ndikon në shoqëri. Ai arriti në përfundimin se arsimi krijon një numër të madh njerëzish me arsim të lartë, të cilët me njohuritë dhe aftësitë e tyre profesionale zhvillojnë teknologji të reja që ndikojnë drejtpërdrejt në ekonomi, politikë dhe shkencë. Pra, arsimi jo vetëm që transmeton njohuri shkencore dhe kulturore, por bëhet edhe institucion i madh që transformon kulturën. Ndryshon mënyrën e të menduarit, punën, vlerat dhe të gjithë mënyrën e funksionimit të shoqërisë.

Nga kjo mund të konkludojmë se shkenca krijon njohuri dhe arsimi ua transmeton atë brezave të rinj, të cilët nga ana tjetër e perceptojnë botën, fitojnë aftësi dhe e zbatojnë shkencën në jetën e përditshme. Arsimi e bën njohurinë shkencore praktike dhe të arritshme për ta.

Për shembull, ligjet e lëvizjes dhe gravitetit të zbuluara nga Isak Njutoni mundësuan zhvillimin e inxhinierisë dhe transportit, por këto njohuri ishin fillimisht pjesë e programit mësimor së fizikës. Tabela periodike e elementeve e krijuar nga Mendeleev, e cila më vonë u përdor për të krijuar materiale dhe përbërje të reja për të bërë ilaçe, ishte fillimisht pjesë e procesit arsimor. Teoria e evolucionit e Çarls Darvinit i lejoi njerëzit të kuptonin më mirë zhvillimin e organizmave të gjallë, gjë që kontribuoi në kuptim më të mirë të mjekësisë, shëndetit dhe ruajtjes.

Shkencat shoqërore si sociologjia, psikologjia dhe ekonomia gjithashtu përmirësojnë jetën e përditshme përmes arsimit. Për shembull, psikologjia mëson proceset mendore të njerëzve. Kjo njohuri na lejon të krijojmë metoda selektive për të mësuar dhe memorizuar më lehtë. Sociologjia ofron njohuri se si funksionon shoqëria dhe përmes kësaj njohurie ne mund të marrim pjesë më lehtë në shoqëri. Ekonomia, nga ana tjetër na përgatit për të kuptuar burimet, prodhimin dhe tregun. Pa programe edukative që përcjellin këtë njohuri, shkenca nuk mund të zbatohet në mënyrë praktike. Kjo lidhje midis arsimit dhe shkencës është thelbësore për zhvillimin e individit dhe shoqërisë në tërësi

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Mësoni me kujdes funksionet e arsimit dhe jepni nga një shembull për secilën! Duke përdorur përvojën tuaj, emërtoni funksionet dhe atë që keni mësuar në procesin tuaj edukativ. Ç'do të fitoni?

AKTIVITETI 2. Lexoni me kujdes dhe deklaroni sa vijon dhe përcaktoni se cili është fakt shkencor dhe cili është jo-shkencor:

1. Toka rrotullohet rreth Diellit!
2. Nëse një mace e zezë të kalon rrugën, do të kesh një aksident.
3. Uji vlon në 100 gradë Celsius.
4. Pirja e duhanit rrit rrezikun e sëmundjeve të mushkërive.
5. Vaksinat parandalojnë përhapjen e sëmundjeve infektive.
6. Larja e duarve është e padobishme sepse bakteret nuk shkatërrohen.
7. Trupi humbet ujë gjatë aktivitetit fizik.
8. Ëndrra juaj parashikon ditën!
9. Aktiviteti i rregullt fizik është parakusht për një trup të shëndetshëm.

MBANI MEND

Arsimi dhe shkenca janë të lidhura ngushtë dhe varen nga njëra-tjetra. Shkenca krijon njohuri të reja, ndërsa arsimi ua përcjell këto njohuri brezave të rinj dhe i aftëson ata t'i zbatojnë në praktikë. Përmes kësaj ndërlidhjeje zhvillohen mendimi kritik, inovacioni dhe aftësitë profesionale. Shoqëria që investon në dije, shkencë dhe kërkim shkencor arrin zhvillim më të shpejtë ekonomik, përparim teknologjik dhe cilësi më të mirë të jetës. Një shoqëri e tillë është shoqëri e dijes. Në të burimi më i rëndësishëm nuk është pasuria materiale, por intelekti dhe krijimtaria njerëzore.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'është arsimi?
2. Ç'është shkenca?
3. Si lidhen arsimi dhe shkenca?
4. Cilat janë funksionet e arsimit?
5. Cili është ndryshimi midis pohimeve shkencore dhe jo-shkencore?

12. SHKENCA DHE ZHVILLIMI SHOQËROR

„Asnjë vend nuk mund të zhvillohet derisa popullsia e tij të jetë e paarsimuar.”
– Nelson Mandela

Arsimi është një nga treguesit më të rëndësishëm të zhvillimit të çdo shoqërie dhe shihet përmes disa karakteristikave kryesore. Pikat kryesore: shkalla e shkrim-leximit, mbulimi i popullsisë në procesin arsimor, kohëzgjatja e arsimit formal, cilësia e mësimdhënies, kushtet në shkolla dhe mundësitë për lëvizshmëri shoqërore. Në shoqëritë e zhvilluara shkalla e analfabetizmit është më e ulët, më shumë njerëz përfshihen në arsim dhe kanë nivel më të lartë arsimimi. Kjo mundëson përparim më të madh personal dhe profesional.

Lidhja midis arsimit dhe zhvillimit ekonomik është e rëndësishme. Shoqëritë me një popullsi të arsimit mirë janë më të përparura ekonomikisht, gjë që shpjegon pse politikat arsimore janë ndër prioritetet më të larta të shteteve. Arsimi modern duhet të përshtatet vazhdimisht me nevojat e reja shoqërore dhe teknologjike. Ndryshe nga e kaluara, kur arsimi ishte privilegj për një numër të vogël njerëzish, sot qëllimi është shumë më i gjerë dhe përfshin qasje të barabartë në burimet arsimore pa diskriminim bazuar në përkatësinë politike, etnike ose fetare.

Sot arsimi konsiderohet se rrit shanset për prosperitet dhe kontribuon në barazinë e mundësive. Lidhja midis arsimit, shkencës dhe zhvillimit shoqëror është dypalëshe: shoqëritë e zhvilluara tashmë investojnë më shumë në shkencë dhe arsim, gjë që nga ana tjetër stimulon përparim të mëtejshëm shoqëror.

Historia tregon se shkenca ka kontribuar jo vetëm në zbulimet shkencore, por edhe në ndryshime të rëndësishme shoqërore. Në të kaluarën arsimi nuk ishte i arritshëm për gratë, veçanërisht gratë e pamartuara, por arsimi ishte i ndikuar fuqishëm nga feja. Maria Skllodovska-Kiri, si një nga shkencëtalet e para gra dhe fituese e çmimit Nobël, me suksesin e saj jo vetëm që kontribuoi në shkencë, por u bë edhe simbol i ndryshimeve shoqërore dhe i inkurajoi gratë të bëhen figura kyçe në botën shkencore. Shembulli i saj tregon qartë se arsimi dhe shkenca janë nxitësit kryesorë të zhvillimit shoqëror.

Hulumtoni pse 11 shkurti është Dita Ndërkombëtare e Gruas në Shkencë!

Monumenti i Maria Skllodovska-Kiri në Varshavë

Ja disa shembuj që mund ta bëjnë të qartë pse disa vende janë më të zhvilluara se të tjerat:

1. Finlanda është shoqëri shumë e zhvilluar. Është shembull i një vendi me nivel të lartë zhvillimi shoqëror, ku arsimi luan një rol qendror.

Treguesit arsimorë:

- shkallë shumë e lartë e shkrim-leximit, nuk ka analfabetë në Finlandë;
- mbulim i plotë i arsimit fillor dhe të mesëm;
- përqindje e lartë e popullsisë me arsim të lartë;
- cilësi e lartë e arsimit (teste ndërkombëtare, programe mësimore).

Treguesit socialë që lidhen me arsimin:

- standard i lartë jetese;
- shkallë e ulët varfërie;
- ekonomi e zhvilluar e bazuar në njohuri dhe inovacion;
- nivel i lartë i barazisë sociale dhe besimit në institucione.

Në Finlandë arsimi funksionon si mekanizëm për lëvizshmëri shoqërore të bazuar në njohuritë sociale.

Idetë dhe njohuritë lindin në klasë

2. Nigeri është shoqëri e pazhvilluar dhe, për shembull, ka nivel të ulët zhvillimi shoqëror në të cilin qasja e kufizuar në arsim ndikon drejtpërdrejt në kushtet sociale.

Treguesit arsimorë:

- shkallë e ulët e shkrim-leximit, rreth 35% e popullsisë është analfabete;
- arsim fillor dhe të mesëm i kufizuar;
- shkallë e lartë e braktisjes së shkollës;
- infrastrukturë dhe personel arsimor i pamjaftueshëm.

Treguesit socialë që lidhen me arsimin:

- shkallë e lartë varfërie;
- zhvillim ekonomik i kufizuar;
- papunësi e lartë dhe produktivitet i ulët;
- pjesëmarrje e kufizuar e qytetarëve në jetën ushtarake dhe politike.

Në këtë kontekst mungesa e arsimit kufizon mundësinë e rritjes ekonomike dhe përparimit shoqëror.

PËRFITIMET E SHKENCËS DHE TË ARSIMIT PËR INDIVIDIN DHE SHOQËRINË

„Zhvillimi i shkencës është një nga forcat më të fuqishme prodhuese.” – Karl Marks

Shkenca dhe arsimi janë themelet e zhvillimit personal dhe shoqëror. Individët e arsimuar kanë mundësi më të mëdha për përparim personal, për pjesëmarrje aktive në shoqëri dhe për të kuptuar botën bazuar në fakte dhe prova, jo në paragjykime dhe pohime shkencore. Përmes arsimimit zhvillohen të menduarit kritik, aftësitë analitike dhe aftësia për të marrë vendime racionale – gjë që rrit konkurrueshmërinë në tregun e punës dhe mundëson lëvizshmërinë sociale.

Në nivel shoqëror shkenca dhe arsimi luajnë një rol kyç në zhvillimin ekonomik, kohezionin shoqëror dhe funksionimin e proceseve demokratike. Ato krijojnë popullsi të arsimuar dhe profesionale, të gatshme për t’iu përgjigjur sfidave të botës moderne. Prandaj investimet në politika arsimore cilësore, programe moderne mësimore, staf mësimor kompetent dhe kushte të përshtatshme në institucionet arsimore janë investime në zhvillimin e qëndrueshëm të shoqërisë.

Shoqëritë bashkëkohore shpesh quhen **shoqëri të dijes** sepse dija bëhet burimi më i rëndësishëm dhe formë kapitali që i siguron individit siguri materiale dhe prestigj shoqëror. Procesi i mësimimit nuk përfundon me arsimin formal, por zgjat gjatë gjithë jetës. Koncepti **mësim gjatë gjithë jetës** do të thotë përmirësimi dhe ripërtëritja e vazhdueshme e dijes në mënyrë që të ecim në hap me zhvillimin e shpejtë të shkencës dhe teknologjisë.

Arsimi formal fillon në kopshte, pastaj vazhdon në shkolla dhe universitete. Ai vazhdon përmes **arsimit joformal**, siç janë kurset, trajnimet, seminarët, ndërsa plotësohet nga të **mësuarit joformal** përmes punës dhe përvojës së përditshme. Në shoqërinë e dijes të mësuarit gjatë gjithë jetës është domosdoshmëri sepse arsimi nuk është përgatitje e njehershme për jetën, por proces i vazhdueshëm i përshtatjes, zhvillimit të aftësive dhe krijimit të personaliteteve inovative dhe konkurruese, të përgatitura për sfidat e botës moderne. Në shoqërinë e dijes institucionet më të rëndësishme shoqërore janë universitetet, qendrat kërkimore dhe sistemi arsimor në tërësi. Siç pritej, prestigji shoqëror i edukatorëve në shoqëri të tilla është i lartë.

Cdo diplomë është një hap drejt suksesit personal dhe shoqëror

Në vendet shumë të zhvilluara si Finlanda, Gjermania dhe Holanda, bartësit e dijes – mësime dhënësit dhe profesorët – gëzojnë autoritet të konsiderueshëm dhe status të lartë shoqëror. Ata respektohen nga prindërit, nxënësit dhe komuniteti në tërësi, ndërsa profesioni i mësime dhënësit konsiderohet prestigjioz dhe tërheqës për të rinjtë.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Analizoni sistemet arsimore midis dy vendeve (një i zhvilluar dhe një i pazhvilluar, si në shembullin e mësipërm). Shkruani specifikat e tyre dhe krahasojini ato me sistemin arsimor në Republikën e Maqedonisë së Veriut. Ç'vutë re? Sa reforma arsimore është e nevojshme në Maqedoni? Ç'do të sugjeronit nëse do të kishit mundësinë të merrnit pjesë në reformat arsimore? Ndani me shokët/shoqet e klasës!

AKTIVITETI 2. Zgjidhni emrin e një shkencëtari/eje dhe hulumtoni biografinë e tij/saj. Analizoni kushtet shoqërore në të cilat ai/ajo hulumtoi dhe ndryshimet që ai/ajo pa në mjedis. Ndani me shokët/shoqet e klasës!

AKTIVITETI 3. Hulumtoni periudhën e Revolucionit Industrial: si erdhi, çfarë shpikjesh i paraprinë, çfarë ndryshimesh në shoqëri shkaktoi? Analizoni njohuritë që keni fituar!

AKTIVITETI 4. Lexoni me kujdes tekstin në shtojcë, duke përcaktuar aktivitetet e Hilalit si pjesë të arsimit formal, joformal dhe informal. Pastaj, përgjigjuni pyetjeve poshtë tekstit!

Hilali është nxënës 17-vjeçar i cili shquhet për suksesin, motivimin dhe të nxëniet e tij të shkëlqyer. Ai merr pjesë në parlamentin e nxënësve, ndihmon në organizimin e ngjarjeve dhe kontribuon në aktivitete vullnetare, të cilat zhvillojnë përgjegjësinë, leadershipin dhe punën në grup. Ai ndjek kurse programimi dhe gjuhë angleze, ku fiton njohuri dhe certifikata shtesë. Ai gjithashtu merr pjesë në punëtori mbi të folurit në publik dhe aftësitë e komunikimit, të organizuara nga organizatat rinore, duke zhvilluar kështu kompetencat e tij personale dhe profesionale. Në kohën e tij të lirë ai hulumton dhe mëson përmes internetit, duke ndjekur leksione online, duke lexuar artikuj dhe libra. Përmes mediave sociale ai komunikon me bashkëmoshatarë nga vende të tjera dhe njihet me kultura të ndryshme. Ai i perfeksionon hobet e tij siç janë fotografia dhe montazhi i videove, përmes punës praktike dhe autorialeve (udhëzimeve).

PYETJE: Shpjegoni se cili lloj arsimimi, sipas mendimit tuaj, kontribuon më shumë në zhvillimin e Hilalit. A është arsimiti formal i mjaftueshëm më vete, pse/jo? Cilat aktivitete të Hilalit do të dëshironit të zbatoni, pse?

MBANI MEND

Arsimi është tregues kyç i zhvillimit të një shoqërie, pasi ndikon në shkrim-lexim, mundësi profesionale dhe lëvizshmëri shoqërore. Ai është i lidhur ngushtë me progresin ekonomik, pasi popullsia e aftë dhe e arsimuar nxit inovacionin dhe zhvillimin. Historia tregon se qasja në njohuri kapërcen barrierat sociale dhe promovon barazinë. Shoqëritë bashkëkohore të dijes e vlerësojnë të mësuarit gjatë gjithë jetës, ndërsa investimet në arsim janë investime në vlerë. Në këtë drejtim roli i universiteteve, qendrave kërkimore dhe mësimdhënësve në krijimin dhe transferimin e dijes është i madh.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Cila është lidhja midis arsimit dhe zhvillimit shoqëror?
2. Çfarë ndryshimesh shoqërore mund të sjellë shkenca?
3. Ç'është zhvillimi personal?
4. Cili është procesi i të mësuarit gjatë gjithë jetës?
5. Cila shoqëri konsiderohet shoqëri e dijes?
6. Tregoni dhe shpjegoni tre llojet e arsimit?

13. ETIKA DHE TEKNOLOGJIA NË ARSIM DHE NË SHKENCË

„Shqetësimi është se teknologjia e ka tejkaluar njerëzimin tonë.”

– Albert Ajnshtajn

Siç kemi parë, zhvillimi i shkencës ka ndikim të fortë në të gjithë shoqërinë, ndërsa arsimi është ndikuar nga arritjet shkencore. Ndryshimet në procesin arsimor janë të shpejta dhe të dukshme. Nëse tridhjetë vjet më parë nxënësit mësonin kryesisht me tekste shkollore, fletore dhe mjete ndihmëse vizuale të disponueshme vetëm në shkollë, sot mësimi zhvillohet me ndihmën e pajisjeve inteligjente,

Teknologjia ndihmon në mësim, por puna personale është e pazëvendësueshme

internetit dhe inteligjencës artificiale. Informacioni është lehtësisht dhe shpejt i arritshëm dhe ofron përgjigje për një numër të madh pyetjesh.

Teknologjia moderne, mjetet digjitale dhe mësimi online krijojnë mundësi të reja për qasje në njohuri, por në të njëjtën kohë ato ngrenë çështje të rëndësishme. Dilema është se teknologjia a formëson të menduarit dhe marrëdhënien me botën apo se a mund të zvogëlojë rëndësinë e arsimit si transmetues i njohurive, por edhe funksionin e tij arsimor, socializues, moral dhe kritik.

Një problem shtesë është qasja e pabarabartë në burimet teknologjike. Cilësia e arsimit nuk është vetëm në shkollat që kanë pajisje moderne dhe internet (më shpesh në zonat urbane), por edhe në ato ku mungojnë kushte të tilla (më shpesh në zonat rurale). Kjo çon në mundësi të pabarabarta për të mësuar dhe për të përparuar, si dhe në mundësi të pabarabarta për sukses në jetë.

Përdorimi i teknologjive të reja digjitale në mësimdhënie është çështje aktuale. Nëse çdo pyetje zgjidhet lehtë, me ndihmën e inteligjencës artificiale, ekziston rreziku që nxënësit të shmangin përpjekjen personale dhe të menduarit aktiv. Kjo ngre gjithashtu çështjen e integritetit akademik: nëse një projekt i zhvilluar nga inteligjenca artificiale përfaqëson një përpjekje të madhe dhe sa është vlera e tij arsimore?

Zhvillimi i shpejtë teknologjik hap vazhdimisht sfida të reja. Prandaj teknologjia duhet të përdoret në mënyrë të moderuar dhe racionale. Duhet të jetë një mjet ndihmës që lehtëson mësimin dhe stimulon kreativitetin dhe imagjinatën, por nuk duhet të jetë. Nuk është zëvendësim për përpjekjen personale, e cila është baza për fitimin e njohurive të qëndrueshme. Përkundrazi, ekzistojnë rreziqe të **dehumanizimit të arsimit**. Futja e teknologjive të reja digjitale në mësimdhënie ngre çështje të rëndësishme etike. Përdorimi i përgjegjshëm i mjeteve digjitale ngre çështje në lidhje me disa nga vlerat themelore të një shoqërie demokratike. Të tilla janë, për shembull, çështjet e barazisë, privatësisë dhe sigurisë.

Inteligjenca artificiale në konflikt me parimet morale dhe etike

Hulumton se ç'do të thotë koncepti i dehumanizimit dhe si manifestohet ai në arsim.

I gjithë zhvillimi dhe progresi i njerëzimit është për shkak të tendencës njerëzore për të hulumtuar, zbuluar dhe krijuar njohuri të reja. Shkenca është baza e të gjitha arritjeve të përdorura nga njeriu modern, ndërsa zhvillimi teknologjik është rezultat i drejtpërdrejtë i kërkimit shkencor. Sot shkenca dhe teknologjia janë të lidhura ngushtë: teknologjia jo vetëm që lind nga shkenca, por gjithashtu lehtëson, përshpejton dhe përparon në mënyrë aktive kërkimin shkencor.

Progresi i shpejtë teknologjik ngre çështje serioze etike, veçanërisht në fusha siç janë gjenetika, bioteknologjia, klonimi dhe modifikimi gjenetik i bimëve. Prandaj një pjesë integrale e shkencës është vendosja e normave etike. Sfidë kryesore është të përcaktohet se kur kërkimi është i lejueshëm dhe shoqërisht i pranueshëm. Këto norma synojnë të parandalojnë abuzimet dhe të mbrojnë dinjitetin njerëzor, shëndetin, jetën dhe mjedisin.

Historia e shkencës është dëshmi e eksperimenteve të shumta joetike që kanë shkaktuar pasoja serioze te njerëzit e përfshirë (vdekje, dëmtime të përhershme shëndetësore dhe trauma psikologjike). Përvoja të tilla kanë imponuar nevojën për standarde etike të qarta dhe detyruese. Prandaj sot pranohet përgjithësisht se edhe zbulimet shkencore nuk duhet të bazohen në diskriminim, çnjerëzimin ose rrezikimin e shëndetit dhe jetës së njerëzve dhe kafshëve.

Për të respektuar këto parime janë miratuar dokumente dhe udhëzime ndërkombëtare për etikën në shkencë, duke përfshirë:

- **Kodin e Nurembergut**, kodin e parë ndërkombëtar etik për eksperimentet mbi njerëzit;
- **Deklaratën e Helsinkit**, standard global etik për kërkimin mjekësor dhe klinik;
- **Deklaratën Universale të UNESCO-s mbi Bioetikën dhe të Drejtat e Njeriut**, e cila lidh shkencën, etikën dhe të drejtat e njeriut.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Hulumto se cilat dokumente të tjera (përveç atyre të përmendura) janë miratuar për etikën në shkencë. Cilat hulumtime konkrete kanë shërbyer si shtysë për miratimin e këtyre rregulloreve dhe dokumenteve që përcaktojnë standardet etike në kërkimet shkencore?

MBANI MEND

Zhvillimi i shkencës dhe teknologjisë ka ndryshuar ndjeshëm arsimin, duke mundësuar qasje të shpejtë në informacion nëpërmjet internetit, pajisjeve inteligjente dhe inteligjencës artificiale. Megjithatë, ngrihen pyetje në lidhje me ndikimin në të menduarit kritik, përpjekjen personale dhe rolin e arsimit, si dhe qasjen e pabarabartë në burimet digjitale.

Dehumanizimi në arsim ndodh kur mësimi reduktohet në përdorimin mekanik të teknologjisë dhe kontakti dhe empatia lihen pas dore. Prandaj teknologjia duhet të jetë një mjet, jo zëvendësim për marrëdhëniet njerëzore. Përparimet në shkencë dhe bioteknologji ngrenë çështje etike, pasi ato kërkojnë respekt për parimet morale dhe mbrojtjen e dinjitetit njerëzor.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Sa ndikim ka teknologjia në arsim sot?
2. Si mund të çojë teknologjia në dehumanizim në arsim?
3. Pse ekziston nevoja për të vendosur rregulla etike në kërkimin shkencor?
4. Tregoni disa dokumente ndërkombëtare që mbulojnë rregullat etike për kërkimin shkencor!
5. Hulumtoni disa teste që u kryen te njerëzit gjatë Luftës së Dytë Botërore!

14. FEJA

KONCEPTI I FESË

„Feja e ndihmon njeriun t'i japë kuptim botës.“

– Piter Berger

Përgjigjja më e zakonshme në pyetjen se si është shfaqur feja është se ajo ka lindur për shkak të mosnjohjes së njerëzve të parë për mënyrën dhe arsyet pse ndodhnin dukuritë natyrore. Prandaj, ata i shpjegonin këto dukuri me ndihmën e forcave, qenieve ose objekteve mbinatyrore, të cilave u atribuonin fuqi të veçantë.

Por pse njerëzit modernë, edhe pse kanë shpjegime shkencore për botën, ende ndiejnë nevojën për fenë? A do të thotë kjo se ata ende nuk kanë përgjigje për të gjitha pyetjet?

Feja është fenomen shoqëror kompleks që reflektohet në jetën e përditshme. Edhe pse shoqëritë bashkëkohore janë të ndara zyrtarisht nga shteti, gjurmët e saj janë të dukshme në histori, kulturë, traditë, arkitekturë, etikë, vlera, zakone dhe madje edhe në ushqim. Sot ekzistojnë më shumë se 4000 fe dhe lëvizje fetare, gjë që e bën të vështirë përcaktimin e saktë të fesë. Pjesa më e madhe e njerëzimit praktikon një nga pesë fetë më të mëdha botërore: budizmin, krishterimin, hinduizmin, islamin ose judaizmin.

Ekzistojnë qasje të ndryshme për përcaktimin e fesë. Sipas **Maks Veberit**, ajo është sistem besimesh që i jep kuptim botës dhe udhëzon sjelljen njerëzore. **Karl Marksi** e shihte fenë si opiumin e popullit. Megjithatë, përkufizimi i **Emil Dyrkemit** shpreh thelbin e fesë. Sipas tij, feja është një sistem besimesh dhe zakonesh që lidhen me gjëra të shenjta dhe që bashkojnë ndjekësit (besimtarët) në një bashkësi morale, e quajtur

kishë në krishterim; umet (ummah) në islam ose kehila (kehillah) në judaizëm. Ato nuk janë ndërtesa, por bashkësi të bazuara shpirtërisht. Dyrkemi identifikon elementet kryesore të pranishme në të gjitha bashkësitë fetare:

- besimet;
- zakonet dhe ritualet;
- gjërat e shenjta (simbolet, mësimet);
- bashkësinë ose organizatën fetare.

Katedralja „Shën Klementi i Ohrit“ në Shkup

Xhamia e Mustafa Pashës në Shkup

Këto elemente konfirmojnë universalitetin e fesë dhe rolin e saj si faktor që lidh njerëzit dhe formëson jetën shoqërore të besimtarëve, por edhe të ndjekësve të feve të tjera ose ateistëve. Çdo fe e konsideron veten të vetmen e vërtetë.

Shkenca nuk mund të gjykojë se cila fe zotëron të vërtetën. Për sociologjinë, si disiplinë shkencore çelësi është realizimi se shoqëritë bashkëkohore janë gjithnjë e më heterogjene nga ana fetare. **Prandaj shkalla e unitetit të shoqërisë varet kryesisht nga sa qartë ndahen besimet personale nga jeta publike (hapësira publike).**

Sot kjo arrihet më shpesh përmes parimit të ndarjes së fesë nga shteti, domethënë nga pushteti publik.

Gjeni elementet që Dyrkemi i sjell në përkufizimin e fesë në krishterim dhe islam!

FUNKSIONET E FESË

„Feja është marrëdhënia e njeriut me botën e pafundme, e cila përcakton drejtimin e jetës.“ – Lev Tolstoi

Feja nuk ekziston vetëm për të dhënë përgjigje për disa pyetje të përditshme ose thelbësore. Ajo ka funksion njohës, psikologjik, etik dhe shoqëror. Në shoqëritë bashkëkohore feja është e drejtë zgjedhjeje për çdo person.

Funksioni njohës i fesë ishte dominues në periudhën para iluminizmit kur ajo jepte përgjigje për pyetje përmes të cilave shpjegonte botën në të cilën jetonin njerëzit. Ky funksion nuk u zvogëluar me zhvillimin e shkencës, por sot ajo ofron përgjigje për disa pyetje themelore (për shembull, rreth origjinës së botës, nëse ka jetë pas vdekjes, etj.).

Funksioni psikologjik shihet si gjetja e ngushëllimit dhe paqes, veçanërisht në kohë krize personale ose shoqërore ose trazirash. Feja ofron shpresë dhe ngushëllim kur një person përballet me një sfidë jetësore si sëmundja, humbja, trishtimi, etj.

Kur feja përfaqëson një lloj busulle morale për besimtarët, duke i udhëhequr ata drejt një mënyre të përbashkët sjelljeje, të përcaktuar nga normat dhe vlerat e vendosura, atëherë thuhet se feja ka **funksion etik**. Me ndihmën e këtij funksioni, rendi moral në shoqëri u ruajt para shfaqjes së ligjit. Në etikën e feve, ekziston një rregull i ashtuquajtur i artë, baza e të cilit është parimi i sjelljes: «Trajtojini të tjerët ashtu siç do të dëshironit të

trajtoheshin ju». Ky rregull respektohet në të gjitha fetë. Edhe pse shprehet në mënyra të ndryshme, ai ka të njëjtin qëllim.

Funksioni social-integrues perceptohet përmes bashkimit të njerëzve në bashkësi fetare. Bashkësia fetare është një nga bashkësitë më të forta dhe më të qëndrueshme. Përmes ritualeve, besimeve, zakoneve dhe traditave ajo i bashkon njerëzit dhe forcon identitetin e tyre kolektiv.

Intensiteti i funksioneve të fesë ndryshon në periudha të ndryshme të zhvillimit të shoqërive. Për shembull, funksioni i njohur në shoqëritë bashkëkohore është shumë më i vogël se sa ishte në të kaluarën. Shumë nga funksionet e fesë ruhen edhe sot.

Qirinj të ndezur në një kishë – simbol i lutjes dhe shpresës shpirtërore

LLOJET E FEVE

„Të gjitha fetë e vërteta kanë të njëjtin thelb moral, megjithëse format e tyre janë të ndryshme.” – Lev Tolstoi

Siç u përmend, ekzistojnë mbi 4000 fe në botë. Edhe pse ato ndajnë disa elemente të përbashkëta, kjo nuk do të thotë se janë të njëjta në përmbajtjen e tyre. Përkundrazi, fetë ndryshojnë nga njëra-tjetra dhe kanë zhvillim që është i lidhur ngushtë me zhvillimin e njerëzve dhe shoqërisë.

Feja më e vjetër është **animizmi**, i cili bazohet në besimin se natyra ka një shpirt dhe dukuritë natyrore përjetohen si të gjalla dhe shpirtërore. **Totemizmi** është besim në objekt të shenjtë – një totem, i cili mbron fisin dhe ka një kuptim të veçantë për komunitetin.

Me zhvillim të mëtejshëm u shfaqën **fetë politeiste**, në të cilat njerëzit besonin në disa perëndi (nga fjalët greke **poly** – shumë dhe **theos** – perëndi). Ndër më të njohurat janë fetë e lashta greke dhe romake, siç është hinduizmi. Kur objekti i besimit është «një perëndi», ato quhen **fe monoteiste** (**monos** – një, **theos** – perëndi). Feja më e vjetër monoteiste konsiderohet të jetë zoroastrianizmi (Zoratrasta), i cili ndikoi fuqishëm në judaizëm si feja e parë e plotë monoteiste. Sot fetë monoteiste më të përhapura në botë janë krishterimi dhe islami.

Ka edhe fe që nuk mbështeten në besimin në perëndi, por në parimet morale etike. Këto quhen **fe etike**, ndërsa shembujt më të njohur janë budizmi dhe konfucianizmi.

Statujë e Budës në Tajlandë

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Hulumtoni funksionet e fesë dhe shkruani një ese me 150 fjalë mbi temën „Funksionet e fesë në epokën digjitale“.

AKTIVITETI 2. Mendoni dhe vlerësoni situatat në të cilat keni zbatuar rregullin e artë të etikës!

MBANI MEND

Feja është fenomen i lashtë kompleks shoqëror që e ka ndihmuar njeriun të kuptojë botën dhe t'i japë kuptim jetës që nga kohërat e lashta. Është sistem besimesh, ritualesh dhe gjërash të shenjta që bashkon besimtarët në bashkësi morale dhe udhëzon sjelljen e tyre. Sociologët e interpretojnë atë ndryshe: si udhëzues moral dhe shoqëror, si mjet ngushëllimi ose si instrument ndikimi. Feja ka funksion njohës, psikologjik, etik dhe integrues sepse shpjegon, ngushëllon, vendos rregulla morale dhe lidh njerëzit. Ekzistojnë forma të ndryshme të besimit fetar – fetë devocionale, politeiste, monoteiste dhe etike. Në shoqëritë bashkëkohore feja dhe shteti janë të ndara, por prapëseprapë kanë ndikim të rëndësishëm në kulturë, vlera dhe mënyrë të jetesës.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'është feja?
2. Ç'është e ndryshme në përkufizimet e fesë nga Dyrkemi, Veberi dhe Karl Marksi?
3. Cilat janë funksionet e fesë?
4. Çfarë llojesh feje ekzistojnë sipas objektit të besimit?
5. Ç'janë fetë monoteiste dhe politeiste?
6. Cilat janë fetë më të njohura etike në botë?

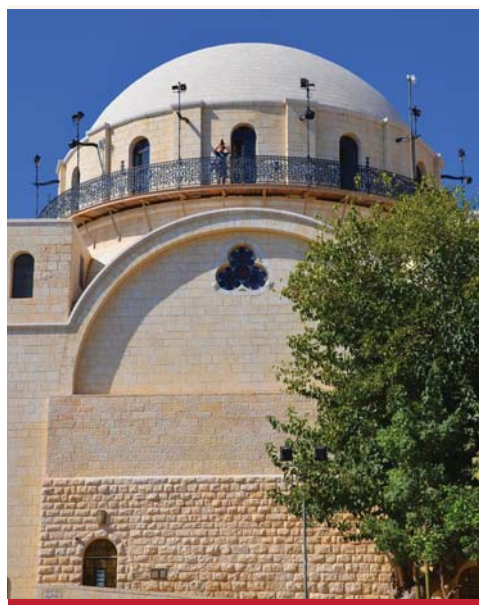
15. KARAKTERISTIKAT E FEVE BOTËRORE

*„Fetë e mëdha botërore ofrojnë rrugë të ndryshme drejt shpëtimit.“
– Maks Veber*

Judaizmi, krishterimi, islami, hinduizmi dhe budizmi janë fetë që kanë marrë epitetin **fe botërore**. Ka disa arsye për këtë: 1. ato janë të përhapura në të gjithë botën; 2. ato kanë miliona e miliarda ndjekës që i përkasin kulturave dhe bashkësive të ndryshme etnike; 3. ato kanë ndikim të fortë kulturor dhe historik në të gjithë njerëzimin; 4. mësimet dhe vlerat e tyre janë universale, d.m.th. ato vlejnë për të gjithë njerëzit që besojnë në to.

Judaizmi është një nga fetë e para monoteiste. Besohet se u shfaq rreth mijëvjeçarit të dytë para erës së re në Palestinë, ndërsa themeluesi i tij konsiderohet Abrahami. Profeti i parë i madh i judaizmit ishte Moisiu, i cili bëri një besëlidhje me Perëndinë Jahve në malin e shenjtë Sinai, ku mori Dhjetë Urdhërimet e Zotit. Zoti Jahve i shpalli hebrenjtë „populli i zgjedhur“ dhe, nëpërmjet Moisiut, bëri një besëlidhje me ta për ta nderuar Jahvenë si Perëndinë dhe udhëheqësin e tyre. Sot judaizmi është feja e hebrenjve dhe nuk konsiderohet fe shtetërore e Izraelit, por një nga fetë kryesore të praktikuara në këtë vend. Hebrenjtë kanë rregulla të veçanta të jetës fetare dhe të sjelljes. Ata ndjekin një dietë të veçantë të quajtur kosher. Sabati (Shabbati) është dita e tyre e pushimit, libri i shenjtë është Tora, ndërsa lutjet kolektive mbahen në gjuhën hebraike në vendin e shenjtë të quajtur sinagogë. Simboli i judaizmit është Ylli i Davidit.

Krishterimi lindi në shekullin e parë të erës së re dhe është feja monoteiste më e përhapur në botë. Themeluesi i krishterimit konsiderohet Jezu Krishti. Të krishterët besojnë se Zoti i vetëm dhe i përjetshëm zbulohet përmes tre personave të Trinisë së Shenjtë: Atit, Birit (Jezu Krishtit) dhe Frymës së Shenjtë. Jezu Krishti ka një natyrë njerëzore dhe një natyrë

Sinagogë në Izrael

Rrotull e Torës në hebraisht

Besimtar i krishterë në lutje

Besimtarë myslimanë gjatë lutjes

Ritual i hinduizmit

hyjnore, ndërsa për të krishterët ai është shembulli më i lartë moral. Festat më të mëdha të krishtera lidhen pikërisht me jetën e tij (Krishtlindjet – lindja e Krishtit; Pashkët – ringjallja e Krishtit).

Libri i shenjtë është Bibla, e cila përbëhet nga Dhiata e Vjetër dhe Dhiata e Re, ndërsa simboli i krishterimit është kryqi i shenjtë. Sot krishterimi ndahet në tri degë kryesore: ortodoksi, katolicizëm dhe protestantizëm. Kjo ndarje lidhet me dallimet historike dhe doktrinare midis Lindjes dhe Perëndimit (ortodoksisë dhe katolicizmit), si dhe me Reformën Protestante në shekullin XVI. Tempulli i shenjtë i të krishterëve është kisha.

Hulumtoni se si dhe pse lindi protestantizmi.

Islami është feja e dytë më e madhe monoteiste në botë. Themeluesi i tij konsiderohet Muhamedi, i cili jetoi në shekullin VII të erës së re. Muhamedi filloi të predikonte Islamin në Mekë, por për shkak të kundërshtimit nga banorët e qytetit, ai u shpërngul në Medinë, ku themeloi bashkësinë e parë myslimane dhe ndërtoi xhaminë e parë. Ndjekësit e Islamit quhen **myslimanë** dhe ata besojnë në një Zot të vetëm, Allahun. Libri i shenjtë i Islamit është Kurani. Islami bazohet në pesë shtyllat e besimit: 1. Dëshmia. (shahadeti, besimi se nuk ka zot tjetër përveç Allahut); 2. namazi (salah, falja namazit pesë herë në ditë); 3. zekati, (pagimi i një përqindjeje të të ardhurave për të ndihmuar të varfrit); 4. agjërimi (saumi, gjatë muajit të Ramazanit); 5. pelegrinazhi (haxhi, në Mekë të paktën një herë në jetë). Myslimanët formojnë bashkësi në të cilat ndjekin, respektojnë dhe mbështesin rregullat e përbashkëta në lidhje me besimin dhe me tërë jetën e tyre. Përgjegjësia kolektive është pjesë e rëndësishme e Islamit.

Hinduizmi është feja politeiste më e përhapur. Zotat më të njohur në hinduizëm janë Brahma (krijuesi), Vishnu (mbrojtësi) dhe Shiva (shkatërruesi). Në hinduizëm besohet në karma, veprat e mira kthehen me të mira, veprat e këqija me të keqen dhe fatkeqësinë. Besimtari hindu mund të zgjedhë zotin e tij mbrojtës dhe ai beson në mishërimin (rilindjen e shpirtit në formë tjetër). Hinduizmi është fe e pasur me rituale dhe rite pastrimi dhe beson se ka shumë rrugë të ndryshme drejt Zotit.

Budizmi është fe etike, e cila nuk bazohet në besimin në zot, por bazohet në zhvillimin personal, ndriçimin dhe çlirimin nga vuajtjet. Ai beson në karma, lutje dhe një formë meditimi. Budizmi bazohet në disa parime morale: mosdhuna, e vërteta, ndershmëria, dhembshuria dhe moderimi. Budizmi nuk pret për ritualet e detyrueshme të ithtarëve të tij, por pjesa tjetër – secili, sipas përvojës së tij të mësimet, derisa të gjejë rrugën e tij drejt iluminizmit. Në klasifikimin e feve budizmi dallohet si fe etike.

Të gjitha fetë kanë miratuar mësimet që kanë kod të qartë etik që besimtarët duhet ta respektojnë. Në judaizëm dhe krishterim, këto janë Dhjetë urdhërat e Zotit, të cilat theksojnë ndershmërinë, sinqeritetin dhe përkushtimin ndaj qenieve njerëzore dhe ndaj Zotit. Në islam kjo shihet përmes pesë rregullave (shtyllave) të fesë. Në përgjithësi fetë kanë mësimet etikisht të pranueshme, por gjatë gjithë historisë ato shpesh kanë qenë shkak i keqkuptimeve, konflikteve, grindjeve dhe luftërave. Asnjë fe nuk i mëson besimtarët e saj të respektojnë atë që është e ndryshme ose atë që nuk i përkasin. Prandaj edhe fetë monoteiste shpesh konsiderohen fe etike.

Murgj budistë duke u lutur para statujës së artë të Budës

Tempuj të feve kryesore të botës

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Mësoni rregullat etike të feve monoteiste dhe krahasojini ato! Ç'është e ngjashme midis tyre? Cilat rregulla kanë rëndësinë më të madhe?

AKTIVITETI 2. Në fletore bëni një tabelë në të cilën do të shkruani karakteristikat e feve botërore!

MBANI MEND

Fetë kryesore botërore kanë pasur një ndikim të jashtëzakonshëm në kulturën, historinë, moralin dhe mënyrën e jetesës së njerëzve në mbarë botën. Ato kanë ndikuar në art, arkitekturë dhe muzikë, ndërsa mësimet, besimet dhe normat e tyre kanë formësuar kulturat, qytetërimet, ligjet dhe sistemet e vlerave. Edhe pse janë të ndryshme, të gjitha fetë përmbajnë kod etik, që promovon ndershmërinë, respektin për të tjerët dhe sjelljen morale. Kjo është veçanërisht e rëndësishme për t'u ditur sepse jetojmë në shoqëri multikulturore, ku respekti për dallimet dhe toleranca janë parakushte thelbësore për komunikim dhe bashkëjetesë paqësore. Fetë ndryshojnë në mësimet e tyre, por ato ofrojnë udhëzime shpirtërore dhe unitet për ndjekësit e tyre.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Cila është feja më e vjetër monoteiste?
2. Cilat janë tri pjesët e krishterimit?
3. Cilat janë pesë shtyllat e islamit?
4. Cilat janë perënditë më të njohura në hinduizëm?
5. Cilat janë parimet morale në budizëm?

16. ORGANIZATAT FETARE

„Organizatat fetare stabilizojnë strukturën shoqërore nëpërmjet ritualeve, festave dhe riteve të përbashkëta.” – Marselio Pantinji

Feja është e pranishme në një sërë formash organizimi. Organizatat më të njohura fetare janë kisha, besimi fetar, sekti dhe kulti. Ato dallohen nga njëra-tjetra nga disa karakteristika, të cilat do t'i shpjegojmë më poshtë.

Kisha, xhamia dhe sinagoga janë institucionet kryesore fetare në krishterim, islam dhe judaizëm. Ato janë vende ku besimtarët mbledhen për lutje, studim dhe festimin e festave fetare. Edhe pse ndryshojnë në organizimin dhe menaxhimin e tyre, të gjitha kanë rregulla të qarta, udhëheqjen e tyre dhe një numër të madh besimtarësh. Ato kanë ekzistuar për shekuj dhe luajnë një rol të rëndësishëm në ruajtjen e besimit, traditës dhe unitetit të bashkësive fetare.

Denominacioni është degë ose organizatë fetare brenda njërës prej feve të mëdha monoteiste. Ajo dallon sipas riteve, mësimave fetare, organizimit ose praktikave. Është organizatë e madhe fetare, por më e vogël se kisha, xhamia ose sinagoga. Brenda krishterimit si denominacione konsiderohen: katolicizmi, ortodoksia dhe protestantizmi. Në islam denominacionet më të njohura janë sunitët dhe shiitët. Në kuadër të judaizmit, ato janë: judaizmi ortodoks, konservator, liberal dhe reformist.

Skti është organizatë fetare më e vogël që ndahet nga një fe ose denominacion për shkak të interpretimeve të caktuara dhe të veçanta të mësimave të shenjta. Sektet janë grupe pakicë dhe shkëputëse, prandaj karakterizohen nga një ndjenjë më e fortë e bashkësisë dhe lidhjes ndërmjet anëtarëve, si dhe nga një shkallë e lartë disipline (rregulla të rrepta të sjelljes). Në shoqëri mund të krijohet një qëndrim neutral, por më shpesh negativ ndaj sekteve, në varësi të mënyrës se si funksionojnë ato. Zakonisht janë të natyrës së mbyllur dhe anëtarët duhet të jenë madhorë. Sektet e njohura në krishterim janë: dëshmitarët e Jehovit, mormonët, adventistët etj. Në islam të tilla janë dervishët, druzët, bektashinjtë e të tjerë.

Kulti është organizatë fetare e mbyllur me një numër të vogël anëtarësh, por me kontroll të rreptë mbi ta. Ka një udhëheqës autoritar dhe një shkallë të lartë kontrolli mbi sjelljen e anëtarëve, të cilët shpesh ndahen nga familja dhe miqtë. Ky izolim çon në varësi të plotë nga grupi (kulti). Udhëheqësi është autoriteti më i lartë dhe vendimet e tij nuk diskutohen nga anëtarët.

Priftërinj duke kremtuar meshën katolike para besimtarëve

Mbajtja e anëtarëve të kultit në pozicion bindjeje më së shpeshti lehtësohet nga presioni psikologjik, manipulimi, frika dhe krijimi i ndjenjave të fajit dhe turpit. Kjo i bën kultet potencialisht të rrezikshme për anëtarët e tyre sepse ato ndikojnë negativisht në gjendjen e tyre psikologjike dhe emocionale. Ashtu si sektet, anëtarët duhet të jenë të rritur.

PARAQITJA TABELARE E KARAKTERISTIKAVE TË ORGANIZATAVE FETARE

Kriteret	Kisha, xhamia, sinagoga	Denominacioni	Sekti	Kult
Prejardhja	Historike, tradicionale	Nga feja ekzistuese	Shkëputje nga feja	E re
Numri i anëtarëve	Shumë i madh	I madh	I vogël	Shumë i vogël
Statusi social	Plotësisht i pranuar	I pranuar	Pjesërisht i pranuar	I papranuar / kontrovers
Marrëdhënia ndaj shoqërinë	E integruar	E hapur	Pjesërisht e izoluar	Fortësisht e izoluar
Struktura organizative	Hierarki e fortë	E organizuar	E rreptë, e centralizuar	Pushtet absolut i udhëheqësit
Udhëheqja	Institucionale	Institucionale	Udhëheqës karizmatik	Udhëheqës absolut
Shkalla e kontrollit	E ulët	E moderuar	E lartë	Shumë e lartë
Përgjegjësi ndaj të tjerëve	E lartë	Mesatare	E ulët	Shumë e ulët
Veprimtaria misionare	E moderuar	E moderuar	Intensive	Agresive / manipuluese
Shembuj	Në krishterim	Protestantë, katolikë, ortodoksë	Ahmedia, Hare Krishna	People's Temple (Tempulli i popullit)

Organizatat fetare mund ta ndryshojnë statusin e tyre shoqëror ose në shoqëri të ndryshme të kenë pozita të ndryshme. Kështu, protestantizmi në periudhën e shfaqjes së tij ishte përcaktuar si sekt, por masivizimi i tij dhe rritja e ndikimit e shndërruan atë në denominacion. Ka raste kur në shoqëri një organizatë fetare është e vogël në numër dhe nuk ka ndikim shoqëror, prandaj përcaktohet si sekt; ndërsa në shoqëri tjetër ajo është denominacion. Përcaktimi dhe statusi i organizatës fetare varet edhe nga ligjet dhe rregullat e shtetit. Mormonët në SHBA dhe Kanada janë denominacion, në disa pjesë të Evropës janë lëvizje të reja fetare, ndërsa në disa shtete myslimane veprimtaria e tyre është e kufizuar dhe e kontrolluar. Gjendje e ngjashme është edhe me sajentologjinë. Në disa shtete ajo përcaktohet si sekt – madje edhe si kult, ndërsa në shtete të tjera përcaktohet si lëvizje e re fetare.

Lëvizjet e reja fetare paraqesin forma bashkëkohore të besimit fetar. Ato lindin nga shekulli XIX deri në

Besimtarët e Hare Krishna-s duke kërcyer në festivalin fetar

shekullin XXI si rezultat i ndryshimeve që sjellin shoqëritë moderne dhe nevojave fetare të njerëzve bashkëkohorë. Ekzistojnë disa arsye që janë bazë për krijimin e lëvizjeve të reja fetare. Ato janë: zhgënjimi i besimtarëve nga fetë tradicionale, prirja e njerëzve modernë drejt një shpirtërore personale, globalizimi kulturor, faktorët psikologjikë si frika, stresi dhe vetmia. Si faktor shfaqet edhe zhvillimi i teknologjisë dhe i mediave, i cili mundëson përhapjen dhe pranimin e shpejtë të ideve të reja. Sigurisht nevoja për stabilitet shpirtëror, e cila është pasojë e ndryshimeve shoqërore si migrimet, krizat ekonomike, luftërat etj., është ndoshta edhe faktori më ndikues. Të gjithë këta faktorë kontribuojnë në rritjen e interesit të

njerëzve bashkëkohorë për fe të reja, të cilat u përgjigjen më shumë nevojave të tyre. Ato shpesh janë kombinim i mësimave nga fetë ekzistuese, me theks në zhvillimin personal shpirtëror. Përveç mormonëve dhe sajentologjisë, lëvizje të reja fetare të njohura janë edhe Hare Krishna, Kisha e unifikimit e të tjera.

Një nga format më të njohura të lëvizjeve të reja fetare janë të ashtuquajturat „vetë-krijimet fetare”. Ato krijohen në atë mënyrë që individi vetë harton sistemin e tij të besimit. Individi merr elemente fetare nga burime të ndryshme – nga krishterimi, islami, fetë lindore, traditat ezoterike perëndimore ose shamanizmi – dhe prej tyre ndërton fenë e tij personale.

Në këtë mënyrë formohen grupe të ndryshme, në të cilat hyhet dhe dilet sipas zgjedhjes personale, pa procedurë formale dhe pa kontroll institucional. Secili e krijon përsëri fenë e vet sipas nevojave dhe bindjeve personale. Në vend të fesë si përkatësi ndaj diçkaje të qëndrueshme dhe të përcaktuar institucionalisht, praktikohet feja e bindjes individuale.

Individi bëhet krijuesi i besimit dhe i praktikave të veta. Lutjet e shkruara dhe të përcaktuara tradicionalisht zëvendësohen me lutje spontane e personale, të krijuara nga vetë personi që lutet. Kështu, secili bëhet krijues i praktikës së tij fetare, i çliruar nga kufizimet e dogmave, traditës, hapësirës, kohës, rrethanave dhe formave institucionale.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Hulumtoni dhe jepni shembuj për secilin lloj organizate fetare dhe vendin e saj në vende të ndryshme.

AKTIVITETI 2. Hulumtoni fenë që është dominuese në mjedisin tuaj (pavarësisht a i përkisni asaj) dhe gjeni specifikat e saj që plotësojnë nevojat e njeriut modern.

AKTIVITETI 3. Gjeni se cila lëvizje e re fetare ka më shumë ndjekës në Republikën e Maqedonisë së Veriut dhe mësoni mësimet që ajo përfaqëson. Bëni një analizë të zgjedhjeve tuaja me një fe tradicionale dhe shikoni ngjashmëritë dhe dallimet midis tyre!

MBANI MEND

Feja është shfaqur si numër organizatash fetare: kishë, denominacion, sekt dhe kult. Kisha, xhamia dhe sinagoga janë organizatat kryesore dhe më të mëdha fetare në krishterim, islam dhe judaizëm. Ato kanë shumë besimtarë, një traditë të gjatë dhe rregulla të qarta. Denominacionet janë degë më të vogla fetare brenda kornizës së një feje. Ato i përkasin të njëjtës fe, por kanë dallime të caktuara në besime dhe zakone. Sektet janë grupe më të vogla që kanë interpretime të ndryshme dhe shpesh rregulla më të rrepta se feja kryesore. Kultet janë grupe të mbyllura me një udhëheqës të fuqishëm autoritar i cili ka kontroll të madh mbi anëtarët e tyre. Kohët e fundit kanë dalë lëvizje të reja fetare që kombinojnë besime të ndryshme dhe u japin njerëzve më shumë liri personale në spiritualitet.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Cilat janë karakteristikat e një kishe, denominacioni, sekti dhe kultit?
2. Cilat janë lëvizjet e reja fetare?
3. Cilat janë arsyet që kontribuojnë në shfaqjen e lëvizjeve të reja fetare?
4. Tregoni disa nga lëvizjet e reja më të njohura fetare!

17. SEKULARIZIMI

„Të jetosh në këtë epokë laike do të thotë të kesh një zgjedhje – të besosh ose të mos besosh.” – Çarls Tejlør

Me zhvillimin e shkencës dhe teknologjisë shumë fenomene që njerëzit i shpjegojnë me fe (fatkeqësi natyrore, sëmundje, lëvizje e planetëve) sot nuk kanë shpjegim shkencor. Prandaj njerëzit filluan të mbështeten më shumë në arsye dhe prova, e jo vetëm në besim. Në të kaluarën, veçanërisht në Mesjetë, feja kishte ndikim shumë të madh në jetën e përditshme. Institucionet fetare jo vetëm që kujdeseshin për jetën shpirtërore, por kishin edhe fuqi të fortë politike. Ato ndikuan te sundimtarët, ligjet dhe mënyra se si qeverisej vendi.

Në shoqëritë bashkëkohore situata është e ndryshme. Shtetet demokratike i ndërtojnë politikat e tyre në mënyrë të pavarur nga mësimet dhe institucionet fetare. Pushteti demokratik vjen nga populli, jo nga Zoti. Edhe pse feja është e drejtë njerëzore e garantuar me kushtetutë, ajo nuk merr pjesë në vendimmarrjen politike. Procesi në të cilin feja gradualisht humbet vendin e saj qendror në jetën publike, shoqërore dhe politike quhet **sekularizim**.

Me sekularizim feja bëhet zgjedhje private dhe individuale. Kjo nuk do të thotë se ajo zhduket, por përkundrazi se ajo ndahet nga shteti, arsimi, legjislacioni dhe sferat e tjera publike. Kjo është veçanërisht e dukshme në shtetet moderne, pasi ato i japin përparësi shkencës dhe arsimit.

Republika e Maqedonisë së Veriut, sipas Kushtetutës, është shtet laik. Kjo do të thotë se parimet e sekularizimit nuk zbatohen, siç janë ndarja e fesë nga pushteti shtetëror dhe marrëdhëniet e barabarta me të gjithë qytetarët, pavarësisht nga përkatësia e tyre fetare..

Hulumtoni se cili nen i Kushtetutës së Republikës së Maqedonisë së Veriut përcakton të drejtat fetare të qytetarëve. Gjeni dhe citoni fjalinë që e përcakton Maqedoninë si shtet laik.

Shoqëria maqedonase është shumëfetare. Ekzistojnë rreth dyqind kisha të regjistruara (pesë përmenden në kushtetutë), dhjetëra bashkësi fetare dhe disa grupe fetare. Prania e vazhdueshme e disa feve nuk do të thotë se të gjithë qytetarët identifikohen me një fe. Liria e zgjedhjes fetare nënkupton aftësinë e individit për të pranuar një fe të caktuar, por edhe të drejtën për të mos i takuar asnjërës.

Qytetarët që nuk identifikohen me mësimet fetare dhe nuk kanë përkatësi fetare quhen **ateistë**. Ateizmi është zgjedhje personale e shprehur me vullnet të lirë, pa imponim ose detyrim. Në shtet laik, siç është Republika e Maqedonisë së Veriut, ateistët kanë të drejta të barabarta me besimtarët e të gjitha feve, ndërsa shteti mbetet neutral në lidhje me bindjet e tyre.

Nga të gjitha sa u tha më sipër, mund të përfundohet se sekularizimi mundëson lirinë fetare si zgjedhje individuale, barazinë ndërmjet bashkësive fetare dhe respektimin e dallimeve në shoqërinë bashkëkohore.

KONFLIKTET FETARE

*„Intoleranca fetare është burimi i konfliktit të vazhdueshëm midis njerëzve.” –
Xhon Lok*

Fetë, në thelbin e tyre, përmbajnë një **komponent të fuqishëm etik**, i cili paraqet një nga karakteristikat e tyre më të spikatura. Përmes tij fetë bëjnë thirrje për paqe, dashuri, tolerancë, respekt dhe bashkëjetesë. Asnjë fe në mësimet e saj themelore nuk promovon të keqen, urrejtjen ose dhunën. Megjithatë, realiteti shpesh tregon një pamje tjetër. Në praktikë feja jo rrallëherë bëhet bazë për ndarje, keqkuptime dhe jotolerancë, ndërsa gjatë historisë, por edhe sot, dallimet fetare ndonjëherë shndërrohen në urrejtje dhe konflikte të armatosura.

Përplasja ndërmjet individëve ose grupeve që lind si pasojë e qëndrimeve të ndryshme fetare quhet **konflikt fetar**. Ai mund të fillojë si mosmarrëveshje verbale, por të përshkallëzohet në dhunë fizike, diskriminim ose konflikte afatgjata. Shkaqet e konflikteve fetare janë të ndryshme dhe zakonisht përfshijnë mosmarrëveshje fetare, synimin për pushtet dhe dominim, rrethana historike, kontroll politik, si dhe lidhjen e fesë me identitetin etnik.

Historia shënon shumë shembuj të konflikteve të tilla. Kryqëzatat, të zhvilluara ndërmjet të krishterëve dhe myslimanëve pas thirrjes së papës Urban II për çlirimin e tokës së shenjtë, Jerusalemit, janë ndër shembujt më të njohur. Konflikti izraelito-palestinez, i cili përfshin pjesëtarë të judaizmit dhe islamit, gjithashtu paraqet përplasje të ndërlikuar të lidhur me territorin, pushtetin politik dhe kontrollin mbi

Konflikti izraelito-palestinez është kontest i gjatë dhe kompleks

vendet e shenjta. Konfliktet fetare mund të shfaqen edhe brenda së njëjtës fe si pasojë e ndarjeve rreth mësimave fetare dhe epërsisë, siç shihet në përplasjet ndërmjet sunitëve dhe shiitëve në islam, si dhe në konfliktin ndërmjet katolikëve dhe protestantëve në Irlandën e Veriut.

Konfliktet fetare zakonisht janë shumështrësore, sepse ato nuk lindin vetëm për shkak të dallimeve në besime.

Ato shpesh lidhen me faktorë politikë,

ekonomikë dhe etnikë, siç janë: lufta për pushtet, stereotipet dhe paragjykimet negative, diskriminimi, dhuna dhe terrorizmi. Meqenëse të gjitha përfshijnë shkaqe dhe interesa të shumta, konfliktet janë komplekse dhe të vështira për t'u zgjidhur, ndërsa pasojat e tyre ndihen për një kohë të gjatë në shoqëri. Prandaj **parandalimi** është thelbësor. Në këtë drejtim shtetet dhe institucionet ndërmarrin masa të ndryshme, siç janë **inkurajimi i dialogut dhe bashkëpunimit ndërfetar**, parandalimi i gjuhës së urrejtjes në hapësirën publike, edukimi rreth feve të ndryshme përmes sistemit arsimor, respektimi i të drejtave fetare të qytetarëve dhe një ndarje e qartë e fesë nga shteti përmes parimeve të sekularizimit.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Lexoni me kujdes shembujt e mëposhtëm dhe përcaktoni cilët janë karakteristikë për një shtet laik (sekular) dhe cilët për një shtet jo laik (josekular):

1. Në shkollë, në çdo klasë, detyrimisht ka simbole fetare.
2. Në kuadër të mësimi të rregullt nxënësit mësojnë lëndën Etika në fe.
3. Gjatë miratimit të një ligji shtetëror, mendimi i organizatave fetare është i detyrueshëm.
4. Shteti nuk e lejon abortin për shkak të ndalesave fetare.
5. Qytetarët kanë të drejtë të praktikojnë një fe të caktuar ose të jenë ateistë.
6. Ka ditë pushimi për festat fetare për pjesëtarët e të gjitha feve në shtet, por edhe për ditë që nuk lidhen me fenë (Dita e Punës, Dita e Shtetësisë e të ngjashme).

AKTIVITETI 2. Hulumtoni se cilat aktivitete që lidhen me dialogun ndërfetar realizohen në Republikën e Maqedonisë së Veriut. Mendoni se cilat aktivitete të reja mund të zhvillohen me qëllim të përmirësimit të mirëkuptimit dhe tolerancës së ndërsjellë. Hartoni dhe realizoni një aktivitet në kuadër të klubit MIO në shkollë, pastaj diskutoni me bashkëmoshatarët për përfitimet personale dhe më të gjera të dialogut ndërfetar për shkollën dhe komunitetin.

MBANI MEND

Me zhvillimin e shkencës dhe teknologjisë roli dominues i fesë në shoqëri është zvogëluar. Në vend që të ketë një ndikim qendror në shtet dhe politikë, si në të kaluarën, në demokracitë moderne pushteti buron nga populli. Ky proces quhet sekularizim dhe nënkupton ndarjen e fesë nga institucionet publike dhe reduktimin e saj në zgjedhje personale dhe përcaktim privat. Edhe pse feja përcjell mesazhe paqeje dhe tolerance, ajo ndonjëherë mund të jetë shkak i konflikteve ligjore për shkak të interesave të ndryshme fetare, etnike dhe politike. Prandaj parandalimi i konflikteve fetare kërkon dialog, edukim, respekt për të drejtat fetare dhe respekt të vazhdueshëm për parimin e një shteti laik.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

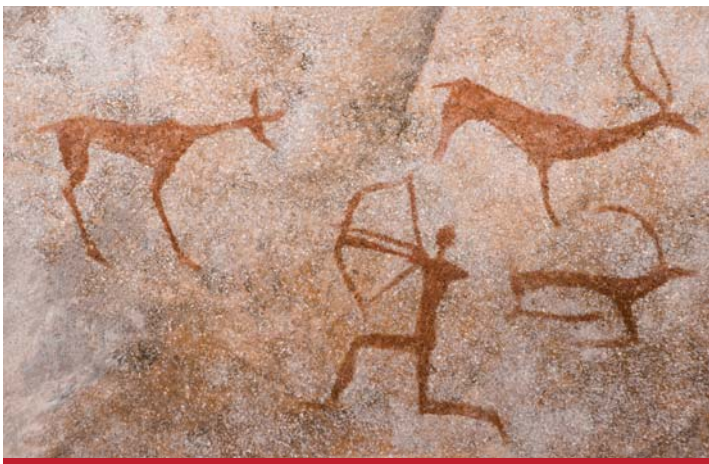
1. Ç'është sekularizimi?
2. Cilat të drejta fetare u garantohen qytetarëve në Maqedoninë sekulare?
3. Cilët qytetarë janë ateistët? Cilat janë të drejtat e tyre?
4. Ç'është konflikti fetar?
5. Cilat janë shkaqet më të zakonshme të konfliktit fetar?
6. Në cilat dimensione mund të shihet konflikti fetar?
7. Ç'është dialogu ndërfaqetor?
8. Çfarë aktivitete mund të përdoren për të stimuluar dialogun ndërfaqetor?

18. ARTI DHE SHOQËRIA

Arti: edukimi i shoqërisë ose artit për hir të artit?

– Karl Marks

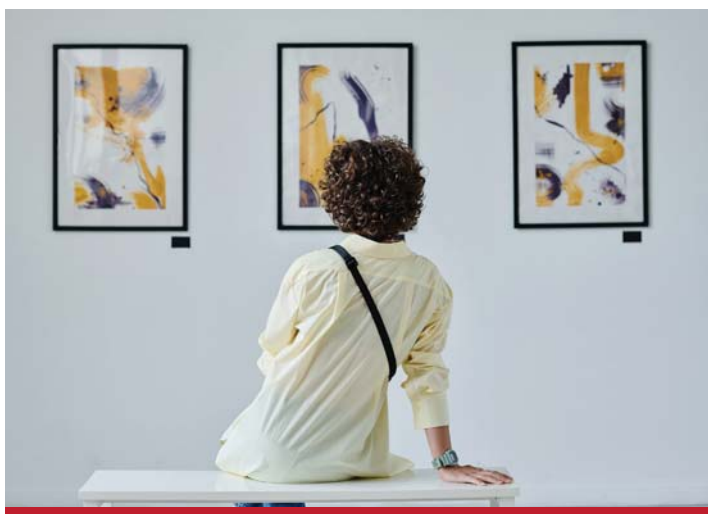
Një nga mënyrat themelore me të cilat njerëzit shprehin mendimet, ndjenjat, dëshirat, përvojat dhe pikëpamjet e tyre mbi botën është përmes artit. Krijimtaria artistike dhe imagjinata shprehen në forma të ndryshme si: piktura, muzika, vallëzimi, teatri, filmi, arkitektura, skulptura ose letërsia. Arti shërben jo vetëm për argëtim ose kënaqësi estetike, por ka edhe një rol më të thellë shoqëror – për të portretizuar realitetin, për të kritikuar ose shprehur dënimin e dukurive të caktuara shoqërore. Ai portretizon në mënyrë krijuese realitetin nga perspektiva e artistit, i cili përmes veprës së tij i mundëson audiencës ta shohë botën nga perspektiva e tij.

Gjueti parahistorike në mur shpelle

Arti është një nga provat më të vjetra të ekzistencës dhe zhvillimit të njeriut. Edhe në komunitetet më të hershme, pikturat në shpella dëshmojnë për mënyrën e tyre të jetesës, zakonet e tyre dhe nivelin e zhvillimit. Objektet për përdorim të përditshëm, zbukurimet, kostumet, instrumentet muzikore dhe veprat e tjera janë burime të rëndësishme përmes të cilave ne ende mund të rindërtojmë kulturën, traditën dhe identitetin e shoqërive dhe qytetërimeve të ndryshme. Prandaj arti dhe shoqëria janë në lidhje të vazhdueshme dhe të dyanshme.

Një nga funksionet kryesore të artit është të pasqyrojë shoqërinë dhe kohërat në të cilat ajo ndodh. Veprat e artit dhe ndërtesat nga periudha të ndryshme historike tregojnë qartë ndikimin e rrethanave shoqërore në kreativitet. Në periudhën antike arti shoqërohej me fenë dhe idealet e harmonisë dhe përsosmërisë, më shpesh përmes tempujve dhe skulpturave të dedikuara perëndive. Në Mesjetë dominoi feja, e cila u reflektua përmes ndërtimit të tempujve dhe krijimit të veprave me motive fetare. Rilindja solli një pikë kthese me interes për shkencën, njeriun dhe historinë realiste të botës. Gjatë Revolucionit Industrial arti pasqyronte jetën e punëtorit dhe ndryshimet shoqërore, ndërsa gjatë periudhave të luftës ai u bë shprehje e vuajtjes, humbjes, rezistencës dhe luftës për liri. Arti modern, nga ana tjetër, shpesh përqendrohet në të tashmen dhe eksperimenton me forma dhe ide të reja.

Ekspozitë e artit bashkëkohor

Edhe pse arti formësohet nga koha, motive të caktuara mbeten të pranishme në të gjitha epokat. Tema, siç janë dashuria, amësia, shtëpia, atdheu dhe ekzistenca njerëzore janë universale dhe ripërpunohen vazhdimisht në mënyra të reja, duke e bërë artin një pjesë të qëndrueshme dhe kuptimplote të shoqërisë njerëzore.

Zgjidhni një vepër nga secila periudhë e zhvillimit shoqëror dhe shikoni se si koha portretizon atë që është bërë!

ARTI I ANGAZHUAR SHOQËRISHT

„Arti nuk mund ta ndryshojë shoqërinë, por mund të tregojë drejtimin në të cilin shoqëria mund të ndryshojë.” – Teodor Adorno

Është gabim ta kuptosh artin thjesht si përfaqësim të realitetit. Përveç përshkrimit të realitetit, arti ka edhe një rol kritik – ai mund të tregojë problemet sociale, të stimulojë ndryshimin dhe të jetë një forcë lëvizëse për ide dhe mënyra të reja të menduarit. Përmes krijimit artistik zhvillohet mendimi kritik dhe stimulohet ndërgjegjësimi publik për çështjet e rëndësishme në shoqëri.

Kur arti ka një mesazh kritik të shprehur qartë, artisti shpreh në mënyrë aktive qëndrimin e tij ose të saj duke marrë pjesë në jetën publike përmes debateve, forumeve ose shfaqjeve publike, atëherë flasim për **art të angazhuar në shoqëri**. Në raste të tilla vepra e artit ka një qëllim specifik – të nxjerrë në pah padrejtësitë, të provokojë reflektim dhe të ndikojë në ndryshimet shoqërore.

Një shembull i artit të angazhuar shoqërisht është kënga Imagine (Imagjino) nga Xhon Lenon (1971), në të cilën mesazhi i paqes, barazisë dhe një bote pa ndarje përçohet përmes muzikës dhe teksteve.

Gjeni interpretimin origjinal të këngës Imagine (Imagjino) dhe dëgjoni me kujdes tekstin. Mendoni se çfarë mesazhi dërgon kënga dhe pse konsiderohet një shembull i artit të angazhuar shoqërisht.

Xhon Lenon në piano

Edhe sot arti nuk është vetëm estetikë shprehëse, por edhe formë e angazhimit shoqëror. Përmes kritikës dhe qëndrimit ndaj kushteve aktuale, ai vepron si zë publik dhe korrigjues i dukurive shoqërore, duke inkurajuar ndërgjegjësimin, ndryshimin dhe përgjegjësinë.

Gjeni një libër komik nga Pablo Stenli bazuar në këngën Imagjino nga Xhon Lenon! Hidhni një sy dhe analizoni mesazhin që dërgon!

TEKNOLOGJIA DHE ARTI (ARTI VIRTUAL)

*„Kur teknologjia dhe kreativiteti bashkohen,
krijohet magjia.”
– Autor i panjohur*

Teknologjia, si pjesë e pandashme e jetës së përditshme të njeriut modern, ka ndikuar gjithashtu ndjeshëm në zhvillimin e artit. Si rezultat, është shfaqur një shprehje artistike – **arti virtual**. Ai krijohet me ndihmën e teknologjive digjitale dhe virtuale, në vend të materialeve klasike. Ai përfshin vizatime, imazhe dhe animacione të gjeneruara nga kompjuteri, si

IMAGJINO

Imagjino që s'ka parajsë,
Është e lehtë, vetëm provo.
S'ka ferr poshtë nesh,
Vetëm qielli lart mbi ne.
Imagjino të gjithë njerëzit,
Që jetojnë vetëm për sot.
Imagjino që s'ka kufij shtetesh,
Nuk është aspak e vështirë.
S'ka arsye për të vrrarë a për të vdekur,
As fe që njerëzit i ndan.
Imagjino të gjithë njerëzit,
Që jetojnë jetën në paqe.

Refreni:

Ti...

Mund të thuash se jam ëndërrimtar,
Por nuk jam i vetmi.

Shpresoj që një ditë
Do të bashkohesh me ne
Dhe bota do të jetojë si një.

Imagjino që s'ka prona,
Pyes veten nëse mundesh.
S'ka lakmi e s'ka uri,
Por vetëm vëllazëri mes njerëzve.

Imagjino të gjithë njerëzit,
Që e ndajnë gjithë botën.

Refreni:

Ti...

Mund të thuash se jam ëndërrimtar,
Por nuk jam i vetmi.

Shpresoj që një ditë
Do të bashkohesh me ne,
Dhe bota do të jetojë si një.

Xhon Lenon

mundësi për të përjetuar veprat artistike përmes syzeve VR. Audienca mund të marrë pjesë aktive përmes prekjes, tingullit ose lëvizjes, gjë që lejon një mënyrë të ndryshme të perceptimit të artit.

Ky lloj krijimi artistik pasqyron rolin më të madh të teknologjisë në jetën e njerëzve. Duke marrë parasysh që komunikimi digjital, informacioni, ndjekja e ngjarjeve kulturore dhe sportive, si dhe ndarja e emocioneve përmes platformave digjitale, janë pjesë e realitetit të përditshëm, është e natyrshme që edhe marrëdhënia me artin të ndryshojë.

Artistët bashkëkohorë përballen me sfida të reja, por edhe mundësi për eksperimentim dhe duke krijuar vepra që nuk mund të ekzistojnë në botën fizike, por vetëm në mjedis virtual.

Përveç procesit të krijimit, teknologjia zgjeron edhe qasjen në art, duke mundësuar vizita virtuale në muze dhe galeri, si dhe duke parë koncerte dhe festivale nga pjesë të ndryshme të botës. Në këtë mënyrë publiku nuk është më vëzhgues pasiv, por pjesëmarrës aktiv në përjetimin e veprës së artit. Megjithatë, ndryshime të tilla ngrenë edhe pyetje të rëndësishme, duke përfshirë dilemën se arti virtual a mund të konsiderohet art i vërtetë apo është thjesht produkt i teknologjisë kompjuterike.

Vizitoni një galeri virtuale sipas zgjedhjes suaj!

Vizitë në një ekspozitë arti me syze të realitetit virtual

ARTI SI TRASHËGIMI KULTURORE

„Që arti të ushqejë rrënjët e kulturës sonë, shoqëria duhet t'i lejojë artistit të ndjekë vizionin e tij kudo që e çon.“

– Xhon F. Kenedi

Përveç funksioneve të shumta që kryen, arti përfaqëson edhe „rojtarin“ e trashëgimisë kulturore të një kombi. Ai mishëron traditat, vlerat, zakonet, besimet dhe mënyrën e jetesës së njerëzve gjatë periudhave të ndryshme historike. Përmes veprave të artit identiteti kulturor ruhet dhe transmetohet, gjë që mundëson vazhdimësinë e tij me kalimin e kohës.

Valle popullore maqedonase

Xhamia e Larme në Tetovë

Në këtë mënyrë arti përmbush edhe rolin e tij edukativ, pasi i ndihmon brezat e rinj të njohin jetën e paraardhësve të tyre, të zbulojnë rrënjët e tyre dhe të zhvillojnë respekt për pasurinë kulturore të popullit të tyre. Të jetuarit në shoqëri multikulturore, siç është ajo maqedonase, krijon një mundësi për popullsinë për të shijuar vallet dhe këngët maqedonase dhe shqipe, Xhaminë e larme në Tetovë, si një nga ndërtesat më mbresëlënëse islame në Ballkan, kuzhinën turke dhe zakonet rome.

Baklava

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Analizoni tri vepra arti bashkëkohore sipas zgjedhjes suaj dhe krahasojini ato me tri vepra arti nga periudha të ndryshme shoqërore në të kaluarën! Analizoni ndikimet shoqërore në veprat që keni zgjedhur!

AKTIVITETI 2. Gjeni një shembull të një vepre arti që është art i angazhuar shoqërisht! Analizoni qëllimet që autori dëshiron të arrijë me veprën!

AKTIVITETI 3. Krijoni një vepër sipas zgjedhjes suaj (vizatim, pikturë, këngë, ese, poezi, etj.) që do të ketë elemente të artit të angazhuar shoqërisht!

AKTIVITETI 4. Bëni një krahasim midis një pikturë nga arti klasik dhe një pikturë nga arti surrealist! Vini re ndryshimet dhe specifikat e dy veprave! Cili lloj arti ju pëlqen më shumë personalisht? Shpjegoni pse!

AKTIVITETI 5. Kërkoni dhe numëroni të paktën pesë vepra arti që janë pjesë e trashëgimisë suaj kulturore!

MBANI MEND

Arti është një nga mënyrat themelore përmes të cilave njerëzit shprehin mendimet, ndjenjat dhe përvojat e tyre. Ai manifestohet përmes pikturës, muzikës, teatrit, arkitekturës, skulpturës ose letërsisë. Nuk shërben vetëm për kënaqësi estetike, por gjithashtu përshkruan realitetin, kritikon pabarazinë shoqërore dhe pasqyron kulturën, traditën dhe identitetet e njerëzve. Historikisht veprat e artit përfaqësojnë kohën. Kjo është ajo që është krijuar, nga tempujt dhe skulpturat e lashta, përmes realizmit të Rilindjes, deri te format moderne eksperimentale. Temat universale si dashuria, atdheu dhe ekzistenca janë ripërpunuar në të gjitha epokat. Teknologjitë moderne krijojnë forma të reja të artit interaktiv që ruajnë traditën, transmetojnë vlera dhe edukojnë brezin e ri rreth kontekstit kulturor dhe historik të shoqërisë.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'është arti?
2. Në çfarë formash praktikohet arti?
3. Cila është lidhja midis artit dhe shoqërisë?
4. Ç'do të thotë kur themi se „arti është funksion i veprimit shoqëror“?
5. Ç'është arti i angazhuar shoqërisht? Jepni një shembull!
6. Ç'është arti virtual?
7. Cilat janë karakteristikat e artit virtual?
8. Cili është roli i artit në krijimin dhe ruajtjen e trashëgimisë kulturore?

1. DIFERENCIMI DHE STRATIFIKIMI SHOQËROR

*„Njeriu i parë që rrethoi një copë tokë dhe tha ‘kjo është imja’,
ndërsa të tjerët i besuan, ishte themeluesi i vërtetë i pronës private.“*

– Zhan-Zhak Ruso

Përveç karakteristikave biologjike, njerëzit ndryshojnë edhe në karakteristikat sociale. Karakteristikat biologjike janë ato me të cilat lind një person dhe rrjedhin nga predispozitat natyrore dhe trashëgimore. Në të kundërt, karakteristikat sociale nuk janë të lindura, por krijohen dhe formohen nga korniza e shoqërisë.

Në shoqëritë primitive njerëzit ishin të barabartë shoqërisht. Nuk kishte dallime të rëndësishme që ata ndanin, gjithçka ishte e përbashkët dhe prona private nuk ekzistonte. Anëtarët e komunitetit kujdeseshin në mënyrë të barabartë për mbijetesën, bashkëpunonin dhe ndanin burimet që kishin.

Me shfaqjen e pronës private mbi pasurinë, siç janë toka dhe bagëtia, fillon krijimi i dallimeve dhe pabarazive shoqërore ndërmjet njerëzve. Këto pabarazi kanë qenë të pranishme gjatë gjithë zhvillimit të shoqërive, duke u shfaqur në forma të ndryshme dhe me intensitet të ndryshëm.

Procesi me të cilin njerëzit ose grupet në shoqëri dallohen sipas rolit, funksioneve ose burimeve që kanë në dispozicion bazuar në ndarjen shoqërore të punës, quhet **diferencim shoqëror**. Për shembull, në shoqëritë bashkëkohore njerëzit diferencohen sipas profesionit që kryejnë: mjekë, shkencëtarë, zejtare, ushtarë, etj. Diferencimi shoqëror mund të jetë edhe sipas karakteristikave të tjera shoqërore: gjinia, arsimi, etnia, feja, statusi material, etj.

Diferencimi shoqëror bazohet në **stratifikimin shoqëror**. Stratifikimi shoqëror është renditja hierarkike e njerëzve në shoqëri në shtresa (stratia) sipas pasurisë, prestigjit dhe pushtetit që ata zotërojnë. Vendi që zë një individ në hierarkinë shoqërore quhet **pozicion shoqëror**.

Përpjekja e njerëzve për barazi çon në krijimin e mësimave dhe ideologjive të bazuara në barazi. Marksistët janë kundërshtarë të vendosur të të gjitha pabarazive shoqërore, duke besuar se ato janë krijime artificiale dhe nuk duhet të ekzistojnë midis njerëzve. Vizioni i tyre për zhvillimin e shoqërisë është **shoqëri pa klasa** në të cilën pabarazitë shoqërore reduktohen në minimum.

Në të kundërt, përfaqësuesit e funksionalizmit konsiderojnë se pabarazitë shoqërore janë të justifikuara shoqërisht dhe kanë ndikim pozitiv në zhvillimin e shoqërisë. Sipas tyre, pabarazia i motivon njerëzit të punojnë më shumë dhe të arrijnë rezultate më të mira.

SISTEMET MË TË NJOHURA TË STRATIFIKIMIT

„Shoqëria ka qenë gjithmonë e ndarë në elitë dhe jo-elitë.” – Vilfredo Pareto

Vendi që zë një individ në hierarkinë shoqërore shpesh nuk varet vetëm nga dëshira, ambicia ose aftësitë e tij të shquara. Në masë të madhe varet nga **sistemi i stratifikimit** në të cilin ai jeton. Në disa sisteme përparimi dhe arritja e pozicionit më të lartë shoqëror janë të vështira ose edhe të pamundura, ndërsa në të tjerat varen nga puna dhe përpjekjet e individit. Në rastin e parë flasim për **sisteme të mbyllura stratifikimi**, në të dytin për **sisteme të hapura stratifikimi**. Sistemet më të njohura të stratifikimit janë bujkrobëria, pasuria, kasta dhe klasa. Ato janë karakteristike për periudha të caktuara historike ose për disa shoqëri.

Sistemi i stratifikimit **skllavopronar** ishte karakteristikë e shoqërive skllavopronare. Në to shtresat kryesore shoqërore ishin skllavopronarët dhe skllavërit. Skllavëria ishte karakteristikë e shoqërive të lashta. Megjithatë, në shumë vende ajo ekzistonte formalisht dhe ligjërisht deri në shekullin XIX. Për shembull, në Britani deri në vitin 1833, në Francë deri në vitin 1848, në Rusi deri në vitin 1861, në Shtetet e Bashkuara të Amerikës deri në vitin 1865. Skllavërit nuk kishin të drejta. Ata ishin plotësisht të varur nga pronarët e tyre (në çdo kuptim të fjalës) dhe në thelb trajtoheshin si qenie njerëzore. Nuk kishin aspak mundësi për të dalë nga kjo situatë shoqërore.

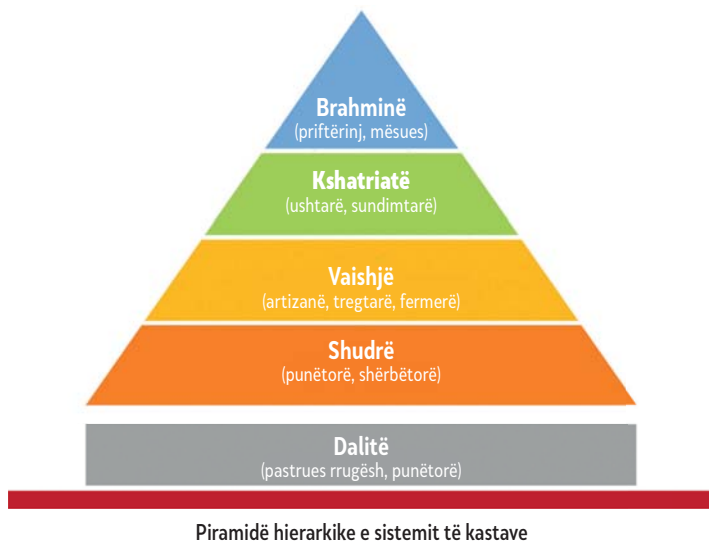
Shtresat shoqërore (estatet) janë karakteristika historike të shoqërive feudale. Ato ishin grupe të mbyllura shoqërore. Ekzistonin tri shtresa kryesore: fshatarësia, kleri dhe fisnikëria. Çdo shtresë kishte të drejtat dhe detyrimet e veta, të cilat dallonin nga njëra-tjetra. Pozita shoqërore e individit nuk mund të ndryshohej; ajo fitohej që nga lindja dhe trashëgohej. Nëse prindërit ishin shërbëtorë ose bujq, të tillë ishin edhe fëmijët e tyre. Edhe pozita e fisnikërisë trashëgohej. Fëmijët e lindur në familje fisnike fitonin tituj që përcaktonin pozitën e tyre shoqërore. Distanca shoqërore ndërmjet shtresave ruhej përmes normave dhe zakoneve tradicionale, të përforcuara nga mbështetja fetare.

Skllav persian

Fshatar dhe fisn

autoritetet në Indi angazhoheshin për heqjen e sistemit të kastave, ai edhe sot ka ndikim të madh në rregullimin e marrëdhënieve ndërmjet njerëzve. Kështu, përkatësia në një kastë ende ndikon në lidhjen e martesave, miqësitë, mundësitë për arsimim e të ngjashme.

Sistemi i kastave është pjesë e traditës hindu dhe është përshkruar e rregulluar në tekstet fetare. Feja përcakton të drejtat dhe detyrimet e pjesëtarëve të çdo kaste. Çdo kastë ka ritualet dhe rregullat e veta, të lidhura me konceptin „i pastër – i papastër“. Ky koncept paraqet pengesë të fuqishme ndaj përzierjes së të pastërtës me të papastërtën, domethënë të pjesëtarëve të një kaste me pjesëtarët e një kaste tjetër.

Kalim nga klasa shoqërore më e ulët në atë më të lartë

Kasta është grup shoqëror karakteristik për sistemin e mbyllur të shtresëzimit në Indi. Sistemi i kastave përbëhet nga pesë kasta kryesore. Rolet e tyre janë konceptuar në mënyrë të ngjashme me funksionet e pjesëve të trupit të njeriut: **brahmanët** janë koka (priftërinj dhe mësues); **kshatriatët** janë shpatullat (ushtarë dhe sundimtarë); **vajshët** janë gjunjët (tregtarë dhe fermerë); **shudrët** janë këmbët (punëtorë dhe shërbëtorë), ndërsa **dalitët** ose **të paprekshmit** – jashtë simbolikës trupore – tradicionalisht janë të përjashtuar dhe të diskriminuar. Edhe pse që nga vitet '50 të shekullit të kaluar

Klasa është grup shoqëror karakteristik për **sistemin modern të stratifikimit**. Ai shfaqet në skenën historike gjatë shekullit XVIII në shoqëritë moderne perëndimore. Shfaqja e tij dhe depërtimi i fuqishëm në skenën historike lidhen me dy procese shoqërore: kapitalizmin dhe liberalizmin, përkatësisht demokratizimin. Sot ai është sistemi më dominues i shtresëzimit në shoqëritë e qytetërimit perëndimor dhe në pjesën më të madhe të botës. Klasat janë **grupe të hapura të shtresëzimit**. Është i mundur ndryshimi i pozitës shoqërore të individit – si në drejtim të ngritjes, ashtu edhe të rënies.

Klasat kanë qenë objekt studimi i shumë sociologëve, veçanërisht i Karl Marksit dhe Maks Veberit. Marksi e shihte ndarjen në klasa nga këndvështrimi i pronësisë mbi mjetet e prodhimit. Mbi këtë bazë ai dallonte dy klasa kryesore shoqërore: **kapitalistët** dhe **punëtorët**. Sipas Marksit, këto dy klasa ndodhen në konflikt të vazhdueshëm. Veberi e zgjeroi këtë përkufizim duke përfshirë edhe statusin shoqëror dhe pushtetin. Sipas tij, njerëzit grupohen jo vetëm sipas pronësisë mbi mjetet e prodhimit, por edhe sipas pasurisë, pronës, prestigjit dhe pushtetit që gëzojnë në shoqëri.

Sipas disa sociologëve, në shoqëritë bashkëkohore, për shkak të ligjeve të reja ekonomike, koncepti i ndarjes klasore është bërë një çështje komplekse. Edhe pse njerëzit i përkasin një klase të caktuar, ky koncept e humbet rëndësinë për njeriun bashkëkohor. Përkatesia klasore nuk përbën më pjesë të identitetit të tij; njeriu i sotëm nuk identifikohet sipas klasës së cilës i përket, por sipas përkatesisë kombëtare, gjinisë, moshës, stilit të jetesës dhe karakteristikave të tjera të ngjashme. Sipas sociologëve të tjerë, theksimi i identitetit etnik, gjinor, të moshës dhe kulturor si më të rëndësishëm bëhet në kurriz të identitetit klasor. Me qëllim që të zbutet ose të fshihet perceptimi i pabarazive gjithnjë e më të mëdha brenda shoqërive dhe ndërmjet tyre, vihet theksi mbi përparësinë e identiteteve kulturore. Në vend të politikës klasore, flitet për politikën e identitetit. Një rol të rëndësishëm në këtë proces luajnë mekanizmat ideologjikë të lidhur me shoqërinë dhe mentalitetin konsumator. Me ndihmën e tyre sot si bazë dhe burim i pabarazive shoqërore paraqiten edhe dallime të tjera shoqërore.

DIFERENCIMI SIPAS BAZAVE TË NDRYSHME

„Njerëzit lindin të barabartë, por shoqëria i bën ata të pabarabartë.“
– Zhan-Zhak Ruso

Është e gabuar të krijohet përshtypja se pabarazitë shoqërore bazohen vetëm në burimet materiale që disponon individi. Pabarazitë shoqërore sot krijohen mbi shumë baza të tjera, ndërsa këtu do të ndalemi në disa prej tyre.

Mosha mund të jetë faktor kyç në trajtimin e një grupi të caktuar shoqëror, veçanërisht në lidhje me detyrimet, privilegjet, mundësitë e të ngjashme. Kështu, normat dhe sanksionet nuk janë të njëjta për fëmijët dhe të rriturit. Pritshmëritë e shoqërisë për rolet, të drejtat dhe detyrimet përshtaten me moshën e atyre që duhet t'i kryejnë ato. Në situata të caktuara mosha mund të paraqesë përparësi (për shembull, pagë më të lartë për shkak të përvojës më të madhe të punës), por edhe pengesë (punësim më i vështirë për shkak të uljes së efikasitetit). Shoqëria gjithashtu krijon norma kulturore që mund të çojnë në paragjykime negative dhe diskriminim ndaj grupeve të caktuara të moshës. Nga pabarazitë, veçanërisht nga diskriminimi mbi bazën e moshës, më së shpeshti preken të rinjtë dhe të moshuarit. Kjo dukuri quhet **ejxhizëm** (Ageism). Kjo paraqet një formë diskriminimi ose paragjykimi mbi bazën e moshës së njerëzve.

Gjinia në shumë shoqëri paraqet bazë për përcaktimin e roleve shoqërore, mundësive, të drejtave dhe detyrimeve. Trajtimi i pabarabartë shoqëror i dy gjinive gjatë historisë ka çuar në diskriminimin e grave, duke kufizuar përfshirjen e tyre në jetën shoqërore. Për shembull, gratë në Zvicër fituan të drejtën e votës vetëm në vitin 1971. Kufizimi i mundësive për arsimim të grave ka ndikuar gjithashtu në kufizimin e zhvillimit të tyre personal dhe profesional. Shoqëritë bashkëkohore synojnë zvogëlimin e pabarazive gjinore dhe barazimin e plotë të të drejtave dhe detyrimeve të burrave dhe grave në të gjitha fushat.

Përshkrim i vlerësimit të pabarabartë të punës sipas gjinisë

Stratifikimi (shtresëzimi) gjinor është ende i pranishëm në shumë shoqëri, përfshirë edhe shoqërinë tonë. Ai nënkupton shpërndarjen e pabarabartë të pushtetit, burimeve dhe privilegjeve ndërmjet burrave dhe grave. Në këtë rast njëra gjini (zakonisht burrat) ka kontroll më të madh mbi burimet ekonomike, politike dhe shoqërore. Shembull për këtë është paga mesatare më e ulët e grave për të njëjtën punë dhe në të njëjtin vend pune, krahasuar me burrat.

Shtresëzimi gjinor shpesh lidhet me ndarjen dhe vlerësimin e pabarabartë të roleve gjinore. Ai i referohet pabarazive të krijuara mbi bazën e roleve dhe pritshmërive shoqërore që lidhen me gjinitë biologjike. Për shembull, ekziston pritshmëria shoqërore që gratë të kujdesen për fëmijët dhe familjen (aktivitete që shpesh vlerësohen më pak nga shoqëria), ndërsa burrat të angazhohen në profesione më të paguara dhe më prestigjioze (zakonisht të konsideruara si profesione „mashkullore“).

Përkatësia etnike në shumë shoqëri paraqet bazë për trajtim të pabarabartë dhe shkakton kufizime në arsim, punësim, pjesëmarrje politike, qasje në burime dhe fusha të tjera. Kjo mund të çojë në pabarazi shoqërore dhe në marginalizimin e grupeve të caktuara etnike. Mbi këtë bazë në sociologji flitet për **etnoklasën**. Për shembull, kur në një shoqëri punët me paga më të ulëta kryhen kryesisht nga pjesëtarë të një komuniteti të caktuar etnik.

Përkatësia fetare mund të jetë shkak për pabarazi, veçanërisht kur bëhet fjalë për pjesëtarë të një feje të pakicës. Mohimi i të drejtave të grupeve të caktuara për shkak të përkatësisë fetare shpesh shfaqet përmes pamundësisë për të kryer aktivitete të përditshme përmes nënçmimit ose diskreditimit. Situata të tilla mund të çojnë në konflikte fetare.

Vendi i banimit më së shpeshti vërehet si faktor dallues ndërmjet popullsisë që jeton në zonat urbane dhe asaj që jeton në zonat rurale të vendit. Popullsia në zonat rurale shpesh ka qasje më të kufizuar në arsim, transport publik, mundësi për aktivitete kulturore dhe sportive, si dhe në shërbime shëndetësore. Këto pabarazi mund të çojnë në përjashtim shoqëror.

Shoqëritë bashkëkohore synojnë t'i zvogëlojnë ose t'i eliminojnë plotësisht pabarazitë mbi çfarëdo baze dhe t'u sigurojnë të gjithë qytetarëve të drejta dhe liri të barabarta, si dhe mundësi të barabarta për përparim.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Lexoni me kujdes tekstin rreth Titanikut dhe përgjigjuni pyetjeve më poshtë!

„Titaniku – sinonim për pabarazinë“

Kur Titaniku u fundos, paniku nuk ishte i njëjtë. Pasagjerët e klasit të parë u zgjuan nga kujdestarët, u sollën me qetësi në kuvertë dhe u dërguan të parët në varkat e shpëtimit. Gratë nuk mbanin veshur pallto leshi, por kishin kohë ta falnin veten. Poshtë ujit pasagjerët e klasit të tretë nuk ishin aspak të vetëdijshëm për atë që ndodhte. Dyert midis klasave ishin të mbyllura dhe Titaniku ishte simbol i një shoqërie ku klasa përcaktonte se kush do të mbijetonte dhe kush do të vdiste në errësirën e oqeanit.

Përshkrim artistik i fundosjes së anijes “Titanik”

Pyetje: Si ndryshonte trajtimi i pasagjerëve të klasit të parë dhe të tretë gjatë shpëtimit të Titanikut? Si ndikoi klasa në qasjen në varkat e shpëtimit? Cilët shembuj specifikë nga teksti tregojnë diferencimin shoqëror midis pasagjerëve? Pse pasagjerët e klasit të tretë ishin më vonë të vetëdijshëm për rrezikun? Çfarë roli luajtën barrierat fizike (kuvertat, dyert e mbyllura) në këtë proces shpëtimi? Si ndikoi stratifikimi shoqëror në shanset e mbijetesës së pasagjerëve? Pse mund të thuhet se Titaniku simbolizonte pabarazinë në shoqëri? Si e ilustron shembulli i anijeve gjysmë të zbrazëta drejtësinë midis klasave? Shpjegoni duke përdorur një shembull nga teksti nëse ndarja e klasave në anije ishte formale apo joformale. Ç’tregon teksti për lidhjen midis statusit social dhe vlerës së jetës njerëzore?

AKTIVITETI 2. Hulumtoni aksidentin bërthamor të Çernobilit të vitit 1986 nga aspekti i mënyrës se si u shpëtuan dhe u evakuuan banorët e rajonit. Kush kishte përparësi, duke pasur parasysh se ngjarja ndodhi në periudhën e Ukrainës Sovjetike, në një sistem socialist njëpartiak (shoqëri pa klasa)!

MBANI MEND

Njerëzit, përveç karakteristikave biologjike, dallohen edhe sipas karakteristikave shoqërore që krijohen dhe formësohen në shoqëri. Me shfaqjen e pronës private zhvillohen dallimet shoqërore dhe pabarazitë, gjë që çon në diferencimin dhe shtresëzimin shoqëror – renditjen hierarkike të njerëzve sipas pasurisë, pushtetit dhe prestigjit. Në histori kanë ekzistuar sisteme të ndryshme të shtresëzimit, si sistemi skllavopronar, sistemi i shtresave, sistemi i kastave dhe sistemi klasor, ku disa prej tyre ishin të mbyllura, ndërsa të tjerat mundësonin mobilitet shoqëror. Teoritë sociologjike i interpretojnë ndryshe pabarazitë: marksizmi i konsideron ato të padrejta dhe të lidhura me ndarjen klasore, ndërsa funksionalizmi i konsideron të dobishme për shoqërinë. Në shoqëritë bashkëkohore pabarazitë nuk bazohen vetëm në aspektin ekonomik, por edhe në moshën, gjininë, rolet gjinore, përkatësinë etnike dhe fetare, si dhe në vendin e banimit. Pavarësisht kësaj, shoqëritë bashkëkohore synojnë zvogëlimin e këtyre pabarazive dhe sigurimin e mundësive të barabarta për të gjithë.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'është diferencimi shoqëror?
2. Ç'është stratifikimi shoqëror?
3. Si i shohin marksistët dhe funksionalistët pabarazitë shoqërore?
4. Ç'janë sistemet e stratifikimit të hapura dhe të mbyllura?
5. Si dallohen shtresat, kastat dhe klasat?
6. Jepni një shembull për secilën nga bazat e mëposhtme për diferencimin shoqëror dhe shpjegoni se si shoqëritë bashkëkohore i trajtojnë ato?

2. POZICIONI SHOQËROR

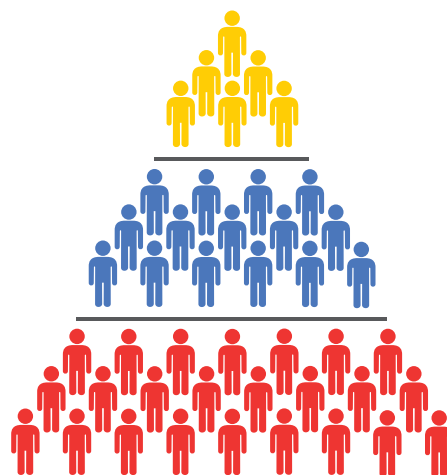
„Shoqëria secilit individ i cakton vend dhe rol.” – Emil Dyrkem

Vendi që zë një individ në shoqëri quhet **pozicion shoqëror**. Mund të trashëgohet (nga familja) ose të fitohet (arritjet e shquara të individit). Pozicioni shoqëror ndikon te individit në shumë mënyra: në stilin e tij të jetesës, ndërveprimin me njerëzit e tjerë, mundësitë që i ofrohen atij ose asaj dhe pjesëmarrjen e tij ose të saj në proceset shoqërore. Në sistemet e hapura të stratifikimit individ munda të ndikojë në pozicionin e tij shoqëror dhe ta ndryshojë atë.

Për ta bërë më të lehtë kuptimin e sistemit të stratifikimit shoqëror në shoqërinë moderne në sociologji shpesh përshkruhet grafikisht si **piramidë stratifikimi**. Piramida është e ndarë në tri pjesë, secila pjesë përfaqëson një klasë shoqërore. **Klasa e ulët** është në fund të piramidës, **klasa e mesme** ndodhet në pjesën e mesme, ndërsa **klasa e lartë** zë pjesën më të ngushtë, ose majën e piramidës. Kjo ndarje korrespondon me pamjen reale të shpërndarjes së njerëzve në shoqëri, ku pjesa më e madhe i përket klasës së ulët, ose klasës punëtore, ndërsa pjesa më e vogël në majë të hierarkisë shoqërore.

Një individ zë vendin e tij në klasë të caktuar shoqërore bazuar në tre kriteret themelore: **pasuria**, **pushteti** dhe **reputacioni**. Pasuria përfaqëson kapitalin material në dispozicion të individit. Pushteti i jep individit aftësinë për të ndikuar në sjelljen e të tjerëve, madje edhe kundër vullnetit të tyre, ndërsa reputacioni i referohet mendimit dhe vlerësimit që anëtarët e tjerë të shoqërisë e kanë për dikë.

Renditni pasurinë, pushtetin dhe reputacionin sipas ambicieve tuaja! Ç’do të vinit të parën, ç’do të vinit të fundit? Shpjegoni pse!

Piramidë e stratifikimit

Paraqitje e hendekut social

Ky kriter kap thelbin e stratifikimit shoqëror: grupet shoqërore të përbëra nga individë **renditen në mënyrë hierarkike**, ku grupet e renditura më lart janë më të privilegjuarit, ndërsa më të ulët janë individët e paprivilegjuar ose të diskriminuar dhe të privuar nga të drejtat në shoqëri.

Në kuadër të klasave shoqërore ekzistojnë **shtresa shoqërore**, të cilat janë rezultat i ndarjes së punës dhe ekzistencës së një numri të madh profesionesh të ndryshme. Kjo çon në stratifikim shtesë, ku pronësia e mjeteve të prodhimit nuk është më parakushti i vetëm për t'iu takuar një klase të caktuar. Për shembull, pronari i një vullkanizeri mund të ketë të ardhura më të ulëta se një kirurg që nuk zotëron spitalin e tij. Në këtë mënyrë kuadri i secilës klasë formohet nga **disa shtresa** (për shembull: klasa e ulët-e ulët, e mesme-e ulët, e lartë-e ulët). Një ndarje e tillë ekziston edhe në klasa.

Nga kjo mund të përmbledhim se shtresat përfaqësojnë **nëngrupe ose „nënbashkësi“ të klasave** dhe tregojnë diferencimin e brendshëm në kuadër të tyre. Dallimet midis shtresave bazohen në disa kritere siç janë prestigji, arsimi, të ardhurat dhe profesioni. Anëtarët e të njëjtës shtresë kanë kushte jetese, arsim dhe stil jetese të ngjashme. Dallimet midis anëtarëve të të njëjtës shtresë janë më të vogla krahasuar me ndryshimet midis anëtarëve të shtresave të ndryshme, ndërsa janë edhe më të theksuara krahasuar me anëtarët e klasave të tjera.

Ashtu si me klasat, edhe me shtresat ka një ndryshim në **statusin social**. Anëtarët e shtresave më të larta gëzojnë pozicion shoqëror më të privilegjuar, ndërsa shtresat më të ulëta kanë më pak prestigj, pushtet dhe mundësi jetësore.

LËVIZSHMËRIA SHOQËRORE

„Arsimi është mekanizmi më i fuqishëm përmes të cilit shoqëria r riprodhon ose emërton strukturën e saj.” – Pjer Bordie

Lëvizshmëria shoqërore na mëson se çdo hap ka rëndësi

Ideja e njeriut modern (dhe qëllimi i tij më i shpeshtë) është t'i përkasë një shtrese më të lartë shoqërore, e kështu një klase më të lartë. Ai e arrin këtë përmes arsimimit më të mirë, kapitalit kulturor që zotëron, aftësive, shpirtit sipërmarrës që ka, etj. Por, përveç kompetencave personale që zotëron, një faktor i rëndësishëm është prejardhja e tij familjare, rrethanat shoqërore, zhvillimi i ekonomisë në të cilën punon, etj. Të gjithë këta faktorë dhe rrethana i mundësojnë individit të „lëvizë“ poshtë piramidës së stratifikimit. Të ashtuquajtur shkallë stratifikimi dhe avancim (për t'u ngritur), por edhe

për t'u kthyer prapa (për të lëvizur poshtë). Kjo lëvizje e individit quhet **lëvizshmëri shoqërore**. Mund të jetë lëvizshmëri horizontale ose vertikale.

Lëvizshmëria horizontale i referohet ndryshimit në rolin social të një individi, por jo ndryshimit në shtresën ose klasën shoqërore. Për shembull: Iliri punoi në Byronë për Zhvillimin e Arsimit si këshilltar i ri dhe pas disa vitesh u emërua në pozicionin e menaxherit. Paga do të jetë rritur pak, por nuk është e mjaftueshme për të ndryshuar shtresën shoqërore.

Lëvizshmëria vertikale do të thotë ndryshim në pozicionin shoqëror të një individi dhe nënkupton ndryshim në përkatësinë shoqërore ose klasore. Kjo lëvizshmëri mund të jetë në drejtim të përmirësimit ose përkeqësimit të pozicionit. Për shembull: Ivani është punëtor joefikas në kompani, ai nuk ka arsim të lartë për të avancuar. Ai vendos të regjistrohet në kolegji, i cili do t'i sigurojë një pozicion më të mirë pune. Menjëherë pas diplomimit Ivani merr një pozicion të lartë në kompani me një pagë dhe privilegje shumë më të larta. Kjo e vë në klasën e lartë. Ai lëviz nga klasa e lartë-e ulët në atë të mesme. Përveç arsimit, një pozicion më i lartë shoqëror mund të fitohet edhe përmes martesës, përfshirjes në politikë, trashëgimisë familjare.

Lëvizshmëria horizontale dhe vertikale mund të jetë brenda brezave ose ndërbreznore. Lëvizshmëria brenda brezave është kur pozicioni shoqëror në shkallën e stratifikimit ndryshon gjatë një periudhe të ndryshme të jetës së një individi. Ky është shembulli i Ivanit.

Lëvizshmëria ndërbreznore është kur lëvizshmëria e një individi krahasohet me atë të prindërve të tij. Për shembull, djali bëhet menaxher në ministri, ndërsa babai i tij është punëtor fabrike. Djali, në raport me babain e tij ngjitet në shkallën e stratifikimit.

Lëvizshmëria shoqërore është më e madhe dhe më realisht e arritshme në shoqëritë bashkëkohore.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Hulumtoni se cilët janë njerëzit më të pasur në botë në rajon gjatë vitit të kaluar. Bëni një listë të profesioneve që ju interesojnë! Hulumtoni se cilët janë të fuqishmit në mjedisin e tyre dhe si e përdorin ata pushtetin e tyre!

AKTIVITETI 2. Analizoni lëvizshmërinë sociale të anëtarëve të një familjeje (për ta bërë më të lehtë gjetjen e pemëve të dobishme gjenealogjike). Pyetni për pozicionin shoqëror të anëtarëve dy ose tre breza më parë dhe analizoni lëvizshmërinë nga të gjitha aspektet: a ka lëvizshmëri vertikale, horizontale, brenda brezave apo ndërbrezrave? Cili anëtar i familjes ka arritur pozicionin më të lartë shoqëror në raport me të tjerët? Si erdhi ai/ajo në këtë pozicion? Cilat janë pikëpamjet dhe fuqitë e anëtarëve të tjerë të familjes

MBANI MEND

Pozita shoqërore është vendi që individi zë në shoqëri dhe mund të jetë e trashëguar ose e fituar. Ajo varet nga pasuria, fuqia dhe prestigji dhe përcakton stilin e jetës, mundësitë dhe ndikimin e individit. Në shoqërinë bashkëkohore stratifikimi paraqitet si një piramidë me klasën e ulët, të mesme dhe të lartë, ndërsa brenda klasave ekzistojnë shtresa që dallohen sipas arsimit, të ardhurave, profesionit dhe prestigjit.

Lëvizshmëria shoqërore paraqet lëvizjen e individit nëpër shkallën e shtresëzimit shoqëror dhe mund të jetë horizontal (pa ndryshim të klasës) ose vertikal (me ndryshim të pozitës shoqërore). Ai mund të ndodhë gjatë jetës së individit ose të krahasohet ndërmjet brezave. Në shoqëritë bashkëkohore lëvizshmëria është më e theksuar dhe më e arritshëm, veçanërisht përmes arsimit dhe aftësive personale.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'është diferencimi shoqëror?
2. Ç'është stratifikimi shoqëror?
3. Si ndryshojnë pikëpamjet e marksistëve dhe funksionalistëve mbi çështjen e pabarazive shoqërore?
4. Ç'janë sistemet e hapura dhe të mbyllura të stratifikimit?
5. Tregoni karakteristikat e shtresave, kastave dhe klasave!
6. Ç'është statusi social?
7. Cilat janë tre kriteret për renditjen e një individi në shoqëri?
8. Ç'janë klasat dhe shtresat shoqërore?
9. Ç'është lëvizshmëria shoqërore?
10. Çfarë llojesh të lëvizshmërisë shoqërore ekzistojnë? Shpjegojini ato!

3. SJELLJA KOLEKTIVE

*„Së pari erdhën socialistët dhe unë heshta – sepse nuk isha socialist.
Pastaj erdhën sindikalistët dhe unë heshta – sepse nuk isha sindikalist.
Pastaj erdhën hebrejtë dhe unë heshta – sepse nuk isha hebre.
Pastaj erdhën paralajmërimet – dhe nuk mbeti askush për të zënë vendin tim.“
– Martin Nimeler*

Njeriu është **individ**, **person** i **veçantë**, me mendimet, idetë, qëndrimet dhe ndjenjat e veta, gjë që e bën atë të veçantë dhe unik. Megjithatë, për të jetuar një jetë cilësore dhe të plotësuar, ai jeton në një **bashkësi**, në një **kolektiv**, ku ndikimi ndërmjet tij dhe kolektivit është i ndërsjellë. Kolektivi është grup në të cilin individ nuk vepron i izoluar, por si pjesë e tij. Në këtë mënyrë ai ndjek rregullat dhe normat e grupit. Kolektivi i mundëson individit ndjenjën e përkatësisë, solidaritetit dhe përgjegjësisë së përbashkët (kolektive). Kolektivi është mjedisi shoqëror në të cilin individ formohet dhe vepron në ndërveprim me të tjerët. Në një mjedis të tillë sjellja e individit formësohet dhe merr veçori të caktuara, duke pranuar një pjesë të **sjelljes kolektive** të grupit. Në të njëjtën kohë ai ruan individualitetin që e karakterizon. Sjellja kolektive mund të jetë edhe reagim spontan i një numri të caktuar njerëzish në situata të paparashikueshme. Se në çfarë forme dhe me çfarë intensiteti do të shfaqet sjellja kolektive varet në masë të madhe nga karakteristikat kulturore të mjedisit shoqëror. Shembull: Në një ndeshje futbolli tifozët japonezë sillen në mënyrë të disiplinuar dhe të organizuar, ndërsa në fund të ndeshjes e mbledhin së bashku mbeturinën nga tribunat. Tifozët anglezë shfaqin emocione të forta dhe brohoritje të zhurmshme, ndërsa në rast humbjeje mund të shfaqin edhe sjellje agresive.

Emil Durkheim analizoi **vetëdijen kolektive** dhe ndikimin e saj mbi vetëdijen individuale. Pohimi i tij se “vetëdija kolektive dominon dhe ndikon mbi vetëdijen individuale” mund të vërehet edhe në situatat e përditshme. Për shembull, nëse analizon disa nga shprehjet ose sjelljet e tua, do të vësh se disa prej tyre i ke përvetësuar nga bashkëmoshatarët e tu.

Turmë tifozësh brazilianë

Sjellja kolektive manifestohet në shumë forma, më të zakonshmet prej të cilave janë: turma, publiku, audienca, thashethemet, paniku, lëvizjet shoqërore e të tjera.

Turma është grup njerëzish të afërt hapësinor që reagojnë ndaj një ngjarjeje të përbashkët. Individualiteti është dytësor sepse individë në turmë ndikohet nga reagimet e grupit. Këto reagime janë më shpesh emocionale dhe spontane. Gustave le Bon besonte se në turmë mendja individuale humbet plotësisht dhe shfaqet një mendje kolektive, gjë që i bën njerëzit të guxojnë të veprojnë me më shumë guxim për shkak të rënies së përgjegjësisë personale. Sipas tij, në turmë përgjegjësia kolektive rritet, gjë që e bën individin të ndihet, të mendojë dhe të sillet krejtësisht ndryshe. Për shembull, tifozët në ndeshje sportive shkatërrojnë të mirat publike. Të rinjtë që nuk kanë sjellje devijuese dhe as nuk pajtohen me veprime të tilla thjesht pranojnë sjelljen e turmës.

Publiku është grup njerëzish të shpërndarë hapësinor që ndajnë interes, temë ose problem të përbashkët. Ndryshe nga turma, opinioni publik është racional dhe bazohet në informacion. Njerëzit, si grup, shprehin mendimet e tyre përmes transmetimeve të hapura, mediave sociale, anketave ose debateve. Ata mund të veprojnë në përputhje me mendimet e tyre mbi një temë të caktuar në mënyrë që përputhet me veprimin racional: peticione, kërkesa për ndryshime në ligje, futje ligjesh e të ngjashme. Për shembull, është njoftuar ndërtimi i një kompleksi hotelier në bregun e një liqeni, i cili do të shkatërrojë mjedisin ekologjik. Në reagim kundër këtij plani, qytetarë nga e gjithë vendi kanë nënshkruar një peticion online për të shpëtuar liqenin.

Paniku është sjellje e nxitur nga emocione të forta, më shpesh e shkaktuar nga një situatë e zakonshme ose kërcënuese. Ai bëhet më intensiv kur individë është në grup, sepse ndikimi i njerëzve të tjerë intensifikon ndjenjën e pasigurisë. Në rrethana të tilla, të menduarit racional zvogëlohet ndjeshëm dhe shpesh zëvendësohet nga veprime kaotike dhe impulsive. Paniku vërehet më shpesh në situata të evakuimit kolektiv ose në mes të rrezikut, kur individë vëzhgon reagimet e njerëzve përreth tij dhe vepron në përputhje me rrethanat, pa vlerësuar në mënyrë të pavarur situatën. Një sjellje e tillë është e vështirë për t'u kontrolluar. Prandaj është me rëndësi të madhe që individë të përpiqet të qëndrojë i qetë dhe i mbledhur në veprimet e tij. Për shembull, derisa udhëtojnë me tren, pasagjerët marrin informacion në lidhje me një bllokim trafiku ose një tren që afrohet me shpejtësi një nga drejtimi i kundërt. Pa kontrolluar saktësinë e informacionit, ata që preken nga frika reagojnë në mënyrë të panikuar dhe të çorganizuar dhe e braktisin trenin në turmë.

Thashethemet janë informacione të paverifikuara dhe shpesh të pasakta në lidhje me një incident, ngjarje ose person të caktuar. Ato kanë ndikim të fortë në të menduarit dhe sjelljen e njerëzve, veçanërisht kur përhapen në kushte pasigurie. Ana negative e thashethemeve është se ato mund të shkaktojnë ankth kolektiv, frikë, pasiguri dhe reagime të gabuara në komunitetin e gjerë. Prandaj është jashtëzakonisht e rëndësishme që individët të zhvillojnë të menduarit kritik dhe zakonet e kontrollit të informacionit që qarkullojnë në publik. Për shembull, gjatë pandemisë së koronavirusit u përhapën thashetheme se do të kishte mungesë të produkteve bazë ushqimore. Të inkurajuar nga ky informacion, qytetarët zbrazën masivisht raftet e supermarketeve, pavarësisht faktit se institucionet kompetente informonin vazhdimisht se nuk kishte rrezik për një mungesë të tillë.

LËVIZJET SHOQËRORE

*„Kur njerëzit bashkohen, lind një forcë më e madhe se çdo individ.“
– Emil Dyrkem*

Njerëzit janë në kërkim të vazhdueshëm për diçka të re, të ndryshme, moderne, tjetërfarë, me dëshirën për ta bërë ekzistuesen më të mirë. Kur dëshira për ndryshim merr një dimension kolektiv (të përbashkët) dhe njerëzit bashkohen për të arritur dhe vepruar mbi ndonjë nevojë shoqërore, thuhet se lindin **lëvizje shoqërore**. Lëvizjet shoqërore janë aktivitete të organizuara kolektive të njerëzve që kanë qëllime të përbashkëta dhe përpiqen të sfidojnë ose parandalojnë ndonjë fenomen shoqëror. Këto aktivitete më së shpeshti synojnë nevojat e përditshme të njerëzve, siç janë drejtësia, ekologjia, barazia, etj.

Marsh proteste për ajër të pastër në Shkup

Lëvizjet shoqërore lindin kur një komunitet përballet me një problem që prek të gjithë vendbanimin. Për shembull, vandalizmi nga një grup të rinjsh ose një njoftim për ndërtimin e një pallati apartamentesh në park që do të priste pemët dhe do të shkatërronte hapësirën e gjelbër publike.

Në fillim banorët reagojnë individualisht, por me kalimin e kohës ata e kuptojnë se është bërë problem kolektiv sepse sjellja e të rinjve ose shkatërrimi i parkut ndikon në sigurinë, qetësinë dhe cilësinë e jetës së të gjithë komunitetit.

Më pas shfaqen **iniciatorët dhe udhëheqësit**, të cilët informojnë fqinjët e tyre dhe organizojnë komunitetin. Pasojnë **aktivitete konkrete**: takime midis banorëve, biseda me të rinjtë dhe prindërit e tyre, paraqitja e peticioneve, protesta paqësore, adresimi i autoriteteve lokale dhe përdorimi i medias dhe rrjeteve sociale.

Përmes **veprimit të tillë të organizuar dhe kolektiv** qytetarët përpiqen të zgjidhin problemin, të vendosin rendin publik ose të ruajnë hapësirën e gjelbër publike.

LËVIZJET MË TË NJOHURA SHOQËRORE

„Progresi në liri dhe drejtësi nuk është arritur kurrë pa vetëdijen kolektive dhe veprimin e bashkuar të atyre që përpiqen të ndryshojnë shoqërinë.”

– Xhon Stujart Mil

Lëvizjet mjedisore tentojnë për mbrojtjen e natyrës nga ndotja e tepërt dhe urbanizimi. Ato lindin kur qytetarët bëhen të vetëdijshëm për pasojat e ndotjes, e cila nuk është vetëm rrezik për të tashmen, por mbetet problem serioz për brezat e rinj. Ato përpiqen të ndikojnë në politikat që lidhen drejtpërdrejt me problemet mjedisore. Sot aktiviteti i tyre synon kryesisht rritjen e ndërgjegjësimit të njerëzve për problemet dhe pasojat mjedisore.

Lëvizjet feministe u shfaqën në shekullin XIX me qëllimin e luftës për barazinë gjinore midis burrave dhe grave. Lufta për të drejtat e grave u zhvillua përmes formave të ndryshme të aktivizmit: protesta, fushata, peticione, programe edukative, ndikim në legjislacion e të tjera. Kërkesat kryesore që u bënë ishin të drejtat politike për gratë, qasja e barabartë në arsim, mbrojtja nga dhuna gjinore, të drejtat riprodhuese e kështu me radhë. Sot ato janë aktive në luftën për të përmbysur stereotipet kombëtare dhe diskriminimin gjinor në të gjitha sferat shoqërore.

Lëvizjet paqësore synojnë zgjidhjen paqësore të konflikteve – me aktivitete të bazuara në veprime jo të dhunshme, protesta paqësore, marshime paqeje, promovimin e dialogëve, etj. Ato lindin si reagim i qytetarëve që bëhen të vetëdijshëm për dëmet e luftës: humbjet e pakthyeshme, pasojat njerëzore dhe materiale, paqëndrueshmëria e shoqërive që zgjat shumë kohë pas luftës, etj. Ato luajnë një rol të madh në futjen e një kulture paqeje te popullsia.

Lëvizjet antiraciste mbështesin barazinë midis njerëzve dhe parandalimin e çdo lloji diskriminimi në bazë të racës. Ato shfaqen si përgjigje ndaj ndarjes dhe diskriminimit racor,

Aksion pastrimi ekologjik

Marsh protestues feministe

Marsh kundër luftës

ku mjetet kryesore të aktivitetit janë përmes: protestave, fushatave publike, programeve edukative, thyerjes së paragjykimeve dhe ndikimit në politika dhe ligje. Qëllimi i tyre është të ndërtojnë shoqëri në të cilat të gjithë kanë të drejta, liri dhe mundësi të barabarta.

Lëvizjet shoqërore i ndërpresin aktivitetet e tyre kur zgjidhet problemi për të cilin shqetësohen.

Slogani antiracist “Jeta e të zinjve ka rëndësi”

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Bëni një analizë të stileve të modës që i vëreni në mjedisin përreth bashkëmoshatarëve tuaj! Analizoni se si merrni vendime në lidhje me gardërobën tuaj! Ç’është vendimtare: a është modeli i këpucëve i rehatshëm dhe me cilësi të mirë apo është aktual dhe blihet më shpesh nga bashkëmoshatarët tuaj?

AKTIVITETI 2. Imagjinoni të jeni pjesë e një turme të madhe njerëzish në ngjarje publike, siç është koncert, protestë ose ndeshje sportive. Përshkruani se si ndryshojnë mendimet, emocionet dhe sjellja juaj kur jeni në grup. A ndiheni më emocionalë, të ndikuar nga të tjerët apo të motivuar për të marrë pjesë në veprim të përbashkët? A do të vepronit njësoj nëse do të ishit vetëm?

AKTIVITETI 3. Veçoni një problem që mendoni se është aktualisht problem i pjesës tjetër të mjedisit tuaj (shkollë, lagje, pallat apartamentesh, etj.), përpiquni të gjeni një zgjidhje për problemin dhe inkurajoni ata që janë më afër jush ta zbatojnë atë në mënyrë aktive! Për shembull: parku ujqor i fëmijëve përpara ndërtesës nuk pastrohet nga mbeturinat. Takohuni me banorët e ndërtesave përreth dhe reagoni në komunë për të zgjidhur problemin! Ç’do të bëni së pari? Si do t’i inkurajoni bashkëqytetarët tuaj të bëhen aktivë në zgjidhjen e problemit? Si do ta „zgjoni“ vetëdijen e tyre kolektive?

AKTIVITETI 4. Mendoni për mendimin e Martin Niemlerit të dhënë në fillim të mësimi. Ç’do të ndodhte nëse njerëzit do të reagonin për të mbrojtur bashkëqytetarët e tyre? Ç’do të ndryshonte? Zbuloni në çfarë rrethanash u shpreh ky mendim!

AKTIVITETI 5. Inkurajoni nxënësit tuaj të luajnë lojën e telefonit të prishur. Jepuni atyre një fjali më të gjatë dhe kalojani atë njëri-tjetrit. Së fundmi, kur i fundit të thotë atë që dëgjoi, do të vini re se sa shumë do të ndryshojë fjalia përfundimtare nga ajo fillestare, origjinale. Ky është shembull i vërtetë se si përhapen thashethemet!

MBANI MEND

Njeriu është individ, por jeton dhe formohet në një kolektiv, ku ekziston ndikim i ndërsjellë ndërmjet individit dhe grupit. Sjellja kolektive shfaqet në forma të ndryshme, si turma, publiku, paniku dhe thashethemet. Në situata të caktuara vetëdija individuale mund të shtypet nga vetëdija kolektive, siç shpjegon Emil Dyrkemi. Kur një problem i përbashkët nxit një veprimtari të organizuar dhe të drejtuar për ndryshim shoqëror, lindin lëvizjet shoqërore. Ato synojnë zgjidhjen e çështjeve që lidhen me ekologjinë, barazinë gjinore, paqen dhe antirasizmin, duke përdorur protesta, peticione dhe fushata publike. Lëvizjet shoqërore ekzistojnë derisa të arrihet qëllimi për të cilin janë krijuar.

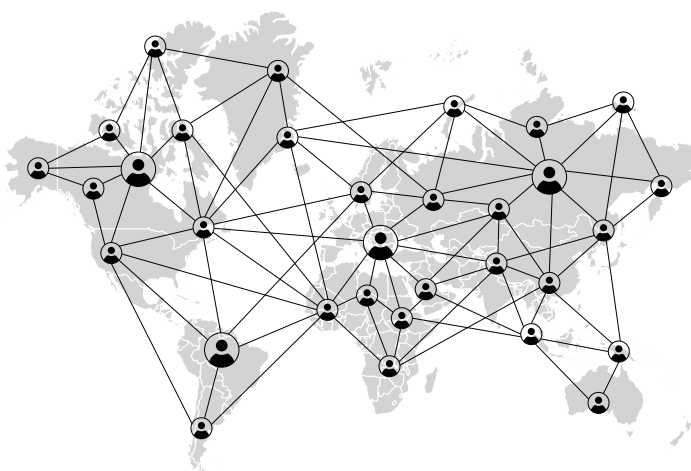
KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'është sjellja kolektive?
2. Çfarë vetëdije dominon individin sipas Emil Dyrkemit?
3. Ç'është turma, ç'është publiku?
4. Si lindin lëvizjet shoqërore?
5. Cili është qëllimi kryesor i lëvizjeve shoqërore?
6. Kur pushon së ekzistuari një lëvizje shoqërore?
7. Cilat janë lëvizjet më të njohura shoqërore? Cilat janë qëllimet e tyre dhe si funksionojnë ato?

4. GLOBALIZIMI

„Globalizimi do të thotë se lokalja dhe globalja janë të lidhura në mënyra që ndikojnë në jetën e përditshme të njerëzve.“ – Entoni Gidens

Në jetën e përditshme shumë shpesh e hasim termin global në kontekste të ndryshme: bota është fshat global, ngrohja globale, problem global, kapital global, politikë globale, globalizim. Shtrohet pyetja: cili është kuptimi i këtij termi që mund të përdoret në kaq shumë fusha dhe situata të ndryshme?

Globalizimi i lidh njerëzit në mbarë botën

Fjala *globus* është fjalë latine dhe do të thotë top, sferë, tërësi. Në përkthim të drejtpërdrejtë, fjala **globalizim** nënkupton procesin e lidhjes dhe përfshirjes së botës si tërësi e vetme. Ç'do të thotë ky proces në realitet, në jetën tonë të përditshme?

Sot është shumë më lehtë të vizitosh një qytet në ndonjë vend evropian ose një shtet në një kontinent tjetër, sesa të arrish në një fshat të largët malor në Maqedoni, veçanërisht nëse nuk ke transportin tënd. Lidhjet me botën janë zhvilluar dhe janë bërë aq të arritshme,

saqë ajo që në të kaluarën paraqiste largësi, sot është vetëm një fluturim prej disa orësh. Vendet e largëta përtej oqeanëve dikur ishin objekt i ëndrrave dhe tregimeve, ndërsa sot mund të “vizitohen” virtualisht me vetëm një klikim në internet. Informacionet për trendet e modës, kënga e re e këngëtarit të preferuar, reklama e filmit më të ri, nata e ndarjes së çmimeve Oskar ose garat sportive të ekipeve më të njohura janë të disponueshme për ne në të njëjtin moment kur janë të disponueshme edhe për të gjithë botën. Ne jemi të pranishëm edhe atje ku nuk jemi fizikisht; nga larg ndjekim ngjarje që ndodhin mijëra kilometra larg nesh. Kjo lidhje dhe ndërvaresi gjithnjë e më e madhe e shteteve, shoqërive dhe njerëzve në nivel botëror quhet **globalizim**.

LLOJET E GLOBALIZIMIT

„Globalizimi nuk është vetëm fenomen ekonomik; ai gjithashtu lidh politikën, kulturën dhe marrëdhëniet shoqërore, duke krijuar një botë me rreziqe dhe mundësi të përbashkëta.” – Urluh Bek

Globalizimi zhvillohet përmes lidhjeve ekonomike, politike, kulturore dhe teknologjike, të cilat kontribuojnë në zvogëlimin e rëndësisë së kufijve midis shteteve. Edhe pse ato ende ekzistojnë praktikisht dhe ligjërisht dhe shënojnë territorin e një shteti të caktuar, nën ndikimin e globalizimit këto kufij bëhen “gjithnjë e më të padukshëm” në funksionimin e përditshëm të shoqërive. Ato nuk janë pengesë për bashkëpunim.

Besohet se globalizimi fillon në sektorin ekonomik.

Globalizimi ekonomik lidh tregtinë botërore

Globalizimi ekonomik përfshin lëvizjen më të lehtë të mallrave, shërbimeve, kapitalit, punës, tregtisë dhe pagesave. Shfaqja e kompanive shumëkombëshe (Apple, Coca-Cola, Nike, Zara) ka çuar në rritjen e bashkëpunimit midis vendeve, por edhe në ndërrimin më të madhe. Interesat ekonomike kanë krijuar një treg global (botëror) në të cilin secili vend mund të gjejë atë që dëshiron ose i nevojitet. Për shembull, mund të udhëtoni në disa vende me monedha të ndryshme kombëtare, të paguani me një kartë krediti dhe prapë të gjeni produkte nga kompani shumëkombëshe në të gjitha këto vende. Nëse keni porositur ndonjëherë diçka përmes Amazonit, atëherë jeni pjesë e procesit të globalizimit ekonomik.

Globalizimi kulturor shihet si mundësi për të qenë pjesë e një bote kulturore shumëngjyrëshe. Shumëllojshmëria e gjuhëve, zakoneve dhe llojeve të ndryshme të ushqimit e bën të mundur të kalosh përtej kufijve të tu dhe të përjetosh botën e të tjerëve dhe të vendeve të largëta. Megjithatë, globalizimi kulturor ngre çështjen se bota a bëhet kulturë e madhe shumëngjyrëshe apo kulturë e madhe që ndikon në të gjitha të tjerat. A i nënshtrohet bota perëndimizimit (ndikimet e kulturave perëndimore, pranimi i stileve të jetesës perëndimore si modele jetese)? Ndikimet kulturore nga vendet perëndimore i tejkalojnë lehtësisht kufijtë kombëtarë. Për shembull, nëse shkoni në restorant lokal, do të vini re se ka pjata nga vende të ndryshme në menu (taco, pica, doner, xhiro, sushi). Ka shumë gjasa të dëgjoni muzikë botërore në vend të muzikës lokale, ndërsa emri i restorantit shpesh do të ketë origjinë ose kuptim të huaj.

Globalizimi politik është ndoshta ndikimi më i rëndësishëm në jetën tonë, por ne jemi gjithashtu më pak të vetëdijshëm për të. Përmes globalizimit politik vendet bashkëpunojnë ndërkombëtarisht, krijojnë aleanca dhe marrin vendime të rëndësishme për çështje që ndikojnë botën përtej kufijve kombëtarë. Për shembull, ndryshimet në ligjet e të drejtave të autorit në nivelin e BE-së ndikojnë në muzikën që është e disponueshme në Spotify, YouTube ose Apple Music, madje edhe në Maqedoni. Ju mund të dëgjoni këngë të caktuara ose të abonoheni, sepse kompanitë përshtaten me trendet globale.

Media sociale është fuqishëm e pranishme në jetën e përditshme

Globalizimi social përfshin migrimin, udhëtimin, komunikimin përmes mediave sociale dhe të gjitha format e ndërveprimit që mundësojnë ndjenjë përkatësie në komunitet më të gjerë global. Ai demonstroi fuqinë e komunikimit dhe ndërveprimit në botën moderne, pasi individët dhe grupet mund të lidhen me njëri-tjetrin dhe të marrin pjesë në jetën globale pa prani fizike. Globalizimi social i referohet gjithashtu mënyrës se si mësojmë, shoqërohemi, krijojmë miq dhe formësojmë ndërgjegjësimin social. Për shembull, nëse komunikoni me shokët në TikTok dhe Instagram, ndiqni sfidat, trendet dhe shkëmbeni ide rreth muzikës, veshjeve ose lajmeve, ju jeni pjesë e globalizimit social.

MEDIAT DHE GLOBALIZIMI

Mediat luajnë një rol kyç në procesin e globalizimit. Ato mundësojnë shpërndarjen e shpejtë dhe të gjerë të informacionit, veçanërisht përmes internetit, mediave sociale dhe televizionit. Ato transmetojnë lajme të modës, gastronomisë dhe kulturës dhe i bëjnë ato reale dhe lehtësisht të arritshme. Për shembull, hapja e Lojërave Olimpikë mund të ndiqet nga miliona shikues në të gjithë botën në të njëjtën kohë. Përmes medias individët mund të marrin pjesë në fushata të ndryshme, të shprehin mendimet e tyre mbi çështjet sociale dhe të përfshihen në veprime humanitare online dhe nisma të ngjashme. Përmes reklamave promovojnë produkte që janë subjekt blerjeje dhe shitjeje dhe mundësojnë blerjet nga shtëpia.

Media përshpejton dhe thëllon globalizimin sepse lidh njerëzit, kulturat dhe idetë, duke e bërë botën të funksionojë si komunitet i madh. Për shembull, sa herë që hapni telefonin tuaj inteligjent dhe aktivizoni një platformë të mediave sociale, bëheni pjesë e globalizimit. Media lidh bashkëmoshatarët në të gjithë botën, duke krijuar ndjenjën e të jetuarit në të njëjtën hapësirë (globale).

PASOJAT E GLOBALIZIMIT – ARGUMENTE PRO APO KUNDËR GLOBALIZIMIT

„Bota bëhet një vend i vetëm, por jo një vend i barabartë.”

– David Harvej

Mendimet e sociologëve mbi globalizimin janë të ndara. Disa e shohin atë si proces pozitiv, ndërsa të tjerë besojnë se shkakton pasojë më negative. Të parët (globalistët) besojnë se globalizimi rrit lidhjet midis njerëzve, përshpejton rrjedhën e informacionit dhe stimulon zhvillimin teknologjik. Në të kundërt nga ata, ai mundëson një shkëmbim më të lehtë idesh, mallrash dhe shërbimesh, ndërsa kontribuon në përparimin e shoqërisë. Të dytët (antiglobalistët) theksojnë gjithashtu anët e tij negative në nivel të brendshëm. Ata paralajmërojnë se globalizimi krijon pabarazi ekonomike, dobësimin e kulturave lokale, rritjen e fuqisë së kompanive shumëkombëshe dhe ndikim të dëmshëm në mjedis. Në të kundërt nga ata, përfitimet e globalizimit nuk shpërndahen në mënyrë të barabartë dhe krijojnë më shumë probleme sesa zgjidhje. Ata besojnë se globalizimi përbën një kërcënim për shtetet kombëtare, veçanërisht ato më të vogla. Vendet

Rrobaqepëset punojnë për tregtinë botërore

e mëdha dhe të zhvilluara ekonomikisht përdorin punën e lirë dhe burimet natyrore të vendeve të pazhvilluara dhe të varfra, ndërsa kompanitë shumëkombëshe krijojnë fitime që konsiderohen formë shfrytëzimi.

Anti-globalistët gjithashtu theksojnë se ndikimi i fortë i kulturës globale në kulturat lokale mund të çojë në shtypjen graduale dhe humbjen e identitetit kulturor dhe kombëtar. Përveç kësaj, procese të tilla zvogëlojnë rëndësinë e traditave, gjuhës dhe zakoneve lokale, të cilat përbëjnë kërcënim serioz për diversitetin kulturor në botë.

Globalizimi i lidh shtetet dhe krijon tregti dhe udhëtime më të lehta sepse kufijtë janë „më të hapur“, ndërsa transporti i njerëzve është shumë më i shpejtë dhe më i shpeshtë. Ky është përfitim i madh, por gjithashtu mbart rreziqe. Kur mallrat dhe njerëzit lëvizin më lehtë nga një vend në tjetrin, mund të jetë më e lehtë të transportohen mallra të paligjshme (drogë ose armë). Kjo gjithashtu lejon që grupet kriminale dhe organizatat terroriste të veprojnë në më shumë vende. Prandaj nevojiten masa të mira të bashkëpunimit ndërkombëtar për të ruajtur sigurinë globale.

Një nga temat mbi të cilat anti-globalizatorët e kritikojnë më ashpër procesin e globalizimit janë **sfidat dhe pasojat ekologjike**. Ndërlidhja e botës dhe funksionimi i tregut global, të cilat konsiderohen përfitime të globalizimit, për anti-globalizatorët shkaktojnë pasojë negative. Trafiku dhe transporti i dendur dhe intensiv i mallrave dhe lëndëve të para për tregun global rrisin emetimet e gazrave të dëmshëm në

atmosferë, gjë që kontribuon drejtpërdrejt në ngrohjen globale dhe ndryshimet klimatike.

Përveç kësaj, antiglobalistët theksojnë se kompanitë shumëkombëshe shpesh i shfrytëzojnë tepër burimet natyrore, veçanërisht në vendet më pak të zhvilluara, me qëllim uljen e kostove dhe gjenerimin e fitimeve më të mëdha. Në kushte të tilla standardet mjedisore shpesh injorohen, gjë që çon në ndotje të tokës, ujit dhe ajrit, si dhe në shkatërrimin e sistemeve ekologjike dhe humbjen e biodiversitetit.

Problem shtesë mjedisor është përdorimi masiv i ambalazhit në paketimin dhe transportin e produkteve. Për mbrojtjen e mallrave, por edhe për arsye marketingu, paketimi shpesh është i dyfishtë ose më shumë shtresa të panevojshme, gjë që krijon një sasi të madhe mbeturinash. Këto mbeturina janë të vështira për t'u ricikluar dhe i vënë barrë shtesë mjedisit.

Sipas antiglobalistëve, të gjitha këto fenomene tregojnë se globalizimi, nëse nuk ndiqet me rregulla të rrepta mjedisore dhe sjellje të përgjegjshme, mund të rrezikojë seriozisht mjedisin dhe cilësinë e jetës së brezave të tanishëm dhe të ardhshëm.

Globalizimi ndikon në rritjen e temperaturave

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Mendoni dhe jepni nga një shembull për secilin lloj globalizimi! Merrni në konsideratë cilësitë e këtij procesi dhe cilin lloj hasni më shpesh!

AKTIVITETI 2. Mësoni me kujdes dhe hulumtoni më tej anët pozitive dhe negative të globalizimit! Diskutoni qëndrimin që do të mbani me rrethin tuaj të ngushtë (familje, miq, shokë klase, mësimdhënë). Krahasoni qëndrimin tuaj me të tyre!

AKTIVITETI 3. Analizoni rrugën e një produkti të porositur nga një dyqan global online. Sa kohë duhet që ai të arrijë te ju dhe nëse ky lloj blerjeje është i shëndoshë nga ana mjedisore?

AKTIVITETI 4. Analizoni zakonet mjedisore të qytetarëve të Republikës së Maqedonisë së Veriut dhe krahasojini ato me zakonet mjedisore të qytetarëve të Republikës së Sllovenisë! Si kujdesen qytetarët e Republikës së Maqedonisë së Veriut dhe të tjerët për mjedisin në vendin e tyre? Si i ndjek Maqedonia politikatat globale mjedisore?

MBANI MEND

Globalizimi është proces i lidhjes së botës në tërësi të vetme, në të cilin vendet, shoqëritë dhe njerëzit bëhen gjithnjë e më të ndërruar. Ai zhvillohet përmes lidhjeve ekonomike, kulturore, politike dhe sociale, ndërsa media dhe teknologjia luajnë një rol kyç në përhapjen dhe përshpejtimin e tij. Falë globalizimit, informacioni, mallrat, kapitali dhe idetë lëvizin shpejt dhe lehtë përtej kufijve.

Opinionet mbi globalizimin janë të ndara: globalistët e shohin atë si mundësi për përparim, zhvillim dhe lidhshmëri më të madhe, ndërsa antiglobalistët paralajmërojnë për pabarazi ekonomike, dominim kulturor, fuqi më të madhe të kompanive shumëkombëshe dhe pasoja serioze mjedisore. Kështu, globalizimi e bën botën më të bashkuar, por jo më të barabartë.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Nga vjen fjala globalizim dhe ç'do të thotë?
2. Ç'është procesi i globalizimit?
3. Ç'është karakteristikë e globalizimit ekonomik, politik, kulturor dhe social?
4. Cili është roli i medias në procesin e globalizimit?
5. Cilët njerëz dhe grupe janë globalistë dhe ç'përfaqësojnë ata?
6. Cilët njerëz dhe grupe janë antiglobalistë dhe ç'përfaqësojnë ata?
7. Çfarë sfidash mjedisore lindin si rezultat i globalizimit?

5. MIGRIMET GLOBALE

„Migrimi nuk është problem që duhet zgjidhur, por realitet që duhet menaxhuar.” – Stefan Kastles

Lidhjet midis shteteve të ndërvapura nuk ndodhin vetëm përmes internetit, medias, blerjeve online ose udhëtimeve turistike. Përkundrazi, ato perceptohen përmes pranisë fizike të njerëzve në hapësira të ndryshme të botës. Lëvizja mekanike (fizike) dhe vendosja e njerëzve nga një vend në tjetrin quhet **migrim**.

Migrimi është i lidhur ngushtë me procesin e globalizimit. Ekonomia globale krijon kërkesë për punë, mundësi arsimore dhe tregje të reja që i inkurajojnë njerëzit të lëvizin përtej kufijve. Në të njëjtën kohë teknologjitë moderne të transportit dhe komunikimit e bëjnë më të lehtë lëvizjen dhe mbajtjen e lidhjeve me atdheun. Kështu, migrimi bëhet një nga treguesit më të dukshëm të ndërlidhjes globale midis shteteve dhe shoqërive.

Migrantë

Migrimi mund të jetë i përkohshëm, pra për një periudhë të caktuar kohore, siç është studimi ose puna sezonale në qytet ose shtet tjetër. Mund të jetë gjithashtu i përhershëm – kur një individ ose familje lëviz me qëllimin për të jetuar përgjithmonë në mjedisin e ri. Migrimi mund të ndodhë brenda kornizës së një shteti të vetëm – migrimi i brendshëm (për shembull, zhvendosja nga një fshat në qytet) ose në shtet tjetër, i cili quhet migrim i jashtëm ose ndërkombëtar (për shembull, zhvendosja jashtë shtetit).

Arsyet e migrimit janë të ndryshme. Më shpesh ato janë të natyrës ekonomike, përkatësisht kërkimi i punës dhe standardit më të mirë jetese. Migrimi mund të motivohet gjithashtu nga dëshira për arsim më të mirë, kushte më të mira jetese, kujdes shëndetësor më të mirë ose mjedis më të shëndetshëm jetese. Në raste të caktuara njerëzit migrojnë për shkak të luftërave, paqëndrueshmërisë politike ose formave të tjera të pasigurisë në shtetin e tyre të lindjes.

Një nga migrimet më masive dhe të shpeshta, veçanërisht gjatë revolucionit industrial, është migrimi i njerëzve nga fshatrat në qytete, ose nga vendbanimet rurale në ato urbane. Ky proces quhet procesi i urbanizimit. **Qytetet** janë ndërtuar me një numër më të madh banorësh, dendësi të lartë popullsie dhe infrastrukturë të zhvilluar, të cilat përfaqësojnë qendër ekonomike, administrative, kulturore dhe sociale për mjedisin më të gjerë.

Këto qytete të mëdha në fakt formohen nga bashkimi i disa qyteteve dhe metropoleve në **megalopol** (nga greqishtja: *mega* – i madh, *polis* – qytet), qytet me qendra administrative, kapacitete industriale, aktivitete shërbimesh, infrastrukturë moderne, qendra arsimore dhe shëndetësore, parqe argëtimi, etj. Megalopolet janë epiqendra e migrimit dhe jo vetëm që lëvizin njerëz nëpër hapësirë, por ato shkaktojnë edhe ndryshime në strukturën dhe mënyrën e jetesës në të gjithë shoqërinë.

Tokio, Japoni

NEOKOLONIALIZMI DHE NEOLIBERALIZMI

“Ajo që quhet ‘treg i lirë’ shpesh është liri për të fuqishmit dhe kufizim për të dobët.” – Noam Çomski

Vendosja e pushtetit politik formal nga shtete më të zhvilluara mbi shtete më pak të zhvilluara quhet **kolonializëm**. Kolonizimi nënkupton dominimin politik (sundimin mbi popullsinë lokale), ekonomik (shfrytëzimin e burimeve natyrore dhe punës), kulturor (imponimin e gjuhës, fesë, sistemit arsimor) dhe territorial (vendosjen e sundimit mbi një vend të huaj). Kolonizatorët më të mëdhenj ishin Portugalia, Spanja, Britania, Franca dhe Rusia. Ata themeluan kolonitë e tyre në Amerikë, Afrikë dhe Azi nga shekulli XV deri në shekullin XX.

Nëse fjalës kolonializëm i shtohet parashtesa neo- (i ri), fitohet termi **neokolonializëm**. Ai paraqet proces të varësisë bashkëkohore, në të cilin shtetet, ndonëse formalisht dhe juridikisht të pavarura, bien nën ndikimin e fortë ekonomik, politik ose kulturor të shteteve më të zhvilluara dhe më të fuqishme.

Varësia ekonomike krijohet përmes kredive, marrëveshjeve tregtare që i përshtaten palës më të fuqishme, si edhe investimeve, përmes të cilave shfrytëzohen fuqia punëtore dhe burimet natyrore për të realizuar fitime të konsiderueshme.

Ndikimi politik shfaqet përmes ndërhyrjes së shtetit më të fuqishëm në vendimet e politikës së brendshme të shtetit më të dobët, si edhe përmes formave të ndryshme të kushtëzimit politik.

Ndikimi kulturor është një nga format më të dukshme dhe vërehet përmes përvetësimit të ushqimit, zakoneve, vlerave, gjuhës dhe mënyrës së jetesës së huaj në tërësi.

Globalizimi krijon kushte në të cilat neokolonializmi zhvillohet më lehtë dhe më intensivisht. Me ndryshimet që sjell, veçanërisht në sferën ekonomike, hapet hapësirë për ndikim më të madh të shteteve më të fuqishme mbi ato më të dobëta. Pikërisht në rrethana të tilla shfaqen dhe forcohen marrëdhëniet neokoloniale.

Liberalizmi është ideologji politike dhe ekonomike, në qendër të së cilës janë liria dhe barazia e qytetarëve, si edhe tregu i lirë, me ndërhyrje minimale nga ana e shtetit. Liberalizmi kundërshton të gjitha format jodemokratike të pushtetit (absolutiste, monarkiste, militariste etj.). **Neoliberalizmi**, nga ana tjetër, është formë e re e liberalizmit dhe mbështetet në parimet e liberalizmit klasik. Ai quhet “liberalizëm i ri” sepse mbron zvogëlimin ose heqjen e të drejtave sociale të të punësuarve. Këto të drejta liberalizmi klasik i pranoi nën presionin e lëvizjeve punëtore dhe lëvizjeve të tjera shoqërore. Neoliberalizmi mbështet tregun e lirë, rolin minimal të shtetit në ekonomi, si edhe privatizimin e shërbimeve dhe të ndërmarrjeve publike. Neoliberalizmi dhe globalizimi janë të lidhura ngushtë, sepse politikat ekonomike neoliberales krijojnë kushte për lëvizjen e lirë të kapitalit, mallrave, shërbimeve dhe fuqisë punëtore në nivel global. Nga ana tjetër, globalizimi i përhap këto parime në mbarë botën, duke mundësuar investime ndërkombëtare, marrëveshje tregtare dhe tregje globale.

Me fjalë të tjera, neoliberalizmi është shtytësi ideologjik dhe ekonomik i globalizimit ekonomik. Privatizimi, derregullimi dhe zvogëlimi i kontrollit shtetëror e lehtësojnë biznesin transnacional dhe e rrisin ndërlidhjen ndërmjet vendeve. Në këtë mënyrë globalizimi jo vetëm që e zgjeron lirinë ekonomike të tregjeve, por edhe e forcon ndikimin e ekonomive më të fuqishme mbi vendet më pak të zhvilluara.

Karakteristika	Neoliberalizmi	Neokolonializmi
Dimensionimi ekonomik	Tregu i lirë, privatizimi, derregullimi	Varësia e shteteve më të dobëta përmes kredive, marrëveshjeve tregtare dhe kompanive shumëkombëshe.
Dimensionimi politik	Roli i zvogëluar i shtetit në ekonomi	Ndikimi i shteteve më të fuqishme mbi vendimet dhe politikat e shteteve më të dobëta.
Dimensionimi social/kulturor	Rritja e pabarazive shoqërore, mbrojtja e reduktuar sociale	Shtypja e identitetit lokal, përhapja e vlerave kulturore dhe e zakoneve nga shtetet më të fuqishme.
Dimensionimi/pasojat globale	Lëvizja e lirë e kapitalit dhe e bizneseve transnacionale, ndikimi i rritur i korporatave të mëdha	Ruajtja e varësisë strukturore, dominimi ekonomik dhe politik i shteteve të zhvilluara.

Neoliberalizmi dhe neokolonializmi kanë pasoja të rëndësishme globale për botën moderne. Neoliberalizmi forcon lidhjet ekonomike midis shteteve përmes tregut të lirë, privatizimit dhe lëvizjes së lirë të kapitalit, por në të njëjtën kohë kontribuon në rritjen e pabarazive sociale dhe ekonomike. Për shkak të ndërvlerësimit të fortë, krizat ekonomike transmetohen lehtësisht nga një vend në tjetrin.

Nga ana tjetër neokolonializmi krijon dhe mirëmban varësinë e shteteve më të dobëta nga ato më të fuqishme përmes ndikimit ekonomik, politik dhe kulturor. Kjo çon në shfrytëzimin e burimeve, autonomi të kufizuar në vendimmarrje dhe shtypjen e identitetit lokal. Në nivel global të dy proceset kontribuojnë në thellimin e dallimeve midis vendeve të zhvilluara dhe më pak të zhvilluara. Në nivel global të dy proceset kontribuojnë në thellimin e dallimeve midis vendeve të zhvilluara dhe më pak të zhvilluara.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Imagjinoni veten si person që emigron nga një shtet në tjetrin. Shkruani një tekst të shkurtër (10–15 fjali) në të cilin t'u përgjigjeni pyetjeve të mëposhtme: Pse emigroni? Për çfarë arsyesh (ekonomike, politike, arsimore)? Cilat janë pritjet tuaja nga vendi i ri në të cilin zhvendoseni? Cilat mendoni se janë sfidat me të cilat do të përballeni? Si do të ndikojë vendimi juaj për t'u larguar te njerëzit e juaj të afërt (familja, miqtë)?

AKTIVITETI 2. Analizoni një vend që mendoni se mund të jetë „viktimë“ e neokolonializmit!

MBANI MEND

Migrimi ka pasoja të rëndësishme sepse ndryshon mënyrën e jetesës dhe çon në urbanizim dhe krijimin e megalopoleve. Kolonializmi historikisht ka formësuar çekuilibrat ekonomike dhe politike globale, ndërsa kolonializmi përjetëson varësinë e shteteve më të dobëta nga ato më të fuqishme përmes ndikimit ekonomik, politik dhe kulturor. Liberalizmi si ideologji mbështet tregjet e lira dhe liritë individuale, ndërsa neoliberalizmi forcon ndërlidhjen ekonomike globale, por në të njëjtën kohë shpesh thëllon pabarazinë. Së bashku këto procese rrisin hendekun midis vendeve të zhvilluara dhe më pak të zhvilluara. Ato sjellin përfitime, por edhe sfida serioze për strukturën sociale, ekonomike dhe kulturore të botës.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Ç'është emigrimi?
2. Cilat janë arsytet më të zakonshme të emigrimit?
3. Cila është lidhja ndërmjet emigrimit dhe globalizimit?
4. Ç'është qyteti, ndërsa ç'është megalopolisi?
5. Ç'është kolonializmi, ndërsa ç'është neokolonializmi?
6. Ç'është liberalizmi, ndërsa ç'është neoliberalizmi?
7. Cilat janë pasojat globale të neokolonializmit dhe neoliberalizmit?

6. ORGANIZATAT NDËRKOMBËTARE

„Problemet globale kërkojnë zgjidhje globale.” – Urlih Bek

Me globalizimin e botës ndërvarësia e ngushtë e vendeve imponon nevojën për zgjidhje të përbashkëta për sfidat globale. Veprimi i izoluar i vendeve individuale rezulton të jetë jo mjaftueshëm efektiv. Për shembull, problemi i ngrohjes globale nuk mund të zgjidhet në nivel kombëtar. Nëse vetëm një vend nga një rajon i tërë i afrohet zgjidhjes, ndërsa të tjerët nuk bëjnë asgjë, sfida nuk mund të zgjidhet.

Për shkak të nevojës që vendet të bashkëpunojnë dhe të zgjidhin bashkërisht problemet me interes global, kanë dalë organizata ndërkombëtare.

Një nga organizatat më të njohura ndërkombëtare është **Organizata e Kombeve të Bashkuara (OKB)**, e cila u shfaq pas Luftës së Dytë Botërore. E formuar në vitin 1945, qëllimi i saj është të ruajë paqen dhe të parandalojë luftërat. OKB-ja e arrin qëllimin e saj përmes misioneve paqeruajtëse, ndihmës humanitare, mbrojtjes së të drejtave të njeriut dhe programeve për të adresuar ndryshimet klimatike. Republika e Maqedonisë së Veriut është anëtare e OKB-së që nga viti 1993.

Banka Botërore u formua në vitin 1944 (pas Luftës së Dytë Botërore) me qëllimin për të ndihmuar vendet në periudhën e pasluftës. E bën këtë duke ofruar kredi dhe duke krijuar fonde. Mbështet projekte për zhvillimin e infrastrukturës, arsimit, shëndetësisë e të ngjashme. Është e përkushtuar për uljen e varfërisë në botë. Një aspekt negativ i organizatës është se projektet e saj shpesh krijojnë varësi ekonomike nga vendet që përdorin shërbimet e saj. Republika e Maqedonisë së Veriut është anëtare që nga viti 1993.

UNICEF është organizatë ndërkombëtare që ekziston për më shumë se 70 vjet. Qëllimi i saj kryesor është mbrojtja e fëmijëve dhe të drejtave të tyre. Fushat kryesore të aktivitetit përfshijnë sigurimin e ushqimit të shëndetshëm, luftimin e urisë, arsimin, mbrojtjen e fëmijëve nga të gjitha format e abuzimit, mbrojtjen shëndetësore dhe sociale. UNICEF ka zyrë në Republikën e Maqedonisë së Veriut që nga viti 1993.

Selia e OKB-së në Nju Jork

Fëmijë të ndihmuar nga UNICEF-i

Ohri

Martinka

NATO është organizatë ndërkombëtare e formuar në vitin 1949 si organizatë e vendeve anëtare për mbrojtje kolektive në rast lufte. Organizata vepron mbi tri shtylla: 1. mbrojtja kolektive (mbrojtja e territorit të secilit vend anëtar); 2. menaxhimi i krizave (misione paqeruajtëse që përfshijnë vende jo-anëtare të NATO-s); 3. siguria bashkëpunuese (shoqërimi dhe bashkëpunimi me organizata të tjera). Maqedonia është anëtare e NATO-s që nga viti 2020, si vendi i 30-të anëtar.

UNESCO është agjenci brenda OKB-së, e themeluar në vitin 1945. Ideja pas formimit të saj ishte forcimi i paqes botërore përmes bashkëpunimit në fushat e kulturës, arsimit, shkencës dhe komunikimit. Kultura është një nga fushat më të njohura të aktivitetit të UNESCO-s. Organizata mirëmban Listën e Trashëgimisë Botërore, qëllimi i së cilës është të mbrojë pronat kulturore dhe natyrore me vlerë të jashtëzakonshme. Në fushën e arsimit UNESCO është e përkushtuar për arsim gjithëpërfshirës, argëtues, të drejtë dhe cilësor për të gjithë. Në fushën e shkencës ajo ofron mbështetje për bashkëpunimin shkencor ndërkombëtar dhe zhvillimin e qëndrueshëm. Sektori i komunikimit përqendrohet në promovimin e hershëm të

pavarësisë së medias dhe lirisë së qasjes në informacion. Në Republikën e Maqedonisë së Veriut, nën mbrojtjen e UNESCO-s, është rajoni i Ohrit, i cili ka status të dyfishtë – si trashëgimi natyrore dhe si trashëgimi kulturore.

Fondi Monetar Ndërkombëtar (FMN) është organizatë ekonomike e themeluar në vitin 1944. Objektivat kryesore të FMN-së janë stabiliteti i kurseve të këmbimit të vendeve anëtare, mundësia e përdorimit të kredive, ofrimi i ndihmës këshillimore, promovimi i politikave për rritje ekonomike dhe luftimi i varfërisë. Çdo vend anëtar paguan një shumë të caktuar, e cila varet nga madhësia e ekonomisë së saj. Republika e Maqedonisë së Veriut është anëtare e FMN-së që nga viti 1992 dhe ka përdorur shërbimet e saj disa herë.

Organizata Botërore e Shëndetësisë (OBSH), gjithashtu agjenci e OKB-së, u themelua në vitin 1948. Aktivitetet e saj në fushën e shëndetësisë dhe detyrat e saj kryesore janë: luftimi i sëmundjeve (infektive dhe jo-infektive), vaksinimi, promovimi i stileve të jetesës së shëndetshme, edukimi, zhvillimi i protokolleve dhe rekomandimeve për sigurinë dhe ofrimi i ndihmës teknike dhe ekspertize për vendet anëtare. Maqedonia është anëtare e OBSH-së që nga viti 1993, duke u bërë kështu pjesë e sistemit global shëndetësor të OKB-së.

Anëtarësimi i Maqedonisë në këto organizata ndërkombëtare i mundëson vendit të jetë pjesë e strukturave globale dhe, si shtet, të ketë qasje dhe të marrë pjesë në zgjidhjen e problemeve globale. Përfitimet janë: siguri më e madhe, stabilitet ekonomik, bashkëpunim ndërkombëtar, mbrojtje e trashëgimisë kulturore, mbrojtje e fëmijëve, etj.

Aktivitet i propozuar (punohet individualisht ose në grup)

AKTIVITETI 1. Gjeni simbolet e të gjitha organizatave të përmendura! Analizoni kuptimin e tyre dhe qëllimet që kanë!

AKTIVITETI 2. Hulumtoni kuptimin e martinkave. Me cilat zakone dhe tradita lidhen ato? Në cilën periudhë të vitit zhvillohet ky zakon? Në cilat vende është karakteristik si traditë? Hulumtoni këndimin vokal, për cilën pjesë të Maqedonisë është specifik? Pse është nën mbrojtjen e UNESCO-s?

AKTIVITETI 3. Hulumtoni me kujdes pjesët materiale dhe jomateriale të kulturës së cilës i përkisni dhe mendoni se cilat prej tyre do të duhej të përfshiheshin në listën e pasurive kulturore nën mbrojtjen e UNESCO-s!

MBANI MEND

Me globalizimin është shfaqur nevoja për zgjidhje të përbashkëta edhe të problemeve globale, sepse veprimi i izoluar nuk është mjaftueshëm efikas. Për këtë arsye janë krijuar organizata ndërkombëtare si OKB-ja, Banka Botërore, UNICEF-i, NATO-ja, UNESCO-ja, FMN-ja dhe OBSH-ja, të cilat veprojnë në fushat: e paqes dhe sigurisë, zhvillimit ekonomik, mbrojtjes së fëmijëve, kulturës, shëndetësisë dhe stabilitetit financiar. Republika e Maqedonisë së Veriut është anëtare e këtyre organizatave dhe përmes tyre merr pjesë në zgjidhjen e problemeve globale. Anëtarësimi i sjell vendit përfitime si siguri më të madhe, mbështetje ekonomike, bashkëpunim ndërkombëtar dhe mbrojtje të pasurisë kulturore dhe shoqërore.

KONTROLLONI DHE PËRDORNI NJOHURITË E FITUARA

1. Pse u formuan organizatat ndërkombëtare?
2. Çfarë sfidash zgjidhin organizatat ndërkombëtare?
3. Numëroni organizatat më të njohura ndërkombëtare dhe tregoni karakteristikat e tyre!
4. Cilat janë përfitimet e Republikës së Maqedonisë së Veriut nga anëtarësimi në organizatat ndërkombëtare?

LITERATURA E PËRDORUR

1. BARLE Amndreja [et. al.], 1997, Sociologjia– gradivo za srednje škole.
2. Bošniak Zvonimir, Zlata Pashar i Anton Vukelić, 2020, Sociologjia – udbenik za sredne škole, Zagreb: Klett.
3. GIDDENS Anthony dhe Philip Sutton, 2022 Sociologji, Polity.
4. LABEL Jean-Paul et Adeline RICHET rédacteurs, Sciences économiques s & Socials, Paris: Hachette.
5. MARSHAL Gordon, 2004, Fjalori i Oksfordit i Sociologjisë, Shkup: MI-AN.
6. TRAJKOVA Gordana dhe MIRCHEV Dimitar, 2020, Sociologjia për II të arsimit të mesëm (Botim i shtuar), Shkup: Makedonska iskra.
7. TRAJKOVSKI Ilo, 2019, Sociologjia Politike1/2 Shkup: Fakulteti i Filozofisë.
8. TRAJKOVSKI, Ilo, 2000, Sociologjia – si është dhe si praktikohet, Shkup: Matica.
9. TRAJKOVSKI, I. KRSTEVSKI, T. PETRUSHEVSKI Zoran, 2009, Sociologjia, Shkup: Gotsmar.
10. Anthony Giddens; Philip W. Sutton, 2017, Sociologji. Kembrixh: Polity Press.
11. Anthony Giddens. Modernity and Self-Identity. Stanford: Stanford University Press.
12. John J. Macionis. Sociology. Boston: Pearson Education, 2019.
13. George Ritzer. Introduction to Sociology. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2015.
14. John J. Macionis; Ken Plummer. Sociology: A Global Introduction. Harlow: Pearson Education, 2012.
15. Émile Durkheim, The Division of Labor in Society. New York: Free Press.
16. George Ritze, The McDonaldization of Society. Thousand Oaks: SAGE Publications.
17. Marija Tasheva, 2003, Sociologjia, Shkup: Fakulteti i Filozofisë.
18. Antoanela Petkovska, 2009, Ese mbi Sociologjinë e Kulturës, Shkup: Az-Buki.
19. Çarls Rajt Mils, 2019, Imagjinata sociologjike, Shoqata e sociologëve, Shkup: Studentski servis.
20. Çarls Rajt Mils, 2020, Elita e fuqisë, Shoqata e sociologëve, Shkup: Studentski servis.

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

316(075.3)=163.3

TRAJKOVSKI, Ilo

Sociologjia : tekst shkollor për vitin e dytë të arsimit gjimnazor / Ilo Trajkovski, Nadica Tanevska Janeva ; [përkthyer nga maqedonishtja, Solidar Sulejmani]. - Shkup : Eduka mak, 2026. - 224 стр. : илустр. ; 30 см

Превод на делото: Социологија : учебник за втора година гимназиско образование. - Библиографија: стр. 222

ISBN 978-608-4951-86-5

1. Tanevska Janeva, Nadica [автор]

COBISS.MK-ID 69379589

© Copyright, EDUKA MAK SH.P.K. – Shkup 2026

Ndalohet rreptësisht shumëzimi i plotë ose i pjesshëm i këtij libri, si dhe vendosja e tij në rrjete informatike, transmetimi në çfarëdo forme dhe nëpërmjet çfarëdo mjeti elektronik ose mekanik, përmes fotokopjimit, regjistrimit ose metodave të tjera, pa lejen me shkrim të mbajtësve të të drejtave.

УЧЕБНИК ЗА ВТОРА ГОДИНА ГИМНАЗИСКО ОБРАЗОВАНИЕ

СОЦИОЛОГИЈА

Учебникот по социологија е наменет за учениците од втора година гимназиско образование и е изработен според наставната програма на Министерството за образование и наука на Република Северна Македонија.

Содржините во учебникот ги обработуваат основните социолошки поими и процеси: општеството и културата, социјализацијата, општествените групи и институции, како и современите општествени промени. Преку објаснувања, примери, прашања и активности учениците се поттикнуваат да го разберат функционирањето на општеството и да развиваат критичко размислување.

Учебникот има цел да им помогне на учениците подобро да ги разберат односите меѓу поединецот и општеството и да ја согледаат улогата на социологијата во современиот свет.

